

Friluftsliv og besøksforvaltning

ARVID VIKEN, GAUTE SVENSSON
OG RUNE BENONISEN

Friluftsliv og besøksforvaltning

FAGBOKFORLAGET

Boken ble første gang utgitt i 2024 på Vigmostad & Bjørke AS.

Redaksjonelt arbeid, utvalg og introduksjon © Arvid Viken, Gaute Svensson og Rune Benonisen 2024. Hvert enkelt kapittel © den respektive forfatter 2024.

Dette verket, tilgjengelig fra <https://oa.fagbokforlaget.no>, omfattes av åndsverksloven og er lisensiert under følgende Creative Commons-lisens: Creative Commons Navngivelse 4.0 Internasjonal (CC BY 4.0).

Denne lisensen gir tillatelse til å kopiere, distribuere eller spre materialet i hvilket som helst medium eller format, og til å remikse, endre eller bygge videre på materialet til et hvilket som helst formål, inkludert kommersielle. Disse frihetene gis på følgende vilkår: Du må oppgi korrekt kreditering, oppgi en lenke til lisensen, og indikere om endringer er blitt gjort. Du kan gjøre dette på enhver rimelig måte, men uten at det kan forstås slik at lisensgiver bifaller deg eller din bruk av materialet. Du kan ikke gjøre bruk av juridiske betingelser eller teknologiske tiltak som lovmessig hindrer andre i å gjøre noe som lisensen tillater.

For å se en kopi av denne lisensen, besøk <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.no>

Lisensen gir deg ikke nødvendigvis alle de tillatelser som er nødvendig for din tiltenkte bruk. For eksempel kan andre rettigheter, som reklame-, personvern-, eller ideelle rettigheter, sette begrensninger på hvordan du kan bruke materialet.

Boken er fagfellevurdert i henhold til Universitets- og høyskolerådets retningslinjer for vitenskapelig publisering.

ISBN trykt utgave: 978-82-450-5284-8

ISBN digital utgave: 978-82-450-5113-1

DOI: <https://doi.org/10.55669/oa4811>

Spørsmål om denne utgivelsen kan rettes til:

fagbokforlaget@fagbokforlaget.no

www.fagbokforlaget.no

Omslagsdesign: Vegard Bolstad

Foto: © Petr Pavlíček / Visit Lyngenfjord AS

Sats ved forlaget

Vigmostad & Bjørke AS er Miljøfyrtårn-sertifisert, og bøkene er produsert i miljøsertifiserte trykkerier.

Miljøfyrtårn[®]

Forord

Vi håper folk går på tur og nyter naturen og landskapet. Landskapet er skapt av de som har brukt naturen. Forfedrene våre og dyra har satt spor som i våre dager brukes av turfolk. Vi håper de vil fortsette med det. Men vi er mange flere i dag enn da sporene ble gått opp, og mange steder er sporene blitt bredere og stygge. Derfor har vi valgt tittelen *Friluftsliv og besøksforvaltning*. Friluftsliv og besøksforvaltning representerer et gammelt og et nytt ord. Friluftsliv har vi snakket og skrevet om siden Henrik Ibsen og Fritjof Nansen adresserte fenomenet, og omfatter aktiviteter som ble praktisert lenge før begrepet ble tatt i bruk. Besøksforvaltning har vi i Norge bare diskutert siden 2015. Ordet har blitt aktuelt fordi naturen brukes mer enn den tåler, men også fordi forvaltning i betydning tilrettelegging etterspørres. Mens friluftslivet er et gammelt fenomen og symboliserer kontinuitet, rommer besøksforvaltning nye praksiser, et brudd med de gamle. Slike og lignende erkjennelser er utgangspunktet for boka. Hovedperspektivet er hvordan friluftslivet bidrar til styring av og er styrt i det norske samfunnet.

Boka er laget med hjelp av mennesker som tar del i diskusjoner om friluftsliv som utøvere, forvaltere, forskere eller politikere. Vi har snakket med mange i prosessen, som kolleger og informanter, og er takknemlige for de mange innspillene. Derfor er bokas kapitler ikke bare basert på forfatterens refleksjoner, men er også produkter av miljøer og diskurser i feltet. Vi er takknemlige for alles bidrag, det være seg i samtaler med oss, som de med Lars Vegard, eller som kommentarer fra de som har lest gjennom ulike manusbiter eller -varianter, og i særdeles grad fagfellen. At tekstene går i ulike retninger, illustrerer kompleksiteten i feltet; det er fullt av paradokser. Forfatterens bidrag er først og fremst at vi har omformet ideer, synspunkter, tanker og fortolkninger til bokas tekst. Det er derfor vårt ansvar om vi har mistolket eller oversatt tekster på måter noen vil være uenige i. Boka er ingen fasit, men har som mål å stille relevante spørsmål om friluftsliv, naturbasert turisme og besøksforvaltning.

Ideen og starten på boka skjedde for flere år siden. I denne prosessen ble det også tatt initiativ til et forskningsprosjekt, kalt *Allemannsrettens omstridte*

natur. Dette er finansiert av Forskningsrådet. Dermed ble en del av boka innlemmet i dette prosjektet. Vi takker for samarbeidet i dette prosjektet og for finansieringsbistanden. Vi takker også UiT Norges arktiske universitets Publiseringfond for støtte. Og til sist, en takk til Fagbokforlaget som har vært enkelt å samarbeide med.

God tur.

Tromsø, august 2024

Arvid Viken, Rune Benonisen og Gaute Svensson

Innhold

Kapittel 1	
Turens start: Frihet, frisk luft, helse og forvaltning	9
<i>Arvid Viken</i>	
Kapittel 2	
Styring og utvikling av norsk friluftsliv: Sentrale linjer i friluftslivets historie	25
<i>Arvid Viken</i>	
Kapittel 3	
Å begripe friluftsliv og besøksforvaltning	47
<i>Arvid Viken</i>	
Kapittel 4	
Norsk friluftslivs- og besøksforvaltning	69
<i>Rune Benonisen og Arvid Viken</i>	
Kapittel 5	
Friluftslivets folkeskikk: Besøksforvaltningas sosiokulturelle grunnlag	91
<i>Gaute Svensson</i>	
Kapittel 6	
Allemannsretten: Rettigheter, plikter og utfordringer i omgang med norsk natur	109
<i>Arvid Viken</i>	
Kapittel 7	
Verdier i norsk besøksforvaltning: Egenverdi, nytte og relasjoner i verdisetting av natur	135
<i>Arvid Viken</i>	
Kapittel 8	
Tilrettelegging for friluftsliv	155
<i>Arvid Viken</i>	
Kapittel 9	
Tilrettelegging for friluftsliv i Nord-Troms	177
<i>Rune Benonisen og Arvid Viken</i>	

Kapittel 10

Mål og målinger for naturmangfold og friluftsliv:

Kan også besøksforvaltninga måles?

205

Rune Benonisen

Kapittel 11

Allemannsretten og friluftsliv som annektering av samisk grunn

225

Jan Åge Riseth og Arvid Viken

Kapittel 12

Besøksforvaltning i fugleperspektiv: Ea og dunvær på Vega

251

Gaute Svensson

Kapittel 13

Ut på tur: Refleksjoner rundt turlivet

267

Arvid Viken

Kapittel 14

Er vi på rett spor?

289

Arvid Viken og Gaute Svensson

Om forfatterne

299

Viken, A. (2025). Turens start: Frihet, frisk luft, helse og forvaltning. I A. Viken, G. Svensson & R. Benonisen, *Friluftsliv og besøksforvaltning*. (s. 9–23). Fagbokforlaget. DOI: <https://doi.org/10.55669/oa481101>

Kapittel 1

Turens start

Frihet, frisk luft, helse og forvaltning

Arvid Viken

Innledning

Trolltunga, Preikestolen og Besseggen er tre ikoniske steder i den norske fjellheimen – og blant de mest besøkte turmåla, som står på besøksønskelister over hele verden. Jo mer oppmerksomhet slike steder har fått, desto flere har kommet for å gå dit. Som nordmenn er vi stolte over dette, men også litt bekymret: Hvor mye tåler disse stedene? De nevnte stedene er bastante fjell og kanskje ikke så utsatt for slitasje, men trengselen gjør det ikke alltid like trivelig å være der. Man går i kø dit, står i kø for å komme fram til kanten eller ut på tuppen (tungespissen), og går i kø tilbake til en overfylt parkeringsplass. Men du verden for opplevelser det er – i fint vær! Mens de tre stedene for noen år siden hadde problemer med køer, sikkerhet og redningsaksjoner, er de i dag eksempler på god forvaltning. Det er satt inn hensiktsmessige forvaltningstiltak, blant annet utbedring av parkeringsanleggene og stiene, bedre skilting, og ved Trolltunga også nye kjuz ledwo na ommersielle tilbud, som adkomst via en via ferrata. Det er imidlertid stort sett køgåing til alle de tre nevnte stedene. Dette betyr at turen i dag fortoner seg svært forskjellig fra idealene om det enkle friluftslivet som lenge rådde i Norge. Med den populariteten som stedene har, minner køene man kan oppleve enkelte steder mer om køene på Aker Brygge i Oslo enn om friluftslivet slik det er beskrevet og idealisert i norske bøker og filmer. Dette er unektelig et paradoks: Jo mer ikonisk naturen er, jo større blir trengselen og misbehaget ved å besøke stedene. Dette er noe av bakteppet for denne boka – friluftslivets vidunderlige turmål nedtråkket av folk som hovedsakelig besøker stedet for å kunne si at de har vært der. For at dette skal gå i hop, trengs det besøksforvaltning; derfor har vi kalt boka *Friluftsliv og besøksforvaltning*. Det henger i hop.

Vi kaller det besøksforvaltning fordi det er de besøkende – tilreisende – som stort sett utgjør de mange, men også for å minne om at vi alle er besøkende i naturen. Vi velger ofte å kalle det landskap i stedet for natur; landskap er natur med spor etter og innslag av menneskets aktiviteter. Kanskje er dette et retorisk grep vi velger for å gi legitimitet til det vi holder på med. For, kan man innvende, vi mennesker er en naturlig del av naturen. Problemet er at det vi foretar oss ikke alltid er naturlig for naturen og ofte har preg av inngrep, av og til overgrep. I så måte er friluftslivet langt fra en versting; aktiviteter knyttet til industri-, by-, bolig- og infrastrukturutvikling er jevnt over langt mer inngripende i og for naturen. Men friluftslivet og den naturbaserte

turismen setter spor, og det er en utbredt forståelse av at feltet må forvaltes. Besøksforvaltning er derfor i ferd med å feste seg både som begrep og som et område for politikk og forvaltning.

Besøksforvaltning handler om å forhindre eller redusere negativ natur- og miljøpåvirkning og å optimalisere opplevelsen for de besøkende. Dette er en omtrentlig oversettelse av en internasjonal definisjon av *visitor management*, den engelske termen for feltet (Eagles et al., 2002). At definisjonen både skjeler til naturen og de besøkende, skyldes at naturen preges av aktivitetene vi utøver: erosjon og vegetasjon som forvitrer, stier som blir bredere og her og der til elver under vårløysinga, og til dype spor, og det ligger søppel langs veiene. Når vi gjør noe med dette, kalles det tilrettelegging eller forvaltning.

Noen av spora er imidlertid vanskelig å hanskens med, særlig de globale miljøproblemene og klimakrisa. Friluftslivet er et forbruksfelt som bidrar til krisa ved at vi reiser langt av gårde for å gå i andre landskap enn dem vi har hjemme, men også fordi friluftslivet og dets utstyrstilbud er blitt en stor kommersiell sektor. Vi blir også konfrontert med klimaeffektene i vårt hjemlige miljø i form av flommer, branner, tørke, smeltende isbreer, gjengroing og mer. Vi har erkjent dette, og Norge var i 2023 en ivrig deltaker på en FN-konferanse om naturvern. Miljøministeren var med. Uka etter godkjente han et veiprojekt gjennom et naturreservat ved Lillehammer. Dobbeltmoralen er påtakelig. Og Norge er i godt selskap. Jordas tilstand blir stadig verre – så dårlig står det til at FNs generalsekretær på en FN-konferanse sommeren 2023 kalte det både et klimahelvete og en katastrofe. Men det er ikke bare myndighetene som er miljøignorante; nordmenn er blant de nasjonalitetene som er mest avvisende til miljøpolitiske problemer (Gregersen, 2022; Norgaard, 2011). Vi tar ikke klimakrisa inn over oss og vi sliter med å få til effektiv omlegging av livsstiler og forbruksvaner som bidrar til klimakrisa. Forbruksvanene våre innebærer en utstrakt turisme, for mange av oss betyr det også at vi reiser langt av gårde for å utøve friluftsliv, og vi handler sportsutstyr som aldri før, utstyr basert på mer eller mindre miljøskadelig produksjon og materialer. Det vi derimot er gode til i Norge, tror vi, er å ta vare på naturen. For å få bukt med klimakrisa kreves det et grønt skifte. Mer vann- og vindkraft er en del av dette. Altså, friluftslivet og turismen vil ha uberørt natur, mens klimaet krever nye installasjoner i naturen. Dette er bare ett av mange dilemmaer i feltet.

Denne boka skal ikke først og fremst ta for seg de store sammenhengene som friluftslivet inngår i, men vise og drøfte hvordan slike aktiviteter kan styres

og forvaltes slik at de negative virkningene blir så små som mulig. Samtidig er friluftslivet også styrende – det påvirker folkehelse og trivsel, og demokratiet som sådan. Boka vil vise et felt fullt av paradokser, og den reiser flere spørsmål enn den besvarer. Debattene som berøres er viktige, og vi tror at de bidrar til større bevissthet om tematikken friluftsliv, turisme, natur- og miljøvern, og hvordan disse feltene styres og forvaltes. Resten av dette kapitlet dreier seg om hvordan friluftslivet representerer utfordringer, paradokser og behov for forvaltning, og foreløpig angivelse av hva vi mener med besøksforvaltning. Til slutt i kapitlet reflekteres det over hvordan kunnskapen om feltet representerer en kollektiv forståelse, før det gis en gjennomgang av resten av boka.

Friluftslivets utfordringer

Å vandre omkring er noe alle mennesker gjør, men å gjøre det utenom gater, veier og opptråkka stier er ikke like allment. I noen land er det knapt nok lov, fordi jord, skog og andre naturområder er privat eiendom som folk flest er utestengt fra. I Norge er imidlertid alle naturområder tilgjengelige for allmennheten. Dette sitter så sterkt i den norske folkesjela at vi ikke tenker over at det også her er noen som eier grunnen. Folk flest har kanskje hørt om allemannsretten som et rettsprinsipp, men vet ikke at prinsippet innebærer visse forpliktelser med hensyn til hvordan vi skal og kan oppføre oss. Den lave bevisstheten om disse pliktene skyldes at vi følger visse normer uten å tenke over det: vi tar med oss søpla, skjuler dopapiret vi bruker, setter minst mulig spor, og vi går omveier for ikke å sjenere folk der de bor. Men det er alltid noen som ikke kjenner disse normene og som bryter reglene for skikk og bruk. De som ikke er kjent med norsk turkultur, kan lett gjøre «feil». Dette er normers begrensning, at de fortrinnsvis virker blant mennesker som over tid har internalisert dem, de fleste av oss gjennom oppveksten. En økende mengde mennesker som ikke har vært gjennom slike sosialiseringprosesser tar seg nå inn i norsk natur. Regelen som gir allmennheten rett, skiller ikke; den gjelder alle. Selv om reglene som avkrever hensynsfull adferd både overfor grunneiere, andre mennesker og naturen er en del av det norske normsettet, er det ikke alltid like åpenbart hva normene innebærer, ei heller hva som

er moralsk riktig adferd. Hvordan skal vi forholde oss til en reinflokk, eller opptre i møtet med en hjort? Vi skal utvise aktsomhet, heter det i friluftslova, men hva betyr det? Det har mange steder vist seg at et skilt som angir et vann som drikkevann ikke er nok; man må forby folk å telte i nærheten for å hindre at de gjør det, eller gjerde vannet inn. Dette forholdet, at allemannsretten har sine begrensninger som bare i varierende grad er kjent, påkaller en mer aktiv forvaltning, og altså en besøksforvaltning, uansett om de besøkende er nordmenn eller utlendinger.

Behovet for besøksforvaltning bunner ikke bare i at folk ikke er kjent med det lokale normsettet. Slik reglene for adferd i naturen er utformet, er de først og fremst individrettet; de gir i mindre grad anvisning på hvordan man skal takle problemer knyttet til at de besøkende enkelte steder er i ferd med å bli for mange. Selv om ingen gjør noe galt i forhold til regler og normer, er naturbelastningene noen steder i ferd med å bli for store: slitasjeskader, erosjon, svekket vegetasjon og stygge spor i terrenget vitner om dette. Hvorvidt virkninger av for mange brukere kan dempes med annet enn fysisk utestengelse og adgangsforbud, er et av temaene i besøksforvaltning som fagfelt. Feltets legitimitet hviler på en tro på at mye kan gjøres gjennom aktiv tilrettelegging og regulering. Da må det eksistere en (besøks)forvaltning. Og det er det ikke sikkert at det gjør. Kommunene og fylkeskommunene kan gjøre slikt, men de kan også la være, og det har vært det mest vanlige. En tendens er at forvaltningstiltak først settes inn når behovet er blitt til et problem. Og når er det det? Det finnes få steder hvor de såkalte tålegrensene er definert. Noen ganger er det åpenbart at grensa er overtrådt, men ofte er det ikke slik. For planteliv, dyreliv, mikroorganismer og så videre kan tilstanden være vanskelig å fastslå, i alle fall for utrente øyne. Derfor er overvåking eller det som kalles monitorering en del av forvaltninga. Besøksforvaltninga må altså følge med på naturtilstanden, fatte beslutninger om tiltak og gjennomføre dem. Det har vist seg at dette er lettere sagt enn gjort. Per i dag er systemene for dette dårlige – ofte er det oppslag i aviser eller på sosiale medier som tar opp slike behov. Velutviklede systemer for monitorering finnes i andre land.

For å ta vare på naturen trengs det altså sosialisering (normer), regulering og besøksforvaltning, men det trengs også politisk handling. Myndighetene er opptatt av friluftslivet, de lager år om annet stortingsmeldinger som adresserer utfordringer og problemer, men besøksforvaltning i hele sin bredde er et relativt nytt felt. I 2023 ble det lagt fram en offentlig utredning om temaet

(NOU 2023: 10). Politikerne er bare middels interesserte; det er ikke på dette feltet de høster mest stemmer. Skal man få til tiltak som monner, må man ha politisk støtte. Forvaltning koster. Å få ordnet enkle saker, utplassering av doer og søppelstasjoner, er relativt enkelt, men å drifte slikt har vist seg vanskeligere; det krever både penger, mennesker og organisering. Som vi tidligere har påpekt, mangler det mange steder en slags naturens vaktmestere (Viken et al., 2019). Det vil som regel være en lokalpolitisk oppgave. Langs riksveiene er det ofte bedre; Statens veivesen har forvaltningsregimer for dette, selv om overfylte søppelkonteinere langs veien ikke er et uvanlig syn.

Er friluftslivet fritt og livgivende?

Denne boka tar utgangspunkt i at friluftslivet ikke kan utfolde seg fritt, men må styres. Dette kan fortone seg som en motsetning. Vi skal innledningsvis vise hvordan feltet er fullt av motsetninger, paradokser og dilemmaer. Friluftslivet er basert på frihet til å bevege seg hvor en vil. Men ingen samfunn er helt frie – friheten må styres og forvaltes om det ikke skal ende i anarki eller kaos. Og tenker vi oss om, så er de frihetene som samfunnet hegner om, som menneskeretter, frie demokratier, trykke- og talefrihet, samt bevegelsesfrihet, voktet av stater og samfunnsstyrende institusjoner. Så også friluftslivet.

Begrepet friluftsliv er satt sammen av ordene fri, luft og liv. Vi skal dvele ved dette. Hva betyr fri, hvem er det som skal være fri, er det bare nordmenn, eller gjelder det også utlendinger? Hva med ikke-mennesker – dyr og annet levende? For å dyrke sin frihet i naturen tar menneskene seg til rette. Vi mennesker har altså gitt oss selv denne retten, som også legitimerer det å drepe andre skapninger. Villdyrbestandene har gjennomsnittlig gått tilbake med 69 prosent siden 1970 ifølge en FN-rapport (United Nations Climate Change Report, 2022). Jakt og fiske, som er kategorisert som friluftsliv, er en av årsakene. Jakt og fiske er selvsagt måten vi mennesker har overlevd på før vi tok dyr til fange og kalte det husdyrhold. Men i friluftslivet er selve drepinga mer sentralt enn matauken. Motivene for jakt er i dag spenning, opplevelser, fortellinger, status, kanskje mat. Moralsk kan det settes mange spørsmålstegn ved dette. Kanskje er de nordiske landa, hvor menneskene har fri adgang til

naturen, blant de mindre frie områdene for andre skapninger. Ulven, jerven, polarreven, reinen og elgen er ikke frie dyr, men forvaltede skapninger. Bli det for mange av arten – for eksempel for mange jerv i et område – tynnes stammen ut, drepes, av myndighetene (ved Statens naturoppsyn). Når reinen rammes av epidemi (slik tilfellet har vært for reinstammer i Sør-Norge), nedslaktes hele bestanden. Mest utsatt er ulven, som menneskene har skapt forestillinger om som farlig. Den er en fiende av folket og en trussel for våre frie bevegelser, ifølge opinionen, og bestanden overvåkes og tynnes ut (drepes) når myndighetene mener det er blitt for mange. Den enes frykt og rett, den andres død.

Om lufta er fri som friluft skulle indikere, er også et spørsmål. Kanskje var den det en gang, og kanskje så seint som da Norge formaliserte friluftslivet i 1957. Men i vår tid har luftforurensning blitt et enormt problem. Høyere luftlag er nå fulle av ozon, karbondioksid og andre gasser som påvirker både lokalmiljøet, det globale klimaet og livskvaliteten til de fleste skapninger. Og det er vår skyld, den vestlige og nordlige verdens utvikling av teknologi som på samme tid betjener og ødelegger samfunnet. Dagens velstand og livsmønstre gir oss gode liv, men har satt naturen under press. Vi omtaler friluftsliv i betydninga ut i naturen, uten tanke for hva dette gjør med lufta eller naturen. Og kanskje var det greit. I de seinere år har imidlertid friluftslivet tatt nye veier; vi bruker mer og mer tekniske hjelpemidler og vi kjøper oss guidede turer stadig lengre vekk fra der vi bor. Dermed har friluftslivet mistet sin uskyld. Friluftslivet setter spor og bidrar til dagens miljøproblemer og klimakrise. Paradoksalt nok kan det virke som om friluftslivet, som for en stor del er motivert av folkehelse, stadig blir en større utfordring for naturens helse.

Det tredje leddet i ordet friluftsliv er altså liv, liv i betydninga gjøremål, aktivitet eller god helse. Friluftslivet skal altså være livgivende. All forskning tyder på at det er det, og friluftslivet er derfor en voksende offentlig sektor. Alle stortingsmeldingene om feltet understreker helseaspektet. Politikken ivaretar livet til menneskene, men ofte på bekostning av livsvilkåra til andre skapninger og planeten som sådan. Som et stort produksjons- og konsumfelt inngår friluftslivet i den globale økonomien, som stadig er blant de største utfordringene for kloden vår, eller klimaet som man velger å kalle det. Altså, friluftslivet som vi som nordmenn priser og verner om, er ikke bare livgivende og problemfritt. Derfor er styring og forvaltning et nødvendig tema.

Friluftslivets paradokser

Friluftslivet er fullt av paradokser. Paradoks er doxas motstykke. Doxa er, slik Bourdieu (1998) bruker termen, noe som tas for gitt, for eksempel at friluftsliv er en positiv aktivitet. Allemannsretten er også et slags doxa – den tas for gitt og er i liten grad omdiskutert i Norge. Et paradoks er en motforestilling til den gjengse oppfatninga eller en refleksjon over motsetninger i et felt. Når friluftslivet blir for omfattende, eller dets utøvere for mange, kan det bli et problem – for eksempel at det blir for trangt eller for mange spor. Tilsvarende blir det problemer når for mange benytter seg av allemannsretten, noe som da gjerne oppfattes som et paradoks. Som allerede antydnet finnes det mange motsetninger i feltet.

Det første og største paradokset er at jo flere som benytter seg av friheten som begrepet representerer, jo mindre fritt blir det. Å utøve friluftsliv i flokk gjør opplevelsene annerledes enn der man er aleine med naturen. Dermed blir også frihetsfølelsen redusert. Et stort antall besøkende skaper også behov for forvaltning, som representerer en styring hvorigjennom friheten reduseres ytterligere. Stadig nye deler av friluftslivet blir gjenstand for tilrettelegging, regulering og politiske prioriteringer som er bestemmende for utøvelsen. For det andre er friluftsliv det Witoszek (1998) kaller et meme, et slags kulturelt betinget forståelse av hvordan vi skal praktisere livene våre – nordmenn skal ut på tur, ut i naturen. Det er nok mange som i oppveksten sin ikke har opplevd dette som frihet, men som tvang. Det kan fortone seg som en nasjonal besettelse, selv om det i dag kanskje først og fremst er en måte å overleve stillesittende liv på.

For det tredje er det allment akseptert at tilrettelegging er nødvendig – enten av hensyn til brukerne eller for å skåne naturen. I Tromsø bygde man en sherpatrapp i en nedsunken og utflytende sti. Et av resultatene var en tittel tyvedobling av trafikken, og nye utfordringer for naturen (vegetasjonen). Der trappa ender, går den over i et mylder av stier og tråkk, og man undres hvordan det går med vegetasjonen i området. Stiene som mange går ned, er blitt flere, bredere og styggere. Man løste ett problem, men skapte noen nye. For det fjerde er friluftsliv ofte en form for naturbasert turisme. Når det som tilrettelegges for lokalt friluftsliv følger turismen med på lasset. Og det er som regel et stort lass. I Tromsø tilrettela kommunen et friluftslivsområde midt i byen (Charlottenlund). Det ble også tatt i bruk av turoperatører og deres

kunder. Ellers fornuftige politikere sto fram og var både forferdet og bekymret over disse brukerne, som benytter seg av byens infrastruktur uten å betale for det. I farten glemte de at nordmenn – og tromsøværingene – er hyppig reisende mennesker som i stor grad benytter seg av andres fellesgoder. Det er kanskje rett og rimelig at vi gir noe tilbake og ønsker turistene velkommen til våre trakter.

For det femte er turisme noe man ønsker å utvikle, også i forbindelse med tilrettelegging for friluftsliv. Verneområdeforvaltninga har en slik karakter. Man verner noe som skaper oppmerksomhet og besøk – flere turister, noe som ofte avkrever ytterligere vernetiltak. Bak turismeindustrien står sterke kapitalkrefter som har som sitt ene og store mantra å tjene penger – som regel på økt ferdsel. Derfor representerer turistifisering av friluftslivet et press både på naturen og friluftslivet. Da Trolltunga (utenfor Odda) ble «oppdaget» via sosiale medier, oppsto det et rush som i første omgang var en slags krise – i alle fall for redningstjenestene. Men trykket førte til omfattende tilrettelegging. Også det er et slags paradoks – noen ganger må det en krise til før tiltak blir iverksatt. Slik kunne vi fortsette. Trolig er det minussider ved det meste som i utgangspunktet representerer positiv utvikling. Men folk er forskjellige, og oppfatter det som skjer omkring seg på forskjellig vis. Det som er doxa for noen, framstår som paradokser for andre.

Besøksforvaltning

Besøksforvaltning eller besøksledelse er begreper som til dels brukes om hverandre i Norge. Visitor Management er som nevnt den engelske benevnelsen. Men hva som legges i begrepet varierer. Det ene er å fokusere på de besøkende, forvalte dem slik at de har det bra og at besøksstedene har det bra med dem. Dette er egentlig en mer holistisk tilnærming enn den andre hovedretningen, som har hovedfokus på naturen som de besøkende anvender. Altså er dette like mye en natur- og kulturforvaltning som en besøksforvaltning. Det er denne siste tilnærmingen som dominerer i den norske besøksforvaltningen, noe som kan forklares ved at vi i Norge har offentlige etater som utøver naturforvaltning, men ingen myndigheter som eksplisitt forvalter de besøkende. Vi har

et miljødepartement og et miljødirektorat, men intet turistdepartement eller turismedirektorat. Det betyr likevel ikke at vi er blottet for myndigheter som tenker på turistenes ve og vel. Miljødirektoratet satte besøksforvaltning på den offentlige dagsordenen i 2015, gjennom en lansering av en merkevarestrategi for nasjonalparkene (Miljødirektoratet, 2020). Nordland fylkeskommune har i flere år hatt et prosjekt som adresserer besøksforvaltning i fylkets kommuner, og andre fylker har også hatt temaet på sine agendaer. Nordlands og Miljødirektoratets arbeider førte til nedsetting av et utvalg, Reismålsutvalget, som leverte sin utredning i 2023 (Nærings- og fiskeridepartementet, 2023). Her foreslås det at besøksforvaltning skal bli et tema i kommunal eller interkommunal forvaltning, at turistdestinasjonene skal få en ledelse, og at man skal innføre det man kaller en besøksavgift.

Som en del av det norske forvaltningssystemet finnes også flere forskningsmiljøer. Besøksforvaltning er et tema på flere av våre universiteter – først og fremst ved Norges miljø- og biovitenskapelige universitet (NMBU) og ved Universitetet i Sørøst-Norge (i Bø), og mer sporadisk ved de andre universitetene og høyskolene. Feltets posisjon ved NMBU kan være en del av forklaringen på at det er den naturforvaltningsmessige tilnærmingen som dominerer i det norske fagmiljøet. Faglig sett er det miljø- eller biologiorienterte fag som har vist temaet størst oppmerksomhet, men de juridiske sidene ved allemannsretten synes å være et tema ved alle de norske juridiske studiestedene, hvor det stadig skrives studentoppgaver om feltet. Noen av disse vil også bli brukt som kilder i denne boka. I tillegg til universitets- og høyskolene, er det flere forskningsinstitutter som har blikket sitt på friluftslivet og dets konsekvenser. Særlig aktivt er Norsk institutt for naturforskning (NINA), som kan anses som Miljødirektoratets forlengede arm, men også andre har dette fokuset, som Vestlandsforskning og Østlandsforskning, i 2024 en del av Norce-konsernet. I tillegg til disse miljøene er det også NGOer, altså frivillige organisasjoner som er opptatte av feltets kunnskapsforvaltning. For eksempel gjelder dette Norsk friluftsliv, som er en fellesorganisasjon for 18 frivillige organisasjoner. Organisasjonen avholder jevnlig konferanser hvor status for friluftslivet og naturen gjøres opp. En annen landsdekkende organisasjon er Friluftsrådene landsforbund, som er en sammenslutning av friluftsrådene som utøver offentlig finansiert tilrettelegging og dugnadsarbeid. En annen organisasjon som på ulike vis er opptatt av kompetansen i feltet, blant annet gjennom å tilby kurs, er Den norske turistforening. Disse og flere organisa-

sjoner er både pådrivere og samarbeidspartnere for forskningsmiljøer som er opptatt av friluftsliv og naturbasert turisme.

Bokas kunnskapsgrunnlag

Boka springer ut av forfatternes interesse for friluftsliv, både som aktiviteter og forskningsfelt. Dels er den basert på egen forskning og erfaringer, dels er den tuftet på norsk og internasjonal forskning i feltet. Også innlegg i offentlige debatter er av og til brukt som kilder. Med den overveldende informasjonstilgangen som finnes i dag, vil det likevel være mange stemmer som ikke er lest eller hørt, og som kan representere huller i vårt kunnskapsgrunnlag. Det finnes for eksempel en mengde rapporter, notater og artikler om norsk friluftsliv og naturbasert turisme som ikke er referert. Et annet trekk ved boka er at den i liten grad refererer til kvantitative forhold: hvor mange som utøver ulike typer friluftsliv, eller hvor mange som mener det ene eller det andre, eller hvor omfattende et problem kan være. Boka konsentrerer seg om sentrale begreper og debatter som identifiserer eller utdyper kritiske sider ved friluftsliv som problemfelt.

Boka har bakgrunn i forskningsprosjekter som forfatterne har vært engasjert i. Stort sett har denne forskningen vært publisert tidligere. Men ikke alt – noe skriver seg fra et prosjekt som har satt friluftsliv, allemannsretten og besøksforvaltning under lupen (se Granås & Svensson, 2022). Men ingen av kapitlene har karakter av oppsummering av forskningen som er gjort i det prosjektet. Arbeidet har mer karakter av det man kaller konseptuell forskning (eller analyse), hvor analysene er basert på «... tidligere observasjoner av forskeren som opprinnelig ikke var knyttet til dette prosjektet, men som nå brukes i nye sammenhenger» (Xin et al., 2013, s. 70). Boka inneholder begrepsmessige og diskursive analyser og i liten grad statistiske presentasjoner av feltet. Vår ambisjon har også vært å utfordre etablerte forestillinger. Et eksempel kan være spørsmålet om allemannsretten er alle menns og kvinners rett, eller bare noens rett, en rett som for andre fortoner seg som en urett?

Boka er også basert på samarbeid mellom forskere og praktikere. Dette innebærer at forfatterne i varierende grad har akademisk avstand til det som

omhandles. I noen av kapitlene har det viktigste vært å ha et nært forhold til tematikken, hvor det som presenteres er beskrivelser og i mindre grad analyser. Dermed har boka stor spennvidde – noen kapitler er relativt teknokratiske presentasjoner av regimer, regler og systemer, mens andre refererer til store debatter om natur, politikk og ideologi. Blandinga av forskere og praktikere innebærer også en tilpasning mellom ulike skrivetradisjoner: korte, tekniske presentasjoner på den ene sida, ofte lange analytiske tekster på den andre. Tendensen i boka er at praktikernes tekster har blitt tilpasset akademikernes format og fagboksjangeren. Håpet er at møtet har vært fruktbart og at boka kan være til nytte for både praktikere og de som deltar i den akademiske diskursen i feltet.

Tekstene har blitt til dels gjennom samskriving eller ved at vi som forskere setter sammen det som har vært diskutert i og med praksisfeltet. Ofte er ikke tekstene samskrevet, men samtenkte. En viktig kilde til boka er dessuten pågående diskurser, både av offentlig og akademisk art. Det er stort sett slik akademiske tekster blir til. I akademiske kretser er man opptatt av CV-er og publikasjonslister. Disse lyver som regel, de fanger ikke inn det faktum at forskere, skribenter og tekster er «produkter» som springer ut av kollektiver – alle henvisningene og referanselistene forteller at tekstene ikke utelukkende er sugd av eget bryst, men resultater av manges arbeid i omfattende kollektiver (Munro, 2004, sitert av Puig de la Bellacasa, 2017). Akademikere som Donna Haraway og Maria Puig de la Bellacasa har adressert denne tematikken. Haraway (1991) opererer med noe hun har kalt en relasjonell ontologi, hvor hun sier at mennesket og dets kunnskap ikke har eksistert forut for de relasjonene mennesket inngår i. Nye relasjoner medfører at den verden vi oppfatter stadig er i endring. Derfor bruker hun begrepet situert kunnskap – kunnskapen er avhengig av situasjon og gjelder ikke nødvendigvis i andre situasjoner. Situering skjer i forhold til steder, mennesker, diskurser, ideologi, politiske strømninger og beslutninger. Det innebærer også at det ikke bare er en måte å se på verden på, men mange. Haraways poeng er at kunnskapen i et felt består av mange lag, som stort sett supplerer hverandre. Slik er det også i denne boka; den representerer mange lag av kunnskap: informantenes, praktikernes, forvalternes og akademikernes. Det er dette som til sammen utgjør friluftslivets og besøksforvaltningas kunnskapsfelt. Derfor er kunnskap ikke en statisk greie, men en prosess.

Puig de la Bellacasa (2012), med referanse til Haraway, bruker begrepene å tenke med og å tenke for. Hva vi vektlegger i en tekst, er avhengig av

hvem man tenker med og hvem man tenker for. Når akademikeren skriver om besøksforvaltning sammen med en verneområdeforvalter, blir teksten annerledes enn om han skrev alene. For eksempel er det da naturlig å tillegge statens mål for vern en mer sentral rolle enn hva forskeren ville gjort alene. Når forskeren skriver om reindrift eller samisk kultur, kan det være et eksempel på å tenke for, fordi problematikken formuleres ut fra samenes ståsted, hvor under- og nedtrykking er en del av forhistorien. Kunnskapen skapes i en prosess hvor samene kjemper for å bli hørt og tatt hensyn til. Dette har blitt kalt for standpunkt-teori (Puig de la Bellacasa, 2012, s. 208). Samtidig er det å ta standpunkt en balansegang, det kan bli for mye solidaritet og for lite akademisk distanse. Haraway (1991) skriver om forskning som en form for appropriering, hvor forskeren på en måte utnytter de som omskrives til fordel for sin egen akademiske karriere. Dette må man være på vakt overfor når informanter brukes til å skape nye teorier og ny kunnskap.

Puig de la Bellacasa (2017) bruker også et tredje begrep, innenforuenighet. Det er altså ikke et mål at alle skal være enige i de tekstene som lages, ikke engang de som samskrives. I en tekst om friluftsliv og forvaltning vil det være mange meninger og mange forhold de som deltar i debatten ikke er enige om. Ulike synspunkter eller ståsteder vil inngå i nettverk produsert av meningsfeller. Mens forskeren har kontakter i forskernettverk og preges av det, vil praktikeren primært ha kontakter blant sine kolleger. Dette kan bety at ikke alle (eller begge) som bidrar til en tekst er like opptatt av og involvert i alle delene av teksten. Derfor vil heller ikke alle lesere være like begeistret for alle elementene i en tekst som denne.

Bokas innhold

Etter denne innledningen følger et kapittel som definerer friluftslivet slik begrepet brukes i Norge. Deretter er kapitlene gruppert i to hoveddeler, der den første tar opp sentrale debatter rundt friluftsliv og besøksforvaltning. Den andre hoveddelen har en mer praktisk tilnærming til problematikken. Første del starter etter denne innledningen med et kapittel (kapittel 2) som presenterer friluftsliv i et historisk perspektiv, med vekt på hvordan fenomenet

har styrt norsk identitet og tankemønstre, og på hvordan feltet har utviklet seg til noe som styres politisk. I kapittel 3 presenteres de viktigste begrepene i feltet. Hva legger vi i friluftsliv og beslektede begreper, og hva mener vi med besøksforvaltning? I kapittel 4 går vi inn på hvordan besøksforvaltning forstås og materialiseres i en norsk forvaltningssammenheng. I kapittel 5 ses besøksforvaltning i et antropologisk perspektiv, gjennom en drøfting av tradisjonelle praksiser hvori omsorg for naturen har vært en naturlig del.

I kapittel 6 problematiseres en av grunnpilarene i norsk friluftsliv, allemannsretten – står det bra til med retten? Prinsippet har stor betydning for vårt forhold til naturen, sies det. Er det fortsatt slik? I kapittel 7 diskuteres verdigrunnlaget for norsk friluftsliv og naturforvaltning – vi hevder at relasjonelle verdier dominerer, men at de stadig trues av en tiltakende instrumentalitet.

I den andre bolken presenteres bidrag basert på analyser av stedsspesifikke erfaringer og utfordringer både knyttet til friluftslivet og besøksforvaltning. I kapittel 8 analyseres det vi kaller tilrettelegging. Hva er det, og er den alltid bra? Kapittel 9 dreier seg også om tilrettelegging, men har et spesielt fokus på Nordreisa og Reisadalen. Kapitlet viser hva tilrettelegging kan være i praksis. I kapittel 10 ser vi på hvordan myndighetenes politikk i feltet er målstyrt, og hvordan og i hvilken grad praksisen møter måla. I kapittel 11 ser vi på forholdet mellom friluftslivet, allemannsretten og reindrifta – er deres ulike bruksrettigheter forenlige, spør vi? I kapittel 12 stilles spørsmål ved hvem som er gjestene på øyriket Vega: Er det fuglene eller turistene? Forvaltes øyrikets verdensarv til beste for fuglene som ga Unesco-status? I kapittel 13 er fjellvandring temaet. Hva er det en opplever når vi er ute på tur? Kapittel 14 er en epilog, hvor det reflekteres over hva slags innlegg i debatten om naturbruk denne boka representerer. I alle kapitlene er temaet, mer eller mindre eksplisitt, friluftsliv, allemannsretten og besøksforvaltning. Det innebærer at det er en del overlapp mellom kapitlene. Boka er laget slik at kapitlene kan leses uavhengig av hverandre.

Det er sikkert en mengde temaer som vil bli savnet i ei slik bok. Den går ikke i detalj om alle systemer og regelverk som finnes i feltet, og tar heller ikke for seg temaer av juridisk eller naturvitenskapelig karakter. Det er sikkert også mange filosofiske debatter som unnslipper. Det finnes en stor mengde litteratur innen mange fagfelt som tangerer det boka tar opp. Først og fremst omhandler boka friluftslivet som et sosialt-kulturelt felt som må forvaltes. Men feltet kan forstås på mange måter, og boka er derfor først og fremst et innlegg i de mange debattene i feltet.

Referanser

- Bourdieu, P. (1998). *Practical reason*. Stanford University Press.
- Eagles, P. E. J., McCool, S. F. & Haynes, C. D. (Red.). (2002). *Sustainable tourism in protected areas: Guidelines for planning and management* (Best Practice Protected Area Guidelines Series No. 8). IUCN – The World Conservation Union.
- Granås, B. & Svensson, G. (2021). På reise med allemannsretten. *Arr – Idehistorisk tidsskrift*, 2, 1–20.
- Gregersen, T. (2022). *Climate change perceptions across Europe: From climate change beliefs to climate change mitigation behaviors* [Doktorgradsavhandling]. Universitetet i Bergen.
- Haraway, D. (1991). Situated knowledges: The science question in feminism and the privilege of partial perspective. I D. Haraway (Red.), *Simians, cyborgs, and women: The reinvention of nature* (s. 183–201). Routledge.
- Miljødirektoratet. (2020). *Nasjonalparkene som merkevarer: Sluttrapport pilotfase 2014–19*. <https://www.miljodirektoratet.no/globalassets/publikasjoner/m1751/m1751.pdf>
- Munro, R. (2004). Punctualizing identity: Time and the demanding relation. *Sociology*, 38, 293–311.
- Norgaard, K. M. (2011). *Living in denial: Climate change, emotions, and everyday life*. MIT Press.
- NOU 2023: 10. (2023). *Leve og oppleve – Reisemål for en bærekraftig framtid*. Nærings- og fiskeridepartementet.
- Puig de la Bellacasa, M. (2012). «Nothing comes with the world»: Thinking with care. *Sociological Review*, 60(2), 197–216.
- Puig de la Bellacasa, M. (2017). *Matters of care: Speculative ethics in more than human worlds*. University of Minnesota Press.
- United Nations Framework Convention on Climate Change. (2022). *UN Climate Change Annual Report 2022* (ISBN 978-92-9219-209-9). United Nations.
- Viken, A., Benonisen, R. & Svensson, G. (2020). Det ustyrlige friluftslivet. I A. Viken (Red.), *Turismens paradokser* (s. 101–120). Orkana Akademisk.
- Witoszek, N. (1998). *Norske naturmytologier: Fra Edda til økofilosofi*. Pax Forlag.
- Xin, S., Tribe, J. & Chambers, D. (2013). Conceptual research in tourism. *Annals of Tourism Research*, 41, 66–88. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2012.12.003>

Viken, A. (2025). Styring og utvikling av norsk friluftsliv: . I A. Viken, G. Svensson & R. Benonisen, *Friluftsliv og besøksforvaltning*. (s. 25–46). Fagbokforlaget. DOI: <https://doi.org/10.55669/oa481102>

Kapittel 2

Styring og utvikling av norsk friluftsliv

Sentrale linjer i friluftslivets historie

Arvid Viken

Innledning

Dette kapitlet omhandler utviklinga av norsk friluftsliv i et styringsperspektiv. Det omfatter både hvordan friluftslivet har styrt folks liv og hvordan friluftslivet på ulike vis har vært styrt. Begrepet *friluftsliv* er derimot en moderne oppfinnelse. Henrik Ibsen var en av de første som i en publikasjon brukte begrepet i Norge, i 1859. Dette var en tid da norskheten ble debattert og utformet i en prosess hvor frihet, herunder det frie livet i naturen, var sentrale elementer, om man skal tro norske forskere. Hensikten med dette kapitlet er ikke å reanalysere eller rekapitulere hele denne prosessen, men å identifisere styringselementet i denne historien. Mange har analysert friluftslivets tilblivelse og oppsummert dets verdier og historiske foranledninger, gjerne farget av sitt faglige ståsted, for eksempel litteraturvitenskap, etnologi eller historie. *Friluftsliv* er altså et tema i mange fag og et tverrfaglig felt. Kirsti Pedersen (2000), som har en idrettsfaglig bakgrunn, har oppsummert noe av feltet. Et av hennes viktigste budskaper er at det er feil å tenke enhetlig om friluftsliv. Det er mangfoldig både i form og betydning; folk utøver samme aktiviteter, men tillegger det forskjellig mening. Ikke minst, det som for noen er hverdagsliv, er fritidssysler for andre.

Pedersen går også gjennom verdigrunnet for norsk friluftsliv – også det er mangfoldig. Folk søker ro og fred, bruker naturen som sosial arena, utøver friluftsliv for å komme i form og for å utfordre seg selv – dette er noe vi har til felles, sier Pedersen med referanse til en undersøkelse som i sin tid ble gjort for Friluftslivets fellesorganisasjon (Vaagbø, 1993). Pedersen selv framhever at dette fellesskapet bare er én side ved friluftslivet. Det er forskjell på by og land, nord og sør, kvinner og menn, gamle og unge. Mangfoldet har trolig bare blitt større de seinere år. Pedersen (2000, s. 38) identifiserer tre former for friluftslivsutøvere: *høstere*, *vandrere* og *spesialister*. Det er mulig å se en tidsdimensjon i dette; folk har til alle tider høstet fra naturen, og dette er fortsatt en del av norsk hverdagsliv. Utviklinga har gjort at dette i dag regnes som friluftsliv. Vandring er, som vi skal se, kjernen i det norske friluftslivet slik det ble utviklet på 1800-tallet, mens spesialistene er av mange slag og representerer vår tid, der teknologi, innovasjoner og kommers er viktige føringer. Utviklingstrekkene gjenspeiler samfunnsutviklinga og er såleis styrt av impulser i samtida, så vel i opinionen som i politikk og vitenskap. Samtidig, og det er et utgangspunkt for denne analysen, er det stor kontinuitet i styringa

av friluftslivet, som det er i selve ideen om fenomenet – mange utøver det stadig på samme måte som man alltid har gjort.

Kapitlet tar først for seg friluftslivet på 1800-tallet som et dannelsesprosjekt og et element i moderniseringa av den nye nasjonen Norge. I en del som dreier seg om utviklinga på 1900-tallet, skal jeg vise hvordan friluftslivet har utviklet seg til en organisert, regulert og mer eller mindre styrt sektor. Det var også en periode da friluftslivet ble knyttet til klasse og arbeiderkamp, men etter hvert også preget av kommersialisering. I et eget avsnitt blir reguleringa av friluftslivet presentert i et tidsperspektiv. Kapitlet avsluttes med refleksjoner rundt styringa, hvor det også trekkes inn moderne *governansteori*.

Nordmenns forhold til naturen

Alle mennesker har et forhold til naturen. Nina Witoszek (1998) er en av dem som mener at dette gjelder nordmenn mer enn andre. Hun viser hvordan det i mange kilder framgår at naturen har bestemt over nordmenns liv. Naturen hadde allerede en sentral plass i den norrøne mytologien. Ifølge *Edda* er verden skapt av kroppen til urjotnen Yme, og de første menneskene, Ask og Embla, ble skapt av to trær. Og, heter det i *Edda*, da Balder dør, sørger naturen. Også Snorre så at menneskeheten var vevd sammen med naturen, og i *Kongsspeilet* fra 1200-tallet er naturen både sansende og vis, sier Witoszek. Tilsvarende finner man i samisk mytologi, iscenesatt ved Sapmi Park i Karasjok; jorda ble skapt av en simle (hunnrein), og ifølge fortellinga var de to første menneskene Solgudens sønner og døtre. Slike fortellinger gir rom for ulike fortolknin-ger, naturen både som et gode og et onde. Naturens posisjon ser man også gjennom at dyr og overnaturlige vesener inngår i ulike typer fortellinger. For eksempel hadde dragen (en slange) en sentral plass i mange fortellinger både i norrøn og andre mytologier. I angelsaksiske beretninger er dragen djevelens utsending, og når den drepes, vinner kulturen over naturen. I norrøn litteratur er det annerledes. Her figurerer også dragen, men den opptrer støttende, sier Witoszek (1998, s. 71): «Dragen forsyner Sigurd (i *Edda*) med profetiske visdomsord, mens Sigurd forsyner seg av dragehjerter». Det var derfor ikke av frykt, men av respekt eller andre positive forestillinger, at man i den første

kristne perioden bygget kirker i dragestil, eller utstyrte skipene sine med dragehoder – Olav Trygvason kalte skipet sitt Ormen Lange. Dragen, en skapelse fra norrøn mytologi, ble altså med inn i kristen tid. Stadig er natursymboler en del av vår konstitusjon; det norske riksvåpenet er en løve. «Naturgudene eksisterer side om side med kristendommens transcendentale gud», konstaterer Witoszek (1998, s. 73). Naturen og dens mytiske skikkelser var altså sentrale elementer i den norrøne kulturen, i den første kristentida og i utviklinga av norsk kultur seinere.

Siste halvdel av 1700-tallet har i ettertid blitt kalt for Opplysningstida, en periode med en verdensanskuelse som var inspirert av 1600-tallets René Descartes og fremmet av filosofer som Immanuel Kant og John Locke. Essensen var at fornuft og vitenskap skulle være grunnlag for kunnskap, ikke tro og myter. Mange steder representerte dette et brudd med måten en hadde forstått verden på til da. Det europeiske samfunnet hadde i stor grad vært styrt av religion. Også i Norge hadde religionen vært viktig, men det var en pragmatisk og jordnær religion, ifølge Witoszek (1998). Prestene, sentrale maktpersoner mange steder, var ikke bare prester; de representerte også framskritt og fornuft. Tenkinga var ifølge Witoszek preget av en religiøsitet som rommet respekt for naturen og dens frie vesen. I Europa var det imidlertid mange som mente at troen på vitenskap og fornuft ble drevet for langt. En av dem var Jean-Jaques Rousseau. Han var kritisk til sin tids tro på fornuft og vitenskap og foreslo endringer både av politisk og sosial karakter. Han hadde som utgangspunkt at mennesket var født fritt og han var en stor beundrer av naturen og dens vesen. Hans ideer, kalt romantikken, fikk stor betydning, blant annet som grunnlag for den franske revolusjonen, der ideene om likhet og frihet sto sentralt.

Romantikken ga også rom for mytiske forestillinger om overnaturlige vesener og overmennesker, og for mirakler som forklaringer. I Norge, mener Witoszek (1998, s. 35), slo ikke dette gjennom, men heller ikke Opplysningstidens rasjonalitetsideal. «Norske tenkere godtok aldri helt det kartesianske bildet av naturen som maskin», sier hun. Forholdet til naturen var nøkternt, men man tok til seg ideen om at den var vakker og sublim. Naturen, som ble en kjerne i den norske identiteten, var altså bare i beskjeden grad preget av Opplysningsfilosofien og av Romantikken, ifølge Witoszek. Hun viser til Niels Treschow, en av den tids norske filosofer, som understreket at naturen er en organisk helhet, men «de norske romantikere

– Mauritz Hansen, Ivar Aasen og A. O. Vinje – så naturen som en guddommelig befaling og fornuftens bud», sier Witoszek (1998, s. 30). Naturen var «et sted for meditasjon, en kilde til glede og stolthet, en lærer, et brospenn til det guddommelige», sier hun videre (s. 29). Det ble skapt – og skaperen var i særdeleshet Henrik Wergeland – en forestilling av nordmenn som naturbarn. «Og denne semiotiske sammenstillinga av natur, barndom, frihet, uskyld, renhet, var ikke bare retorisk besnærende, det brede lag av folket følte at den var 'sann'», sier Witoszek (s. 32). Dette var grunnmuren i det som på 1800-tallet utgjorde en nasjonalromantisk bevegelse, men også en del av fundamentet for utviklinga av friluftslivet.

Utviklinga som her er grovt skissert, indikerer at naturens plass i den norske folkesjela er forankret i både religion og historie. Den arter seg i form av symboler, tro og kunnskap utviklet over 1000 år eller mer. Witoszek (1998, s. 12) kalte det for et *meme*, som hun definerer som «varige elementer i forestillingsverdenen, som ikke visner straks de er unnfanget, men modnes og forandrer seg i tidens løp». Det er altså abstrakte modeller – nøkkelbegreper – som bidrar til sosial og kulturell orden (Pedersen, 2000). Naturen er altså en rotfestet del av den norske selvforståelsen, en slags dynamisk konstant. Fortellinga viser også at ideene man lar seg styre av, er påvirket av utenverdenen, både tidenes verdensoppfatninger og ulike tiders syn på Norden, Norge og nordboere.

Frihetsidealet i norskheten

1800-tallet var nasjonalismens gjennombruddsperiode i Norge (Goksøyr, 2000). Etableringa av friluftslivet var tett forbundet med dette dannelsesprosjektet, både relatert til nasjonalismen som idé og til nasjonsbygging som prosjekt. Norge var en ny nasjon, og oppdragelse, sivilisering og modernisering av landet sto på dagsorden. Man skulle dessuten gjenvinne sin selvstendighet, identitet og kultur etter fem hundre år under et annet lands styre. Nasjonalismen hadde to forgreininger, en borgerlig og en bygdebasert (Stenseth, 1993). På sett og vis var det byelitene som hadde regien for begge, i alle fall før bøndene selv sto fram som politisk bevegelse. Byens eliter utviklet

ideene rundt friluftslivet. Gjennom å vandre landet rundt, mer eller mindre som i et feltarbeid, ble de kjent med den kulturen de valgte å sette i høysetet, bondekulturen. Blant bøndene fant de det ekte norske, mente de. Bøndene *var* natur, i manges øyne. Selvsagt var dette, som Pedersen (2000) påpeker, fortolkninger av et folkeliv de selv ikke var en del av, og ganske sikkert ofte fortegnede bilder og stereotypier (Klett, 2017). Men hverdagslivet på landsbygda var utvilsomt mindre påvirket av dansketid og modernisering enn byene. Mens byeliten var inspirert av strømninger fra utenverdenen, var det arven fra fortida som preget tenkninga til bøndene. Byeliten hadde et dobbelt forhold til bondekulturen; den ble opphøyd og romantisert, og sett ned på på samme tid. Den manglet sivilisasjon, mente mange. Temaet var en gjenganger i DNTs årbøker på slutten av 1800-tallet (Klett, 2017). Med bønder og bygder som ideal for det norske, og som tema og fokus i den første tida av norsk friluftsliv, var aktiviteten i stor grad bygget på tradisjoner i norsk bygde- og bondekultur (Pedersen, 2000, s. 37; Breivik, 1978). Folk hadde alltid høstet fra naturen, hogd ved, plukket bær, fisket og jaktet, tradisjoner som på landsbygda aldri har opphørt. Man anså ikke dette som friluftsliv, det var arbeid og næring. Seinere har det moderne friluftslivet tatt disse aktivitetene opp i seg. Dermed ble ikke friluftslivet et element i by-land-motsetningene som etter hvert ble en del av norsk politikk. Goksøyr (2000) peker på at den norske nasjonalismen ikke i særlig grad var knyttet til etnisitet, men til demokrati som betydde folkestyre, et styre av og for folk, med de begrensningene som det hadde på den tida. Goksøyr (2000, s. 313) hevder videre at den «folkelige resonnansen» var avgjørende for ideenes utbredelse, og som han sier, «[s]tikkordet folket er dermed til stede helt fra starten av den norske nasjonalismen.» Nasjonen var folket, og folket var nasjonen. Dette var et godt utgangspunkt for nasjonale bevegelser, slik som friluftslivet etter hvert ble.

Demokratiet var også en idé som sto sterkt på begynnelsen av 1800-tallet. Det var et ideal i Romantikken og sentralt i flere lands frihetskamper. Idealet var knyttet til likhet. I denne sammenhengen passet friheten til å bevege seg i, bruke og høste fra naturen inn. Selv om noen var rikere enn andre og hadde større landeieendommer, hadde alle nordmenn samme tilgang til naturen. Dette bunner i rettsoppfatninger hvor grunneiere har begrenset råderett over grunnen. Norge var aldri en føydalstat. Bøndene bodde på sine gårder, og deres arbeidere eller leilendinger hadde betydelig selvråderett. Det norske demokratiet, slik det ble grunnlovsfestet i 1814, var basert på ideer fra den

franske revolusjonen, men også på gamle norske rettsoppfatninger der bønder og bygder, ikke føydalherrer og adel, var bærende elementer. Det norske samfunnet var dermed en god grobunn for ideer om likhet og folkevilje (se Tordson, 2010), og friluftsliv var et symbol på denne friheten.

En del av dannelsen var altså å få folk ut på tur, ut i naturen. Først og fremst gjaldt det byfolk; bygdefolket var der allerede. Et relativt omfattende nettverk av hytter ble etter hvert etablert, dels for å betjene dagsturbesøkende fra nærmeste tettsted, dels for å betjene folk på rundturer på ski eller til fots. En institusjon i seg selv ble selve søndagsturen, turer i skog og mark, og til fjells. Søndagsturer i naturen sies å være et relativt særnorsk fenomen (Nylenna, 2006). Aarnes (1991) antyder at det som begynte som et byfenomen etter hvert spredte seg utover – nærmest som en religiøs vekkelse, om en skal tro Aarnes. I den første tida var dette også knyttet til nasjonal identitetsforvaltning. Gjennom friluftslivet ble den naturbaserte norskheten ikke bare en abstrakt størrelse, men en kroppslig opplevelse, sier Matti Goksøyr (2000). Med andre ord kan man si at naturen ble inkorporert i den norske folkesjela. Ifølge Witoszek (1998) har den aldri forlatt oss.

Friluftslivet blir skapt

Som understreket av de fleste som har studert det, var utviklinga og utbredelsen av friluftsliv embetsmannsstatens og borgerskapets prosjekt (Aarnes, 1991; Goksøyr, 2000; Nedrelid, 1992; Slagstad, 2010). Det var borgerskapet som gikk i bresjen for at Norge skulle bli selvstendig, som definerte bondekulturen som det urnorske, og som skildret fjellene. Utvikling av friluftslivet var både en del av dette prosjektet og et resultat av det. Bøndene og fjella ble kjernen i norskheten. Romantikken og den voksende nasjonalromantiske bevegelsen inspirerte både til malerkunst og diktning som priste naturen (Klett, 2009), og til kulturlandskaper som gestaltet bondekulturen. I dikterkretser samlet man folkeeventyr, beskrev livet i bygdene, og diktet fra og om naturen. Fjell og fjellfolk opptrer hyppig i Henrik Ibsens diktning, og Bjørnstjerne Bjørnson skrev om bondekulturen. Blant de andre var Aasmund Olavsson Vinje, som var både dikter og journalist, og som hadde tette bånd til gruppa som startet

Den Norske Turistforening. Edvard Grieg, vår nasjonalkomponist, hentet også inspirasjon i naturen. Mange av disse kunstnerne var vandrere; i dag ville vi kalt dem friluftslivsutøvere.

Utviklinga av friluftslivet var også påvirket av utlandet, særlig den engelske overklassen. Blant dem var fjellklatring en edel sport. Etter hvert kastet de sine øyne på fjellandet Norge. «Den europeiske alpintørsten omformet Norges fjellområder til Skandinavias første internasjonale turistattraksjon [...]», sier Löfgren (1999, s. 34). En av datidas aktører, William Slingsby (1904, s. 104), formulerte det slik: «Norge er et av de mest fjellrike landene i verden, og er i dag anerkjent som et av de flotteste av de alpine tumleplasser». Den norske overklassen tok etter, og i sin oppvekst «lærte borgerne den kulturelle turistkoden som fortalte hva slags opplevelser man skulle søke, hva man burde føle, og ikke minst hvordan man skulle oppføre seg», sier Richardson (1994, s. 10). Men det stoppet ikke med det – friluftslivet ble etter hvert en folkebevegelse. Ifølge Goksøyr ble natur- og friluftslivsinteressen «overraskende hurtig annektert av de brede lag av folket, slik at når man snakker om et begynnende friluftsliv i andre halvdel av 1800-tallet, så var det noe mer enn en moteretning i borgerskapet» (Goksøyr 1999, s. 185). Stimulering av friluftslivet ble etter hvert et nasjonalt moralsk prosjekt, om man skal tro Richardson (1994), som blant annet viser til at arbeiderpartilederen Martin Tranmæl i sin tid skrev i Årboka for Den Norske Turistforening.

Rune Slagstad (2010) har beskrevet denne utviklinga. 1800-tallet stod i nasjonsbyggingas tegn. Man målte opp landet, skapte bevissthet rundt landet som et fjelland og bondeland, og man planla og bygde ut veier og annen infrastruktur. Da landet ble samlet, sverget man enighet om nasjonen med referanse til fjellene: «enig og tro til Dovre faller», het det. Sentralt i etableringa av fjellandet Norge var skapelsen av Jotunheimen. Området hadde blitt kartlagt av studentene Christian Boeck og Baltazar Mathias Keilhau i 1820. Keilhau, som hadde sans for norrøn mytologi, begynte å kalle området for Jotunfjellene. Aasmund Olavsson Vinje, på 1860-tallet, valgte å knytte postfikset *heimen* til jotnene. Dette var et smart retorisk grep. Fjella, som tidligere hadde blitt oppfattet som store og stygge, ble omgjort til *heim* og noe å oppsøke, beundre og til og med bo i – *Jotunheimen*.

I 1868 startet folk fra hovedstadens overklasse Den Norske Turistforening (DNT). Den 21. januar samlet Consul Thomas Heftye sammen en gruppe mennesker – en konsul, en oberst, en professor, en kaptein og en teolog til

et konstituerende møte på sitt kontor. Med en slik sammensetning av stiftelsesgruppa, kaller Slagstad (2010) det et embetsmannsprosjekt. En av hensiktene var å skaffe til veie midler «til at lette og utvikle turistlivet her i landet» og «forfattelse av nøyaktige reiseruter og karte for turister» (NT 169, sitert av Klett, 2009). I tida etter stiftelsen bygde man hytter og opparbeidet stier i fjellheimen. Stier gjennom naturområder var også kjent fra andre land. På 1830-tallet etablerte Claude Francois Denecourt naturstier i skogen rundt Fontainbleu utenfor Paris (Löfgren, 1999). I de første tiårene bisto DNT med etablering og vedlikehold av vandreruter, innførte skikken med å T-merke stier og fortsatte den gamle skikken med å varde sentrale ferdselsruter. DNT utga det første kartet over Jotunheimen i 1878. Sentralt i dette arbeidet var også å gi vandrere tak over hodet. Fra 1870 og utover ble derfor Jotunheimen forsynt med hytter. Arbeidet de første tiårene besto altså både av fysisk tilrettelegging og informasjonsarbeid. Man utøvde det vi i dag vil kalle *besøksforvaltning*. Mange stier var der allerede, det var de som bandt sammen bygdene og de betjente skyss- og postvesenet.

Slagstad (2010) nevner også andre som hadde sentrale roller i DNTs første tid, blant annet to «militærintellektuelle», F. P. Næser, militær og direktør for Norges Geografiske Oppmåling, og veidirektør Hans Krag. Krag hadde vært på studietur til Sveits, hvor han både hadde blitt begeistret for kommunikasjonssystemet og turismen som næringsvei og moderniseringsfaktor. Krag ville lage vei gjennom Jotunheimen. Dette ble det ikke noe av. Da Turistforeninga ble etablert, var den mye godt et infrastrukturprosjekt. Turismen (og herunder friluftslivet) var en måte å modernisere Norge på. Det kunne også gjøres til forretning. Siden Norges natur var skattet ute i Europa, begynte turistene å komme. Tilrettelegging og organisering av reiselivet var en forutsetning (Gaukstad, 1999). Det skjedde også – siste halvpart av 1800-tallet var starten på den moderne, organiserte turismen i Norge (Sletvold & Viken, 2020). Skillet mellom friluftsliv og turisme var nokså flytende.

De som startet Turistforening hadde også sentrale roller i utviklinga av friluftslivet i og rundt Oslo, eller Christiania som byen den gang het. Thomas Heftye eide både Frognersetra og skogen omkring. Han bygget en villa (*Heftyevillaen*) som en kafé for skiløpere og andre som skulle inn i Nordmarka, og et utkikkstårn på Tryvann. Han testamenterte til sist området til Oslo kommune. I området ble det de siste tiårene av 1800-tallet etablert hoteller, restauranter og sanatorier, og flere hytter, markastuer, i skiavstand derfra. Man

merket stier og skiløyper, og laget etter hvert også kart. Nordmarka ble omtalt som en naturpark – tilrettelagt for friluftsliv, sommer som vinter. Parken var altså skapt av samme krets som hadde stått i bresjen for Turistforeninga. Etter hvert ble Nordmarka også sentral i den sosialdemokratiske tenkinga omkring naturområder; de skulle ikke bare være der for de kondisjonerte, men også for vanlige folk. Dette ble en modell for resten av landet.

1900-tallet – institusjonalisering av friluftslivet

Mens 1800-tallet var friluftslivets etableringsfase, ble første del av 1900-tallet en periode hvor idretten og idrettsbevegelsen ble debattert og utviklet. Fortsatt sto disiplineringstanken sterkt. Idrett bidro til disiplinering av kropp og sjel. Idrettsdebattene omfattet også friluftslivet. Synet endret seg noe, og debatten tidlig på 1900-tallet dreide seg mest om et hygienisk disiplineringsprosjekt, sier Slagstad (2010). Et av debattemaene var konkurranseidretten og det man kalte *sportifisering* av idretten. Konkurranseidretten fikk fotfeste, og Norge deltok etter hvert i det internasjonale sportssamfunnet, men ikke uten diskusjoner, blant annet om hvorvidt landet skulle delta i OL. Det endte med at Norge sluttet seg til den olympiske bevegelsen, og alt som det førte med seg. I dette bildet passet friluftslivet ikke inn. Idretten og friluftslivet skilte etter hvert lag.

Begynnelsen av 1900-tallet var også ei tid da idrettsbevegelsen organiserte seg, både lokalt og nasjonalt. Konkurranseidretten bidro til spesialisering. Folk ble dermed styrt inn i relativt snevre aktivitetsformer eller sportsgrener som dannet egne foreninger. Idretten ble også samlet på nasjonalt plan, først i Norges Landsforbund for Idrett (2019), underlagt forsvarsdepartementet, mens Norges idrettsforbund ble stiftet i 1940. Arbeiderbevegelsen, som i mellomkrigstida ble radikalisert og satte klassekamp på dagsorden, rommet også idrett. I 1924 ble en egen idrettsorganisasjon, Arbeidernes Idrettsforbund (AIF), opprettet. Noen idretter, for eksempel boksing og skøyteløp, ble ansett som typiske arbeideridretter, mens skiløping var borgerskapets domene. Også friluftslivet fikk en plass i den sosialistiske bevegelsen. Arbeiderklassen skulle frigjøres fra kapitalismens, industriens og bylivets åk (Slagstad, 2010), og friluftslivet var en del av frigjøringsstrategien. For samfunnets elite var friluftsliv

utøvelse av en frihet den allerede hadde, mens «arbeideren skulle få erfaring med en frihet han og hun ellers manglet», sier Tordson (2010, s. 167) om dette. Redaktør Martin Tranmæl argumenterte for friluftslivet i *Arbeiderbladet*, hvor han skrev om naturens disiplinerende effekt: Den «lærer oss fornuft og orden. Den lærer oss livets egne lover, og skaper frihetstrangen i vårt sinn» (Slagstad, 2010, s. 254). Nordmarka var ansett som en naturpark for alle, og marka og dens forvaltning ble en viktig sak både for de borgerlige og arbeiderbevegelsen. Da Oslomarka Friluftsråd ble opprettet (1936) var rådet fortsatt konflikterende ideologier, men det var enighet om at friluftslivet var viktig.

Mellomkrigstida var preget av klassekamp og en organisering av idretten som gjenspeilte dette. Det var også en del uklarhet og kontroverser knyttet til eiendomsretten og de gamle hevdvunne prinsippene om rett til ferdsel over andres eiendommer. Økende hus- og hyttebygging i strandsona utestengte folk flest. Derfor satte man i gang arbeid med ny strandlov og nedsatte en komité som skulle utrede regler for friluftslivet og om naturvern (se Skjærstad, 2021). Andre verdenskrig satte stopper for disse prosessene, men de ble tatt opp igjen etter krigen. Under krigen ble friluftslivets aktiviteter og verdier styrket, åpenbart som en nasjonal markering mot okkupasjonen (Skjærstad, 2021). Selv om tyskerne stengte av store fjellområder og mange av fjellhyttene for at de ikke skulle bli brukt i motstandsarbeidet, ble medlemstallet i DNT mer enn fordoblet under krigen. Motstandsbevegelsen både rekrutterte friluftslivsmennesker og formet flere av dem som ble sentrale i DNT etter krigen, blant disse Gunnar Sønsteby, Claus Helberg og Knut Haugland. I motstandsarbeidet møttes både fattig og rik i søken etter frihet, og den nasjonale fellesskapsfølelsen ble styrket, sies det (Skjærstad, 2021).

I mellomkrigstida hersket det enighet om at fysisk fostring var viktig. Alle skulle ha samme muligheter til fysisk utfoldelse. Dette var et statsanliggende; staten skulle passe på folkehelsen både i skolen og i fritida. Idrettsparker og idrettsanlegg for ulike formål ble bygd. Staten var en aktiv aktør. En av pådriverne for dette var Rolf Hofmo, sentral i Arbeiderpartiet og Arbeidernes Idrettsforbund (AIF), men også sentral i sammenslåinga av AIF og Norges Landsforbund for Idrett til Norges Idrettsforbund (1940). Særlig var han en pioner i utforminga av statens rolle i idrettsforvaltninga. Slagstad kaller ham «idrettens kontorsjef» (2010, s. 372). Han skriver følgende om ham: «Hofmo kom til å stå i spissen for et statlig planlagt, styrt og kontrollert kultiveringsprosjekt – et statssosialistisk dannelsesprosjekt for en sunn fritidskultur» (s.

379). Han siterer Hofmo, som uttalte at kontoret han representerte skulle «lede utbygginga av den idrettslige og fysiske oppdragelse, slik at den i sluttsum gir landet en sterk og arbeidsglad ungdom og et folk som også forstår at en frisk kropp er en vesentlig faktor i grunnlaget for en god folkehelse» (Slagstad, 2010, s. 380). I dette arbeidet inngikk også friluftslivet, som et instrument i etableringa av velferdsstaten. Hofmos kontor, STUI, ble etter hvert en viktig institusjon i utviklinga av idretten i Norge, men kanskje mindre viktig for friluftslivet enn for den organiserte idretten. Og idretten, inklusiv friluftslivet, var blitt en sektor for offentlig politikk, etter hvert også en del av kultursektoren og det utvidede kulturbegrepet som det ble kalt i 1975 (St. meld. 23 (1981–82)).

Friluftslivet som forvaltet og regulert

En viktig side ved moderniteten var statsdannelser (Slagstad, 2010). Derigjennom ble territorier fordelt og grenser satt, grenser som måtte forsvares. Til dette trengte man kart. Norges Geografiske Oppmåling ble derfor etablert så tidlig som i 1773. Landområdene ble målt opp og tegnet ut, først og fremst for å betjene forsvaret, seinere også andre formål. Naturvitenskapen fikk tidlig en plass i denne utviklinga, etter frigjøringa fra Danmark, sterkt preget av Christoffer Hansteen som i 1816 ble professor ved Det Kongelige Fredriks Universitet (i Oslo), og knyttet til Norges Geografiske oppmåling, hvor han også ble direktør. Han anså landmåling som sentralt for alle typer aktiviteter. I arbeidet med å kartlegge landet, dets topografi, geologi og botanikk, ble en rekke institusjoner etablert. Sentralt i arbeidet var også Baltazar Mathias Keilhau, som startet en forening for naturvitenskaper, og som ble sentral i arbeidet med å kartlegge Norges geologi. Hansteen og Keilhau var preget av opplysningstidas rasjonalistiske naturbegrep; naturen var noe som skulle måles og beskrives, men også av romantikkens natursyn, der naturen ble betraktet som en organisme. Dette gjorde at beskrivelsene deres både ble levende og mer poetiske, sier Tordson (2010). Folket, i alle fall elitene, ble oppmerksomme på landets og landskapets kvaliteter. Med oppmålinga i all sin bredde var landet blitt beskrevet for dem som skulle forvalte og forsvare det.

Omtrent på samme tid som landmålinga tok til, utviklet det seg ulike former for turistisk bruk av naturen. Særlig ble Norge tidlig et reisemål for jegere og fiskere fra England. Allerede i 1831 ble det utgitt et engelsk bokverk om sportsfiske i Norge og Sverige. Etter hvert ble det stilt krav om regulering av dette fisket, og en lov om fredning ble vedtatt i 1848 (Slagstad, 2010). Da hadde man allerede regulert jakta, som første gang ble gjenstand for lovgivning i 1818, dernest i 1845. Jakt var ikke bare matauk, men også betraktet som opplæring i forsvar av fedrelandet. Jakta ble derfor gjenstand for ulike former for institusjonalisering, lovgivning og organisasjonsliv, blant annet Norsk Jæger- og Fiskerforening. Også dette var en forening som sprang ut av en byelite bestående av embetsmenn og andre overklassemennesker. Reguleringene som ble innført, var til fordel for disse gruppene, og bøndene og bygdene var som regel misfornøyde med det. Regulering av jakta var samtidig en regulering av fjellområdene. Jakta var imidlertid forbundet med en rekke normer – et eget normsystem, sier Slagstad – som omfattet utstyr, teknikk og dyrevelferd. På slutten av 1800-tallet ble reguleringa endret, og ei ny jaktlov bestemte i 1899 at grunneieren skulle forvalte viltet, etter regler bestemt av myndighetene. Med denne utviklinga og disse bestemmelsene ble jakt ikke lenger regulert på samme måte som det øvrige friluftslivet.

Den viktigste reguleringa av friluftslivet fant sted på 1950-tallet. Friluftsløva ble vedtatt i 1957, men har selvsagt blitt justert siden. I tillegg til denne lova er feltet også regulert av en rekke spesiallover, som den nevnte jaktlova. Lovene er av ulike typer, men viktigst er de som regulerer aktivitetene i bestemte typer terreng. Vi har både en strandlov, en elvelov og en rekke lover om vern. Vern betød i sin begynnelse først og fremst beskyttelse mot ulike typer menneskelige inngrep. Etter hvert har friluftslivet blitt mer framtrødende, blant annet har bestemmelser om forbud mot kommersiell utnyttelse av verneområder blitt fjernet der slike fantes (gjaldt blant annet Jotunheimen, Rago og Reisa). En annen type lover regulerer aktivitetene man kan utøve i naturen. Reindriftslova er en slik lov, lov om motorferdsel i utmark er en annen. Den forbyr stort sett slik ferdsl. Som regel har kommunene en sentral rolle i denne forvaltninga. Å lage forskrifter og innvilge unntak er derfor viktige kommunale gjøremål mange steder i landet. Forvaltninga av naturen er i tillegg styrt av internasjonale konvensjoner som Norge har sluttet seg til (se f.eks. Skavhaug, 2020; se også kapittel 10).

Friluftslivet har hele tida vært gjenstand for en økende regulering. På mange måter symboliserer både ordet og fenomenet det motsatte – frihet

og frie aktiviteter. Men friluftslivet blir stadig utsatt for truende forstyrrelser. Først og fremst er friluftslivet en trussel for seg selv – når det blir for mange utøvere på ett og samme sted samtidig, forsvinner følelsen av frihet. Paradoksalt nok rokker det ofte også ved friheten når man tar tak i slike problemer. Fysisk tilrettelegging og regulering fortøner seg ofte som frihetsberøvelse. Offentlig inngripen i friluftslivsfeltet blir derfor av mange møtt med skepsis. Med et fenomen så rotfestet i ideer om frihet som friluftslivet får forvaltninga fort et legitimitetsproblem. Hva slags interesser eller verdier er det reguleringa tjener? Samtidig er friluftslivet også under press fra diverse arealkrevende næringer og infrastrukturtiltak, som vann- og vindkraftverk, gruver, kraftledninger, veier og hyttefelt, kort sagt av den moderne utviklinga. Men de frie arealene blir mindre og færre, og forstyrrelsene av dyreliv og annet liv blir flere.

Friluftslivet er som nevnt blitt en sektor og et politikkområde. Mye av den overordnede styringa skjer gjennom offentlige utredninger (NOUer) og stortingsmeldinger. Noen av dokumentene vitner om styringsendringer, andre ikke. *Spesialanalyse av friluftsliv* het et dokument fra Finansdepartementet i 1972, *Om friluftsliv* het den første stortingsmeldinga (St. meld. 40 (1985–1986)). Den andre, fra 2001, het *Friluftsliv – en veg til høgare livskvalitet* (St. meld. 39 (2000–2001)). Den siste, meld. st. 18 (2015–2016) het *Friluftsliv – Natur som kilde til helse og livskvalitet* (Meld. St. 18 (2015–2016)). Den første meldinga gir oversikt over feltet, og dens viktigste funksjon er kanskje nettopp at den fastslår at friluftsliv er et tema for den offentlige politikken. Den viser også at feltet er vevd inn i andre felt, og en utfordring for naturvernet (som det fortsatt het). Det er åpenbart, ikke minst ut fra titlene til de to siste meldingene, at myndighetene har et instrumentelt forhold til feltet. I noen grad vil slike meldinger representere en politisk dreining. For eksempel sier den siste meldinga (nr. 18 (2015–2016)) at «friluftsliv er en viktig del av norsk kulturarv og identitet» – et viktig statement – på grunnlag av det man vet om feltet og som drøftet i dette kapitlet. Meldinga fokuserer på det den kaller «friluftsliv i nærmiljøet», på tiltak rettet mot barn og innvandrere, hvilket er signaler om at sentralmyndighetene ønsker et sterkt engasjement hos kommunene. Stortingsmeldinga innvarsler også et sterkere fokus på besøksforvaltning. Dette er ytterligere styrket med en egen NOU på dette temaet som ble presentert i 2023 (NOU 2023: 10). Men det er ikke bare NOUer og stortingsmeldinger som kan innvarsle endringer; den såkalte fjellteksten var en bit av et revidert nasjonalbudsjett i 2003, og *Landbruk Pluss* var et utspill fra landbruksministeren om at bøndene burde drive med

mer enn tradisjonelt jordbruk, for eksempel turisme (Miljødepartementet og Landbruks- og matdepartementet, 2005).

I tillegg til slike meldinger og utspill, som ofte kommer fra departementet med ansvar for natur- og miljøpolitikken (i 2023 het det Klima- og miljødepartementet), er politikken understøttet av Miljødirektoratet, Riksantikvaren (kulturvern) og forskningsinstitutter som Norsk institutt for naturforskning (NINA), Norsk institutt for kulturforskning (NIKU), Norsk Polarinstitut og andre. Og friluftsliv er både et forsknings- og et utdanningsfelt ved universiteter og høyskoler. Alt dette er trekk ved det man kaller en næring (Leiper, 2008). Vi ser altså konturene av et sektorregime for friluftslivet, og av friluftsliv og naturbasert turisme som anerkjente næringsfelter. Det er også verdt å merke seg at dokumentene som omhandler friluftslivet, ikke i like stor grad omfatter turismen. Her har det skjedd et skille, både politisk, institusjonelt og retorisk. Mens friluftslivet omtales som noe som må beskyttes og utvikles, er turismen blitt en omstridt sektor og noe man må regulere. Besøksforvaltning er adressert som et virkemiddel for styring av turismen, mens behovet trolig er like stort innen friluftslivet.

Et hovedelement i den nyliberale statsforvaltninga er at staten i minst mulig grad skal være utøvende, og at dens oppgave er å gi rammer som aktiviteter skal drives innenfor. Dette betyr at mye av styringa, i alle fall den mer konkrete og nære styringa, ivaretas av private eller lokale myndigheter, gjerne også en kombinasjon. Sørensen og Torfing (2017) hevder at nettopp kombinasjonen, altså det de kaller *ko-governance*, har i seg et innovativt potensial. I møter mellom ulike kulturer utvikles nye måter å forvalte på. Kanskje er det derfor at friluftsrådene framstår som noe av det mest kreative i forvaltninga av norsk friluftsliv.

Utvikling av friluftslivet – fra frihetsdyrking til nyliberalistisk konsum

Det vi har vist i dette kapitlet er hvordan friluftslivet både har vært et styrende element i utviklinga av det norske samfunnet, og hvordan ulike krefter i samfunnet har styrt friluftslivet. Trolig har menneskene alltid drevet en form for friluftsliv gjennom å vandre omkring og være i naturen. Dagens friluftsliv er noe annet; naturbaserte aktiviteter utøvd i fritida. Som et stimulert og styrt

samfunnsfelt begynte det alt på 1800-tallet. Dette var i nasjonsbyggingas første fase. Framstillinga har vist hvordan styringa har utviklet seg fra en diskursiv påvirkning av frihet, og friluftslivet som en arena for å utøve den, til i dag et felt styrt av kommers og kommersielt orienterte myndigheter. Altså er det ulike måter å forstå styringa på. Utviklinga kan relateres til ulike forståelser av *governance*.

Governance er altså styring basert på delaktighet fra de som blir styrt, det være seg dialoger, beslutninger eller handling. Et av de essensielle spørsmålene i *governance*-feltet dreier seg om myndighetenes eller statens rolle. Davies (2012) sier for eksempel at myndighetsstyring (*government*) er en uunngåelig forutsetning for *governance*-basert utvikling eller ikke-utvikling. Slik har det nok også vært for det feltet som her er analysert – mye ikke-utvikling. Det er en påtakelig unnfalighet med hensyn til styring og forvaltning, påstår aktører i feltet (se Viken et al., 2020). Davies mener også at i styringsnettverk er det ofte en hegemonikamp involvert – altså om hvem som skal ha det siste ordet. En av vinnerne i vår tid er markedsliberalismen. Det stilles ingen spesielle krav til dem som tilbyr kommersielt friluftsliv, ut over generelle lover og regler; det finnes ingen konsesjonskrav, ingen sertifiseringsordninger, ingen grunnrenteskatt, ingen turistavgift, ingen begrensninger i allemannsretten – det er fritt fram for alle. Dette kan være i endring, om en skal tro den nylig framlagte NOUen om besøksforvaltning (NOU 2023: 10). Altså, «å regjere uten regjering», som er et av nyliberalismens mål, er en illusjon, blir det hevdet (Pierre & Peters, 2005); mest sannsynlig betyr det lav styringsgrad. Friluftslivet er komplekst, uoversiktlig og noe anarkistisk, men kanskje først og fremst preget av styringsmessig unnfalighet

Governance er langt fra et entydig begrep. Keping (2018) viser til fem forståelser av begrepet. For det første dreier det seg, ifølge Keping, om en institusjonell forankring som strekker seg til andre aktører enn offentlige myndigheter, for eksempel organisasjoner og private virksomheter. Den Norske Turistforening, Norsk Friluftsliv og andre foreninger, men også halvoffentlige aktører som friluftsrådene, har hatt og har sentrale roller i forvaltninga av feltet. Derfor har besøksledelse vært en begrenset foretelse (Viken et al., 2020). Det andre Keping peker på, og som en konsekvens av det første, er uklarhet med hensyn til grenser og ansvar i feltet. Til tider fører slike uklarheter til at lite blir gjort. Det er ei anklage man ofte kan høre lokalt, at det er mye snakk og lite handling. Det tredje Keping påpeker, er at aktørene i feltet er avhen-

gige av andre aktører. Friluftslivets organisasjoner er avhengige av penger fra myndighetene, tillatelser fra grunneiere, naboer og myndigheter når noe skal gjøres. Et fjerde punkt hos Keping, er at aktører som opptrer i nettverk må ha en viss autonomi, og at de må kunne vise at de får ting gjort uten at myndighetene er på banen. Dette kjenner vi igjen i lokal tilrettelegging av friluftslivet i regi av friluftsråd, bygdelag, idrettslag og andre. Keping's femte aspekt er at aktørene i feltet må ha en viss autoritet – evne til å gjennomføre og tillit. Friluftsråda har kanskje det mange steder. For DNT er dette noe som varierer; organisasjonen har stor legitimitet, men blir også sett på som en byelite som tar seg til rette på landsbygda.

Et annet aspekt som er trukket fram ved dagens governance-systemer er at de i større eller mindre grad er historisk og kulturmessig determinerte. Wilkins (udatert) knytter dette til begrepet *governmentalitet*. Et felt styres av måten det har utviklet seg på som en forståelse mellom de som styrer og de styrte, og som et kunnskapsfelt nedfelt i styringspraksiser. Dette passer bra også som en karakteristikk av utviklinga av friluftslivsfeltet i Norge. Friluftslivet er en måte å forholde seg til verden på, og et kunnskapsfelt for håndtering av naturpraksiser. Som diskutert i dette kapitlet dreide friluftsliv seg i den første tida om opplysning, dannelselse og disiplinering; nordmenn skulle bli gode nordmenn, bli stolte av sin nasjon og utvikle en nasjonal identitet. I dette bildet var naturen en sentral faktor. Men som også er understreket, blant annet av Witoszek (1998), dreier det seg også om praksiser og kunnskap nedfelt over mange generasjoner og århundrer. I bygdene hadde folk et nært og praktisk forhold til naturen; de fisket, jaktet, plukket bær, og gikk i fjellet for å se etter kyr eller sauer, og utøvde aktivitetene som del av sitt hverdagsliv. Etter hvert ble deler av dette byfolkets friluftsliv, og friluftslivet er en vekstsektor.

I den siste fasen vi kan se konturene av, har fokuset mer vært på hvordan friluftslivet kan styres, særlig hvordan det kan bidra til sysselsetting og vekst i samfunnet. Dette er altså en form for styring som består i å redusere styringa for å gjøre de kommersielle mulighetene større. Dette kan anses som en diskursiv styring på metanivå, en tilpasning av friluftslivet til nyliberalismen. Vekstparadigmet er sentralt i den nyliberale økonomien, og et mantra for all økonomisk virksomhet (se Viken, 2014).

Implisitt i det som her er nevnt, ligger det at styringa – i alle fall av den konkrete tilrettelegginga og reguleringa av friluftslivet – i stadig større grad er oppgaver for regionale og kommunale myndigheter, og for private eller

halvoffentlige aktører. Dette gjenspeiler også en dreining mot mer dialogbaserte eller nettverksbaserte styringsformer. For eksempel er både bygdelag og friluftsrådene viktige i den praktiske tilrettelegginga for friluftslivet. Om man vil, kan dette tolkes i retning av en saksdemokratisk styring – folk tar del i arbeidet med tilrettelegginga og reguleringa av feltet.

Oppsummering

Dette kapitlet har diskutert utviklinga av friluftslivet fra et styringsperspektiv. Det som skjedde på 1800-tallet kan utvilsomt ses på som diskursiv styring, en styring som foregikk gjennom å innprente et budskap om den naturen folk levde i eller var omgitt av. Romantikken var en slik diskurs. Den utgjorde en ramme som kunne brukes til å knytte nasjonen Norge til naturen, bondekulturen og bygdelivet. I tillegg skjedde det en tiltagende organisering rundt friluftslivet. Særlig var Den Norske Turistforening sentral. I friluftslivets andre hundreår, 1900-tallet, dreide mye seg om organisering. Innen Turistforeningen ble det skapt lokallag, andre foreninger som speiderbevegelsen og 4H bredte om seg, og ikke minst ble arbeiderbevegelsen en av friluftslivets støttespillere. Feltet ble institusjonalisert og sektorisert; friluftsliv ble til en offentlig sektor, og gjenstand for offentlig politikk. Fra rundt 1970 skjedde det nok en dreining. Friluftslivet ble igjen politisert, nå i allianse med naturvern. Det var ei tid for demonstrasjoner og aksjoner mot vannkraftutbygging og en voksende miljøbekymring. Dette var en form for ideologisk styring. Friluftslivsfolket har gjennom hele sin tid vært skeptisk til inngrep i naturen, DNT som en moderat aktør, med miljøorganisasjonene som sine mer militante våpenbrødre. Siden friluftslivet har en bred oppslutning, er det også en viktig meningsbærer og har hatt stor betydning for opinionens syn på naturen og dens forvaltning.

Tordson (2010) har gitt en litt annen oppsummering av friluftslivets historie. Han nevner fire faser i utviklinga av friluftslivet, som også viser noe av det verdimeslige grunnlaget. I den første fasen, fram til første verdenskrig, skulle man møte naturen i ensomhet og i pakt med den utvikle sin personlighet. I mellomkrigstida var det fellesskapsideen som sto fremst – arbeider-

bevegelsen trykket friluftslivet til sitt bryst, naturen var en arena hvor man kunne oppleve frihet, og friluftslivet representerte en kontrast til arbeidslivets og klassesamfunnets åk. Om den tredje fasen, tida etter krigen, sier Tordson (2006) at friluftslivet ble marginalisert. Det var ideer om industri, økonomisk vekst og institusjonsbygging som dominerte debattene, og naturen ble omgjort til en ressurs for industriell utvikling. I dette bildet var det idretten og ikke friluftslivet som passet inn, og idretten ble etablert som en statlig sektor. I en fjerde periode, etter 1970, har friluftslivet hatt skiftende oppmerksomhet, men det har blitt anerkjent som en viktig trivsels- og helsefaktor og er blitt gjenstand for politikk. Det betyr imidlertid ikke nødvendigvis en styrking. I dag kan man føye til enda en periode, hvor friluftslivet i stadig større grad er gjenstand for kommersialisering, både knyttet til ny teknologi, differensiering og kompetanseutvikling.

I kapitlet har det vært pekt på hvordan friluftslivet har vært styrende for mange sider ved utviklinga av det norske samfunnet. Slik er det ikke lenger – i dag er friluftslivet blitt til et forbruksfelt og et politisk anliggende. Dette er et allment trekk: Når noe blir god butikk, kommer kommersielle interesser på banen, og når et felt blir stort nok, fatter det opinionens og myndighetenes interesse og blir til et politikkkfelt. At kommersielle interesser gjør seg gjeldende, betyr også at det blir et felt for sysselsetting, men også et bidrag til en omstrukturering i samfunnet, hvor det å produsere opplevelser inngår som et stadig større felt. Baksiden av dette er at friluftslivet stadig blir mindre fritt, den frie naturen snevres inn, og tilgangen på arealer til glede for den frie sjel minker.

Referanser

- Breivik, G. (1978). To tradisjoner i norsk friluftsliv. I G. Breivik & H. Løvmo (Red.), *Friluftsliv – fra Fritjof Nansen til våre dager* (s. 7–16). Universitetsforlaget.
- Davies, J. S. (2012). Network governance theory: A Gramscian critique. *Environment and Planning A*, 44, 2687–2704.
- Goksøyr, M. (2000). Opplevde fellesskap og folkelig nasjonsbygging. Norge og idretten 1905–1940. *Historisk Tidsskrift*, 2, 308–329.
- Keping, Y. (2018). Governance and good governance: A framework for political analysis. *Fudan Journal of the Humanities and Social Sciences*, 11, 1–8.
- Klett, A. F. (2009). Friluftsliv for mine tanker: En diskursanalyse av elitens motiver for friluftsliv i perioden 1850–1905 [Masteroppgave]. Universitetet i Bergen].
- Leiper, N. (2008). Why «the tourism industry» is misleading as a generic expression: The case for the plural variation, «tourism industries». *Tourism Management*, 29, 237–251.
- Löfgren, O. (1999). *On holiday: A history of vacationing*. University of California Press.
- Meld. St. 18 (2015–2016). (2016). *Friluftsliv – Natur som kilde til helse og livskvalitet*. Klima- og miljødepartementet.
- Miljødepartementet & Landbruks- og matdepartementet. (2005). *Plan- og bygningsloven og landbruk Pluss: Hvordan kan plan- og bygningsloven brukes for tilrettelegging av ny landbrukstilknyttet næringsvirksomhet?*
- Nedrelid, T. (1992). Friluftslivet og vår nasjonale forståelse. *Nytt Norsk Tidsskrift*, 3, 281–288.
- NOU 2023: 10. (2023). *Leve og oppleve – Reisemål for en bærekraftig fremtid*. Nærings- og fiskeridepartementet.
- Nylenna, M. (2006). Typisk norsk? *Michael*, Norwegian Medical Society, 3, 10–18.
- Pedersen, K. (2000). På sporet av et mangfold av friluftslivsstiler [Notat]. Høgskolen i Finnmark.
- Pierre, J. & Peters, G. (2005). *Governance, politics and the state*. Palgrave.
- Richardson, H. (1994). Kraftanstrengelse og ensomhet: En analyse av det norske friluftslivs kulturelle konstruksjoner [Hovedoppgave]. Universitetet i Bergen.
- Skavhaug, I. M. O. (2020). *Mangfoldige verneområder: Å utforske forståelser av vernet natur og landskap i Nord-Troms* [Doktorgradsavhandling]. UiT Norges arktiske universitet.
- Skjærstad, R. B. F. (2021). *Der landet ble samlet: Friluftsliv som norgeshistorie 1940–1970* [Masteroppgave]. Universitetet i Oslo].
- Slagstad, R. (2010). *Sporten*. Pax.
- Sletvold, O. & Viken, A. (2020). Reisende i Norge gjennom tidene. I A. Viken (Red.), *Turismens paradokser: Turisme som utvikling og innvikling* (s. 27–53). Orkana Akademisk.
- Slingsby, W. C. (1904). *Norway: The Northern playground. Sketches of climbing and mountain exploration in Norway between 1872 and 1903*. David Douglas.
- St. meld. 23 (1981–82). (1982). *Kulturpolitikk for 80-åra*. Kulturdepartementet.
- St. meld. 39 (2000–2001). (2001). *Friluftsliv – en veg til høgare livskvalitet*. Miljødepartementet.
- St. meld. 40 (1985–1986). (1986). *Om friluftsliv*. Miljødepartementet.

- Stenseth, B. (1993). *En norsk elite: Nasjonbyggerne på Lysaker 1890–1940*. Aschehoug.
- Sørensen, E. & Torfing, J. (2017). Metagovernance collaborative innovation in governance networks. *American Review of Public Administration*, 47, 826–839.
- Tordson, B. (2010). *Friluftsliv, kultur og samfunn*. Høyskoleforlaget.
- Viken, A. (2014). Destination development and the growth paradigm. I A. Viken & B. Granås (Red.), *Tourism destination development: Turns and tactics* (s. 21–46). Ashgate.
- Viken, A., Benonisen, R. & Svensson, G. (2020). Det ustyrige friluftslivet. I A. Viken (Red.), *Turismens paradokser: Turisme som utvikling og innvikling* (s. 267–300). Orkana Akademisk.
- Vaagbø, O. (1993). *Den norske turkulturen*. Frifo.
- Wang, N. (2000). *Tourism and modernity: A sociological analysis*. Emerald.
- Wilkins, A. (u.å.). Deconstruction governance: Perspectives in post-positivist thinking. I M. A. Peters & R. Heraus (Red.), *Encyclopedia of educational innovation*. Springer.
- Witoszek, N. (1998). *Norske naturmytologier: Fra Edda til økofilosofi*. Pax Forlag.
- Aarnes, S. Aa. (1991). Hu hei! Kor er det vel friskt og lett uppå fjellet. *Nytt Norsk Tidsskrift*, 1, 78–83.

Viken, A. (2025). Å begripe friluftsliv og besøksforvaltning. I A. Viken, G. Svensson & R. Benonisen, *Friluftsliv og besøksforvaltning*. (s. 47–68). Fagbokforlaget. DOI: <https://doi.org/10.55669/oa481103>

Kapittel 3

Å begripe friluftsliv og besøksforvaltning

Arvid Viken

Innledning

Besøksforvaltning inngår i tittelen på denne boka. Det høres ut som et viktig tema. Begrepet representerer imidlertid et nytt perspektiv i norsk forvaltning. Som alle andre er besøkende gjenstand for forvaltning ved at lover, regler og regimer som henvender seg mot allmennheten også gjelder for dem. Likevel har man internasjonalt, og nå også i Norge, valgt å sette et eksplisitt fokus på de besøkende, først og fremst turister. Blant disse er både utlendinger og landsmenn. Turister er mennesker som er borte fra hjemmet over noe tid, og som trår på fremmed grunn, altså benytter seg av natur, kulturtilbud og infrastruktur på andre steder enn der de bor. Mange utøver *friluftsliv* under slike opphold. Det gjør de stort sett uten å betale spesielt innrettede avgifter eller skatter, og uten å være gjenstand for annen spesifikk regulering. Belastning på infrastruktur og natur er hovedgrunnene til at temaet besøksforvaltning er satt på dagsorden mange steder, også i Norge. Skal man tilrettelegge for de besøkende, mange mener at man skal det, så koster det penger. Hvem skal betale for det? Kapitlet skal ikke gi et klart svar på dette, men vise relevansen av spørsmålet. Først og fremst skal kapitlet klargjøre noen av de mest sentrale begrepene som benyttes for å adressere friluftslivets og forvaltningens utfordringer. En av utfordringene er at det er en del uklare begreper og rammer både når det gjelder den offentlige debatten, politikken og de faglige diskusjonene i feltet. Jeg skal i dette kapitlet ta opp noen av de mest sentrale diskursene og begrepene, og gjennom det presisere utgangspunktet for boka.

Mange vil mene at det er nok av regler og forvaltningsorganer i dette landet. Trenger vi virkelig flere? Trenger vi også *besøksforvaltning*? Forvaltning er imidlertid ikke bare regler og regelhåndhevelse – det er også tilrettelegging og organisering. Når nye aktiviteter utvikles dukker det som regel opp forvaltningsmessige spørsmål i kjølvannet. Rafting skapte behov for et forvaltningsregime for elveaktiviteter (Fitje, 2010). Sykling i utmark har vært lov i Norge, men for noen år siden dukket elsyklene opp. Skulle regelen også gjelde dem? Myndighetene har foreløpig sagt ja til elsykling i utmark, men nei for verneområdene. Rundt 2015 strømmet det på med turister som ville til Trolltunga ved Odda, en tur på til sammen 22–28 kilometer (avhengig av startpunkt). Skulle alle kunne gjøre det, uavhengig av forutsetninger og utrustning og langs dårlig tilrettelagte stier? Aktiviteten resulterte i mer enn hundre redningsaksjoner fra 2015 og noen få år framover. Spørsmålet om

hvordan disse menneskene skulle hjelpes og av hvem, ble reist. Det fantes intet offentlig system for slik assistanse, men en sterk moral som tilsier at man hjelper folk i nød, og frivillige organisasjoner som Norsk Folkehjelp og Røde Kors Hjelpekorps har det som primær oppgaver. De gjorde jobben, men da behovene ble så store som på Trolltunga, utfordret det frivilligheten. Derfor har kommunen, grunneierne og kommersielle aktører satt inn forvaltningstiltak.

Eksemplet Trolltunga illustrerer flere sider ved besøksforvaltninga. Hverken de besøkende, området, stien dit, eller selve besøksstedet var forvaltet. Det var en gammel sti dit, men stien var dårlig. Derfor har man ordnet på stien, her og der steinsatt den og lagt kløpper der det ble gjørmete, og hytteeierne har lagd en bilvei opp den første bratte lia som særlig har lettet nedstigninga. Det er også satt opp to redningshytter, og en del skilter – blant annet ett som sier at dersom du ikke er kommet forbi skiltet før kl. 1300, så rekker du ikke fram og tilbake i løpet av dagen (altså, snu!). På selve stedet er det ingenting. Stedet er en fjellhulle som strekker seg cirka 15 meter ut over et juv. Det blir spektakulære bilder av dette. Folk stiller seg i kø for å komme ut på tunga, en kø som kan ta flere timer. Køen er regulert – forvaltet – av en kønorm; man venter til de foran har vært der, de fleste er ute på selve tunga bare i ett til tre minutter – til bildene er tatt, så trekker de seg så tilbake. Køen er forvaltet av relativt universelle normer for dette. På mange måter er dette en parallell til hvordan friluftslivet i Norge ofte er regulert, gjennom normer som styrer hvordan man oppfører seg i naturen (se kapitlene 2 og 5). Disse normene gjør at nordmenn stort sett vet hvordan de skal kle seg, er forsiktige med hvor de går, unnlater å legge søppel igjen etter seg, vet hvordan de skal gå på do og hvordan de skal forholde seg til vær og vind. Ikke alle utlendinger har vært gjennom tilsvarende sosialisering. Derfor er det forholdsvis mange utlendinger som forulykkes i friluftslivssammenheng i landet vårt; som må reddes ned fra fjellet, som er for dårlig utstyrt, som detter utfor stup eller tas av ras. For å unngå dette kan man tilrettelegge fysisk med stier, veier, og gjerder, pøse på med ulike former for informasjon, lage *guidelines* eller lignende, ha et oppsyn med aktiviteter eller steder, altså utøve en form for forvaltning, slik man altså gjør ved Trolltunga.

Likevel, et av utgangspunktene for denne boka er at norsk friluftsliv i liten grad er forvaltet eller styrt ut over nasjonale normer og norsk lov. For eksempel gir allemannsretten oss rett til å ferdes på annenmanns grunn, det gjelder også kommersielle turer, og turledelse og guiding er tillatt. Grunneiernes

herredømme er altså sterkt begrenset. Likevel står allemannsretten støtt i den norske kulturen. Boka diskuterer dette og beslektede temaer. I dette kapitlet gjøres en gjennomgang av begrepsapparatet. Hva mener vi med forvaltning og styring, hva er friluftsliv og naturbasert turisme, og hva er forskjellen, hva er de mest brukte engelskspråklige termene? Dette blir drøftet i resten av kapitlet, og en rekke steder i boka. Videre diskuterer dette kapitlet trender i friluftslivet, samt de behovene for forvaltning som disse skaper, og antyder forvaltningas plass i vårt politisk-administrative system.

Styring og forvaltning

Når vi i denne boka bruker begrepet *besøksforvaltning*, så bunner det i ei forestilling om at friluftsliv og naturbasert turisme trenger å bli styrt og forvaltet. Å styre er å velge retning og å skifte retning når det er ønskelig. Å utføre nødvendige tiltak, og påse at det som skal styres utvikler seg i ønsket retning, er forvaltning. Og oppgavene er mange. Hyslop og Eagles (2007) opererer med en liste med 30 temaer og arbeidsoppgaver for dem som driver planlegging av eller utøver besøksforvaltning. Lista rommer arbeid med å utvikle målsettinger, å planlegge, sonering, regulering, konflikthåndtering, fysisk tilrettelegging, betalingsystemer, produktutvikling og handel, informasjonsarbeid og markedsføring, kvalitetssikring, monitorering, analyse og forberedelse av forvaltningsbeslutninger. I Norge er oppgavene fordelt på mange instanser. Dagens forvaltningssystem er derfor relativt komplekst og uoversiktlig, og det er behov for koordinering eller i det minste samsnacking. Men samtidig fungerer feltet, både sett fra et natur- og fra et forvaltningsperspektiv. Det er i likhet med andre samfunnsområder gjenstand for politikk, styring (*governans*), regulering og offentlig administrasjon, selv om feltet ikke er gjenstand for omfattende styring (se kapittel 2)

På 1960- og 1970-tallet dreide styringsdebatten seg blant annet om hvordan man kan styre (se Larsen, 1981; Lundquist, 1972). I kategorisering av styringsmetodene skiltes det mellom direkte og indirekte styring, og mellom ordrestyring, programstyring, formstyring, informasjonsstyring, budsjettstyring. Direkte styring er å gi ordre. Et forbudsskilt er en ordre, mens fysisk

eller annen tilrettelegging er en annen måte å lede folk på. Folk følger helst opparbeidede stier. Et alternativ til ordrestyring, er også å lage et program som angir hva som skal gjøres når bestemte hendelser inntreffer, altså en mer indirekte styring. Når stien blir for slitt, må man utbedre den eller anlegge en ny trasé. Slikt gjøres i naturforvaltninga, men det finnes ulike måter å praktisere det på. Skal man regulere trafikken, sette opp stengsler, tilrettelegge bedre, eller bare drive skjøtsel – reparere etter behov? I norsk friluftsliv er tilrettelegging et sentralt tema. Dette er styrende handlinger som finner sted gjennom en blanding av fysiske tiltak og informasjon. Gjennom opprettelsen av topp-tur- eller ut-på-tur-programmer og en viss fysisk tilrettelegging, får man flere til å utøve turaktiviteter. Bak slike tiltak finnes organisasjoner som bygdelag eller friluftsråd. De bedriver ofte det man kan kalle formstyring, å sette inn tiltak på et organisatorisk eller praktisk plan som å opprette et grendelag eller merke en sti, utøve tilrettelegging. Informasjon er et av de mest anvendte styringsmidlene og dreier seg om å gi kunnskap, skape holdninger, opplyse, og gjennom det påvirke folks gjøren og laden. Dette er sentralt i det offentlige engasjementet på feltet. Alt man gjør fra organisasjoner eller myndigheters side koster penger, og derfor er budsjettering også et sentralt styringsmiddel. Den kanskje viktigste styringsforma, i alle fall i norsk sammenheng, er *målstyring*, altså at man angir mål for et bestemt område eller aktiviteter, og så kan man i ettertid undersøke i hvilken grad måla er nådd. Dette har siden 1990-tallet vært en dominerende styringsform i offentlig forvaltning, og brukes også i natur- og friluftslivsfeltet (se kapittel 10).

Diskurser er også styrende. Både offentlige og akademiske diskurser påvirker hva folk blir oppmerksomme på. I sin tid gjaldt det røyking – man hadde lange og grundige debatter om skadevirkningene, stort sett basert på forskning, debatter som resulterte i ei streng røykelov og endret folks røykevaner. Man har også hatt debatter som har hatt betydning for hvordan folk tenker om friluftsliv (se kapittel 2). Slik Foucault (1978) bruker *diskurs*-begrepet omfatter det relativt stabile, men samtidig dynamiske diskusjoner i et akademisk eller teoretisk felt. Det er også mange måter å analysere diskurser på, med varierende grader av detaljering. Vi velger her å begrense det til faglige diskusjoner av mer eller mindre akademisk art; det finnes for eksempel både offentlige og akademiske (konseptuelle) diskurser (Somers, 1994). Hvordan reiselivet og friluftslivet skal styres og forvaltes diskuteres i begge leirer. Blant temaene er om det skal være fritt fram overalt og for alle,

og forholdet til turismen. Og: trenger feltet offentlig styring i det hele tatt? Diskursene påvirker normene, men det er uenighet om mange forhold – for eksempel om vi har et velfungerende og miljøtilpasset friluftsliv? Noen ganger trengs det åpenbart strengere regulering.

Foucault (1978) definerte det å regjere (*govern*) som *conduct of conduct*. Ordet *conduct* er tvetydig, det betyr å styre, men betyr også adferd eller oppførsel. Oppførsel er en form for selvstyre, og Foucault så på det å styre som adferdsregulering som foregår mellom den/de styrende og det/de styrte. Styring er ikke bare impulser oven- eller utenfra, styringsimpulsene er også innskrevet i normer, verdier og mål som er retningsgivende for atferden til subjektet, grupper, samfunn, organisasjoner og virksomheter. Dermed, fortsatt i henhold til Foucaults tenking, er de styrende impulsene en del av vår mentalitet eller kollektive tankesett. Dette kalte Foucault for *governmentalitet*. Samfunnsstyringa skjer stadig gjennom eksplisitt styring, men altså like mye og like viktig gjennom at normer og verdier som vi sosialiseres til. I det neoliberale samfunnet er styringa mindre og mindre eksplisitt. Myndighetene styrer gjennom å angi rammer for virksomhet i ulike felt, som for eksempel friluftsliv. Derigjennom forenes individuell frihet med samfunnsmessig kontroll, sier Burchell (1993).

Denne måten å tenke om styring på korresponderer med Foucaults måte å omtale makt på, som noe som er fordelt og som finnes overalt. Dean (2009) vektlegger dette i sin utlegging av begrepet *governmentalitet*, det er en altomfattende styring som gjelder alle samfunnsaspekter, og som dreier seg om makt og disiplin. Disiplin er maktutøvelse gjennom påvirkning av individet og aggregater av individer (Dean, 2009, s. 29). Dessuten innbefatter det «praksiser og institusjoner som sikrer optimal og ordentlig funksjonalitet i nødvendige økonomiske og sosiale prosesser [...]» (s. 29). Det er altså et omfattende styringsbegrep man her opererer med, men det innebærer også – om man godtar logikken – at vi er styrte subjekter i det meste av det vi foretar oss (jf. Raco, 2003). Når vi utøver friluftsliv oppfører vi oss på bestemte måter – våre handlinger er ikke tilfeldige, men styrte. I en *governmental* tilnærming er man opptatt med å spore «maktbruk som over tid skaper subjekter, diskurser og institusjoner», sier Bevir (1999, s. 353, sitert av Raco, 2003, s. 77). En annen måte å se dette på er at det dreier seg om å skape orden i samfunnet. Friluftslivet representerer holdninger og praksiser som både bidrar til folkehelse, til å fylle ferie- og fritiden, og til en økonomisk sektor basert på fritidskonsum og rei-

ser, og kanskje gjør friluftslivet at vi ikke utøver andre og mindre ønskelige aktiviteter. Alt dette bidrar til orden og stabilitet i samfunnet.

Siden slutten av 1900-tallet har debatten om samfunnsstyring i stor grad dreid seg om *governans* og nettverksstyring. Dette er basert på empiriske observasjoner av at samfunnet er blitt så komplekst, dynamisk og spredt at «ingen aktører har tilstrekkelig oversikt til å gjøre anvendelsen av bestemte instrumenter effektive; ingen enkeltaktører har tilstrekkelig handlingspotensial til å dominere ensidig i en bestemt styringsmodell», ifølge Kooiman (2003, s. 4, vår oversettelse). Dermed refererer *governans* til aktiviteter som involverer mange aktører, både i beslutnings- og implementeringsprosesser (se Kjær, 2004; Kooiman, 2003). Sørensen og Torfing (2018, s. 304, vår oversettelse) definerer det på følgende måte: «Governans betegner de formelle og uformelle prosessene samfunnet og økonomien styres gjennom, i henhold til felles formulerte mål». Normalt tas *governans*-beslutninger i nettverk og gjennom dialoger. Derfor er *governans* definert som nettverksstyring. Styring av friluftslivet i Norge faller åpenbart inn i dette mønsteret.

Friluftslivet styres av et nettverk blant aktører som mer eller mindre holder på med de samme tingene, innen en institusjonell ramme bestemt av myndighetene. Gjennom valg bestemmer vi hvem som skal forme disse rammene og ta de politiske beslutningene, men ikke hvilke beslutninger som skal tas. De mange nettverkene som finnes, har derfor stor innflytelse på utforminga av politikken. Friluftslivet er for en stor del basert på dialoger og kompromisser mellom friluftsansisasjoner, miljøorganisasjoner, reiselivsvirksomheter, forskningsmiljøer og nasjonale, regionale og lokale myndigheter. Disse dialogene setter også dagsorden og tvinger politikerne på banen; ofte er det kontroverser som ender i rettsapparatet. Forvaltninga av Nordkapplataet er et eksempel. Kort fortalt har driverne ment at deres virksomhet foregår i næringsområde, mens motparten – friluftsansisasjonene – har ment, og fått medhold i Lagmannsretten, at det er utmark (se Viken, 2020 og kapittel 7). I Nordreisa har det vært konflikt om en skog med saubeite hvor hundekjørere anla ei treningsløype. Denne saka endte i Høyesterett. Også i nabokommunen var det en utmarkskonflikt som endte i Høyesterett (Svartskogdommen). Det er altså en rekke aktører i feltet, noen i allianser, noen i konflikt, som alle krever innflytelse over hvordan utmarka skal forvaltes, og hvor aktørene ofte betviler hverandres legitimitet.

Friluftsliv, rekreasjon og naturbasert turisme

Friluftsliv slik det forstås i dagligtale, er naturbaserte aktiviteter for rekreasjonsformål – altså noe individet utøver for å ta vare på eller forbedre sin fysiske og psykiske tilstand. I en stortingsmelding fra 2016 ble det definert slik: «Opphold og fysisk aktivitet i friluft i fritiden med sikte på miljøforandring og naturopplevelse» (Meld. St. 18, 2015–2016). Også svenskene har en «offisiell» definisjon: Friluftsliv er «vistelse (opphold) utomhus i natur- eller kulturlandskapet för välbefinnande och naturopplevelser utan krav til tävling» (Svensk förfatningssamling, 2003; Fredman et al., 2014, s. 13; se også Sandel & Sörlin, 2008). De er beslektet. I Norge regnes både Ibsen og Nansen blant dem som tidlig tok i bruk begrepet, mens faglitteraturen rundt temaet ble etablert på 1970-tallet. Gunnar Breivik (1978) var sentral i denne prosessen. Han definerer feltet gjennom eksempler på hva det er og hva det ikke er, slik han ser det. Han sier at det er overskuddsaktiviteter, men mener at motoriserte aktiviteter ikke er friluftsliv. Han skiller videre mellom landsbygdas og byenes friluftslivstradisjoner: det første med røtter i bygdenes naturpraksiser, det andre inspirert av engelske overklassetradisjoner og et byliv som fører til savn av liv i naturen (Breivik, 1978, s. 11; se også Pedersen, 1995). Pedersen (1995) deler friluftslivsutøverne i tre kategorier: tradisjonister, vandrere og spesialister, men framhever at det er et mangfold av aktiviteter i feltet. Stenseke (2018) har gått gjennom svenske forskeres definisjoner av feltet. Gjennomgangen viser noe av bredden. Definisjonene rommer elementer som filosofisk livsstil, føle glede ved og harmoni i naturen, velvære i møte med naturen, enkelt liv, vennskap med naturen, oppdragelse som gjør at folk får et forhold til naturen, og bruk av naturen for rekreasjon uten elementer av konkurranse (se også Beery, 2013, s. 96). Friluftsliv dreier seg altså om å være og bevege seg i naturen, observere den, nyte den. For mange er dette forbundet med å frigjøre seg fra dagens plikter og stress – å dyrke en udefinert frihet.

Både den norske og den svenske myndighetsdefinisjonen er svært normative. Man skal drive friluftsliv for fysisk og psykisk helse og velvære. Hadde man definert det som opphold eller aktiviteter uten å angi underliggende mål, altså kun knyttet det til utendørs aktiviteter eller opphold, ville definisjonen vært mer i tråd med dagens praksis. Nansen, Næss og Faarlund har alle ment at friluftslivet er noe mer; det skal ha en betydning både for kropp og sjel. Nansen hyllet det «[...] enkle liv i naturen, skog og mark og fjell, på de store vidder,

i den store ensomhet, hvor helt nye og store tanker strømmer inn på en og setter merker som ikke så hurtig utviskes igjen.» (Nansen, 1922, sitert i Breivk & Løvmo, 1978, s. 200). Implisitt i denne tenkninga ligger det en skepsis til sport og konkurranse. I den svenske definisjonen er denne skepsisen altså uttalt. Kritikere av den kommersielle utviklinga og sportifiseringa av friluftslivet, som Zapffe, Næss og Faarlund, drev selv med fjellklatring, noe som trolig de fleste betrakter som en spesialisert sportsgren. Faarlund (1978) har diskutert dette som et dilemma og fastslår at det finnes to typer fjellklatring; klatring som sport og klatring som friluftsliv. Det finnes i dag en rekke aktivitetsfelt hvor en slik oppdeling kan være fornuftig – aktivitetsfelt som både rommer friluftsliv og konkurranseidrett.

Begrepet *rekreasjon* omfatter i norsk sammenheng utendørsaktiviteter, alt fra lek og adspredelse til trening og helsebringende utendørsaktiviteter. Det henspiller på å gjenvinne en positiv helse- eller velværetilstand. Det omfatter dermed ikke all mosjon eller trening, og kan være mer enn friluftsliv. Men de fleste i Norge oppfatter nok rekreasjon som et annet ord for friluftsliv. I den akademiske debatten vil mange operere med et skille: Rekreasjon er å bringe kropp og sjel i en slags balanse, mens friluftsliv er noe mye mer og handler om innlevelse, følelser, kontemplasjon og refleksjon inspirert av naturen, blant annet. I den engelskspråklige litteraturen brukes *outdoor* (Bell et al., 2007). Slik begrepet internasjonalt brukes, gir det rom også for aktiviteter basert på moderne teknologi som motorisert transport, både motorbåtliv og snøskuteraktiviteter. Det er mange grensetilfeller hvor noen vil si at aktiviteten inngår i friluftslivet, mens andre vil hevde det motsatte. Og ingen har mer rett enn andre. Men: Rekreasjon er et mer kulturnøytralt begrep enn friluftsliv, som er et emisk begrep – det er vanskelig å forstå hvis man ikke er kjent med (den norske eller nordiske) kulturen. Derfor hender det at begrepet friluftsliv også brukes i engelskspråklig litteratur (Beery, 2017) – som et tykt begrep med kulturell innpakning. Likevel brukes altså begrepene friluftsliv og rekreasjon om hverandre. Stenseke og Hansen (2014) setter likhetstegn mellom begrepene i en analyse av friluftslivets kunnskapsgrunnlag. Også i denne boka vil vi se rekreasjon som tilnærmet det samme som friluftsliv.

Når friluftsliv eller rekreasjonsaktiviteter finner sted borte fra hjemstedet, er det naturbasert turisme. Naturbasert turisme er en term som rommer aktiviteter i naturen som skjer på reiser med minst én overnatting (Fredmann & Tyrväinen, 2010). Med en slik teknokratisk definisjon er forskjellen mel-

lom friluftsliv og naturbasert turisme ubetydelig med hensyn til motivasjon, aktiviteter og rekreasjonseffekter. Friluftsliv foregår fortrinnsvis i hjemtraktene og i hverdagslivet i henhold til stedlige tradisjoner og ofte utenfor den kommersielle sfæren, mens naturbasert turisme er kommersielt baserte aktiviteter for og blant tilreisende. Turismen representerer dessuten en tilbudsside som tradisjonelt friluftsliv ikke har, i alle fall ikke i samme grad. Det tradisjonelle friluftslivet er som regel enkelt. Den norske turistforening, som i over 150 år har huset og veiledet turfolk og som tar betaling for det, tilbyr først og fremst enkel og billig overnatting. Det er tilrettelegging på et lavkommersielt plan, til understøttelse av det som er blitt kalt det enkle friluftslivet (Andkjær, 2014). Alpine skiresorter, høyfjellshoteller, strandresorter og hytteutleie representerer kommersiell profittbasert tilrettelegging for samme aktivitetsfelt (se Bell et al., 2007). Forskjellene er ikke alltid så store. Men verdigrunnet er forskjellig; Turistforeningas hytter drives for å gjøre fjelllivet og friluftslivet enklere for utøverne, mens turisttilbudene primært er skapt for å gi noen et levebrød eller for å generere profitt, altså for å skape næring rundt aktivitetene.

På produsentsida omfatter den naturbaserte turismen overnattingsbedrifter, turproduksjon, transport, guiding, tilrettelegging og tilbud av fasiliteter for spesielle aktiviteter, samt utleie og salg av utstyr. For å gå over Besseggen i Jotunheimen trenger man utstyr, båtskyss over Gjende (fra Gjendesheim til Memurubu eller Gjendebu), overnatting til dagen etter og parkeringsplass om man kommer med egen bil. Alt dette finnes tilgjengelig. Men man kan unngå hotellet eller fjellstua om man bor i telt, og parkeringsplassen om man kommer med buss. Vi kan altså selv bestemme hvor mye vi vil kjøpe av tilrettelegging, men vi unnslipper knapt enhver form for kommersielle tjenester, slik det moderne samfunnet er rigget. Den norske grunnholdninga – friluftslivskulturen – er gjerne at det meste skal skje utenfor kommerssfæren. Men dette er i endring. Mange vil gjerne slite på tur, men ha komfort når de kommer fram. Fortsatt er likevel verdigrunnet å nyte friheten ved å være i naturen og å nyte frihet fra menneskeskapt naturinngrep. Friluftsliv er for mange et slags moralsk prosjekt. Gjennom friluftslivet søkes frihet i alle henseender. Til forskjell har den naturbaserte turisten erkjent eller tilpasset seg det faktum at tilrettelegging gjør aktiviteten enklere, lettere, mer behagelig – uten at det skal medføre moralske anfektelser. Men mye av friheten er dermed borte. Naturbasert turisme er underlagt kapitalismens orden, med tilbud og etterspørsel, komfortkrav, opplevelsesjag og kommersiell hjernevask, vil noen

hevde. Friluftslivet og naturbasert turisme er i særdeleshet velintegrert i den kapitalistiske økonomien.

Peder Anker (2022) har skrevet en sakprosabok om friluftsliv – i boktittelen sier han at *Livet er best ute*. I boka hevder han imidlertid at det meste som bedrives ikke er friluftsliv, men utendørsliv. Friluftsliv, slik man tenkte om det før, var et tykt begrep som omfattet alt fra aktiviteter til sinnstilstander. Dette er i ferd med å forsvinne. I dag handler det «mest om mestring av et fremmed naturmiljø, og mindre om det å utforske friluftslivets lengsel og frihet», hevder han (Anker, 2022, s. 24). Han sier at dette gjør at dagens friluftsliv praktiseres omtrent som det amerikanske *outdoor life*. Han er kritisk til denne utviklinga og beskylder myndighetene for unnfallenhet både når det gjelder strandlova og andre lover som regulerer naturbruken. Han hevder at måten kommunene tillater hyttebygging på, som stort sett er bygging av lodger (store som hus) og ikke hytter, vitner om at de er i hendene på kapitalinteresser og «utbyggingskåte politikere og halvkorrupte byråkrater» (s. 227). «Norge utparselleres, selges og hugges opp for (i) smått. I prosessen lukkes mulighetsrommet gradvis for friluftslivet, og som fattig erstatning får vi en serie med utendørsaktiviteter» (s. 232). Ankers kritikk er ikke noe nytt. Den framstår som et ekko fra for eksempel Petter Wessel Zapffe og Arne Næss. Zapffe mente at å være ute i naturen var det som først og fremst ga livet mening. Han var motstander av all slags utnyttelse og tilrettelegging av naturen, også friluftslivet.

Internasjonale perspektiver og begreper – *outdoor recreation* og *adventure*

Om man oversetter friluftsliv til engelsk, blir det *open air life*. Dette har vært brukt, men oftere brukes termen *outdoor recreation*, slik det ble diskutert over. I den engelskspråklige litteraturen er imidlertid *adventure* en like vanlig benevnelse på det denne boka handler om. I antikken var det vanlig med reiseberetninger som knyttet an til farer, monstre, prøvelser og referanser til underverdenen, altså til det vi på norsk kan kalle eventyrland. Det er uklart om det er selve reisen eller spenninga og risikoen ved reisen som har gitt *adventure* sitt innhold. Den tyske sosiologen Simmel (1919) diskuterte

begrepet og hevdet at det innebærer å forlate hverdagens rutiner og gjøre noe utenom det ordinære. Denne nyansen understrekes også av dagens adventure-forskere, som ofte forbinder en viss grad av spenning og usikkerhet med fenomenet. Naturen anses av mange for å være mer uberegnelig enn for eksempel bylivet. Og mer utfordrende. Slik begrepet har utviklet seg, knyttes det i dag primært til fritidsaktiviteter som utøves i naturen, hvor spenning, risiko og personlige utfordringer står sentralt (se Sand & Gross, 2019). Men hvor stor spenning det skal være, kan diskuteres, og kommer blant annet an på hvor trent man er i den aktivitet som utøves, og hvor godt man kjenner stedet eller området hvor utøvelsen finner sted. Trenden har de senere år vært at man i stadig større grad utøver aktiviteter i natur som er bearbeidet, styrt og kontrollert. En norsk studie i feltet viser at håndtering av risiko og ulike former for tilrettelegging er sentrale elementer for dem som tilbyr klatring, kajakkpadling, skiaktiviteter og terrengsykling i Norge (Fossgard & Fredman, 2019). Beames og kolleger (2019), som har forsket på tematikken, knytter adventure til sport (*adventure sports*), uten å omtale selve koblinga.

Danske Søren Andkjær (2014) har i diverse arbeider diskutert forskjellen mellom adventure og friluftsliv. Han hevder at man i friluftsliv har nok av tid, og at det er prosessen som er viktig, mens i adventure dreier det seg om begivenheter, action, fart og fortellinger. I friluftslivet søker man til naturen for dens liv og egenverdi, for estetiske og andre opplevelser, for å oppleve ro og fred, eller for kontemplasjon. I adventure er naturen et instrument, noe som er funksjonelt for mennesket (Andkjær, 2014), en arena for menneskelig utfoldelse, og byr på risiko og spenning. Ofte er adventure-aktivitetene basert på en eller annen teknologi, tilpasset og spesialisert for aktiviteten. Andkjær (2008) har også studert kulturene i og rundt de to aktivitetsformene, gjennom å sammenligne undervisningsopplegg for feltet i Danmark og New Zealand. Hans oppsummering er at mens friluftsliv i Danmark ofte er knyttet til sted, historie og identitet, er dette langt mindre sentralt i New Zealand, hvor selve aktiviteten og individuell ferdighetsutvikling står mer sentralt. Han sier også at mens friluftsliv ofte er en slags protest mot eller tilbaketrekking fra den moderne og globale utviklinga, understøtter adventure-utdanningene i New Zealand disse utviklingstrekkene. Andkjær sier også at friluftslivet endrer seg også i Danmark, en utvikling preget av flere friluftslivsaktiviteter, nye aktivitetsgrupper, nye begreper, større grad av institusjonalisering og profesjonalisering, og økt fokus på risiko, utfordringer og personlig utvikling (Andkjær,

2014). Dette kjenner vi igjen i norsk sammenheng; stadig nye aktiviteter, tilrettelegging i nye områder og stadig nye kommersielle tilbud.

Til tider brukes andre begreper enn de vi her har gått gjennom. For eksempel dreide friluftsliv seg lenge om turgåing eller fotturer, begreper som ble brukt på linje med fjellturer, skogsturer og brevandring, padleturer og skiturer. «Søndagstur» har for de aller fleste betydd tur i naturen, og var lenge en institusjon i norsk sammenheng. Den engelske oversettelsen av fottur er *hiking*. Det finnes en del litteratur som bruker dette begrepet. *Hiking* defineres som noe alle kan gjøre, som noe mindre ambisiøst enn trening (se Filley, 2021). På engelsk finnes også begreper som *the outdoors*, som brukes relativt synonymt med *outdoor adventure*, og *outdoorsy*, som er en friluftslivsutøver. Det finnes en rekke sideordnede eller underordnede kategorier, for eksempel *wanderlust* og *walking*. *Walking* er et bredere begrep som henspiller på et fenomen som både har vært oppskattet og omskrevet fra langt tilbake, sier Solnit (2018), som har skrevet om vandringas historie. Vandring har alltid vært sentralt i norsk friluftsliv, men selv ordet brukes i dag sjeldnere. Det norske friluftslivet hadde i sin første tid – gjennom påvirkning fra England – også forbindelser til fjellklatring. Engelske Slingsby er kjent som førstebestiger av flere fjell i Norge, fjell som siden har blitt mål for fjell- og fotturister. Fjellklatring (*climbing* og *rambling*) slo imidlertid aldri helt an i friluftsliv-Norge, men representerer en anerkjent sportsaktivitet.

To trender i friluftslivet

Markedsøkonomi

Friluftsliv er et dynamisk felt. Det endres i tråd med en samfunnsutvikling preget av kapitalistisk økonomi og neoliberale ideologier, som i vår tid har en stadig mer global karakter. I denne økonomien blir nye samfunnsfelt gjenstand for kapitalisering, kommodifisering (varegjøring) og finansialisering. Derfor er det stadig flere elementer i og former for friluftsliv hvor det foregår kjøp og salg. Den enkleste formen for friluftsliv er å gå tur. Men også her bruker man utstyr som stadig blir mer spesialisert og forbedret, forhandlet av sports- eller spesialiserte friluftslivsbutikker. Det er blitt bedre demping

i skoene, bedre såler, pustende stoffer i klærne og så videre, og utstyr som sykler, ski og kajaker blir lettere, mer behagelige og sikrere. Og stiene blir tilrettelagt for nye brukergrupper som funksjonshemmede og syklistene. Selv det enkleste friluftslivet er innvevd i et system av konsum, forretningsaktører og globale trender som bidrar til en kommersiell orden.

Vårt samfunn er en del av en globalisert kapitalistisk økonomi, og friluftslivet er intet unntak. Det kapitalistiske systemet består av kapital, produksjon, produksjonsutstyr, arbeidskraft, konsumenter og markeder, også innen friluftsliv eller adventure. Etter hvert som friluftslivsfeltet utvikles og spesialiseres, tilbys stadig nye produkter. Vi har flere typer ski – langrenns-ski, fjellski, randonné-ski, hodelykter og skredsøkeutstyr – alt tilpasset ulike former for skibasert friluftsliv. Det skapes nye produkter og nye markeder; friluftslivet representerer et innovativt næringssegment. Det hevdes også at rekreasjonsfeltet er viktig i markedsføringa av sporty livsstiler som appellerer til mange typer konsum og store markeder. De store multinasjonale selskapene profilerer seg gjennom å sponse populære utøvere på felter som springer ut av friluftsliv. I strevet etter å øke konsumet (eller inntjeninga) i feltet dannes også innendørs fasiliteter, for eksempel for skøyteøving, langrenn (i tunneler), alpinski, klatring, sykling, og så videre. Fenomenet kalles *indoorization of adventure* (Salome, 2010). Dette rekrutterer nye deltakere, men representerer samtidig en ytterligere kommersialisering og en hybridisering av aktivitetene. Beames og kolleger (2019) ser det som en form for disneyfisering, og som et tegn på at adventure-aktivitetene dras inn i kommersielle *adventure cathedrals*. En enda mer tvilsom side ved denne utviklinga er mønsteret med konsum i Vesten og produksjon i Østen, hvor lave lønninger, dårlige arbeidsforhold og barnearbeid ikke er ukjent. Feltets kommersielle karakter er fullt av moralske dilemmaer.

Teknifisert friluftsliv

Årsakene er sammensatte, men friluftsliv er mer populært enn noensinne. På individnivå dreier det seg om livsstil, selvrealisering og identitet; på samfunnsnivå om folkehelse; og i næringslivet dreier det seg om nye produkter, nye markedssegmenter og profitt. Populariteten er understøttet av teknologiutvikling, sosiale og andre medier, og av sosiokulturelle prosesser rundt bestemte aktivitetsformer. Flere av friluftslivsfeltene representerer egne subkulturer. Både surfere (Fiske, 1989), brettkjørere (Beal & Weidman, 2003) og

andre sies å utgjøre slike kulturer – fellesskap bygget rundt bestemte aktiviteter og normsett. For eksempel ville verken snøbrettkjørerne eller surferne i starten slutte seg til den organiserte idrettsbevegelsen – de dyrket friheten og samholdet, og så på sportifisering som en trussel (Fiske, 1989). På den annen side er for eksempel surfing og brettkjøring gode eksempler på hvordan kommersialiseringa brer om seg (Beames et al., 2019), og hvordan friluftslivet også kan generere sosial kapital (Beames & Atencio, 2008) – altså sosiale kontakter og ferdigheter man kan dra fordel av i mange sammenhenger.

Friluftslivet har alltid vært basert på teknologi. Ullklær, vindklær og skotøy har stått sentralt i diskusjonene om det gode friluftslivet. Derfor er det heller ikke rart at det har vært en stor utvikling på disse områdene. Klærne er blitt lettere, med varierende tykkelse, og skoene og deres såler er bedre for helsa. Den teknologiske utviklinga merkes på mange måter. Ewert og Sibthorp (2014) lister opp fem områder hvor teknologien har endret aktivitetene. For det første er tilgangen til friluftsområdene blitt bedre og enklere, for eksempel med veier og sykkelstier. For det andre har, som nevnt, komforten blitt bedre, både når det gjelder bekledning og overnatting (telt). For det tredje har sikkerheten økt, gjennom bedre kunnskap og informasjonssystemer og lettere og bedre sikkerhetsutstyr. For det fjerde er ny kommunikasjonsteknologi tatt i bruk både blant utøvere og forvaltere, mye knyttet til GPS-teknologi og sosiale medier. For det femte har informasjonssystemene fått større rekkevidde og bedre tilgjengelighet. Til denne listen kan det tilføyes et sjette punkt: teknologiske innovasjoner gir stadig nye muligheter for friluftsliv. Viaferrataer, klatreparker, strikkehopping og padlebrett er eksempler på nye typer tilrettelegging. Gondolbaner er bygd og bygges både her og der, og åpner nye områder for friluftsliv. Mye av utviklinga er dermed omdiskutert. Med referanse til de mange nye gondolene og en bro over Vøringsfossen ble utviklinga omtalt som «tivolisering av fjellheimen» i media høsten 2020 (Asheim, 2022).

Med teknologiutviklinga har antallet friluftslivsutøvere økt, kanskje også med utøvere som har lavere kompetanse. Både mer kunnskap og bedre teknologi gir trygghet, men kan også gi falsk trygghet (Ewert & Sibthorp, 2014). Når kunnskapen er basert på manualer eller oppskrifter, for eksempel for å vurdere skredfare eller stormvarsler for padlere, er kunnskapen redusert til informasjon som ikke er nedfelt i utøverens kropp og hjerne. Det tar tid før slik kunnskap er blitt en del av individets kompetanse. Dessuten mener Beames og kolleger (2019, s. 86) at formell, autorisert kunnskap verken styrker autentisiteten, opplevelsen eller kontakten med naturen.

Friluftsliv og forvaltningsbehov

Friluftslivet krever relativt begrenset med forvaltningstiltak. Vi bruker naturen, setter få spor og ødelegger lite – i alle fall så lenge vi er få. Men gjennom tidene har vi modifisert naturen både her og der, for å øke framkommeligheten, sikkerheten eller bekvemmeligheten. Vi har laget bruer, klopper, satt opp benker og varder, og Den norske turistforening og lokale turlag har merket stier og satt opp hytter. Slik fysisk tilrettelegging representerer den praktiske og fysiske delen av forvaltninga, ofte i regi av andre enn myndighetene. Myndighetene har laget noen rammer som dette skjer innenfor. *Friluftsløva* er ei slik ramme. Rammene er både positive og negative; de åpner opp for aktiviteter og de begrenser. Friluftsløva gir alle tilgang til naturen, men rommer også en plikt til å utøve aktsomhet. Det finnes også andre begrensende lover, som lova om motorferdsel i utmark, som i hovedsak forbyr slik ferdsel. Noen opplever lovas forbud som positivt – de vil ikke forstyrres av motoriserte kjøretøy – andre ser det som begrensende. Det er altså ikke omforent enighet i befolkninga om hva man bør kunne tillate eller ikke i naturen. Derfor er også friluftsliv et politisk anliggende, og når flertallet har bestemt trenger man noen til å passe på at planer, forskrifter og regler blir iverksatt og etterlevd. Det er forvaltningsoppgaver.

Når friluftslivet er en kultur, slik det ofte hevdes, innebærer det at det er fundamentert på noen felles verdier og normer som er styrende for hva vi foretar oss. Vi kaster ikke papir eller plast i naturen – i alle fall ikke de fleste av oss. Vi gjør ikke fra oss midt på en parkeringsplass eller på en kirkegård; vi vet hvordan vi skal kle oss, og hvordan vi skal forholde oss til andre vi møter på tur. Vi forholder oss også til lokale normer for hvordan for eksempel elvefiskepraksisen er der vi bor. En undersøkelse viste at et *roteringsprinsipp*, altså at man skifter fiskeplass etter å ha stått en stund på samme sted for å slippe andre til, ikke ble forstått av utlendinger som kom for å fiske der, til forargelse for de fastboende (Svensson, 2016). Problemet med normstyring er altså at bare de som er en del av kulturen, kjenner normene. Å fastsette noen regler i en forskrift (*guideline*) som formidles på nett og kanskje slås opp her og der, vil kunne bøte noe på problemet. Med stadig flere besøkende som ikke er en del av kulturen, øker behovet for en mer formell regulering. Undersøkelser viser at det er behov både for stedlig tilrettelegging og atferdsregulering – søppelhåndtering, toaletter, parkeringsplasser, men også mer og bedre informasjon og holdningsskapende tiltak (Viken, Benonisen & Svensson, 2021). Dette

representerer et viktig skille: Hva er det man skal forvalte i *besøksforvaltninga* – stedene og områdene de besøkende beveger seg i, eller de besøkende selv (se Pearce, 2017)? Svaret er nok begge deler. Gjennom å tilrettelegge på stedene reduseres problemene, men det trengs også holdningspåvirkning og retningslinjer (*guidelines*) for turistene. For eksempel synes turistene å være innforstått med *allemannsretten*, men ikke like godt kjent med pliktene knyttet til retten.

Besøksforvaltning som del av et politisk-administrativt system

Besøksforvaltning kalles *visitor management* på engelsk. Som fagfelt er det i hovedsak knyttet til forvaltning av verneområder eller områder for rekreasjon og friluftsliv. Besøksforvaltning handler om å forhindre eller redusere negativ påvirkning av besøk og samtidig optimalisere opplevelsen for de besøkende. Selv et lavt besøkstall kan gi negative effekter på naturverdier. På den andre sida skal besøksforvaltning optimalisere positive effekter knyttet til lokal økonomi og sosiale forhold (Eagles et al., 2002). Definisjonen av «besøksforvaltning» vil variere etter område. Parks Canada, som er det øverste styringsorganet for verneområder i Canada, definerer besøkende som personer som trer inn i et verneområde for rekreasjon, undervisning eller kulturutøvelse (Hyslop & Eagles, 2007, s. 477). Dette omfatter også lokalbefolkninga, noe som er en fornuftig avgrensning også i Norge. Besøksforvaltning bør være rettet mot alle naturbrukere.

I Norge har begrepet «besøksforvaltning» i hovedsak vært knyttet til verneområder, blant annet gjennom Miljødirektoratets bruk av begrepet i sin merkevare- og kommunikasjonsstrategi for Norges nasjonalparker (og andre store verneområder) (Miljødirektoratet, 2015). Målet er at flere skal besøke nasjonalparkene, at de skal fungere som en merkevare for både nordmenn og andre, og gi rom for lokal verdiskaping. Slagordet *velkommen inn* ble opplevd som en betydelig retningsendring i forvaltningstenkninga rundt nasjonalparkene, hvor bevaring av naturverdiene inntil da hadde vært hovedfokus. Miljødirektoratet (2015) sier at «besøksforvaltning» handler om «å legge til rette for og styre bruken av et verneområde slik at forståelsen for vernet økes og verneverdiene ivaretas, samtidig som opplevelsen for de besøkende skal bli best mulig og den lokale verdiskapinga

skal bli størst mulig». Utgangspunktet for myndighetene med dette begrepet var altså at vekst i friluftsliv og turisme er ønskelig, men at mulige negative effekter på naturen skal unngås eller håndteres når de inntreffer.

Begrepet «besøksforvaltning» er derfor særlig relevant i sammenhenger hvor det er behov for å balansere friluftsliv og rekreasjonsaktiviteter opp mot natur-, kultur- og lokalsamfunnsverdier. Dermed må besøksforvaltning som begrep og tema i norsk kontekst ses i relasjon til politikk og forvaltning av naturområder, men også i forhold til turismepolitikk og -forvaltning. Begrepet må også ses i sammenheng med tilgrensende begreper som verneområdeforvaltning, arealforvaltning og destinasjonsforvaltning.

Oppsummering

Dette kapitlet er en gjennomgang av de mest sentrale begrepene i forbindelse med friluftsliv, utviklingstrender, påvirkningskrefter og myndighetenes bruk av begrepet. Friluftslivet er en viktig del av det norske samfunnsmaskineriet – altså er det en del av det som ordner og utvikler samfunnet. Det favner mange slags aktiviteter, selv om det opprinnelig kanskje først og fremst var ment som en betegnelse på det å gå på tur og høste av utmarka. Feltet har vært gjenstand for en betydelig teknologisk utvikling, som også har betydd kommersialisering og vridning av feltets verdigrunnlag, samt nye begreper og teoretiske vinklinger. Friluftslivet står likevel sentralt i den norske folkesjela og er knyttet til demokratiske idealer om frihet.

I dette kapitlet har vi pekt på at friluftsliv, i alle fall slik det lenge har blitt forstått, ikke er det samme som man i engelskspråklige land kaller *adventure*. Slik *adventure* anvendes, rommer det stort sett aktiviteter forbundet med spenning, risiko og bruk av teknisk utstyr. Men det er mye som tyder på at dette stadig blir mer sentralt også i det norske friluftslivet. Jo mer friluftslivet baseres på teknologi og jo mer kommersielt det blir, jo større antar vi behovet blir for besøksforvaltning. Besøksledelse dreier seg om å optimalisere naturopplevelsene uten å sette for mange skadende og skjemmende spor. Det er dette boka handler om – ikke først og fremst om å definere feltet, men å skape forståelse for prosessene og diskursene som bidrar til friluftslivet.

Referanser

- Andkjær, S. (2008). Space and place in outdoor education in New Zealand – with a comparative cultural perspective to friluftsliv in Denmark and the Nordic countries. *New Zealand Journal of Outdoor Education: Ko Tane Mahuta Pupuke*, 2, 7–25.
- Andkjær, S. (2014). Fra enkelt friluftsliv til adventure – refleksjoner over kulturer og verdier i friluftsliv. I *Idrættens verdier og kultur* (s. 98–116). KvaN.
- Anker, P. (2022). *Livet er best ute: Friluftslivets historie og filosofi*. Kagge Forlag.
- Asheim, S. P. (2022). *Fjellene har meg nå*. Kagge Forlag.
- Beal, B. & Weidman, L. (2003). *Authenticity in the skateboarding world*. Linfield University. https://digitalcommons.linfield.edu/mscmfac_pubs/10
- Beames, S. & Atencio, M. (2008). Building social capital through outdoor education. *Journal of Adventure Education & Outdoor Learning*, 8(2), 99–112.
- Beames, S., Mackie, C. & Atencio, M. (2019). *Adventure and society*. Palgrave Macmillan.
- Beery, T. H. (2013). Nordic in nature: Friluftsliv and environmental connectedness. *Environmental Education Research*, 19(1), 94–117.
- Bell, S., Tyrväinen, L., Sievänen, T., Pröbstel, U. & Simpson, M. (2007). Outdoor recreation and nature tourism: A European perspective. *Living in Landscape Research Review*, 1, 1–46.
- Bevir, M. (1999). Foucault and critique: Deploying agency against autonomy. *Political Theory*, 27, 65–84.
- Breivik, G. (1978). To tradisjoner i norsk friluftsliv. I G. Breivik & H. Løvmo (Red.), *Friluftsliv fra Fritjof Nansen til våre dager* (s. 7–16). Universitetsforlaget.
- Burchell, G. (1993). Liberal government and techniques of the self. *Economy and Society*, 22, 267–282.
- Dean, M. (2009). *Governmentality: Power and rule in modern society*. Sage.
- Eagles, P. F. J., McCool, S. F. & Haynes, C. D. (2002). *Sustainable tourism in protected areas: Guidelines for planning and management*. World Commission on Protected Areas (WCPA).
- Ewert, A. W. & Sibthorp, J. (2014). *Outdoor adventure education: Foundations, theory, and research*. Human Kinetics.
- Filley, A. (2021). Prepare clients for the hiking trail. Design a program that highlights endurance. *IDEA: Health & Fitness Association*.
- Fiske, J. (1989). *Reading the popular*. Unwin Hyman.
- Fitje, A. (2001). *Turisme i Noreg: Ei samfunnssak?* Samlaget.
- Fossgard, K. & Fredman, P. (2019). Dimensions in the nature-based tourism experiencescape: An explorative analysis. *Journal of Outdoor Recreation and Tourism*, 28, 100219.
- Foucault, M. (1978). Governmentality (Lecture at the Collège de France, 1 February). I G. Burchell, C. Gordon & P. Miller (Red.), *The Foucault effect: Studies in governmentality* (s. 87–104). Harvester Wheatsheaf.
- Fredman, P. & Tyrväinen, L. (2010). Frontiers in nature-based tourism. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 10, 177–189.

- Fredman, P., Sandell, K., Stenseke, M. & Emmelin, L. (2014). Innledning. Friluftsliv i svenska upplevelseslandskap. I P. Fredman, M. Stenseke & C. Sandell (Red.), *Friluftsliv i förändring*. Carlssons.
- Faarlund, N. (1978). Om friluftsliv kontra sport og idrett. I G. Breivik & H. Løvmo (Red.), *Friluftsliv fra Fritjof Nansen til våre dager* (s. 135–138). Universitetsforlaget.
- Hyslop, K. E. & Eagles, P. F. J. (2007). Visitor management policy of national parks, national wildlife areas, and refuges in Canada and the United States: A policy analysis of public documents. *Leisure/Loisir*, 31(2), 475–499.
- Kjaer, A. M. (2006). *Making sense of governance*. Politica.
- Koiman, J. (2003). *Governing as governance*. Sage.
- Larsen, B. (1981). *Styringstænkning*. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck.
- Lundquist, L. (1972). *The control process: Steering and review in large organizations*. Scandinavian Political Studies, 7.
- Meld. St. 18 (2015–2016). *Friluftsliv. Natur som kilde til helse og livskvalitet*. Klima- og miljødepartementet.
- Miljødirektoratet. (2015). *Veileder for besøksforvaltning i norske verneområder* (M-415). <https://www.miljodirektoratet.no/globalassets/publikasjoner/M415/M415.pdf>
- Nansen, F. (1921). Friluftsliv. Tale til Den norske turistforenings årsmøte. I G. Breivik & H. Løvmo (Red.), *Friluftsliv fra Fritjof Nansen til våre dager* (s. 199–201). Universitetsforlaget.
- Pearce, D. (2017). Destination management and visitor management: Non-convergent literatures but complementary activities and issues. I J. N. Albrecht (Red.), *Visitor management in tourism destinations* (s. 9–21). CABI.
- Pedersen, K. (1995). På sporet av et mangfold av friluftslivsstiler. *Ud i det fri: Sport, turisme og friluftsliv*. Idrætshistorisk Årbog, 11, 29–54.
- Raco, M. (2003). Governmentality, subject-building, and the discourses and practices of devolution in the UK. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 75–95.
- Salome, L. (2010). Constructing authenticity in contemporary consumer culture: The case of lifestyle sports. *European Journal for Sport and Society*, 7, 69–87.
- Sand, M. & Gross, S. (2019). Tourism research on adventure tourism – Current themes and developments. *Journal of Outdoor Recreation and Tourism*, 28, Artikkel 100261. <https://doi.org/10.1016/j.jort.2019.100261>
- Sandell, K. & Sörlin, S. (Red.). *Friluftslivshistoria*. Carlssons.
- Simmel, G. (1997 [1910]). The adventure. I D. Frisby & M. Featherstone (Red.), *Simmel on culture* (s. 221–232). Sage.
- Solnit, R. (2018). *Wanderlust: A history of walking*. Verso.
- Somers, M. R. (1994). The narrative constitution of identity: A relational and network approach. *Theory and Society*, 23, 605–649.
- Stenseke, M. (2018). Connecting «relational values» and relational landscape approaches. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 35, 82–88.
- Stenseke, M. & Hansen, A. S. (2014). From rhetoric to knowledge-based actions – Challenges for outdoor recreation management in Sweden. *Journal of Outdoor Recreation and Tourism*, 7–8, 26–34.

- Svensk Författningssamling. (2003). Förordning om statsbidrag till friluftorganisationer (2003-04-10).
- Svensson, G. (2016). *Negotiating norms in nature* [Doktorgradsavhandling]. UiT Norges arktiske universitet.
- Sørensen, E. & Torfing, J. (2009). Making governance networks effective and democratic through metagovernance. *Public Administration*, 87, 234–258.
- Viken, A. (2020). Nordkapp – annektert av turismen. I A. Viken (Red.), *Turismens paradokser: Turismen som utvikling og innvikling* (s. 267–300). Orkana Akademisk.
- Viken, A., Benonisen, R. & Svensson, G. (2020). Det ustyrlige friluftslivet? I A. Viken (Red.), *Turismens paradokser* (s. 267–300). Orkana Akademisk.

Benonisen, R. & Viken, A. (2025). Norsk friluftslivs- og besøksforvaltning.
I A. Viken, G. Svensson & R. Benonisen, *Friluftsliv og besøksforvaltning*.
(s. 69–90). Fagbokforlaget. DOI: <https://doi.org/10.55669/oa481104>

Kapittel 4

Norsk friluftslivs- og besøksforvaltning

Rune Benonisen og Arvid Viken

Innledning

Besøksforvaltning fikk første gang oppmerksomhet den i norske opinio-
nen da Klima- og Miljødepartementet og Miljødirektoratet i 2015 lanserte
en ny merkevarestrategi for Norges nasjonalparker (Miljødirektoratet, 2015).
Strategien innebar blant annet at nasjonalparkene i Norge, i større grad enn
tidligere, ble tildelt en rolle som besøkssteder og attraksjoner – ikke bare for
friluftsliv, men også turisme. Dette er en praksis som er i tråd med nasjonal-
parkforvaltning ellers i verden. Det ble med dette etablert det vi oppfatter
som en felles forståelse av målet med besøksforvaltning: «Å legge til rette
for og styre bruken av et verneområde slik at opplevelsen for de besøkende
og den lokale verdiskapinga blir størst mulig, forståelsen for vernet økes og
verneverdiene ivaretas» (Miljødirektoratet, 2015, s. 7). Selv om dette var
formulert i en verneområdekontekst, gjelder det videre enn som så. Også
generelt etterstrebes det balanse mellom friluftslivsaktiviteter og bevaring
av naturen, noe som også gjennomsyrrer en utredning om besøksforvaltning
– *Leve og oppleve. Reisemål for en bærekraftig fremtid* (NOU 2023:10), som
ble presentert våren 2023.

Det har dermed blitt tydelig at behovet for besøksforvaltning også er
omfattende utenfor verneområdene. I de siste 5–6 årene før 2019 og utbruddet
av koronapandemien (2020), ble det rapportert om stor vekst i reiselivsaktivi-
tet også i mindre sentrale strøk. Attraksjoner som Trolltunga og Prekestolen
rapporterte om utfordringer på grunn av stort besøkstrykk, og i destina-
sjoner som Lofoten og Senja var det mange attraksjoner og lokaliteter som
opplevde at naturen og infrastrukturen ikke hadde tilstrekkelig kapasitet til
å håndtere veksten (Viken et al., 2020). Men det har ikke vært klart verken
hva besøksforvaltninga egentlig er eller skal være, *hvordan* besøksforvaltninga
skal foregå eller *hvem* som skal være ansvarlig for den. Reisemålsutvalget
(NOU 2023: 10) anbefaler at kommunene skal få en sterkere og mer fram-
tredende rolle både i besøksforvaltning og det som kalles destinasjonsfor-
valtning, og at arbeidet skal forankres i det kommunale plansystemet. Det er
også eksplisitt nevnt at det må utvikles helhetlige rammeverk som skal bygge
på erfaringer fra Nordlandsprosjektet (Nordland fylkeskommune, u.å.) og
fra Miljødirektoratets arbeid med besøksforvaltning (NOU 2023:10 kap. 1.4).
Med den nevnte NOU-en er besøksforvaltninga blitt definert og avgrenset.
Men rapporten er imidlertid lite konkret på hvordan besøksforvaltning fak-

tisk skal foregå og hva som skal være innholdet. Den analyserer behovene for besøksforvaltning ut fra reiselivsnæringas og turistenes behov, i mindre grad ut fra ståsted i naturen, landskapet eller kulturen. I dette kapitlet velger vi det omvendte ståsted, med hovedvekt på hvordan vi forvalter naturen. Vi presenterer den besøksforvaltninga som foregår, med sideblikk til andre land hvor man har lengre og sterkere tradisjoner i feltet. I kapitlet gjør vi en tentativ avgrensning av hvilke temaer og oppgaver som inngår i besøksforvaltninga.

Hva er besøksforvaltning?

Friluftslivets påvirkning på natur- og kulturverdier er en problemstilling som har fått økt oppmerksomhet de siste årene. All bruk og ferdsel i et naturområde, uavhengig av om vi kaller det rekreasjon, friluftsliv, naturbasert turisme eller noe annet, påvirker naturen og samfunnet. Resultatet av påvirkninga kan være positiv, eller negativ, ofte begge deler (Leung, 2018). For å hindre uønskede og fremme ønskede virkninger av naturbruk, har man lenge forvaltet naturen. I de seinere år har man erkjent at også brukerne kan og må forvaltes, og ikke minst at naturen og dens brukere må inngå i samme forvaltningsregime. Derfor har ideen om besøksforvaltning vokst fram for å balansere friluftsliv mot bevarings- og skjøtselsskav.

Besøksforvaltning har vært et fagområde internasjonalt i flere tiår. Diskusjonen har dreid seg om hvordan man skal tilrettelegge for og styre turistenes adferd, og i noen grad også hvordan disse aktivitetene kan bidra til å verne og styrke de omgivelsene der de foregår. I en bok om temaet beskrives feltet på følgende måte:

Besøksforvaltning skal styrke profilen og forbedre turistproduktene, informere de besøkende om fasiliteter, tjenester og infrastruktur, spre turistene, påvirke de besøkendes adferd for å unngå negative effekter, og på positive måter påvirke de besøkendes opplevelser gjennom guiding og formidling. (Albrecht, 2017, s.3)

I samme boka gjør Pearce (2017) en presisering av forskjellen mellom besøksforvaltning (*visitor management*) og destinasjonsledelse (*destination management*). Han definerer destinasjonsledelse mye breiere, i tillegg til å tilrettelegge og styre de besøkende, dreier dette seg også om forvaltning av alle de forholdene som på en destinasjon påvirker natur og kulturforhold, samt opplevelsproduksjonen. Trolig er dette en betraktning som ligger ganske nært til feltets avgrensning i Norge.

I den nevnte utvalgsrapporten (NOU 2023: 10), omtales besøksforvaltning på følgende måte:

Besøksforvaltning innebærer å utvikle strategier og benytte ulike verktøy å forebygge og unngå uønskede konsekvenser av besøk på naturmiljø, kulturmiljø og/eller lokalsamfunn og øke den sosiale, kulturelle, økonomiske og miljømessige verdiskapingen av besøk [...] Besøksforvaltning er et sentralt element i både lokalsamfunnsutvikling, reisemålsutvikling og naturforvaltning.

[...]

Et internasjonalt anerkjent forvaltningsprinsipp innen naturforvaltning, er at det ikke skal brukes tiltak som er mer inngripende overfor de besøkende enn det som er nødvendig. Men dersom det ikke er mulig å overvåke og styre ferdselen gjennom indirekte tiltak, mener utvalget at direkte reguleringer må kunne brukes i unntakstilfeller for å beskytte særlig utsatte verdier knyttet til natur, kulturminner eller lokalsamfunn. Direkte reguleringer kan også være aktuelt for å ivareta de besøkendes egen sikkerhet. (NOU 2023: 10, s. 12–13)

Definisjonen, om en kan kalle dette for det, er instrumentell og sier lite om underliggende verdier eller overordnede mål, men rommer dobbeltheten – både naturens, kulturens og de besøkendes interesser skal ivaretas.

I dette ligger mange paradokser og utfordringer. Et sentralt spørsmål er om besøksforvaltninga egentlig søker å styre noe som er «ustyrlig»? I Norge er friluftsliv basert på en forutsetning om «fri bruk». Det vil si at enhver kan bruke naturområder til aktiviteter og opphold så lenge de tar tilbørlig hensyn. I praksis vil vi oppleve at både lovlig og ønsket aktivitet faktisk kan være skade-

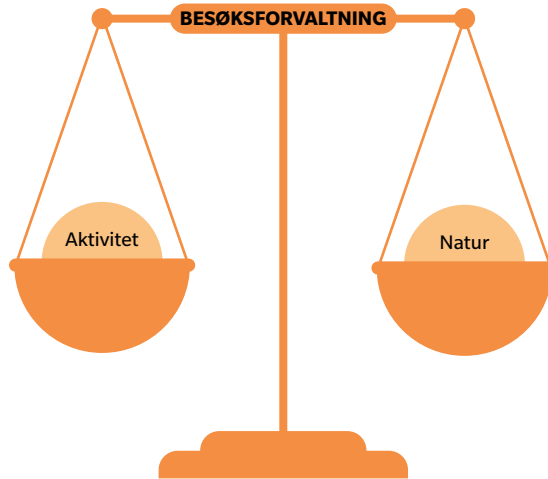
lig for naturverdier. Et eksempel er ferdsel til fots som kan forstyrre og faktisk avbryte hekking hos rovfugl hvis ferdselen foregår nært nok eller på «feil» tidspunkt. Vi har i dag få virkemidler til å forby ferdsel i naturen som ikke er motorferdsel. Friluftslivets positive sider stilles opp mot dets negative. Om det er naturverdier eller friluftsverdier som har «rangen», avhenger av mange forhold. Friluftslivet har lenge hatt en svært sterk posisjon, og friluftslivets rettigheter står sterkt både lovmessig og på annen måte.

I Norge er det mange forvaltningsaktører som er satt til å håndtere utfordringer og muligheter rundt denne tematikken. I praksis er besøksforvaltning møtet mellom to sektorer og fagdisipliner: naturforvaltninga på den ene sida, næringsforvaltning, friluftslivsorganisasjoner og privat næringsliv på de andre. Samtidig er friluftsliv og naturforvaltning to samfunnssektorer med sterke bånd seg imellom i Norge. Begge politikk- og forvaltningsområdene sorterer under miljøforvaltninga ved Klima- og miljødepartementet (KLD) og Miljødirektoratet. Således er både bevaring av natur og fremming av friluftsliv resultatområder under de offisielle norske Klima- og miljømåla (Miljødirektoratet, u.å.).

Balansen som etterstrebes i besøksforvaltninga er i mange tilfeller vanskelig å oppnå, blant annet fordi aktørene som bidrar bare ivaretar sin avgrensede del av besøksforvaltninga. De som er satt til å fremme friluftsliv har ofte ikke tilstrekkelig fokus på de negative effektene disse aktivitetene kan ha for natur, kultur og lokalsamfunn. Likedan har aktørene i naturforvaltninga, som i hovedsak har ansvar og virkemidler for å bevare naturen svakt fokus på hvordan friluftaktiviteter kan fremmes. Bare unntaksvis finnes organisasjoner eller myndigheter som både har ansvar for tilrettelegging og bevaring. Verneområdeforvaltninga har de seinere åra vært et slikt unntak med et sterkt fokus på å ønske «velkommen inn», altså stimulere til økt friluftsliv og økt bruk av og rundt verneområdene. Men vern er fortsatt hovedoppgava og skal prioriteres foran de andre perspektivene (Miljødirektoratet, 2015). Besøksforvaltninga skal kompensere for skeiv prioritering, slik at «opplevelsen for de besøkende og den lokale verdiskapinga blir størst mulig, forståelsen for vernet økes og verneverdiene ivaretas», skriver Miljødirektoratet (2020b, s. 5).

Figur 4.1

Illustrerer en mulig forståelse av besøksforvaltning. Vi kan forstå besøksforvaltning som et rammeverktøy for å skape balanse mellom henholdsvis aktiviteter og ressurser i naturen

Besøksforvaltning i en norsk forvaltningssammenheng

Besøksforvaltning foregår alltid i en politisk eller juridisk kontekst som påvirker arbeidet og vurderingene av arbeidet. Et naturområde har alltid en status i henhold til et regelverk som setter rammer for hvordan det kan brukes. Friluftslivet i Norge foregår primært på utmark som hovedsakelig er regulert etter friluftslvslova, motorferdselslova og lover for jakt, fiske og annen naturbruk. Slike områder har laveste grad av offentlig regulering, med status som LNFR-område (landbruk, natur, friluftsliv og reindrift) i kommuneplanens arealdel. Først og fremst betyr det at slike områder ikke kan bebygges eller industrialiseres, og at friluftsliv er en prioritert aktivitet. Felles for slike områder i Norge er at de mer eller mindre er intakte naturområder, det vil si områder som ikke har særlig preg av bebyggelse eller infrastruktur og som derfor ser «naturlige» ut, selv om de har vært brukt og utnyttet i generasjoner. Derfor kan også begrepet *intakte naturområder* brukes om slike områder. Neste nivå i dette systemet er dedikerte friluftsområder, som altså er en egen status i plansystemet. De kan både være basert på kommunale og statlige vedtak. Det er ofte forventninger om omfattende tilrettelegging i slike områder. I en internasjonal sammenheng er begrepet besøksforvaltning (*visitor*

use management) i stor grad knyttet til områder avsatt for friluftaktiviteter. Som regel vil også *områdes størrelse* påvirke forvaltningens muligheter til å eksponere og forvalte kvaliteter og infrastruktur. Sånn sett vil det være forskjell på et lite avgrenset friluftsområde på noen hundre kvadratmeter og en stor nasjonalpark på flere hundre kvadratkilometer.

Bruksomfanget i naturområder i Norge varierer mye – både i tid og rom. Hvor mye, henger sammen med tilgjengelighet og hva områdene er kjent for, for eksempel som utkikkspunkt, vakker sti, fiskeområde, jaktområde, skiområde, dagstuområde eller som besøksmål med en spesiell attraktiv natur, slik Trolltunga eller Blåisvatn i Lyngen er. Slike områder kan også ha vært, eller vil fortsatt være, viktige bruksområder i for eksempel landbruk eller reindrift. Mange steder har grunneiere, rettighetshavere eller andre interessenter lagt ned innsats i tilrettelegging; hytter og koier for utleie, merkede stier og løyper, rasteplasser og parkeringsplasser. Besøksforvaltninga har fokus på friluftslivet der det foregår, men det er sjelden slik at friluftslivet er «enerådende» eller eneste arealbruksinteresse, heller ikke i dedikerte, formelt definerte *friluftsområder*. Annen aktivitet og andre interesser vil også påvirke bruken av områdene, som jordbruk, skogsdrift og beiting. Storparten av friluftslivet i Norge foregår i beiteområder. I Nord-Norge er reindriftnæring som bruker store arealer, som også har beskyttelse for sin arealbruk gjennom reindriftslova og internasjonale konvensjoner. Besøksforvaltninga er derfor tett koblet til andre former for forvaltning med andre og kanskje til og med motstridende mål.

Som i mange andre land er *grunneierretten* et sentralt element i styring og forvaltning av naturområder. Generelt kan vi si at den offentlige naturforvaltninga ikke tar bort grunneiers råderett over egen eiendom eller de økonomiske verdiene som (kan) skapes på eiendommen. Det betyr for eksempel at eierne (hjemmelshaverne) til naturområder selv rår over jakt og fiske på eiendommen, og kan nekte tilrettelegging for friluftsliv. Men noen typer forvaltning, for eksempel vern etter naturmangfoldlova, vil kunne påvirke hvordan grunneier kan utnytte sin eiendom. I Norge er grunneierstrukturene i utmark svært forskjellige fra landsdel til landsdel. I Finnmark er det stiftelsen Finnmarkseiendommen (Fefo) som er gitt grunneierretten som Staten tidligere hadde. Dette er hjemlet i Finnmarkslova (2005). Eiendommen utgjør om lag 95 prosent av arealet i Finnmark fylke. I Troms og Nordre Nordland er det Statskog SF som er grunneier for om lag 50 prosent av arealet. Statskog forvalter også arealer i sør i landet, da fordelt på Statsgrunn i statsallmenninger og

statsgrunn utenfor statsallmenninger. *Statsallmenningene* forvalter rettigheter som beiting, seterdrift, jakt, fangst og fiske, og ledes av 93 fjellstyrer etter rammer gitt i fjellova (1995). I tillegg kommer de private grunneierne, deriblant bøndene, som tross alt eier det meste av områdene i nærheten av bebyggelse.

Den generelle *arealforvaltninga* er en kommunal oppgave og foregår etter plan- og bygningslovas bestemmelser. Kommuneplanens arealdel definerer hvordan arealene i en kommune skal disponeres. Skal det være byggeområder eller områder prioritert for landbruk, reindrift eller friluftsliv? Dette bestemmer kommunestyrene. Arealplanlegging etter *plan og bygningslova* har i stor grad fokus på det rent fysiske og bygningsmessige, og regulerer ikke aktivitetene. Det er derimot en lang rekke særlover som regulerer aktiviteter og bruk av naturområder. Motorferdselslova setter rammer for hvordan motorisert ferdsel kan foregå, friluftslova regulerer i hovedsak ikke-motorisert ferdsel. Beitelova regulerer beiting, reindriftslova regulerer reindriftsaktiviteten og så videre.

Myndighetene kan også gjennom planer nekte for eksempel husbygging, og kan gjennom vern sette begrensninger for uttak av en skogressurs eller tilrettelegge for friluftsliv. I slike tilfeller finnes det erstatningsregler som kan komme til anvendelse. I statlig sikrede friluftsområder, enten gjennom oppkjøp eller gjennom en juridisk bestemmelse, er det en betydelig bredde i organisering og mandat. Ofte har friluftsrådene en rolle i denne forvaltninga. Dette er organisasjoner som eies av én eller flere kommuner eller fylkeskommuner. I de mest befolkningstette områdene i Norge finnes det friluftsråd med mange ansatte som utfører tilretteleggings- og driftsoppgaver. Et eksempel er Oslofjorden friluftsråd, en organisasjon med mange viktige forvaltningsoppgaver og mange ansatte først og fremst fordi trafikken og friluftslivet i området er svært omfattende.

Verneområdeforvaltninga har som hovedformål å oppfylle verneformålet for hvert verneområde. Verneformålet er eksplisitt beskrevet i hvert områdes verneforskrift. Dette er i hovedsak bevaring av natur, for eksempel leveområder for spesifikke arter, naturtyper, deler av økosystemer eller naturlandskap uten større synlige tekniske inngrep. I mange områder er også bevaring av spor etter tidligere tiders bruk deler av verneformålet. I de fleste nasjonalparkene er det anledning til å utøve et «enkelt friluftsliv med liten grad av teknisk tilrettelegging», som det gjerne heter. Forvaltningsmyndighetene for de ulike verneområdene utarbeider forvaltningsplaner og skjøtselsplaner som beskriver hva som skal gjøres eller ikke gjøres for å oppfylle formålene med vernet. Objektet for verneområdeforvaltninga er primært *naturen*, mens friluftsliv ses på som

et fremmedelement som kan føre med seg negative konsekvenser for en mer eller mindre intakt natur. De besøkendes mål og velvære kommer i andre rekke.

I de store verneområdene – i hovedsak nasjonalparker og landskapsverneområder, men i noen tilfeller også i de mindre verneområdene – er forvaltningsmyndigheten delegert fra staten til egne *verneområdestyrer*. Dette er styrer som er oppnevnt av staten og som representerer kommuner, fylkeskommuner og Sametinget i samiske områder. Hvert styre har en instruks som utdyper og avgrenser mandatet og arbeidet i styret. Ett sentralt punkt er at styrene skal ha samarbeid med interessenter som berøres av vernet. Dette skal sikres ved at hvert styre har et *rådgivende utvalg* hvor næringsinteresser, grunneiere og andre interesser får plass og kan gi innspill til forvaltninga. På denne måten involveres en stor bredde av aktører og interesser i forvaltninga og besøksforvaltninga for det enkelte verneområde. I mange av de mindre verneområdene (særlig naturreservater) er fokuset utelukkende på bevaring av arter, leveområder eller naturtyper, uten hensyn til friluftsliv. Men ikke uten unntak. Mange slike mindre verneområder ligger nært boligområder og benyttes til friluftaktivitet. Et slikt eksempel, blant mange, er Reisa-utløpet naturreservat, som ligger ved utløpet av Reisaelva mellom Storslett og Sørkjosen i Nordreisa kommune (se kapittel 9). Dette er et større deltaområde viktig for en rekke trekkfuglarter. Området ligger inntil et statlig sikret friluftsområde. Det er lett tilgjengelig, naturskjønt ved fjorden og viktig for det lokale friluftslivet. Behovet for besøksforvaltning er betydelig.

Begrepet *destinasjonsforvaltning* er som nevnt også på vei inn i feltet. Det henspiller på aktiviteter som foregår (eller ikke foregår) innenfor administrativt bestemte områder hvor kjernen er «koordinert forvaltning og styring av alle elementene som skaper en turistedestinasjon» (UNWTO, u.å.). I korte trekk vil det omhandle transport, bespisning, overnatting og attraksjoner. En helhetlig forvaltning av en destinasjon er faglig og innholdsmessig tett beslektet med besøksforvaltning. Denne relasjonen er blitt aktualisert gjennom reisemålsutvalgets (NOU 2023: 10) anbefalinger som foreslår at destinasjonsforvaltning skal innlemmes i kommunalforvaltninga og kommunenes samfunnsplanlegging.

Besøksforvaltninga har også en *organisatorisk dimensjon*. Den handler om hvilke aktører som er tilknyttet og hvem som er ansvarlige for besøksforvaltninga. Figur 4.2 gir oversikt over hvilke aktører besøksforvaltninga forholder seg til. Reisemålsutvalget peker i sin utredning (NOU 2023:10 kapittel 1.4) på at nasjonale myndigheters innsats stort sett har vært begrenset til nasjonalparker, strandsoner, ikoniske attraksjoner og nasjonale turiststier. Dette

er primært «definerte områder med svært stor attraksjonskraft og opplevelsesverdi» og hvor besøksforvaltninga er «etablert som svar på utfordringene knyttet til svært høye besøkstall» (Miljødirektoratet, u.å.-b). Det er altså en fast og avklart organisatorisk ramme for verneområdene. For øvrig er det mange ulike lover, forskrifter, systemer og tradisjoner som berører forvaltninga av naturområder i Norge, og dermed også besøksforvaltninga. Det er altså mange aktører som har «aksjer» i denne forvaltninga, og som enten påvirker hvordan besøksforvaltninga skal foregå, eller som påvirkes av måten den utøves på. Et vesentlig spørsmål er knyttet til «ansvar» og «mandat». Hvem er egentlig ansvarlig for besøksforvaltninga? I praksis er det et delt ansvar mellom naturforvaltninga og den eller dem som utøver og utvikler friluftsliv.

Figur 4.2

En oversikt over aktørene som påvirker besøksforvaltning i en kommune. Mange aktører på flere geografiske nivå skal samordnes for å kunne lykkes med helhetlig besøksforvaltning. Aktørene vil variere fra kommune til kommune og ulike landsdeler i Norge

Besøksforvaltningas innhold – på vei mot en omforent definisjon

Vi vil her forsøke å gi en kortfattet beskrivelse av begrepet besøksforvaltning sitt innhold, basert på og inspirert av kilder fra Nord-Amerika. Her har tematikk rundt styring og forvaltning av besøkende i natur- og verneområder vært et akademisk og forvaltningsmessig fagområde siden 1970-tallet (Nilsen & Taylor, 1997). I stor grad har dette vært en fagutvikling som også er relevant for norske forhold, selv om *konteksten* kan være ganske ulik. Besøksforvaltning i Nord-Amerika har et faglig ståsted i samfunnsfagene, hvor brukerperspektivet er sentralt (Spenceley, 2021), mens det i Norge er forankret i naturvitenskapelige fag. Dette er en vesentlig forskjell som påvirker vår forståelse av begrepet og praksis i tilknytning.

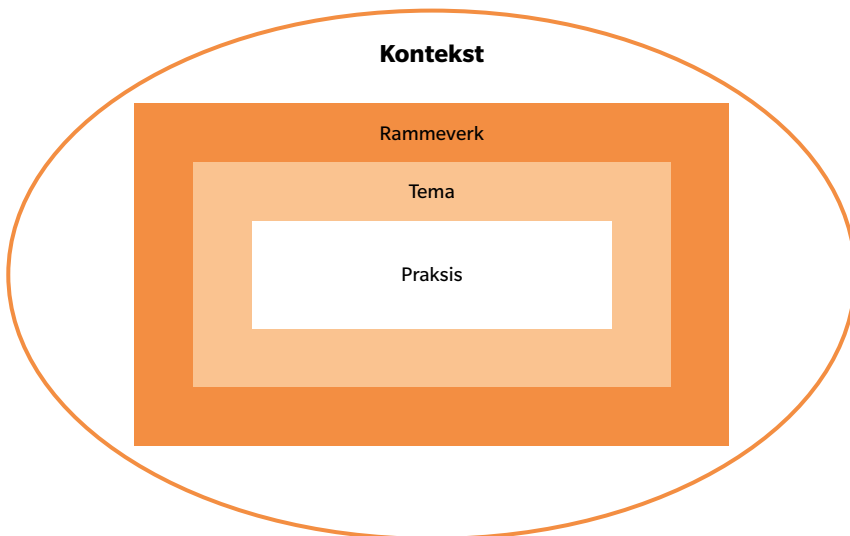
Når vi skal definere et konkret innhold for besøksforvaltninga, velger vi å dele opp i tre hovedelementer. Dette er illustrert i Figur 4.3. Det første er *det faglige rammeverket* som arbeidet foregår innenfor. Dette kan vi omtale som det strategiske elementet, forståelsesrammen for hele feltet. Når noe skal forvaltes, må det ha røtter i et system, der ulike elementer har betydning i forhold til hverandre; vi vil som regel starte med et mål og en plan, før vi bestemmer hva vi skal sette inn innsats på, og som i neste omgang skal styre et praksisfelt. Derfor minner et rammeverk om det som gjerne kalles metagovernans, styring av styring og forvaltning (Torfing, 2009). Det andre hovedelementet er besøksforvaltningas tematikk, hvilke tema og oppgaver man arbeider med – skal det være overvåking, skjøtsel eller tilrettelegging av fasiliteter for besøkende. Det tredje er besøksforvaltningas *praksis*, hvordan man jobber og hvilke metoder og tiltak som anvendes i det praktiske arbeidet med tilrettelegging og beskyttelse av naturen. Selv om det ikke er en del av besøksforvaltningas innhold, er også *konteksten* viktig; den er en ytre ramme som vil påvirke både strategi, prioriteringer av tematikk og hvordan man løser oppgavene. Det vil for eksempel være forskjell mellom hvordan man utøver besøksforvaltning innenfor et naturvernområde, innenfor et statlig sikret friluftsområde eller i et område som bare er et «naturområde» uten annen formell status, eller status som LNFR-område i kommuneplanens arealdel.

Med rammeverk mener vi det faglige plansystemet som besøksforvaltninga foregår innenfor. Rammeverk for besøksforvaltning finnes særlig i Nord-

Amerika, hvor dette også er benevnelsen som brukes (*framework*) (se Nilsen & Grant, 1997). Hensikten med disse rammeverkene er å sikre at styring og forvaltning er fast etablert og systematisk, anerkjent av institusjoner og organisasjoner i feltet. Disse representerer også læringsarenaer og legger til rette for forskningsbaserte eller kunnskapsbaserte beslutninger (fritt etter Spenceley, 2021, s. 304).

Figur 4.3

Viser en skjematisk oversikt over besøksforvaltningas innhold. Det består av et faglig rammeverk, tema og praksis, som foregår innenfor en spesifikk kontekst som påvirker besøksforvaltninga

Det nyeste rammeverket fra USA, *Visitor Use Management Framework* kan sammenliknes med noe som på norsk vil være en kombinasjon av en veileder, en kvalitetsstandard og rutinebeskrivelse. Felles for alle rammeverkene er at de representerer planverktøy som leder til et plandokument og videre til praktisk handling. Rammeverka angir prosessen, hvordan den skal gjennomføres, og hva den skal inneholde. De beskriver alle steg og metoder som anvendes underveis. Besøksforvaltningsstrategier settes dermed inn i et system, men kan tilpasses ulike situasjoner og kontekster (IVUMC, 2016 s. 2–3). Rammeverket

har fire hovedelementer med tilhørende steg under. Kort oppsummert ut fra modellen i IUVCM (2016, s. 32):

1. Hvorfor skal området forvaltes? Forstå hvorfor det er nødvendig å utvikle en passende tilnærming. Klargjøre hensikt og behov. Gjennomgå og forstå områdets formål, regelverk, retningslinjer og annet som påvirker forvaltninga. Samle og oppsummere informasjon og eksisterende tilstand. Prosjektplan.
2. Hva skal være besøksforvaltningas retning? Beskrive hvilke naturtilstander som man ønsker å oppnå eller opprettholde og hvordan man skal følge med på tilstanden over tid. Angi aktiviteter, fasiliteter og service for besøkende. Velg indikatorer og etabler terskler som angir når tiltak må vurderes eller settes inn.
3. Velge forvaltningsstrategier. Bestemme strategier for forvaltninger og styring av besøksbruk, slik at man kan nå eller beholde ønsket naturtilstand. Sammenlikne eksisterende og ønsket tilstand og klargjøre sammenhengen med besøksmengde. Finne strategier og tiltak for å oppnå ønsket tilstand.
4. Iverksette, monitorere, evaluere og tilpasse. Gjennomføre og dokumentere tiltak, og monitorering, og evaluere effekter av dem, hvis nødvendig justere forvaltningstiltakene.

I tillegg til selve rammeverket rommer det amerikanske systemet flere «guidebooks» som i detalj spesifiserer tematikk og verktøy, for eksempel en for monitorering (*Monitoring Guidebook*) (IVUMC, 2019a) og en for hvordan man kan definere besøkskapasitet (*Visitor Capacity Guidebook*) (IVUMC, 2019b). I dette systemet finnes også anbefalinger om hvordan en kan bestemme prosjekters størrelse og kompleksitet før man setter inn forvaltningstiltak. Modellene kan dermed benyttes både for planlegging knyttet til enkeltlokaliteter (små områder) med avgrenset tematikk og til regioner med store arealer og større kompleksitet.

I Norge «[...] er det i dag ingen nasjonal myndighet som sørger for å utvikle politikk og virkemidler for besøksforvaltning på tvers av ulike sektorer», sier Reismålsutviklingsutvalget (NOU 2023: 10, s. 22). Det nærmeste vi kommer er «veileder for besøksforvaltningsstrategi i norske verneområder» utarbeidet av Miljødirektoratet (2015). Veilederen anbefaler i hoved-

sak en beskrivelse av kunnskapsgrunnlaget, blant annet angående sårbare naturverdier, samt å gjøre opp status i reiselivet, skaffe seg kunnskap om de besøkende og andre relevante forhold. Dette skal danne grunnlag for å sette mål og velge strategier for besøksforvaltninga og reiselivet. Valg av tiltak skal komme som konkretisering av denne informasjonen.

Vi kan også si at plansystemet etter plan- og bygningslova representerer et faglig rammeverk for besøksforvaltning. Planer som utarbeides etter plan- og bygningslova har sterke formative føringer på prosesser og prosedyrer. Gjennom arealplaner defineres rammer for hvordan arealene skal disponeres innenfor en kommune, for eksempel til boligområder, andre byggeformål eller friluftsliv. Forvaltningsplaner for verneområdene har en lignende formell forankring og skal utarbeides i tråd med regelverk gitt etter naturmangfoldlova:

En forvaltningsplan er en plan for å forvalte verneområdet. Verneforskriften gir de juridiske bestemmelsene for et verneområde og setter restriksjonsnivået. En forvaltningsplan gir utfyllende retningslinjer om forvaltning, tilrettelegging og skjøtsel og bidrar til å beskrive bestemmelsenes praktiske betydning. (Miljødirektoratet, u.å.-a)

Rammene for innholdet i forvaltningsplanene er satt av Miljødirektoratet. Et annet eksempel på et planverktøy som er relevant for besøksforvaltning i norsk kontekst, men av en helt annen karakter enn de nevnte, er merkeordningen for bærekraftige destinasjoner i Norge. Det er gjennom dette systemet beskrevet en klart definert prosess med klare mål og føringer for arbeidet (Innovasjon Norge, u.å.). Et liknende prosessverktøy i Europa er «Sustainable Tourism in Protected Areas» eller Charter for bærekraftig turisme (ECST) som forvaltes av sammenslutningen Europarc (Europarc Federation, u.å.). Det faglige rammeverket og plansystemet som besøksforvaltningen i Norge skal foregå innenfor er altså under utvikling.

Neste nivå i Figur 4.3 er besøksforvaltningas tematikk. Tematisk sett er besøksforvaltninga mangfoldig. I norske fagdiskusjoner har særlig fysisk tilrettelegging som parkeringsplasser, toaletter og stier nærmest vært synonymt med besøksforvaltning. Troms Fylkeskommune etablerte for eksempel prosjektet bærekraftig besøksforvaltning i 2020 hvor et utvalg prosjekter fikk midler til å gjennomføre konkrete tilretteleggingstiltak. Dette skulle være Fylkeskommunens svar på spørsmål om hvordan man skulle takle utfor-

dringene ved økt friluftsliv. Tematisk sett er imidlertid tilrettelegging kun ett av mange elementer. I en artikkel av Eagles og kolleger (2014) presenteres en analyse av plankvalitet og plandetalj for besøks- og turismestrategier i Ontario, Canada. Her finnes en liste med 30 strategikategorier. Vi bruker listas hovedkategorier som utgangspunkt for å beskrive det vi mener angir er hovedinnholdet i besøksforvaltning, også i en norsk kontekst. For at et naturområde som en forvaltningsenhet har eller skal ha ansvar, finnes det noen hovedtemaer: planlegging og administrasjon, praktisk tilrettelegging og skjøtsel, informasjon og markedsføring, samt oppsyn, monitorering og evaluering, med hvert sitt sett av undertemaer.

Planlegging og administrasjon. Sette overordna mål for bruk og besøk; klargjøre ønsket bruk av områdene i fysisk forstand; klargjøre hva som er ønskede aktiviteter og ønsket mengde besøk; ha beredskap for å håndtere konflikter mellom ulike brukergrupper; foreta aktivitetssonering ut fra ønsket bruk i tid og rom; drive reservasjonssystemer (hytter, parkering og annet); administrere konsesjoner, tillatelser og avtaler; samt daglig administrasjon og bemanning.

Tilrettelegging og skjøtsel. Dette vil dreie seg om planlegging for transport til, og eventuelt inn i definerte områder tilrettelegging av stier, løyper og leder, inkludert merking; lage planer for og tiltak mot lyd- og lysforurensing; regulering av forbudte verktøy og objekter (for eksempel fiskeredskaper og våpen); planlegging og tilrettelegging for tilgjengelighet og universell utforming perspektiver; lage systemer for betaling og bestemme prising; risiko og sårbarhetsforvaltning (beredskap mot skader og farlige hendelser); planlegging og tilrettelegging av hytter og annen overnatting, tilrettelegge praktiske fasiliteter (for renovasjon, toaletter, parkering).

Informasjon og markedsføring. Formidling og informasjon; naturveiledning; markedsføring, tilrettelegging og administrasjon av hjemmesider; oppfølging av besøkende og utvikling av tjenester.

Monitorering, evaluering og oppsyn. Måling av effekter på natur og sosiale forhold; besøkstillinger; besøksundersøkelser; analyser av økonomiske og sosiokulturelle effekter m.v.; analyse av egen måloppnåelse; oppfølging og oppsyn.

Til slutt i omtalen av besøksforvaltningas innhold og det innerste nivået i Figur 4.3, er det vi har kalt iverksetting eller praksis. Overordnet sett kan vi si at besøksforvaltning har en verktøykasse. Hvor velfylt den er, avhenger blant

annet av hvilke lover, regler og hjemler som finnes. Leung og kolleger (2018) har laget en oversikt som viser fire typer forvaltningsstrategier i situasjoner der naturepåvirkninga er negativ. Vi bruker temaene som utgangspunkt for å vise hvilke praktiske virkemidler norsk besøksforvaltning rår over, strategier, operasjonalisering og valg av virkemidler, satt inn i en norsk kontekst.

Tabell 4.1

Strategier og tiltak i besøksforvaltning. Tabellen er hentet fra Leung mfl. 2018

Strategier	Operasjonalisering	Virkemidler, tiltak og mål
Gi bedre muligheter for opplevelser og aktiviteter		
I tid	Spre besøket mer utover sesong eller dag for å unngå store besøkstopper.	Tilrettelegge informasjon med anmodning om varsomhet. Svært få muligheter til å forby aktivitet som foregår i henhold til <i>friluftsløva</i> . Kan stimulere til spredning gjennom å tilrettelegge alternativer. Styrke reguleringsmulighetene i <i>friluftsløva</i> (foreslått i NOU 2023, s. 10). Ferdselsforbud i verneområder er mulig, men lite brukt.
I rom	Spre bruk og besøk over større områder eller på flere aktiviteter.	
Redusere påvirkning av bruk		
Endre bruksmåte	Endre tillatt aktivitet for å redusere negativ påvirkning.	Forby sykling, padling eller kryssing av myrer i bestemte områder.
Skille ulik bruk	Tilrettelegging som skiller brukergrupper.	Favorisere visse aktiviteter i angitte områder. Lage egne stier eller løyper for hunder eller for sykling.
Konsentrere bruk	For eksempel kanalisere brukere til bestemte stier, veier eller områder.	God tilrettelegging der en ønsker mest bruk. Ingen tilrettelegging der en ønsker mindre bruk.

Strategier	Operasjonalisering	Virkemidler, tiltak og mål
Forbedre motstandsdyktighet for ressursen eller opplevelsen		
Fysisk tilrettelegging	Forsterke underlag på slitasjeutsatte steder. Lage fasiliteter som reduserer belastning på utsatte steder.	Tilrettelegging og skjøtsel. Lage nye stier rundt utsatte områder, forbedre alternative stier og veier.
Forberede de besøkende og ha bruksregler	Informere og gi råd til brukere slik at nødvendige hensyn tas.	Informasjon og veiledning til publikum. Retningslinjer og lignende.
Begrense bruk		
Mengde	Sette grenser for hvor mange som kan bruke et område samtidig.	Henstilling til publikum gjennom informasjon og veiledning. Innføring av konsesjoner (foreslått i NOU 2023, s. 10).
Type bruk	Tillate eller forby visse typer bruk.	Gjennom informasjon og veiledning til publikum. Reisemålsutvalget foreslår innføring av godkjenningsordninger.

Modellen kan anvendes både på nasjonalt og lokalt nivå. Midt i Tromsø, ca. 1,5 kilometer fra sentrum er et friluftsområde som heter Charlottenlund. Her har kommunen tilrettelagt for aking (bakke med stoppsoner), løping (tartanbelagt bane), skilek, skøyter (bane), fotball (binge), gapahuk og grillplasser (for piknik), lekeplasser med klatrestativer, samt toaletter og friluftsparkering (gratis). Aktivitetene er plassert slik at de ikke kolliderer (sonering). Man har også tilrettelagt flere stier i og rundt området som sprer trafikken noe. Tiltakene er utført av kommunens park- og idrettsavdeling. Det finnes også nasjonale eksempler på at slik tenkning – besøksledelse – utøves. Et eksempel er lansering av den såkalte stiskolen i 2020. Dette er en kombinasjon av nettverk mellom operativt personell som arbeider med bygging og vedlikehold av stier og et faglig digitalt oppslagsverk hvor god praksis demonstreres og deles (Miljødirektoratet, u.å.-c.).

En helt sentral del av besøksforvaltninga i dag er å legge til rette for naturopplevelser og verdiskaping knyttet til dette, altså å skape grunnlag for

opplevelsesproduksjon. Å ha inngående kunnskap om de besøkende og hvordan de bruker og opplever områdene, er ansett som fundamentalt (Spenceley, 2021, s. 304). Dette betinger dialog med de besøkende. I USA har IUVCM (2019) prioritert dette under overskrifter som monitorering og evaluering. Det er utarbeidet et omfattende verktøy for prosessene rundt dette (IVUMC, 2019a). Monitoreringa omfatter en lang rekke temaer der måling og oppfølging av de besøkendes perspektiver er sentralt, altså deres tilfredshet med besøket, egne oppfatninger omkring besøket og hvordan de besøkende påvirker andre besøkende. I norsk sammenheng er monitorering, i den grad det foregår, i liten grad rettet mot å systematisk kartlegge de besøkendes oppfatninger eller opplevelser. Fokus er nesten utelukkende hvordan naturen og andre ressurser er påvirket av aktivitetene. Det finnes imidlertid en veileder for hvordan man skal gjennomføre besøksundersøkelser (Miljødirektoratet, 2018), men dette er ikke en del av den løpende monitoreringa slik det er andre steder. De besøkende er åpenbart lavt prioritert som kunnskapskilder, ulikt det man finner i USA og Finland, i alle fall i deres verneforvaltninger.

Besøksforvaltning er altså et begrep og et saksområde som rommer et omfattende sett av oppgaver, temaer og praksiser. Strategisk planlegging, prioriterte temaer og en lang rekke virkemidler står til rådighet for dem som utøver besøksforvaltning, også i Norge. Problemet er at det ikke finnes et helhetlig rammeverk, tematisk systematikk eller en allment etablert praktisk «verktøykasse» som skaper en enhetlig forståelse av besøksforvaltning.

Har vi fungerende besøksforvaltning i Norge?

Besøksforvaltning anno 2023 er i Norge i sin innledende fase. Det berører et omfattende nett av aktiviteter, transaksjoner og maktsystemer som vi ikke har berørt i denne framstillinga. Det vi har pekt på her, er hva det innebærer at friluftslivsutfoldelsen er stedsspesifikk, relatert til steder og staten Norge, og at det er forbundet med en serie utfordringer. En åpen og tilgjengelig natur og nye måter å benytte den på, betyr at mange, både nordmenn og andre, mangler den kulturelle ballasten som stort sett styrte aktivitetene tidligere. Derfor er det behov for besøksforvaltning. Kapitlet har gitt en skisse av hva

det innebærer, gjennom å beskrive rammeverk, lover og plansystemer, strategier, konkrete virkemidler og forvaltningspraksiser.

Vi kan likevel, med basis i denne teksten, spørre i hvor stor grad vi i dag har et helhetlig system for besøksforvaltning i Norge, og om det som finnes av besøksforvaltning i dag kan fungere til beste både for naturen og de besøkende. Vi trenger et besøksforvaltningssystem som har et noenlunde felles faglig utgangspunkt og en omforent forståelse av hva som er besøksforvaltningas hensikt? Skal forvaltninga ivareta naturen på dens egne premisser, eller skal den betraktes som en ressurs for mennesket? I dette kapitlet har vi kanskje latt ressurstenkninga dominere – tross alt er kapitlet skrevet ut fra behov som er registrert hos dem som har ansvar for vår natur, hvor vi inngår – både forvalteren og forskeren. Dermed har det i stor grad handlet om styring og forvaltning av bruk eller av naturen som en ressurs, uten å ta stilling til om det er tilrettelegging eller regulering av friluftslivet som er viktigst, gjennom å peke på hvordan de to perspektivene kan balanseres innenfor samme geografiske område.

Det kan se ut som om en sektorisert offentlig forvaltning, hvor ansvarsområder spres over et stort antall aktører, fører til prioritering og spissing av «hvert sitt» ansvarsområde, mens helheten blir skadelidende. Kunne et helhetlig system for besøksforvaltning i naturområder i Norge gi en mer koordinert tilnærming for alle aktørene, og i så fall – hvordan skal et slikt system se ut? Det er ikke tvil om at mange land og områder i verden har hatt sterkere offentlig bevissthet om problematikken enn i Norge. Det har å gjøre med forvaltnings-tradisjoner og kanskje også ulike behov. Vår oppfatning er at Norge både kan og bør lære av den innsatsen, samt de rammeverkene og praksisene som er etablert, for eksempel i USA, Canada og Finland.

Til slutt et tankekors. Det vi har beskrevet som besøksforvaltning, og kanskje enda mer det vi etterspør, representerer en byråkratisering av relasjonen mellom mennesker og naturen vi utøver aktiviteter i. Det blir stadig flere regler å forholde seg til, stadig noe som blir forbudt som før var tillatt. Besøksforvaltning kan betraktes som enda et lag av slike forordninger. Som besøkende skal vi bli forvaltet og styrt, også når vi utøver det frie livet i naturen. Det kan oppfattes som et paradoks i seg selv. På den andre siden preges friluftslivet av «mer av alt». Mer tilrettelegging, mer utstyr, flere brukere og økt oppmerksomhet. I den konteksten er det enklere å se behov for besøksforvaltning. Ikke over alt, men der kapasiteten overstiges.

Referanser

- Albrecht, J. N. (2017). Introduction to visitor management in tourism destinations. I J. N. Albrecht (Red.), *Visitor management in tourism destinations* (s. 3–8). Cabi.
- Eagles, P. F., Coburn, J. & Swartman, B. (2014). Plan quality and plan detail of visitor and tourism policies in Ontario provincial park management. *Journal of Outdoor Recreation and Tourism*, 7–8, 44–54. <https://doi.org/10.1016/j.jort.2014.09.001>
- Europarc Federation. (u.å.). Sustainable tourism. <https://www.europarc.org/sustainable-tourism/>
- Finnskylloven. (2005). *Lov om rettsforhold og forvaltning av grunn og naturressurser i Finnmark (finnskylloven) (LOV-2005-06-17-85)*. Lovdata. <https://lovdata.no/lov/2005-06-17-85>
- Fjellova. (1975). *Lov om utnytting av retter og lunnende m.m. i statsallmenningane (fjellova) (LOV-1975-06-06-31)*. Lovdata. <https://lovdata.no/lov/1975-06-06-31>
- Innovasjon Norge. (u.å.). *Bærekraftig destinasjon*. <https://www.innovasjonnorge.no/no/tjenester/reiseliv/merket-for-barekraftig-reiseliv/>
- IVUMC. (2016). *Visitor use management framework: A guide to providing sustainable outdoor recreation*. <https://visitorusemanagement.nps.gov/VUM/Framework>
- IVUMC. (2019a). *Monitoring guidebook – Evaluating effectiveness of visitor use management* (Utg. 1). <https://visitorusemanagement.nps.gov/VUM/Framework>
- IVUMC. (2019b). *Visitor capacity guidebook – Managing the amounts and types of visitor use to achieve desired conditions* (1. utg.). <https://visitorusemanagement.nps.gov/VUM/Framework>
- Leung, Y.-F., Spenceley, A., Hvenegaard, G. & Buckley, R. (2018). *Tourism and visitor management in protected areas: Guidelines for sustainability*. IUCN. <https://portals.iucn.org/library/>
- Miljødirektoratet. (2015). *Veileder for besøksforvaltning i norske verneområder* (M-415). <https://www.miljodirektoratet.no/globalassets/publikasjoner/M415/M415.pdf>
- Miljødirektoratet. (2018). *Brukerundersøkelser som verktøy for forvaltning av verneområder* (M-913). <https://www.miljodirektoratet.no/globalassets/publikasjoner/m930/m930.pdf>
- Miljødirektoratet. (2020). *Nasjonalparkene som merkevare: Sluttrapport pilotfase 2014–19* (M-1751). <https://www.miljodirektoratet.no/globalassets/publikasjoner/m1751/m1751.pdf>
- Miljødirektoratet. (u.å.-a). *Bevaringsmål*. <https://www.miljodirektoratet.no/ansvarsomrader/vernet-natur/myndigheter/folge-opp-tilstand-i-verneomrader/>
- Miljødirektoratet. (u.å.-b). *Forvaltningsplaner*. <https://www.miljodirektoratet.no/ansvarsomrader/vernet-natur/myndigheter/lage-forvaltningsplan-for-et-verneomrade/>
- Miljødirektoratet. (u.å.-c). *Stiskulen*. <https://www.miljodirektoratet.no/ansvarsomrader/friluftsliv/stiskulen/>
- Nilsen, P. & Taylor, G. (1997). *A comparative analysis of protected area planning and management frameworks*. <https://www.fs.usda.gov/research/treesearch/23910>
- Nordland fylkeskommune. (u.å.). *Besøksforvaltning*. <https://www.nfk.no/besoksfvaltning/>

- NOU 2023:10. (2023). *Leve og oppleve – Reisemål for en bærekraftig framtid*. <https://www.regjeringa.no/contentassets/1d876bb6e74642908297a9e2bc981118/no/pdfs/nou202320230010000dddpdfs.pdf>
- Pearce, D. G. (2017). Destination management and visitor management: Non-convergent literatures but complementary activities and issues. I J. N. Albrecht (Red.), *Visitor management in tourism destinations* (s. 9–22). Cabi.
- Spenceley, A. (Red.). (2021). *Handbook for sustainable tourism practitioners: The essential toolbox* (s. 364–379). Edward Elgar Publishing.
- UNWTO. (u.å.). *Destination management*. <https://www.unwto.org/policy-destination-management>
- Viken, A., Benonisen, R. & Svensson, G. (2020). Der ustyrlige friluftslivet. I A. Viken (Red.), *Turismens paradokser: Turisme som utvikling og innvikling* (s. 269–302). Orkana Forlag.

Svensson, G. (2025). Friluftslivets folkeskikk: Besøksforvaltningas sosiokulturelle grunnlag. I A. Viken, G. Svensson & R. Benonisen, *Friluftsliv og besøksforvaltning*. (s. 91–108). Fagbokforlaget. DOI: <https://doi.org/10.55669/oa481105>

Kapittel 5

Friluftslivets folkeskikk

Besøksforvaltningas sosiokulturelle grunnlag

Gaute Svensson

Innledning

Besøksforvaltning er knyttet til en historie om forvaltning av nasjonalparker og andre verneområder. I en norsk kontekst har begrepet og feltet en kort historie. Vi har imidlertid hatt lokale praksiser som har styrt de besøkendes adferd selv om dette ikke har blitt kalt *besøksforvaltning*. Det finnes altså en normativ og uformell form for forvaltning – tradisjoner og sedvaner i norsk natur – med en lang historie; stedegne praksiser hvor landskapet, dets dyr, planter og mennesker inngår i et felles lokalkulturelt verdigrunnlag. En analyse av dette dreier seg ikke først og fremst om hva turister ønsker å gjøre eller oppleve, men hva turismen og dens naturpraksiser gjør og hvordan disse praksisene håndteres.

Uformell forvaltning, som mye annet innen sosiale og kulturelle forhold, er ofte ikke åpenbart eller synlig, men utgjør likevel en viktig kontekst for dagens formelle besøksforvaltning. Den uformelle forvaltningas praksiser og sedvaner er stedbundne, knyttet til landskapene og menneskene som bor der. Tiltak og problemstillinger som dagens besøksforvaltning skal bidra til å løse skjer ikke i et vakuum, hverken i rom eller tid, og bærer i seg grunnleggende verdier som er et resultat av generasjoners praksiser og forhandlinger om hva som er rett og galt. Kenneth Olwig (2019) kaller dette det «praktiserte landskapet» – et begrep som betegner det lokale nivået hvor normer stadig forhandles og finner nye former. Det praktiserte landskapet står, ifølge Olwig (2019), i kontrast til det juridiske og formelle landskapet, som han kaller det «abstrakte» landskapet. Det er forholdet mellom praktisert og formell landskapsforvaltning som er tema for dette kapitlet.

Det empiriske grunnlaget for kapitlet består av antropologiske feltarbeider i Nord-Norge over flere år. Gjennom disse arbeidene er det to sosiokulturelle fenomener som har fremkommet som spesielt viktige: *hemmelighold* i jakt, fiske og høsting, og *gjensidighet* i bytterelasjoner – eller det man i antropologien kaller resiprositet (Eriksen, 1998; Mauss, 1954). Begge fenomenene har en moralsk forankring. De er nært knyttet til samfunnets normer, altså til det som er *normalt* i en lokal kontekst. Disse normalene, eller habituerte praksisene, har til felles at de stadig forhandles og gjenskapes. Gjenskapelse og utvikling av normer utgjør altså den uformell naturforvaltning. Et sentralt perspektiv i dette kapitlet er deling, hvor det som deles og det som ikke

deles er kulturelt betinget, noe som blir spesielt viktig i møtet med reiseliv og besøksforvaltning, som kort og godt har en annen delingslogikk.

Hemmelighold og resiprositet inngår i en uformell forvaltningspraksis avgrenset i tid og rom. Det som regnes som høvelig adferd ett sted trenger ikke å være det et annet sted. Som et eksempel kan vi nevne fritidsfiske. I en nordnorsk kontekst har hemmelighold vært en viktig strategi for å beskytte ressurser. I Nord-Canada praktiseres dette annerledes, med få mennesker og store avstander er behovet for å beskytte kunnskap som gir fisk og vilt mindre. I dagliglivet kommer dette blant annet til uttrykk i lokalavisen *Yellowknifer* i Northwest Territories, som har de en spalte som heter *Ukens fisk (Catch of the week)*. Redskap og lokalitet har fast plass i denne spalten. En slik spalte er nærmest utenkelig i den norske regionalavisen *Nordlys*. Ulike stedlige praksiser vil også avhenge av mer lokale kulturforskjeller, for eksempel mellom samisk og norske skikker. Kulturelt mangfold skaper også et mangfold i hvordan hemmelighold og resiprositet kommer til uttrykk. I det videre skal vi se på hvordan moralske spørsmål er viktige, og undersøkelse av besøksforvaltningas røtter inviterer til å stille spørsmål omkring de grunnleggende sosiokulturelle forhold som handler om å beskytte og dele informasjon om natur.

Utmarkas moralitet – besøksforvaltningas røtter

I samfunnsvitenskapen er det lange tradisjoner for forskning på normer, og dette har bidratt til å etablere fagretninger i en disiplin som sosiologi (Durkheim, 1951; Aubert, 1979). Normer er fundamentale byggesteiner i vårt sosiale liv, og like viktig i naturpraksiser som i andre sammenhenger. Dette er forventet sosial atferd i en bestemt kultur. Grensene mellom rett og galt markerer ikke bare forskjeller mellom kulturer, det *er* kultur, sier (Durkheim, 1951). Hvis en legger til grunn en dynamisk forståelse av kultur og samfunn, et grunnsyn som dominerer innenfor en sosialkonstruktivistisk tenkning, er normer stadig gjenstand for forhandlinger. Moral og moralitet er basert på normer (Howell, 1997). Derfor er heller ikke utmarkas moralitet statisk, men utgjør et fellesskap som forhandles og samskapes kontinuerlig – også i møter mellom lokale sedvaner, reiseliv og et stadig mer mobilt friluftsliv.

Diskusjoner om normer og moralitet kan spores tilbake til sosialantropologen Bronislaw Malinowski og hans bok *Crime and Custom in Savage Society* (1926/2002). Malinowski satte fokus på hva som gir retning til menneskelig handling. Hans underliggende spørsmål var om potensielle sanksjoner i samfunnet styrer våre handlingsvalg. Forholdet mellom lover og utviklinga av samfunn var derfor sentralt i hans forskning. Dette kan tolkes som en invitasjon til å se forbi det kollektive og deterministiske hvor individer er passive mottakere av definerte lover og regler, og i stedet se dem som aktive aktører. I norsk antropologi er Fredrik Barth den forskeren som krediteres for det som har blitt omtalt som *aktørperspektivet*. Hans bidrag kan ses som en oppfordring til å rette blikket mot individers handlingsvalg i forhandlinger om sentrale samfunnsinstitusjoner. Individets handlingsfrihet vil derfor være knyttet til moralske spørsmål.

Sosialantropolog Signe Howell poengterer at det er få akademiske bidrag som drar opp spørsmål om hvordan vi kan forstå moralitet i dagens samfunn (1997). Hun sier:

Mens antropologer i stor grad har ignorert de teoretiske utfordringene med empiriske studier av moralitet, har dette lange intellektuelle tradisjoner i moralfilosofien. Filosofer har imidlertid ikke jobbet med å lokalisere de moralske subjekter i sosiale og kulturelle kontekster. (Howell, 1997, s. 8)

Hun fortsetter med å gi en definisjon av moralitet: «vårt forhold til moralske spørsmål er kort og godt det som skaper vår sosiale verden, det er grunnlaget for våre sosiale relasjoner» (1997, s. 9), og peker på at moralitet er summen av flere forhold som blant annet verdier og praksiser (Howell, 1997). Et moralsk fellesskap kjennetegnes dermed av en intersubjektivitet hvor man på et gitt sted til en gitt tid har en delt forståelse av hva som er moralsk rett og galt. Dette er aldri bare et individuelt anliggende, men snarere et produkt av flere individuelle handlingsvalg.

I friluftsliv og reiseliv er forholdet mellom hva en har rett til å gjøre og hva som er riktig å gjøre en tilbakevendende problemstilling. Allemannsretten er i økende grad gjenstand for diskusjon hvor rett og riktig på mange måter blir et omdreiningspunkt (Granås & Svensson, 2021). Som begrepet understreker, gir allemannsretten en allmenn tilgang til utmark uavhengig av hvem som

eier utmarka. Selv om jakt og fiske i hovedsak reguleres av et annet lovverk, har prinsippet om allmenn tilgang til vilt- og fiskeressurser en sentral posisjon i norsk forvaltning. Hemmelighold kan derfor ses som en tilpasning til landskap hvor fri tilgang gir behov for å beskytte ressurser som er allment tilgjengelige. Jakt og fiske følger derfor allemannsrettens dynamikk.

I den offentlige debatten omkring utfordringer knyttet til allemannsretten brukes betegnelsen «det uklare pliktfundamentet». I friluftsloven er det dette som omtales som *hensynsregelen* (§ 11). Bakgrunnen for et økt fokus på pliktene som følger allemannsretten handler om at det på tross av en bred forståelse for rettighetene som allemannsretten og friluftsloven representerer, ikke finnes en tilsvarende forståelse av pliktene. Norsk Friluftsliv satte gjennom en kampanje sommeren 2021 fokus på det mer uformelle nivået, eller pliktene i allemannsretten. Dette arbeidet kan leses som en erkjennelse av at det er behov for å klargjøre hva vi som friluftslivsutøvere har rett til å gjøre, og at dette ikke alltid er riktig gitt stedegne praksiser og sedvaner. Høvelig atferd og hensyntagen er derfor sentralt i denne kampanjen og peker på at pliktfundamentet i bunn og grunn handler om moralitet.

Tidlige sosiologiske arbeider med normer skilte mellom det som kalles «seder» og «skikker», eller sedvane og folkeskikk (Macionis & Gerber, 2010; Sumner, 1906). Sedvaner vil i denne sammenhengen være mer overordnet moralsk referanseramme mens folkeskikken er lokalkulturelt betinget. Hemmelighold vil da kunne ses som sedvane mens praktiseringa av dette – hva som holdes hemmelig – er lokalt definert og en del av folkeskikken.

Uavhengig av hvilken definisjon en velger å legge til grunn, er normer sentrale meningsskapere i et samfunn. Dette kommer videre til uttrykk i praksiser med stedegne logikker. Hemmelighold i jakt, fiske, fangst, høsting og naturbrukspraksiser er et eksempel på dette. I reiselivet er forholdet mellom sedvaner og folkeskikk viktig. Som turister har vi definerte rettigheter, men óg mange handlingsvalg. Mange lovlige valg kan skape frustrasjon og misnøye hos andre. Med referanse til allemannsretten kan man si at seder i reiseliv og friluftsliv skaper et stadig økende behov for å klargjøre hva som i en lokal kontekst anses som frekt eller uhørt, uavhengig av hva man har juridisk rett til å gjøre. Overfiske er et eksempel, et annet er ekskrementer langs stien eller ved populære turmål.

Turismeforskninga har også satt fokus på sedvaner og folkeskikk. Turisters normbrudd har vært gjenstand for oppmerksomhet fra både næringa

og forskninga. Såkalte turistvettregler (*guidelines* eller *codes of conduct*) vil være et direkte resultat av destinasjoners behov for å kommunisere hva som er akseptabel og ønsket adferd på et sted. Andre forskningsbidrag har analysert hvordan turisme fra vesten påvirker steder i den tredje verden (Vidyarthi, 1978), eller hvordan majoritetsbefolkning påvirker minoriteter eller urfolk (Timothy 2021). I friluftslivsforskninga har fokuset i denne sammenhengen vært på sosialisering og friluftslivets normer. Nils Faarlund skriver om friluftslivet i en nasjonalpolitisk kontekst med fokus på utdanning og læring (2009), mens andre har undersøkt hvordan friluftsliv som et normativt fellesskap også blir en del av integreringsprosesser (Rickfelt, 2006). Kirsti Pedersens doktorgradsavhandling kan leses som et bidrag til å forstå friluftsliv som et normativt felt hvor hun, med referanse til Gunnar Breivik (1978), bretter ut mangfoldet i naturpraksiser og argumenterer for at vi i Norge har flere ulike kulturelt betingede friluftsliv (1999).

På tynn is – hemmelighold på isfisketur

På et feltarbeid for noen år siden (Svensson, 2016) fikk jeg anledning til å være med på isfiske i Nord-Troms. Når våren kommer til Nord-Norge, er det lange tradisjoner for isfiske etter røye i fjellområder. Et av vannene som har blitt mer populære de senere årene er *Aracjavri*¹. Historien er basert på en samtale mellom to fiskere på isen og tjener som et eksempel på hvordan hemmelighold er en del av hverdagslige samtaler og forhandlinger om kunnskap i jakt og fiske.

Med opptil 30 personer på isen i løpet av dagene jeg er med på tur kan ikke *Aracjavri* sies å være en godt bevart hemmelighet. Det er både lokale og tilreisende som kikker ned gjennom de mange hullene som er boret i isen. I løpet av noen hektiske vårdager deles informasjon og refleksjoner over hvorfor fisken biter, eller hvorfor den uteblir. Under lunsjen dagen etter at jeg er kommet til vannet begynner to av fiskerne å snakke om andre vann

1 Steds- og personnavn er anonymisert av hensyn til informanter og hemmeligholdspraksis.

i regionen. Per, en mann i femtiårene, tar initiativ til samtalen, mens han peker sørvestover. Han spør den yngre fiskeren, Hans, om andre vann.

Per: Du fisker ofte lengre innover, gjør du ikke?

Hans: Noen ganger.

Per: Har du noen favorittplass?

Hans: Det er mange fine vann.

Per: Fisker du nærmere grensa?

Hans: Ja, det er noen fine vann der.

Per: Har du noen favorittplass der?

Hans: Det er vanskelig å velge én spesiell plass.

Per: Men du har noen vann du går til oftere enn andre?

Hans: Ja, men det er så mange å velge mellom.

Per bytter samtaleemne etter dette. De avslutter lunsjen og går tilbake til fiskehullene sine. Ettersom Hans har teltet sitt ved siden av mitt spør jeg han senere på ettermiddagen om denne samtalen. Hans smiler og sier: «den typen forhør fungerer ikke på meg». Jeg intervjuer Hans senere om hemmelighet i jakt og fiske hvor han utdyper temaet:

Jeg: Hvem deler du hemmeligheter med?

Hans: Det er viktig at personen ikke misbruker informasjonen og at vi deler noen verdier om jakt og fiske. Jeg bruker å se an om han er litt som meg, at han tenker som meg. Han må klare å holde kjeft.

Jeg: Hvordan vet du at dere deler verdier som jeger og fisker?

Hans: Det har mye å gjøre med hvordan man uttrykker seg. Jeg prøver å unngå de som skryter og fokuserer på hvor mye de har fått. Dette er en liten plass med mange rykker. Man vet stort sett hvem man kan stole på. Jeg møtte en mann flere ganger på fjellet. Han kjenner området her som baksiden av handa si. Han er pensjonist og vet alt om de gode vannene, mye mer enn Per. De første gangene jeg møtte denne karen [pensjonisten] ville han ikke si hvor han hadde vært. Men sist sommer endret det seg. Vi kom samtidig til et vann som ligger langt inne på fjellet. Vi kom dit fra motsatte retninger. Han var sikkert like irritert som meg over at det kom noen samtidig, men han virket glad da han oppdaget at det var meg. Han forsto nok at jeg ikke hadde tenkt å tømme vannet for fisk og at vi deler noen verdier. Uoppfordret begynte han å fortelle meg om andre gode vann. Disse har i ettertid vist seg å være gode fiskevann. De tipsene han ga meg har vært gode.

Jeg: Hvem deler du ikke med?

Hans: Hvis jeg frykter at noen vil ødelegge vannet eller ta for mye rype forteller jeg aldri om stedet. Det er det samme med de som aldri kan holde på en hemmelighet. For en stund siden ga jeg svigerbroren min noen gode vann. For ikke lenge siden fortalte kollegaen min at han hadde fått høre om disse vannene. Siden svigerbror har en kompis som også kjenner min kollega skjønte jeg hvordan han hadde fått vite om disse vannene.

Jeg: Vil du konfrontere svigerbroren din med dette?

Hans: Nei, han forstår det nok tidsnok.

Dette fungerer som et eksempel på hvordan hemmeligheter blant jegere og fiskere er en del av den sosiale og uformelle forvaltninga av høvelig adferd.

Hemmelighold i natur – om å beskytte, dele og forvalte

Jegere, fiskere, fangstfolk og høsteres hemmeligheter forbindes i første rekke med et ønske om å beskytte informasjon. Hemmelighold som sosiokulturelt fenomen dreier seg imidlertid om å beskytte seg *mot* noen, mens man deler med andre. Som normativt felt handler hemmelighold derfor like mye om *deling* av hemmeligheter som det handler om å beskytte dem. Hemmelighold som norm er derfor tosidig – hvor både deling og beskyttelse er avgjørende i forhandlingene om å gjenskape dets normative grunnlag. Dette er hemmeligholdets esoteriske logikk, på samme tid å kunne inkludere og ekskludere. Samtidig er dette normens dualistiske dynamikk. En hemmelighet er kort og godt avhengig av at ikke alle kjenner den, for at den skal fungere.

Når hemmeligheter deles, har de en sterk inkluderende kraft. En delt hemmelighet representerer en tillitt og har mange likhetstrekk med en gave (Svensson, 2016). Gaven som sosialt fenomen har blitt viet betydelig oppmerksomhet i samfunnsvitenskapen. Den franske sosiologen Marcel Mauss skriver i boken *Gaven* om de sosiale implikasjonene av gaveutveksling (1954). Hans poeng er at gaven skaper og gjenskaper sosiale bånd og tilhørighet. Hemmeligheter, som immaterielle verdier, deler flere likhetstrekk med gaven som sosialt fenomen. De definerer sosiale relasjoner og avgjørende gjenskapselsens av hemmelighold som norm.

Reiselivet utfordrer kjernen i hemmelighold som norm. Dette henger sammen med premisset for turismen som er at vi betaler for opplevelser. Dette omtales gjerne som *varegjøring* eller *kommodifisering* (Appadurai, 1988). Som jeger og fisker setter man pris på å få en hemmelighet delt av en venn. Men man setter aldri én pris på hemmeligheten. Den delte hemmeligheten representerer et tillitsforhold som ikke regnes i kroner og øre, hverken hos giver eller mottaker. Turismen i møte med hemmelighold utfordrer derfor hva som er innenfor og utenfor en økonomisk sfære i hverdagen. Noen ting er tradisjonelt sett til salgs, andre ting som potensielt sett kan ha økonomisk verdi, holdes utenfor en økonomisk sfære. Denne formen for (økonomisk) sfærenedbrytning er velkjent i sosialantropologien (se Lien, 1989; Barth 1981). På et feltarbeid Båtsfjord i Finnmark fikk Marianne Lien innblikk i hvordan muldebær er noe som holdes utenfor økonomisk distribusjon. Kort fortalt beskriver Lien en motstand mot å selge multer, samtidig som bærene står sentralt i gavebytter mellom båtsfjordinger. Multer er ikke en handelsvare,

men markerer vennskap, slektskap og nærhet når de gis som gaver. En av hennes informanter uttrykker dette tydelig ved å fortelle om en nabokvinne som ønsker å kjøpe multer: «Jeg kunne jo gitt henne noen kilo, men å spørre slik er jo ganske frekt.» (Lien, 1989) Historien forteller om praksiser som yter motstand mot kommersialisering av ressurser som har andre typer verdier ut over det rent økonomiske. Dette er et eksempel på praksiser som bidrar til å definere moralske felleskap. Det bør legges til her at praksisen om kjøp og salg har endret seg de senere årene, også i Finnmark. Kjøp og salg av multer er ikke like kontroversielt i dag som det Lien beskriver fra 1980-tallet.

Moderne teknologi tydeliggjør sårbarheten i normer som hemmelighold. Både GPS-teknologi og sosiale medier er eksempler på teknologi og informasjonsplattformer som utfordrer kjerneelementer i delingslogikken som kjenner tegner hemmelighold. Lokalteter og hvordan og hvem man deler informasjon med har endret seg dramatisk etter årtusenskiftet og teknologien er en del av denne endringen. I aviser og på nettsteder kan en lese om denne utviklingen. I 2015 kunne man lese i nettstedet *Fluefiske – hooked* om hvordan man fisker fikk festet en telefon under bilen slik at han kunne spores til fiskevannet han hadde snakket om (uten å røpe lokaliteten) på en Facebook gruppe. Under overskriften «Fluefisker forsøkt sporet på vei til hemmelig vann» forteller fiskeren at han både er skuffet og sint og at gjerningspersonen blir anmeldt.

Med informasjonsteknologien følger noen paradokser. Sosiale medier utfordrer for eksempel lokal kunnskap og dets normative grunnlag. Den markedsliberalistiske dynamikken som kjennetegner reiselivet, hviler i denne sammenhengen på en forventning om at hemmeligheter er til salgs. Dette representerer en annen form for bytte som utfordrer de relasjonelle normene i hemmelighold. Sosiologen Beryl Bellman har bidratt til forståelsen av hemmeligheter og hemmelighold som sosiokulturelle fenomener. Han hevder at hemmelighold bør ses som et fundamentalt element i sosial organisering av samfunn. Bellman peker på at det ligger i «[...] hemmelighetens natur at den blir fortalt» (Bellman, 1979, s. 1, forfatterens oversettelse). Han fortsetter med å peke på at det i en normativ kontekst er like viktig å forstå måten folk deler hemmeligheter på som hvordan de beskytter dem. Han fortsetter med å peke på at det som er felles for hemmelighetene er at de har en iboende og ofte implisitt forventning om at de ikke deles videre – en ikke-fortell-videre preksripsjon. Det er dette han kaller hemmeligholdets paradoks (s. 21). Derfor er det meningsløst å utelukkende fokusere på hemmelighold som proteksjonisme.

«Å fortelle hemmeligheter er å praktisere hemmelighold», sier Bellman (s. 8, forfatterens oversettelse). Fine og Holyfield (1996, s. 30) viderefører Bellmans argument når de sier: «[...] hemmelighold konstrueres gjennom de ulike praksiser med å fortelle hemmeligheter; med andre ord, det defineres gjennom at hemmeligheter deles gjennom høvelige kontekster og reguleringer.» Høvelig kontekst og regulering kan her forstås som en referanse til noe som er kulturelt definert, for eksempel utmarkas moralitet. Hva som er rett og galt i hemmelighold som normativt felt er derfor en kulturell konstruksjon – med en stedegen logikk. Hemmelighold i jakt og fiske har blitt analysert gjennom ulike analytiske blikk. Olsen og Thuen (2013) viser at det til tross for samfunnsmessige endringer er et sterkt element av kontinuitet i hemmelighold som praksis. Andre har belyst sammenhenger mellom hemmelighold og bedrag (Mitchell & Thompson, 1986), forskningsetiske spørsmål (Maurstad, 2002) og kommodifisering (varegjøring) (Lien, 1989).

Allemannsretten er en forordning som gir allmenn tilgang til norsk utmark. En av konsekvensene av dette kan ses som et premiss for hemmelighold. Allmenn tilgang gir også et behov for å beskytte noe av det som alle har samme rett til. Hemmelighold som sosiokulturelt fenomen gjenskapes imidlertid ikke bare gjennom beskyttelse av steder og teknikker som gir fangster. Minst like viktig i hemmeligholdets dynamikk er informasjonen som deles. Hemmelighold som fenomen avhenger derfor av en kompleks distribusjon av informasjon hvor både deling, bytting og beskyttelse av hemmeligheter er avgjørende for at hemmelighold som norm rekonstrueres i møter mellom jegere og fiskere. Et hemmelig fiskevann får verdi også gjennom at andre har interesse av vannet. Når en fisker deler denne kunnskapen vil dette gjøres gjennom en eksplisitt eller implisitt forventning om at den ikke deles med andre. Herav uttrykket *å holde på en hemmelighet*, som Bellman (1979) betegner som en iboende preskripsjon.

For å forstå behovet for å beskytte, må vi stille spørsmål ved hva som ligger bak delingslogikken – som kort fortalt betyr at sosiale relasjoner skapes gjennom deling og gaveutveksling. Dette er behandlet i samfunnsvitenskapen av for eksempel Marcel Mauss (1954). Weiner (1992) og Godelier (1999) flyttet fokus til det som holdes *utenfor* i bytterelasjoner. Slik dreining i forskningsfokus er nyttig når en skal forstå hemmelighold gjennom deling av hemmeligheter. Både Godelier (1999) og Weiner (1992) kaller det som holdes utenfor bytterelasjoner *umistelige varer (inalienable goods)*. Som eksempler på dette

bruker de både materielle og ikke-materielle «varer» (som hemmeligheter) og det de kaller hellig kunnskap. Et sentralt poeng i Weiners argument er å forstå at behovet for beskyttelse må relateres til deling eller ønsker om deling. På samme måte må man i forskning på hemmelighold se på delingslogikken som ligger bak proteksjonismen i det umistelige. Dette er av stor betydning når sosiokulturelle praksiser som hemmelighold møter en ny delingslogikk gjennom reiseliv og sosiale medier.

Diskusjon

Både forskninga, reiselivsnæringa, forvaltninga og virkemiddelapparatet har erkjent behovet for å forstå, respektere og inkludere steder hvor reiseliv og friluftsliv finner sted. «Co-management», «corporate social responsibility», «localhood», sensitiv og ansvarlig turisme er fagfelt og næringsprinsipper som peker på behovet for å inkludere mangfoldet av lokale stemmer i utviklinga av reiseliv og i forvaltningsspørsmål. Diskusjonene som disse prinsippene hviler på, er knyttet til hvilke behov som følger av friheten som allemannsretten gir. Denne friheten som er et premiss for både naturbasert reiseliv og friluftsliv skaper utfordringer som besøksforvaltninga skal bidra til å løse. Det er imidlertid krevende å løse de utfordringene som følger av frihetsprinsippet, noe som også gjenspeiles i store fagdebatter internasjonalt.

Debatten om allmenningens tragedie er en spillteoretisk tilnærming til ressursforvaltning som tilskrives Garret Hardin (1968). Kort fortalt argumenterte Hardin for at fri tilgang til en gitt ressurs (*commons*) vil føre til overforbruk (Feeny et al., 1990). Det er kort og godt i menneskets natur at vi søker å maksimere verdi, selv om dette medfører kollaps eller begrensede muligheter i framtiden. Elinor Ostroms polemiske tilsvaer kom i 1990 og ble i 2009 belønnet med nobelprisen i økonomi. Her argumenterer hun med at det ikke er noen determinisme i at fri tilgang til ressurser gir overforbruk, slik Hardin argumenterte for. Dette handler for henne kort og godt om at allmenningen aldri har vært uregulert, snarere tvert imot. Men dette kommer ofte til uttrykk som lokal og uformell forvaltning, noe som dermed ofte ikke tilskrives verdi som tilstrekkelig eller skikkelig forvaltning. Ostrom oppmun-

trer videre til å forstå og legge til rette for de lokalt initierte regler for bruk av en fri tilgjengelig (*open access*) ressurs. Kjernen i hennes budskap, og sentralt i den senere appliseringa av teorien, er åtte prinsipper for allmeningsregimer. For Ostrom (1990) vil velfungerende allmenninger ha noen kjennetegn som må være til stede. Allmenningen må ha: (1) klart definerte grenser, (2) regler som er tilpasset den lokale kontekst, (3) eierskap til beslutningene, (4) monitorering, (5) sanksjonsmuligheter for de som bryter reglene, (6) uformell og enkel konflikthandtering, (7) rett til å finne sin egen form for organisering og (8) tilknytning til andre nettverk av allmenninger. I sum kan prinsippene forstås som et forsøk på å fremheve betydninga av internjustis eller normer i en lokalt definert forvaltningspraksis. Hennes argument understøtter at det finnes lokale uformelle forvaltningsordninger som har en iboende proteksjonisme som hun på empirisk grunnlag viste, gjør nettopp det, de beskytter.

Disse beskyttelsesstrategiene er lokale og definert ut fra hvilke verdier de skal beskytte. Hemmelighold i jakt, fiske, fangst, sinking og friluftsliv er en slik strategi og tilpasning til landskapet aktivitetene utspiller seg i. I et land med tilnærmet fri tilgang til ressurser som vilt, fisk og bær, er kunnskap noe som ikke lar seg privatisere. Dette har blitt tydeligere etter at GPS og sosiale medier ble vanlige hjelpemidler og kommunikasjonsplattformer. Med Fredrik Barths (1981) ord, kan vi si at de indirekte representerer en *sfærenedbrytning* fordi de dramatisk endrer den iboende delingslogikken som hemmelighold hviler på.

Hemmelighold som en lokalkulturell forvaltningsstrategi er like gammel som menneskenes historie i Nord-Troms. Selv om *hva* som holdes hemmelig og *hvorfor* ikke har vært statisk, har praksisen overlevd store samfunnsmessige endringer. I dag endres landskapene i en takt vi ikke har sett tidligere. Mobilitet, press på biodiversitet og global oppvarming er store spørsmål med lokale utfordringer. Hemmelighold som sosiokulturelt fenomen handler i bunn og grunn om *omsorg* for landskapet og dets ressurser. Etymologisk springer begrepet ut fra *sorg* – en bekymring som har sitt empatiske tilsvaret i et behov om å beskytte. Hemmelighold som omsorg henger på denne måten sammen med det som i litteraturen omtales som øko-sorg (Jørgensen, 2019). I takt med globale forandringer som klimaendringer er presset på naturressurser enda tydeligere. Behovet for ulike strategier for beskyttelse dreier seg også om omsorg. Frykten for endringer i natur i form av for eksempel redusert biodiversitet, kommer til uttrykk på mange måter.

Det er en betydelig iboende sårbarhet i de normative tilpasningsstrategier som hemmelighold representerer. Dette er spesielt tydelig i møtet med økende kommersielle interesser som reiseliv. Frihetsprinsippet, som er tydeligst i allemannsretten, gir utfordringer kort og godt fordi prinsippet redefinerer en grunnleggende delingslogikk. I en verden hvor man kan kjøpe informasjon eller kunnskap som tidligere ikke var til salgs, endres premissene for praksisens normative grunnlag. Det er nok et eksempel på det Barth (1981) kalte sfærenedbrytning. Besøksforvaltningas viktigste oppgave blir kanskje derfor å skape rom for dialog, ikke om hva som skal selges (eller tilrettelegges for besøk), men snarere hva som *ikke* skal selges (eller områder eller praksiser som skal beskyttes). I naturvitenskapen har en lykkes med å forplikte forvaltninga til noen målbare parametre for bruk av landskap, for eksempel biotoper eller arter som trenger spesiell beskyttelse. Beskyttelse av landskapspraksiser og deres sosiokulturelle grunnlag har så langt ikke fått plass i norsk besøksforvaltning.

Konklusjon

Utfordringa i dagens besøksforvaltning er å forstå og respektere lokale normer. Guidelines, informasjon og de mykere tiltakene i besøksforvaltning har en implisitt ambisjon og forventning om å lykkes. Dette er imidlertid krevende. Å forstå normer på et nivå som gjør dem meningssskapende, er for oss mennesker knyttet til sosialisering. Besøksforvaltninga kan bidra til å sosialisere besøkende inn i en forståelse, respekt og praksis som korresponderer med stedegen høvelig adferd. Men dette hviler, i likhet med destinasjonsledelse, på en kompleks virkelighet hvor det finnes mange aktører og hensyn som må tas. Mange av friksjonene som følger veksten i reiselivet skaper nye endringer, enten i landskaper eller praksiser og spørsmålet er da hvilke hensyn en skal ta i forhold til økonomi, miljø og samfunn. Dette minner på mange måter om diskusjonen omkring bærekraftig utvikling, hvor kritikere hevder at begrepet har blitt systematisk misbrukt slik at det i dag har begrenset verdi og legitimitet (Saarinen, 2006). NHO har i likhet med flere aktører i reiselivet polemisk uttrykt at det grønne skiftet i reiselivsbedrifter ikke kan skapes med

rød bunnlinje. Det underliggende budskapet kan ikke leses feil, økonomi vil alltid trumfe andre hensyn som miljø og samfunn.

Aktørene i dagens besøksforvaltning evner imidlertid å identifisere andre hensyn som premisser for tilretteleggingstiltak. Det finnes eksempler på besøksforvaltningstiltak hvor høringsrunder er en del av prosessen med å få fram de lokales behov og implementere dem i konkrete tiltak og besøksstrategier. Tromsø kommunes arbeid med bærekraftig besøksforvaltning kan tjene som et eksempel på et arbeid hvor det har vært en uttalt ambisjon om å *tilrettelegge for lokale og dimensjonere for besøkende*, slik slagordet lød i kommunens reiselivsstrategi noen år tilbake. Dette kan ses som et forsøk på å drive besøksforvaltning på lokale premisser. Det er likevel på sin plass å påpeke at det i besøksforvaltninga alltid vil være en utfordring å gi tilstrekkelig oppmerksomhet til lokalsamfunnenes normative premisser for naturpraksis generelt, og ikke minst det å tilpasse seg mangfoldet i de stedegne premissene. Et sted representeres ikke utelukkende av harmonisk konsensus omkring naturbrukets normative grunnlag. Dette er, som vi har vært inne på, gjenstand for kontinuerlige forhandlinger mellom ulike brukere av naturen. Besøksforvaltningens utfordring er derfor å inkorporere et mangfold av interesser, normer, lover og regler. Naturbrukets sosiokulturelle grunnlag er selvfølgelig like gammelt som oss mennesker, men har likevel ikke fått samme plass i forvaltninga. Dette er tross alt en del av vårt sosiale liv som vi sjelden omtaler eksplisitt. Hemmelighold tjener i denne sammenhengen som et godt eksempel. Hemmelighold er tross alt noe vi, i likhet med hemmelighetene, ikke deler med hvem som helst.

Referanser

- Appadurai, A. (Red.). (1988). *The social life of things: Commodities in cultural perspective*. Cambridge University Press.
- Aubert, V. (1979). *Sosiologi*. Universitetsforlaget.
- Barth, F. (1981). *Process and form in social life* (Vol. 1). Routledge & Kegan Paul.
- Bellman, B. (1979). The paradox of secrecy. *Human Studies*, 4(1), 1–24.
- Breivik, G. (1978). To tradisjoner i norsk friluftsliv. I G. Breivik, H. Løvmo & S. K. Setreng (Red.), *Friluftsliv fra Fridtjof Nansen til våre dager* (s. 7–16). Universitetsforlaget.
- Durkheim, E. (1951). *Suicide: A study in sociology* (J. A. Spaulding & G. Simpson, Overs.). The Free Press. (Opprinnelig utgitt 1897).
- Eriksen, T. H. (1998). *Små steder – store spørsmål. Innføring i sosialantropologi*. Universitetsforlaget.
- Faarlund, N. (2009). *Friluftsliv. Being in nature: Experiential learning and teaching: Conference report* (Kompendium nr. 32). NIH. <https://www.naturliv.no>
- Feeny, D., Berkes, F., McCay, B. J. & Acheson, J. M. (1990). The tragedy of the commons: Twenty-two years later. *Human Ecology*, 18(1), 1–19.
- Fine, G. A. & Holyfield, L. (1996). Secrecy, trust, and dangerous leisure: Generating group cohesion in voluntary organizations. *Social Psychology Quarterly*, 59, 22–38.
- Godelier, M. (1999). *The enigma of the gift*. Polity Press.
- Granås, B. & Svensson, G. (2021). På reise med allemannsretten. *Arr – Idéhistorisk tidsskrift*. <https://hdl.handle.net/10037/28907>
- Hardin, G. (1968). The tragedy of the commons: the population problem has no technical solution; it requires a fundamental extension in morality. *Science*, 162(3859), 1243–1248.
- Howell, S. (1997). *The ethnography of moralities*. Routledge.
- Jørgensen, D. (2019). *Recovering lost species in the modern age: Histories of longing and belonging*. MIT Press.
- Lien, M. (1989). «Fra boknafesk til pizza»: Sosiokulturelle perspektiver på mat og endring av spisevaner i Båtsfjord, Finnmark. *Occasional Papers*, 18. Institutt for sosialantropologi, Universitetet i Oslo.
- Macionis, J. & Gerber, L. (2010). *Sociology* (7. kanadiske utg.). Pearson Education.
- Malinowski, B. (2002). *Crime and custom in savage society*. Routledge. (Opprinnelig utgitt 1926).
- Maurstad, A. (2002). Fishing in murky waters – Ethics and politics of research on fisher knowledge. *Marine Policy*, 26(3), 159–166.
- Mauss, M. (1954). *The gift: Forms and functions of exchange in archaic societies*. Cohen & West.
- Mitchell, R. W. & Thompson, N. S. (Red.). (1986). *Deception: Perspectives on human and nonhuman deceit*. SUNY Press.
- Olsen, B. & Thuen, T. (2013). Secret places: On the management of knowledge and information about landscape and yields in Northern Norway. *Human Ecology*, 41(2), 273–283.

- Olwig, K. R. (2019). The practice of landscape «Conventions» and the just landscape: The case of the European landscape convention. I *Justice, power and the political landscape* (s. 197–212). Routledge.
- Ostrom, E. (1990). *Governing the commons: The evolution of institutions for collective action*. Cambridge University Press.
- Pedersen, K. (1999). «Det har bare vært naturlig»: Friluftsliv, kjønn og kulturelle brytninger [Doktorgradsavhandling]. Norges Idrettshøyskole.
- Rickfelt, K. (2006). *Dagens storbybarn: Født med ski på bena? Om bruken av natur og friluftsliv i en sosialisering- og integreringsprosess* [Masteroppgave]. Universitetet i Oslo.
- Saarinen, J. (2006). Traditions of sustainability in tourism studies. *Annals of Tourism Research*, 33(4), 1121–1140.
- Sumner, W. G. (1906). *Folkways: A study of the sociological importance of usages, manners, customs, mores, and morals*. Ginn.
- Svensson, G. (2016). *Negotiating norms in nature: The moral landscape of outdoor recreation and nature-based tourism in North Troms* [Doktorgradsavhandling]. UiT Norges arktiske universitet.
- Timothy, D. J. (2021). Living heritage, intangible culture and indigenous people. I *Cultural heritage and tourism* (s. 461–482). Channel View Publications.
- Vidyarthi, L. P. (1978). *The sacred complex in Hindu Gaya*. Concept Publishing Company.
- Weiner, A. B. (1992). *Inalienable possessions: The paradox of keeping-while-giving*. University of California Press.

Viken, A. (2025). Allemannsretten: Rettigheter, plikter og utfordringer i omgang med norsk natur. I A. Viken, G. Svensson & R. Benonisen, *Friluftsliv og besøksforvaltning*. (s. 109–134). Fagbokforlaget. DOI: <https://doi.org/10.55669/oa481106>

Kapittel 6

Allemannsretten

Rettigheter, plikter og utfordringer i omgang med norsk natur

Arvid Viken

Innledning

Dette kapitlet tar for seg allemannsretten¹, et prinsipp som i utgangspunktet gir alle mennesker rett til å bruke norske utmarksområder – til vandring, kortere opphold, bær- og sopplukking – uavhengig av hvem som eier grunnen. Lova skal «verne friluftslivets naturgrunnlag og sikre allmennhetens rett til ferdsel, opphold m.v. i naturen, slik at muligheten til å utøve friluftsliv som en helsefremmende, trivselsskapende og miljøvennlig fritidsaktivitet bevares og fremmes», heter det i lovas § 1 (Friluftslova, 1957). De seinere åra har det vært en massiv vekst i antall mennesker som benytter denne friheten, både friluftslivet og den naturbaserte turismen er i vekst. Likevel mener folk flest at allemannsretten må vernes – det er til og med foreslått at prinsippet tas inn i grunnlova. Allemannsretten kan betraktes som et fellesgode som samfunnet vårt hegner om.² Historisk har retten representert en motvekt mot privat eiendomsrett. Prinsippet symboliserer et fellesskap, at utmarka (grunnen) der vi bor er noe vi disponerer sammen. Fellesskapsforvaltning foregår på mange samfunnsfelt. Lokalsamfunn og samfunnet som sådan utgjør fellesskap, og luft, vann og hav er fellesressurser som vi utnytter og forvalter sammen. Internett kan også betraktes som et felleseie. Men det er mange som benytter slike fellesskap til private formål slik vannkraft-, vindkraft- og fiskeoppdrettsselskapene gjør. Mye av det vi betrakter som felleseie kan nemlig stykkes opp, privatiseres og kommersialiseres. Det gjelder også områder som faller inn under allemannsretten. Etablering av skiresorter og utlegging av hyttefelt er eksempel på det.

I den akademiske håndteringa av allemannsretten finnes to nokså forskjellige innfallsvinkler. Den ene gjelder hvordan prinsippet kan innføres eller brukes i land der grunneiernes rett er sterk og hindrer vanlige mennesker adgang til naturområder. For eksempel har dette vært et tema i Storbritannia.

-
- 1 Vi bruker begrepet allemannsrett i denne boka, i påvente av at myndighetene skal innføre en kjønnsnøytral term, slik skiftet fra fylkesmann til statsforvalter representerer. «Allesretten» ville fungere like bra. Kjønnsdimensjonen er relevant også i friluftslivet, men er lite vektlagt i kapitlet.
 - 2 Allemannsretten er ikke en allmenningsrett; den gjelder hele landet og for alle, også utlendinger. Allmenninger er avgrenset til ei bygd eller et område, ofte også med en funksjonell avgrensning til fiske, beiter eller annet.

I 2000 ble det i England vedtatt ei lov som gjorde sju prosent av landet tilgjengelig for vandring (Stiegemeier, 2019). Lova tillater i realiteten bare vandring og picnic, og for eksempel ikke aktiviteter som ridning eller sykling. I 2007 innførte Skottland en langt mer omfattende variant av allemannsretten, den gjelder alle steder som ikke er jordbruks- bo- eller næringsområder (Alexander, 2016; Stiegemeier, 2019; Vergunst, 2013), og er relativt lik den norske eller skandinaviske rettspraksisen. Dette skjedde etter en prosess som startet på slutten av 1700-tallet. Den andre debatten har motsatt utgangspunkt. Den dreier seg om hvorvidt tilgangen til naturen skal innskrenkes grunnet økt antall brukere og press på naturen. Dette kapitlet tar utgangspunkt i dette. Det er problemstillinger som særlig er diskutert i Norden. Sverige, Island og Finland har tilsvarende rettspraksis som Norge, selv om bare Norge har allemannsretten lovfestet. Sverige har imidlertid prinsippet slått fast i grunnlova. I dette kapitlet tangerer vi spørsmålet om hva som er det historiske og kulturelle grunnlaget for allemannsretten, og viser til tendenser som i dag utfordrer prinsippet. I kapitlet stilles spørsmål om hvorvidt allemannsretten har vært og er noe som alle er tjent med, om den skal romme all slags aktiviteter, og om hvordan retten både inkluderer og ekskluderer folk og aktiviteter.

Kapitlet begynner med en diskusjon om allemannsretten som et gammelt rettsprinsipp, som et fellesskapsanliggende og som avgrenset til det som kalles utmark. Men den sterke veksten i anvendelsen av rettighetene, har satt press på naturen, prinsippet og eksisterende forvaltningsregimer. Dette diskuteres. Det er ofte vanskelig å adressere allemannsretten uten å skrive om friluftsliv som derfor vil stadig bli berørt i kapitlet. I siste del av kapitlet ses allemannsretten som kolonisering og annektering, og det stilles spørsmålsteget ved prinsippet som grunnlag for fri ferdsel og den frie tanken.

Allemannsretten

Prinsippet om allemannsretten er kjent tilbake til middelalderen (Sandell, 2006). Internasjonalt har fenomenet vært knyttet til områder folk har eid i fellesskap. *Commoner* ble i den engelske virkeligheten brukt om mennesker som var avhengige av fellesområder for å overleve; her høstet de, fant ved, jaktet

og hadde dyr på beite (Venugopal, 2020). Fra tidlig middelalder var retten til dette anerkjent av myndighetene. Også i Norge; i Magnus Lagabøters landslov fra 1274 sto det at ingen skulle hogge i annen manns skog, unntatt ferdafolk som i nødsfall og vederlagsfritt kunne ta det de trengte til reparasjon av slede eller skip, og til brensel under oppholdet (Ot.prp. nr. 2 (1957)). I Christian V's lov fra 1687, stadfestes retten til å ta seg gjennom andres utmark og nedslått eng, men ikke over innhegnet mark (Ot.prp. nr. 2 (1957)). I behandlingen av en ny straffelov i 1842 ble prinsippet om «uskyldig nyttesrett» slått fast, rett til å plukke nøtter og bær i områder som ikke var inngjerdet (Ot.prp. nr. 2 (1957)). På 1920-tallet ble det vedtatt ei Fjellov som ga tilreisende rett til jakt og fiske i statsalmenninger. Arbeidet med dagens friluftsliv, ble påbegynt i 1938 da det ble oppnevnt en friluftskomiteé som skulle utarbeide en egen friluftslivlov. Krigen stoppet arbeidet opp, og en ny komité ble nedsatt i 1950 (Reusch, 2012). Da lova ble vedtatt i 1957, var det en tilpasning til ei ny tid der rekreasjon ble anerkjent som rettsgrunnlag. De siste gangene lova hadde omfattende revisjoner var i 1996 (ny formålsparagraf) og 2011 (høstingretten tatt inn i lova). Altså, som dette forteller, og som mange har understreket, er både feltet og lovverket dynamisk.

Går man langt nok tilbake levde folk nokså direkte av naturen og landet var ikke eid, og innhøsting og jakt var måter å overleve på. Da måtte man kunne slippe til i naturområder og fritt ferdes omkring. Uten veisystemer som i dag var ferdsel på andre folks grunn akseptert også etter at privat eiendomsrett var innført, det samme var retten til å høste av naturens matressurser (se Klick & Parchomovsky, 2017). Allemannsretten var dermed mange steder sterkere enn retten til å ekskludere. I utviklingen av moderniteten endret dette seg. Eiendomsmarkering og ekskludering ble mer vanlig. Men i noen land, for eksempel Skottland, var det likevel store fjell- og myrområder som ikke var eid, og som var åpne. Men også her skjedde det privatisering og ekskludering, noe som resulterte i misnøye og motstand. På 1700-tallet ble motstanden stadig sterkere artikulert, blant annet i lovforslag (se Alexander, 2016). Men det var først i 2003 at allemannsretten ble lovfestet. I Skandinavia hadde som nevnt allemannsretten eksistert i århundrer, uten de store kontroverser. Med fruktbar jord, fisk og spredt bosetting har det gjennom historien vært få konflikter angående landeierskap, sier Robertson (2011). Heller ikke i dag er prinsippet særlig omstridt, men allemannsrettens allmenngyldighet er utfordret av økt turisme, nye tekniske framkomstmidler, nye former for friluftsliv

og nye verdensoppfatninger. Dessuten dreier retten til å ferdes i naturen seg om kultur. Dette er sterkt understreket i den skotske diskursen (Alexander, 2016), og i Norge hvor den nasjonale identiteten sies å være relatert til naturen og dens iboende verdier (Witoszek, 1998). Bruk av naturen til fotturer, jakt og høsting har lange tradisjoner, og naturen som grunnlag for glede, fysisk helse og identiteter er anerkjent (Anderson, 2008). Allemannsretten sikrer folk uten landeiendom tilgang til naturområder som ikke er regulert av markedet. Men den er truet av markedet gjennom prosesser hvor utmark omgjøres til innmark eller produksjonsområder, og den utfordres stadig av kommersialiseringa av friluftslivet og veksten i naturbasert turisme. En del av denne utfordringa er også at myndighetene ikke regulerer virksomheten. I andre land må man for eksempel ha konsesjon for å drive kommersiell virksomhet på fellesgrunn (Alexander, 2016).

Allemannsretten og eiendomsretten er prinsipper som er mye diskutert i moralfilosofien, for eksempel av John Locke og John Stuart Mill. Særlig satte Locke spor i tenkinga omkring prinsippet. Han så på grunnen som forlengelse av eierens personlige domene dersom de bearbeidet jorda, men han mente at alle mennesker har rett til liv, helse, frihet og eiendom (Anderson, 2008, s. 257; Stiegemeier, 2019). Hans tenking var viden kjent, og dannet grunnlag for rettspraksis mange steder, for eksempel ble det tatt inn i den amerikanske Frihetserklæringa. Siden den gang har eiendomsretten som ekskluderende prinsipp stått særs sterkt i det amerikanske samfunnet.³ Ekskludering hadde alt blitt praktisert i England, hvor eiendomsretten siden middelalderen hadde en sterk posisjon. Men også her hadde folk i tidligere tider kunnet bevege seg relativt fritt i landskapet. Og dette ble også forsvart av Locke. Han skriver:

Gud, som har gitt verden til mennesket i fellesskap som allmenning. Han har også gitt dem evner til å gjøre bruk av den til sitt eget beste [...] alle frukter som jorden naturlig produserer, eller dyr den gir beite, tilhører allmennheten siden den er spontant skapt av naturens

3 I USA var det på 1600- og 1700-tallet store sletteområdene i vest som var åpent land. På 1800-tallet overførte man stadig mer land til privat eie, særlig til plantasjer hvor slave-
ne var viktig arbeidskraft. Med eiendommer som grenset til hverandre, ble det vanske-
lige å rømme til frie eller åpne områder. Slavene var innestengt (Stiegemeier, 2019).

egen hånd, og der har ingen har privat eiendomsrett. (Locke, 1690, seksjon 26, sitert av Døving & Schackt, u.å.)

Allmennheten måtte vike for privat eiendomsrett, mente Locke. John Stuart Mill var skeptisk til eiendomsrettens eksklusjon; folk måtte kunne bevege seg fritt omkring. Lockes og Mills ståsteder reflekterer ulike europeiske rettstradisjoner, hvor den tyske og den romerske lovgivninga sto mot hverandre. Den tyske juridiske tradisjonen hadde sin forgjenger i *Leges Barbaroru*, fra tida mellom det femte og niende århundre (Tordsson, 2010). Et sentralt punkt her var at grunneierne ikke hadde enerett til bruk av grunnen. Dette prinsippet ble kalt «splittede» rettigheter til grunn (eller kløyvd eiendomsrett). Ferdsl, jakt, fiske, fangst og høsting var tillatt for alle, uavhengig av hvem som eide jorda, og uten å måtte kompensere grunneieren økonomisk. Et annet viktig aspekt ved den tyske juridiske tradisjonen er hevdsprinsippet. Bruk som over tid hadde blitt vanlig ble ansett som en rettighet. Dette ligger tett opp til praksisen i Norge og Sverige. I motsetning til dette ga den romerske tradisjonen grunneieren enerett. Landet ble styrt av eieren noe som ofte betydde at landområdene ble styrt fra andre steder, særlig fra byene hvor godseierne gjerne bodde.

Gjennom middelalderen vant den romerske juridiske tradisjonen terreng, men møtte også motstand, som i de nordiske landa. Tordsson (2010) forklarer dette som et resultat av strukturen i landbruket og et svakt aristokrati. Selv fattige mennesker uten eiendeler og rettigheter hadde tilgang til naturen. Å behandle naturen som ressurs for alle innebar et visst likeverd. I den norske nasjonsbygginga på 1800-tallet var dette viktig. I den skotske debatten ble retten til å bevege seg fritt i naturområder knyttet til demokrati, altså noe man skulle styre og utvikle i fellesskap (Alexander, 2016). Diskusjonen om grunneierrett versus allmenhetens adgangs- og bruksrett til naturen er altså langt fra ny, men fortsatt aktuell. Blant temaene som diskuteres i vår tid, blant annet i USA, er om de to rettene, til å eie og til fritt å kunne bevege seg i landskapet behøver å være motsetninger (Stiegemeier, 2019). Den skandinaviske praksisen viser det motsatte, basert på en middelvei mellom gamle prinsipper, og en tilpasning til en ny tid. Da den moderne livsstilen oppsto ble allemannsretten en rett for fritidsklassen, ofte mennesker fra byområder, til å oppsøke og nyte naturområder (Löfgren, 1999). Slik situasjonen er i dag, har andre problemstillinger vokst fram. En rekke naturområder har blitt så

populære og overfylte at folk som bor der klager og beskylder byfolk for å ta seg til rette i fjella og bygdene deres (Granås & Svensson, 2021).

Allemannsretten – et fellesskapsanliggende

Allemannsretten er et menneskeskapt prinsipp som har i seg modernitetens skille mellom natur og kultur. Skillet tas for gitt i den norske virkeligheten, men har ikke alltid og overalt vært like selvsagt. Norske bygder og regioner representerte egenartede kulturer hvis forskjeller ofte reflekterte måten man lokalt hadde tilpasset seg naturen på. Det var stor forskjell på innland og kyst, på sør og nord i landet. Dette har gitt oss betydelige kulturvariasjoner. For eksempel har fiskeriene vært et sentralt nærings- og kunnskapsfelt på kysten, og derfor har man drevet båt- og skipsbygging. Kystkulturen er malerisk beskrevet av for eksempel Olav Duun og Knut Hamsun. Bondekulturen var særdeles viktig under nasjonsbygginga, og skildret av blant annet Bjørnstjerne Bjørnson. Flere steder i Norge har blitt preget av gruvevirksomheten, skogbruk og tømmerdrift, aluminiumsindustri og mye mer, og arbeiderne møttes på Folkets Hus. Slik kunne vi fortsette, ta bygd for bygd eller region for region og vise hvordan natur og kultur har vært vevd sammen i hverdagslige tilpasninger mellom natur og kultur. Tilpasninger skaper fellesskap. For eksempel var det vanlig med lokale regimer for sauesanking, ulvejakt, elvefiske med kastenot, og at man gikk sammen om å skjære torv, fiske og drive jordbrukssamvirke – praksiser som stort sett dreide seg om å tilrettelegge for utnyttelse av naturressursene. Med den gamle utmarksbruken levde folk tett på naturen, og kroppsarbeidet i og med natur ga den rekreasjonen man trengte. Med industrialisering og urbanisering endret dette seg. I moderniseringsprosessene har både ressursutnyttelsen og fellesskapene rundt blitt desimert. Fiskeriene er overført til store båter, jordbruket til store monokulturelle enheter, treforedlinga lagt om, de fleste gruvesamfunna forlatt, og det samme er Folkets Hus.

Da friluftsløva ble vedtatt i 1957, representerte det en tilpasning til nye tider og et brudd med gamle praksiser der sammenvevd natur og kultur ga grunnlag for ulike slags fellesskap. I fellesskap er omsorg sentralt (se Puiga

de la Bellacasa, 2010, 2012). Omsorg er et relasjonelt anliggende og noe som stadig er i endring. Det er en viktig side ved allemannsretten. Man skal ta hensyn, eller utvise aktsomhet heter det i lova. Hva dette innebærer er ikke klart. Friluftslivet forstyrrer åpenbart dyrelivet, men det har bare unntaksvis ført til ferdselsforbud, og stygge spor i terrenget blir det sjelden gjort noe med. I andre land, for eksempel Skottland, brukes det andre begreper. Der heter det at man skal opptre ansvarlig (Stiegemeier, 2019). Det er utlagt som at man skal vise respekt for andre, bry seg om miljøet, og at man er ansvarlig for egne handlinger. Brudd på dette kan lede til anmeldelse og rettsforfølgelse (Stiegemeier, 2019, s. 14). Dette kan også skje i Norge, men det finnes knapt noen eksempler. Derimot er omsorgselementet ansett som sterkt – vi bryr oss om naturen, i alle fall den som anses som vakker eller unik. Men mer og mer er naturen arenaer og kulisser for friluftaktiviteter enn steder å søke stillhet og tenke tanker.

Allemannsretten danner en av rammene for det nasjonale norske fellesskapet. Den norske turistforening har vært en av de mest sentrale organisasjonene i å definere dette fellesskapet, og i den offentlige debatten om natur og friluftsliv. Turlag, grendelag, DNTs undergrupper for spesielle aktiviteter er viktige møtearenaer. Det ble i sin tid sagt at søndagsturen hadde avløst kirkebakken som samlingspunkt. Samtidig er DNT en representant for en uni-formerende kultur (Granås & Svensson, 2022; Ween & Abram, 2012), hvor lokale særegenheter i beste fall utgjør turelementer. Derfor har friluftsløva også bidratt til utvisking av forskjellene mellom by og land, og mellom regionene, trolig også til svekkede lokale praksiser og forvaltningsregimer (se kapittel 12). En rimelig konklusjon på dette er at allemannsretten har svekket lokale, men styrket den nasjonale forvaltningsordninger.

Skillet mellom natur og kultur har et motstykke i grensedragninga mellom innmark og utmark. Med friluftsløva ble dette et viktigere skille. Tidligere hadde skillet vært relativt flytende. Arbeidet på gårdene forgikk både på de dyrkede jordene, i slåtteteiger og i skogen hvor dyra beitet. Og det å høste nøtter, bær, urter og løv i skogen, og å fiske i elver og vann var en del av hverdagspraksisene på landsbygda. Selv om utmarksbegrepet er gammelt og ble brukt i presiseringa av ferdselsrett i Christians Vs *Norsk Lov* i 1686, er skillet diffust. Skillet ble heller ikke klart definert i arbeidet med friluftsløva. Dette kan reflektere det uklare skillet mellom kultur og natur, og at uklarheten har

gitt rom for lokale tilpasninger, og vært en kilde til konflikter. I samisk kultur finnes ikke dette skillet (se kapittel 10).

Slik allemannsretten i dag praktiseres er skillet mellom inn- og utmark svekket. Stiene var viktige elementer i utmarka (se kapittel 8 og 9). De ble til gjennom tråkk av dyr og mennesker over lang tid. Stiene skapte åpninger i terrenget og ga liv til planter, sopp, dyr og insekter, men representerte nennsomme transportårer som ikke brøt opp terrenget. De var en del av et organisk hele. Tendensen de seinere åra har vært at man gjør stiene om til veier, lager steintrapper, bruer og annet som skal avhjelpe framkommeligheten. Veiene, argumenteres det, inngår ikke i utmarka, men bryter den opp (se kapittel 8). De representerer arenaer for friluftaktiviteter der naturen er redusert til kulisser. Turgåing blir mer og mer veigåing. Dessuten installeres ymse typer opplevelsesteknologi. Den organiske helheten erstattes av funksjonell oppstykkning og individuell livsutfoldelse. Allemannsretten som grunnlag for fellesskap omkring livet i naturen, og naturopplevelsene blir svekket, retten er redusert til et redskap for individuelle spennings- og selvutviklingsaktiviteter (Anker, 2022). Juristene poengterer at det er en individuell rettighet (Reusch, 2012). Den synes også å fremme individualismen. Dermed har den fjernet seg fra sitt utgangspunkt, som var å skape et fellesskap for og blant folk som skatter naturen og turlivet.

Utmarka – allemannsrettens avgrensning

Friluftsløva fra 1957 sier at allemannsretten gjelder i utmark, og på innmark når det er snø. Altså er hva som menes med utmark sentralt. I lova er det negativt avgrenset til områder som ikke er bebygde eller regnes som innmark. Stort sett er dette i tråd med allmenn oppfatning av utmark. I kommunal planleggingssammenheng betyr utmark områder som er definert som LNFR-områder – områder avsatt til landbruks-, natur- og friluftsløvsformål, samt reindrift. Dette er en omfattende kategori, og det kan gjøres presiseringer gjennom såkalte reguleringsplaner, for eksempel for områder som bare er tiltenkt reindrift, eller områder spesielt tiltenkt friluftsliv. Skillet mellom innmark og utmark er likevel både uklart og i endring (se Fedreheim & Sandberg, 2008).

For det første, med allemannsretten som rettsgrunnlag invaderes utmarka av mennesker ved hjelp av mange slags teknologi og kunnskap. Hverdagens bevegelsesmønster langs veier og gater utvides til naturområder og utmark, godt hjulpet av tekniske remedier laget for formålet; ATVer, terrengsykler, elsykler, *fatbiker*, all slags databaserte systemer. Vi gjør omtrent det samme i utmarka som i det hjemlige nabolaget. Og hytteområdene minner mer og mer om boligfelt, den urbane «villa-kulturen» har invadert utmarka, skrev Fedreheim og Sandberg for femten år siden (2008, s. 5). Dermed forsvinner noe av forskjellen mellom innmark og utmark. For det andre kan grensene mellom innmark og utmark flyttes. Dette skjer gjennom nydyrking, men også gjennom kommunal arealplanlegging, der formålet med områder kan redefineres. Stort sett har dette dreid seg om å redefinere fra utmark til innmark, i realiteten fra utmark til bolig-, hytte- eller industriområder, og det skjer hele tida, og nesten aldri den omvendte veien, selv om regenerering er en mye brukt term i våre dager. Hver især kan tilfellene se relativt uskyldige ut, men det samlede arealet for slik redefinering er ganske stort. Dette finner sted samtidig som utmarka gror igjen. Dette har vært adressert både av landskapsvernet og reiselivsnæringa (Bryn et al., 2016). I realiteten betyr begge prosessene at arealene for friluftsliv reduseres. For det tredje er næringsaktiviteter i utmark ikke regulert på samme måte som friluftslivet. Det er for eksempel opp til skogeieren å bestemme hvor mye skog som skal tas ut. Tendensen har vært flatehogst, der man hogger ned all skog i en avgrenset lokalitet. Når det skjer i variert naturskog, er konsekvensene store for fauna og flora. Skogbunnen er et habitat for mange arter av planter, sopp, dyr, insekter og mikroorganismer (Sverdrup-Thygeson, 2023). Etter en flatehogst plantes det som regel ny skog, oftest gran, men det vil også foregå en naturlig gjengroing. Dessuten er skogsdrift forbundet med at man lager veier. Som regel betyr flatehogst også at dyr må finne nye områder som kan gi vern. Villdyras beiteområder blir redusert, sammen med naturens mangfold. Som regel synker også områdets verdi som friluftslivsområde. Skogeieren har altså rett til å ta ut skog som ofte medfører reduserte friluftslivsverdier.

Hvorvidt lovverket for friluftsliv er strengt, kan diskuteres. Det meste som foregår i norske lokalsamfunn, er på en eller annen måte regulert. Men det er slett ikke alt som rommer friluftslovas omtanke for naturen. Grunneierretten eller eiendomsretten er sterk. Den åpner for mye, og avkrever ikke alltid grunnleggende konsekvensanalyser. Grunneiere kan felle skog, bygge minikraftanlegg,

anlegge steinbrudd eller leie ut jorda si til andre, uten at det vil bli forhindret dersom lovene overholdes. Noe er regulert av konsesjonslovgivninga, for eksempel kjøp og salg av gårdsbruk, og etablering kraftverk og igangsetting av fiskeoppdrett, dette krever altså tillatelse fra myndighetene. Nasjonalstaten ved statsforvalteren kan stoppe prosjekter av miljøhensyn – embetet synes å være naturens fremste offentlige vokter. Vi har både forurensningslov, naturmangfoldlov, skoglov, viltlov og flere som kan stoppe næringsutvikling. Som regel er kommunene første instans i godkjenning av næringsprosjekter. De har en tendens til å godkjenne slike initiativ, da næringsutvikling står høyt på kommunale agendaer. Og når kommunene får avslag av statsforvalteren eller miljømyndighetene, synes det ofte å anses som en invitasjon til omkamp. Dette betyr altså at utmarka og livet i naturen er vernet mot folk som går, løper og sykler, og mot motorisert ferdsel, men ikke i tilvarende grad mot industriell eller kommersiell utnyttelse. I alle fall er dette en av anklagene som verserer (Kronstad, 2018). At nasjonalstaten er en garantist for det frie ferdselsretten som noen har hevdet (Fedreheim & Sandberg, 2008), er antakelig en overdrivelse. Tendensen er snarere den motsatte; den hindrer ikke aktiviteter som både kan skade naturen og friluftslivet. Kravet i friluftsløva om hensyn og omsorg burde være et ideal for mange slags virksomhet. Det er også et incentiv til å reflektere over om det man gjør er riktig. Ei lov er ikke et moralsk kompass.

Nordkapp – utmark som man må betale for å bruke

Nordkapp er et ikonisk reisemål og attraksjon så langt nord som man kommer på det europeiske fastlandet. Det, beliggenheten, fasongen som en klippe og midnattssola tiltrekker nærmere 300 000 besøkende i året. Nordkapp ligger på Magerøya, som er forbundet med omverdenen gjennom en undersjøisk tunnel. Siden 1952 har Nordkapp hatt veiforbindelse til Honningsvåg som er kommunesentrum. Det er ingen fast bosetning på Nordkappplatået (som det ofte omtales som) – den nærmeste bosettinga ligger 15 km lenger sør. Alt på 1800-tallet var det et betydelig antall turister som ankom med cruiseskip til Hornvika, ei havn 300 meter under klippen. Turistene har siden 1928 blitt betjent av et selskap kalt Nordkaps Vel, opprinnelig en stiftelse, i dag et aksjeselskap. I løpet av årene har fasilitetene – Nordkapphallen – blitt forbedret og utvidet, siste gang i 1998. Eier av grunnen er og var den norske staten, som har festet bort området, sist i 2018 for de neste 99 årene. Den første stedlige tilrettelegginga kalt Stoppenbrinks Paviljong, ble reist i 1898. Nordkaps Vel ble etablert av sørlige reiselivsaktører. Selskapet krevde og fikk fra starten av eksklusive rettigheter til å drive fasilitetene på platået, eller på Nordkappfjellet som det omtales som lokalt. Monopolposisjonen gjelder fortsatt og irriterer mange på Magerøya.

Siden slutten av 1980-tallet har stedets status vært omstridt. Er tomta rundt Nordkapphallen et kommersielt område eller ei utmark der allemannsretten gjelder? Lagmannsretten fastslo i 2022 at området er å anse som utmark og at allemannsretten gjelder, med unntak Nordkapphallen. Hallen er viktig for de besøkendes komfort og opplevelser, da det kan være ganske tøffe værforhold, med tåke som sies å ligge der om lag 70 prosent av tida, og kalde vintre. Inntil i 2023 løste man en billett som ga tilgang til både hallen om området rundt. Etter at statusen for områder er avklart, har billetteringa blitt oppstykket; med en for parkering (125 kroner for bil), en for uteområdet og tilgangen til kanten av stupet (17 kroner), og en for å komme inn i Nordkapphallen (330 kroner), til sammen 472 kroner for en person (i 2024). Det finnes noen familiereduksjoner (750 for en familie på fire). Det er verd å merke seg at parkeringa ikke inkluderer tilgang til utmarksområdet, slik praksisen vanligvis er. Det man betaler for er tilgang til en romslig hall (inkludert en stein med kongesignaturer), en stor suvenirbutikk, to kaféer, en restaurant, en kino som viser stedet gjennom fire årstider, et økumenisk kirkerom, og en lang tunnel med flere tablåer og et lite museum i et siderom. Tunnelen ender i et mørkt rom hvor det per 2024 går et billedspill med en terrasse utenfor som gir utsyn over havet.

Inntektene fra avgiftene som har vært krevd inn av Nordkaps Vel, beløper seg til mange hundre millioner kroner siden 1988 da dagens Nordkapphall ble skapt. De har nesten uavkortet gått til eieren av hallen, i dag Rica Holding. Drifta er satt bort til hotellkjeden Scandic. En svært liten andel av inntektene har gått til lokalsamfunnet. Dette har vært til stor ergrelse for deler av lokalbefolkninga. De lokale og regionale myndighetene har sett på dette som en rettighet man har som kommersiell leier og driver. Det er imidlertid omstridt, det innebærer å høste grunnrente uten å betale skatt for det. Enda mer irriterende for mange lokale er at operatørselskapene (Nordnorsk Hotelldrift, Rica og Scandic) fra 1980-tallet til 2024 har operert i konflikt med friluftsløva som definerer allemannsretten. At den gjelder, ble stått fast av Miljøverndepartementet alt i 1992. Friluftsløva sier tydelig at man bare kan kreve et gebyr for å dekke administrasjonsutgifter, og ikke et betydelig påslag slik som har vært gjort. Dermed er deler av formuen til holdingselskapet basert på lovbrudd, slik mange både lokalt og nasjonalt ser det. To av aktørene i stridighetene har vært Nordkapp Turlag og Norsk Friluftsliv, en paraplyorganisasjon for atten friluftslivsorganisasjoner. De har gjennom flere tiår holdt saka levende i den lokale og norske offentligheten. Saka har skapt splittelse i lokalsamfunnet og kommunestyret. Der har Arbeiderpartiet og Høyre støttet eier- og driftsselskapene, mens Sosialistisk Venstreparti og Senterpartiet har stått på den andre sida. Frem til 2017 hadde Arbeiderpartiet majoriteten i kommunestyret, mens Sosialistisk Venstreparti hadde flertall mellom 2018 og 2021. I opposisjon drev Arbeiderpartiet lobbyvirksomhet og opptrådte etter sigende aggressivt overfor motstanderne, også på et personlig plan – ordføreren gikk av såkalte helsemessige årsaker av midt i valgperioden. Arbeiderpartiet vant det påfølgende valget, noe som representerte et tilbakeslag for det nyetablerte regimet, nye runder med arealplanlegging og nye forhandlinger om forvaltninga av stedet. Det ser imidlertid ut til at stedets status som utmark er sikret for årene som kommer.

Nordkaps Vels monopol på Nordkapplatået fremstår i dag som en anakronisme. Ettersom det er fastslått at stedet har status som en utmark er det ikke sannsynlig

at nye anlegg vil bli tillatt. For å gjøre endringer i dette må det laget en ny arealplan. Flere planprosesser er igangsatt, men ingen plan har passert kommunestyret så langt (2024). Et argument for å slippe til andre næringsaktører er at det vil splitte monopolet og sikre et mer demokratisk og markedstilpasset regime. Fra tid til annen har det blitt foreslått at hele området bør vernes og mer nylig at stedet bør gjøres om til et statlig sikret friluftslivsområde, som er en kategori i lovverket (se kapittel 4). Som en del av dette kan de nåværende kommersielle fasilitetene kjøpes opp av staten, eventuelt eksproprieres og leies ut til kommersielle eller offentlige aktører.

(Teksten er basert på medieoppslag, artikler og samtaler med lokale aktører over mange år).

Allemannsrettens retter, plikter og praksiser

Allemannsretten gir alle, nordmenn som utlendinger, rett til å ferdes til fots i utmark hele året, dersom det «skjer hensynsfullt og med tilbørlig varsomhet», slik det heter i friluftslvslova §§ 1-2. Det er altså en rettighet forbundet med plikter – man skal ta hensyn både til andre og til naturen. Men man kan ferdes på land og til vanns, høste, bade og overnatte, nær sagt overalt i utmarka, uavhengig av hvem som eier grunnen. Lova tillater også at ferdselen skjer på ski, skøyter, sykkel og elsykkel, eller med kano, slik reglene var per 2023. Som en individuell rettighet gjelder ikke allemannsretten for juridiske personer eller grupper (Reusch, 2012; Kruge, 2017). Men man kan opptre i grupper med bakgrunn i den individuelle retten. Det er heller intet hinder for kommersiell virksomhet, så lenge denne og andre lover overholdes. Dette burde være et tankekors, det innebærer at allemannsretten inviterer forretningsdrivende fra byer og tettsteder til å tjene penger på landsbygda uten å legge igjen penger der. Nordlysturismen i Tromsø foregår ved at turistene bor i og håndteres fra byen, mens de drar til distriktene og utmarka utenfor sentrum for å se nordlyset, uten at omlandet tjener særlig på det. Friluftslvslova kan heller ikke forhindre stor trafikk, før ulempene er åpenbare, enten for grunneier, for miljøet som sådan eller for redningsetatene.

Allemannsretten representerer klare begrensninger i hva grunneier kan tillate seg. Det sies at formålet med lovgivinga i 1957 både var å sikre allmennheten adgang til naturen og å beskytte grunneierne. Men det har hersket en del uklarhet

om hva som er omfattet av utmarka, og hva som ikke er det. Allemannsretten gjelder også for setervoller, slåtteteiger og steder der reindrifta har hatt sine flyt-teboplasser. Disse stedene regnes som utmark, og altså gjelder allemannsretten. Kontroverser mellom sauebeiting og hytteeiere er en gjenganger i mediene og rettssalene. Det finnes flere dommer som har fastslått at å privatisere utmark, altså omdefinere utmark til innmark, har vært lovstridig (Reusch, 2013). Særlig har dette dreid seg om privat tilrettelegging i og av strandområder, men også etablering av stengsler på stier og veier. Det understrekes både i forarbeider og av jurister at lova er dynamisk, og praksisen stadig endres. Om verdiene lova representerer er like dynamiske eller bør være det, er en annen sak.

Friluftsløva angir noen begrensninger i allemannsretten, særlig i §§ 11, 15 og 16. § 11 sier at man ikke skal sette spor i naturen, slik at andres bruk fortregnes eller forringes. Skjer det, kan man bortvises av grunneier eller dertil bemyndiget. Problemet med denne bestemmelsen er at masseferdsel bare kan stoppes gjennom anvendelse av friluftsløva § 15 eller § 16, naturmangfoldslova (2009) eller plan- og bygningslova (2008). Friluftsløva § 15 gir kommunen i overenskomst med grunneier rett til å utforme regler – i form av kommunal forskrift – for områder med stor belastning. Det betyr at man for eksempel kan gjøre fysisk tilrettelegging og opprette besøksforvaltningsregimer – parkeringsplass, toaletter og håndtering av søppel – og dekke utgiftene gjennom en avgift. Slike forskrifter kan også forby telting, støyende musikk og pålegge båndtvang. Hensikten er å forhindre uønskede konsekvenser, ikke å skape inntekter til kommune eller grunneier. Friluftsløva gir også rett til avsperring når ferdseien er til nevneverdig skade eller til vesentlig hinder for eier eller bruker. Bestemmelsen kan anvendes når grunneier fortregnes, eller ved åpenbar terrengslitasje. Forvaltningsmyndighetene har til tider påpekt at denne bestemmelsen, altså § 16, kunne brukes oftere. Slik sett, er § 15 oftere anvendt. Men dette kan også skyldes at man anvender andre bestemmelser – friluftsløva § 19 presiserer at andre lover har forrang (Jacobsen, 2017).

Friluftslivet skiller ikke mellom bruk av naturen på privat, organisert eller kommersielt grunnlag (Reusch, 2016). Det finnes også domsavsigelser som understreker at kommersielt friluftsliv, på linje med det ikke-kommersielle, er i tråd med friluftsløvas mål om å stimulere til utvidet friluftsliv (se Ritland, 2019). Kommersiell bruk fordrer heller ikke samtykke fra grunneier, slik lova krever for større arrangementer, eller «sammenstimling av folk», som det heter i lova (§ 10). Dersom kommersielle arrangementer medfører sammen-

stimling, er samtykke påkrevd, noe Miljøverndepartementet har poengtert i et rundskriv (Kruge, 2017). Men «sammenstimling» er ikke definert. Uansett om det er privat, organisert eller kommersiell ferdsel gjelder det som presisert i friluftslova § 1 og § 11 (og Naturmangfoldlova § 6), at alle må opptre aktsomt og derigjennom verne naturen (Kruge, 2017). Men naturmangfoldlova er «strengere» enn friluftslova – den sier blant annet at brukere av et sted eller område skal ha kunnskap om naturen der. I tilknytning til verneområder gir naturmangfoldlova muligheter til å forby kommersiell virksomhet. Et eksempel på dette finner vi i forskrifta for Raisduottarháldi landskapsvern i Troms, som forbyr «idrettsarrangement og kommersiell turisme». Når det gjelder friluftslova, fungerer den omvendt – som en invitasjon inn i andres landskap.

Friluftslova krever hensyntaken til grunneierne. Det finnes noe forskning på hvorvidt allemannsretten faktisk er til hinder eller en ulempe for dem. Blant annet er det tatt opp i ei masteroppgave fra 2019 (Ritland, 2019). I undersøkelsen ble medlemmer av Norsk bonde- og småbrukerlag spurt om dette gjennom et quest-back-spørreskjema, som 714 besvarte. Det ble skilt mellom allmenhetens bruk, organiserte aktiviteter (skoler, organisasjoner og andre grupper) og kommersiell virksomhet. Resultatene viser at 82 prosent sier at allmenheten bruker eiendommen, 29 prosent at det foregår organisert friluftsliv der og 13 prosent at det forekommer kommersiell virksomhet der. Kun 21 prosent av svarerne sier at allmenhetens bruk er til skade eller ulempe for dem, 11 prosent sier at den organiserte bruken er det, og 6 prosent mener at den kommersielle bruken er det. Men det betyr at 48 prosent av dem som har registrert kommersiell aktivitet på sin eiendom (42 av 88), sier at det er en ulempe for dem. De største ulempene er forsøpling, forulemping av dyr, uvedkommende på innmark, forstyrrelse av gårdsdrift, skader på jord og blokkering av adkomst. Undersøkelsen forteller at 48 prosent av dem som har organisert virksomhet på sin eiendom, og 41 prosent av dem som har kommersiell virksomhet på sine eiendommer, har avtaler med dem det gjelder. Der hvor det finnes avtaler, oppleves skader og ulemper langt sjeldnere, og dersom grunneierne får godtgjørelse for bruken er de negative holdningene færre. Undersøkelsen forteller også at bønder og småbrukere i 2019 mente at allemannsrettens utøvere burde ta mer hensyn til grunneiere (Ritland, 2019). Men kanskje er undersøkelsens funn like mye at ulempene og skadene av friluftslivet – inklusive det kommersielle – er relativt beskjedne, og at å snakke sammen reduserer ulempene, slik grunneierne ser det.

Hvordan er allemannsretten utfordret?

Utfordringa for naturen er selvsagt at allemannsretten ikke bare gjelder dem som bor i nærheten av ei utmark, den gjelder alle. Den naturbaserte turismen er basert på denne friheten. Bare unntaksvis har lovverket favorisert dem som bor i et angitt område – for eksempel gjelder det retten til å plukke multer i Finnmark, og i særdeleshet jakt og fiske, som er regulert av annet lovverk og gir grunneierne førrettigheter. Med stadig større andel av verdens befolkning boende i byer har behov og ønsker om å oppleve «andres» natur økt. Og med økt velstand har stadig flere også råd til å komme til et naturland som Norge. Den frie tilgangen er et trekkplaster i seg selv og brukes i markedsføringa av landet, blant annet av Innovasjon Norge, som i 2016 laget en kampanje rundt allemannsretten i *New York Times* – etter sigende for å lokke amerikanere til Norge (Nettavisen, 2016). I internasjonal sammenheng er Norge med sine fjorder, arktiske natur, levende urfolkskultur, samt allemannsretten, et distinkt og ikke et hvilket som helst naturbasert reisemål (se Kaltenborn et al., 2001). Men som det sies, er dette en blandet velsignelse.

De som forsker på allemannsretten synes å være bekymret over økninga i trafikken, økt slitasje på naturen, økt kommersialisering, og endringene i selve friluftslivet (f.eks. Kaltenborn et al., 2001; Fedreheim & Sandberg, 2008). En studie i Troms oppsummerer utfordringene slik de framsto etter intervjuer med nøkkelpersoner i feltet (Viken et al., 2020). For det første er det for mange som besøker samme sted samtidig. Dette skaper overbelastning. For det andre mangler det infrastruktur og tilrettelegging som søppel-systemer, toaletter og parkeringsplasser, eller det som generelt har blitt kalt besøksforvaltning. For det tredje reiser dette et dypere spørsmål, om hvorvidt alle skal ha rett til å ferdes omkring uansett opprinnelse, om de er med i en gruppe eller aleine, og om det bør innføres restriksjoner som tidluker, kvoter, billettering, eller mer omfattende forvaltningstiltak. For det fjerde, hva er verdiene som er nedfelt i allemannsretten? Den sies å være en sentral verdi i norsk kultur, men hva er egentlig verdien; naturen som arena for aktiviteter og egenutvikling, for utendørs- eller sportsaktiviteter, fri tilgang til stillhet og hvile, et sted for naturobservasjoner, naturbeundring og -opplevelser? (se kapitlene 7 og 13). Det er sannsynligvis en hel rekke verdier i spill, samt forskjeller mellom kjønn, aldersgrupper, klasser og kulturer. For det femte, hvordan utfordres prinsippet om allmenn tilgang til naturen av den nyliberale

konsum- og markedstenkninga der vekst og stordrift er hovedmantra? Og til sist, er alle typer aktiviteter like legitime? Ny teknologi utvikler seg raskt og endrer måtene å være utendørs på, foreløpig representert ved elsykler, elski, elvotter, elsko og liknende – er det greit? Dagens friluftsliv er i stor grad utstyrsdrevet, konstaterte Fedreheim og Sandberg (2008) for femten år siden. Men bør allemannsretten gjelde for alt dette? Praksisene har fjernet seg ganske langt fra det turlivet friluftsløva skulle sikre.

Turismen representerer en kommodifisering (varegjøring) av naturen. I seg selv er naturen fri, men innpakninga symboliserer ofte det motsatte. Kommersiell tilrettelegging er en måte å føre de reisende inn i et forbrukerspor. Som Kaltenborn, Haugland og Sandell (2001) påpekte for over 20 år siden, representerer dette ikke bare en kommersialisering eller kommodifisering, det skaper eller har skapt en annen kultur rundt naturopplevelsene. Og kommersiell tilrettelegging og store mengder turister endrer landskapet. Bildet av norsk natur er ikke lenger den «urørte naturen», men en kommersielt tilrettelagt natur og noen steder, horder av turister. I seg selv vil dette kunne svekke lokalbefolkningas følelser for og tilknytning til naturen, sier Kaltenborn et al. (2001). Dagens realiteter er et stykke fra friluftslivets grunnidé i Norge, og i dag langt lengre vekk enn det som ble påpekt for 20 år siden (Kaltenborn et al., 2001). Det viser altså at friluftslivet er dynamisk, men også påvirkelig. Påvirkninga kommer først og fremst fra den kommersielle verdenen, teknologiutviklinga og globaliserte tenke- og handlingsmønstre.

En del av utfordringene som de store hordene av turister representerer er håndtert gjennom tilrettelegging og forvaltning. Men også det er et tveegget sverd, man løser problemene gjennom tilpasning til masseferdsel. Alternativet ville vært å forby ferdsl i utmarka. Det er et vanskelig, og et politisk umulig tiltak. Derfor er besøksforvaltning eneste farbar vei. Williams (2001) viser hvordan dette er styrken i det amerikanske forvaltningssystemet, at man har en lang historie med å forvalte naturområder, en sterk administrativ tradisjon og autoritet til å kontrollere feltet. I Norge har man ikke et slikt legitimt system, men et nytt regime bør komme. Også her må vi tilrettelegge slik at ferdselen ikke skader naturen. Vi må «oppdra» turistene, slik vi oppdrar befolkninga, og satse på økt kunnskap i alle ledd både på produksjons- og konsumsida. Norsk besøksforvaltning er i sin startfase – her er hverken *park rangers* eller noe liknende, og systemene man har for forvaltning av ofte besøkte steder som Nordkapp, Lofoten, Trolltunga og Preikestolen, er svært ulike, til tross for

en likelydende allemannsrett. Regelverket er romslig nok til å kunne romme lokale tilpasninger, selv om tendensen er den omvendte.⁴

Allemannsrettens koloniserende karakter

Grunneierne har aldri trengt allemannsretten, de er friluftslovas tapere, om man vil. De som bor på landsbygda trengte heller ikke lova fordi de hadde hevdvunne bruksretter. Altså er lova og prinsippet først og fremst en ordning for dem som bor i byer og urbane strøk. Friluftslova har en del steder skapt grunnlag for destinasjonsutvikling (Granås & Svensson, 2021), altså en tilrettelegging for tilreisende. Lova endret også oppfatninga av fjellet, hevder Ween og Abrams (2012). Fjellet ble omskapt fra lokale fjellbeiter og villmark til turområder for alle. Lova har i så måte en kolonialistisk karakter. Sentralt i denne utviklinga har Den norske turistforening (DNT) stått. Foreninga begynte i det små rundt Oslo og i Jotunheimen i tida etter 1868, men har i dag et sti-, hytte- og organisasjonsnett som mer eller mindre dekker hele landet. Lokale turlag er en viktig del av dette systemet, bestående av mennesker som går på tur. Det finnes også eksempler på at DNT har etablert hytter som har fortrent lokale foreninger, slik som ved Nedrefosshytta i Reisadalen. DNTs hytte hadde større legitimitet enn nabohytta til «Jeger og Fisk» som mer var et feste-sted for lokal ungdom. Jeger og Fisk valgte å flytte hytta. DNT representerer dannet bykultur med stor gjennomslagskraft (se Ween & Abrams, 2012). Det er ikke uvanlig å møte bygdefolk som er forarget over DNT og dens «bykultur». Fjellturistene kommer og vil bestemme hvordan vi skal bruke og forvalte fjellet vårt, hvordan vi skal drive med sau, var en anklage overhørt i Valdres, men det finnes ikke forskning som underbygger denne

4 Et alternativ til dagens praktisering av friluftslova kunne være å begrense det til fri tilgang til fots og uten elektriske eller motoriserte hjelpemidler. Det ville trolig måtte innebære at man måtte lage egne arenaer for disse aktivitetene. Det kunne gjøres gjennom en klassifisering av veier og stier, hvor den mest romslige kategorien ville tillate elektriske sykler og liknende, og innføre forbud mot dette på terrengstier og i terrenget. Det ville ganske sikkert skape en del gråsoner og betinge et aktivt forvaltningsregime og god merking.

skepsisen. Derimot er det ganske mange oppslag i lokalavisene rundt om i landet (Granås & Svensson, 2021).

Både DNT og andre organisasjoner har siden 1800-tallet tilrettelagt og reklamert for friluftsliv. Ofte tar de i bruk gamle stier, det Ingold (2008) kaller kumulative spor, som med turgåing blir enda tydeligere og inviterer til enda mer trafikk. Friluftslivet har altså annektert lokale spor. Men de skaper også nye. Friluftsgesellskapet merker stiene og forsterker forventningene om tilrettelagte friluftslandskaper (Sørli, 2000; Fedreheim & Sandberg, 2008). Det samme gjør turismen. I Troms er det flere friluftslivs- og turistmål som har blitt til de seinere år, Blåisvatnet i Lyngen og fjellet Segla på Senja. De besøkende har skapt disse turistmålene, godt understøttet av sosiale medier. Stedene var ikke tilrettelagt og krav om det ble reist. I dag (2023) er dette blitt gjort, og trafikken har økt ytterligere. Andre steder har tilrettelegginga kommet først eller blitt til gjennom en restrukturering over tid. I Lofoten tok reiselivet bruk rorbuene som var beregnet på fiskerne. De seinere år har dette fungert som plattformer for turisme knyttet til fjellturer, klatring, toppskikjøring, kiting og surfing.

Vi mangler forskning på i hvilken grad friluftslivet og turismen basert på allemannsretten fortrenger lokalbefolkninga. Det er derimot en kjensgjerning at økt menneskelig nærvær reduserer villdyrstammene (Sverdrup-Thygeson, 2023; Hessen, 2023). Også beitedyr forstyrres, og deres eiere får merarbeid. Lokale bær- eller sopplukkere vil oppleve at bæra eller soppen er plukket når de ankommer «si» myr eller «sitt» skogsområde. Allemannsretten legaliserer dette. Kanskje verst er det for reindriverne. De opplever at det tilrettelegges for friluftsliv i deres beiteområder, samtidig som de selv ikke kan tjene penger på dette fordi motorferdsel i utmark bare er tillatt i håndtering av rein, ikke turister (se kapittel 10). Av samme grunn er det vanskelig å utøve en moderne og hensiktsmessig utmarksnæring. Som flere har antydnet, er det i dag DNTs og reiselivets representasjoner som preger folks oppfatninger og den offentlige naturpolitikken (Granås & Svensson, 2021; Ween & Abrams, 2012).

Allemannsrettens problematiske sider knyttet til antallet brukere er mye diskutert, fortrinnsvis under vingnettet «allmenningens tragedie» (Hardin, 1968), utfordringer knyttet til antallet det er plass til i en allmenning og hvordan man skal kunne styre unna dette problemet. Hva gjør man når det blir for mange dyr på et fellesbeite? Privatisering eller statlig regulering var Hardins

svar, mens Ostrøm (1991) viste til alle tilfellene av samarbeidsbaserte styrings-systemer. Turismen, og kanskje især den naturbaserte turismen står ovenfor liknende utfordringer, kanskje er det til og med et enda vanskeligere tilfelle. Turistene er moderne mennesker som kan ferdes hvor de vil. Det samme gjelder turistoperatørene som tilrettelegger for turistene, også for dem er det fritt fram. Reiselivet har dessuten en rekke fellesorganisasjoner, men de jobber stort sett for å øke turismen, ikke for å begrense den eller styre den. Staten kan regulere turismen, men har aldri vært særlig interessert, og i vår tid er det neoliberalismens tro på markedet som rå. Det staten primært gjør, er å regulere rammene for markedsaktivitetene, altså en form for tilrettelegging. En slik ramme er besøksforvaltning, og dette arbeides det med (NOU 2023: 10). Regler for hva som er akseptabel adferd i naturen finnes i friluftslvslova og naturmangfoldslova. Dessuten gir beitelova og reindrifslvslova vern til beite-næringene. Men å verne *mot* besøkende har vist seg å være vanskelig, og noe myndighetene vegrer seg for å gjøre. Trenden er den motsatte. Folk inviteres inn i den norske utmarka, legitimert med allemannsretten.

Et annet ord for annektering av grunn er *appropriasjon*, som innebærer å ta noe fra andre og anvende det i egen virksomhet. Mest brukt er termen kulturell *appropriasjon*, som er å ta noe fra en annen kultur og bruke innenfor sin egen mot deres vilje eller ønske (Young, 2021; Matthes, 2016, 2019; Viken, 2022). *Appropriasjon* av grunn er kjent som *land-grabbing*. Som regel skjer ikke dette som tyverier, men som lovlige overdragelser, gjerne fulgt med såkalte avbøtende tiltak og økonomisk kompensasjon. Man kjøper eller eksproprierer land for å få til en vei, et byggefelt eller for å utnytte et fossefall. Myndighetene «kjøper» altså aksept fra dem som forulempes. Slik *appropriasjon* har ofte fortrent eller forvoldt skade for reindrifta. Det er mange eksempler; bygging ny riksvei til Lofoten (Lofast), etablering av vindkraftverk på Fosen og mange andre steder, utvikling av en skiresort i Målselv, ny kraftlinje fra Hammerfest til Balsfjord. Reindrifterne står igjen med reduserte beiter. Ofte er det relativt små tap i det enkelte prosjektet, men til sammen utgjør det store arealer (Riseth & Johansen, 2018). Denne kumulative effekten har gjort at Sametinget er svært på vakt. De argumenterer også med at disse inngrepene svekker både reindrifta og den samiske kulturen, både på steder og i sin alminnelighet. Altså er innskrenking av beiter også en form for kulturell *appropriasjon*, og på Fosen utgjør en vindmøllepark et menneskerettighetsbrudd, ifølge norsk Høyesterett.

Hvor er det blitt av den frie tanken?

Allemannsretten sikrer arenaer for ferdsel og opphold i naturområder. Friluftslovas § 1 representerer et «vern av friluftslivets naturgrunnlag» og sikrer «rett til ferdsel og opphold» på «helsefremmende, trivselsskapende og miljøvennlig» måte. Friluftslova presiserer hva den mener med ferdsel og opphold, men ikke hva den legger i trivselsskapende. Ferdsel på land skjer ved hjelp av egen muskelkraft, hest eller sykkel. Hovedelementet er altså turer eller turliv. Turlivet har mange fasetter, og å gå er ikke bare å bevege seg fra A til B på beina. Det er mye mer. Særlig er det å gå forbundet med det å tenke – det er umulig å gå uten å tenke, men dette er altså ikke tatt med i lova (se også kapittel 13). Hvor sentralt tenkeaspektet er for selve prinsippet er dermed uklart. Men for mange av dem som har viet tenkinga en tanke er bevegelser sentralt. Mange av historiens filosofer var kjent som vandrere; Aristoteles, Sokrates, Platon, Hobbs, Kant, Nietzsche, Russel, Rousseau, Wittgenstein, Marx, Husserl og Kirkegaard (Solnit, 2001). Noen av dem skrev også om hvor viktig vandringa var for deres tankevirksomhet. Også i Norge har filosofene satt spor i debattene rundt friluftslivet, blant dem Zapffe, Næss og Sætrang. For alle disse er det en sammenheng mellom å utøve friluftsliv og å tenke. Næss' dypøkologi understreker denne forbindelsen.

Blant de seinere års tenkere omkring vandring er Rebecca Solnit (2001). Hun viser til filosofer og forfattere som de nevnt ovenfor, og peker på en del av forbindelsene, for eksempel at å gå setter i gang tankene, skaper distraksjon som klarer tankene og bryter opp hverdagens rutiner og mas. Solnit (2001) dveler ved Rousseau (1782) som anså det å vandre aleine som nødvendig for å kunne tenke og for å komme i kontakt med seg selv og naturen. En norsk parallell var Åsmund Olavsson Vinje (1861) som skrev fra sin vandring i det han kalte *Ferdaminne*. Han benyttet seg av ferdarettene og stier og veier som alt eksisterte. Han hevdet at det var i fjella at han virkelig kunne utvide sitt sinn. Litt retorisk kan man si at allemannsretten representerer en invitasjon til å tenke, kanskje også en tenkerett, og at lovverkets krav om å utvise hensyn innebære en tenkeplikt. Vinje var også en av tenkerne rundt Thomas Heftye, som tok initiativ til opprettelsen av Den Norske Turistforening.

Solnit (2001, s. 19) drar tenkinga om vandringa en bit videre, og sier at det også er en måte å komme unna det moderne samfunnet på – et argument vi kjenner igjen fra norsk offentlighet. Vi hører stadig om mennesker som har

brukt vandring og turliv til å komme gjennom vanskelige tider eller personlige kriser. Solnit (2001) sier at vandring skaper en slags balanse mellom sinn, kropp, landskap og verden. I tråd med dette kan vi si at allemannsretten skaper en arena for fundamental livsutfoldelse, for utvikling både av kropp og sinn. Blant dem som i norsk sammenheng har framhevet det er Bjørn Tordsson (2003, s. 1). Friluftslivet kan, sier han, «gi erfaringer i andre måter å være menneske på enn de som er et herskende kunnskapsregime vektlegger». For Tordsson og mange av norske teoretikerne er friluftslivet en slags protest mot samfunnsutviklinga og manglende omtanke for naturmiljøet. I den offentlige diskursen, og i myndighetenes dokumenter, er de meditative sidene av friluftslivet lite fokusert, det er først og fremst altså helse som poengteres, selv om både psykisk helse og trivsel nevnes. Siden friluftslivet i våre dager kan være så mye, burde man kanskje heller ha kalt det turlivet, vandring eller å gå.

Allemannsretten gir altså oss mennesker tilgang til naturen som et rom for tanker og ettertanke, og en slags balanse mellom kropp og sjel. Når det blir for mange mennesker i naturen, og for mye modifisering av det som retten hegner om, blir også disse elementene svekket. Til ettertanke kan man kanskje konkludere: Allemannsretten er i dag like mye en rett til kroppslig og teknologibasert utfoldelse som til tankevekkende naturoplevelser.

Konklusjon

Dette kapitlet har understreket at allemannsretten er et høyt skattet prinsipp i Norge, men skapt under andre forutsetninger enn de som gjelder i dagens samfunn. Det var skapt i en tid med tette forbindelser mellom menneskene og livet omkring dem. Allemannsretten ble praktisert på måter som ikke var til skade for plante- og dyreliv og hvor både temmede og ville dyr inngikk i hverdagslivet. Ikke minst var prinsippet utviklet av og for mennesker som trengte tilgang til naturen for å overleve. Praksisen innbefattet altså omsorg, både for menneskene, naturen og de tette relasjonene derimellom, og for den helheten som naturkulturen representerte. I de seinere tiåra har det skjedd endringer i en antroposentrisk retning, hvor prinsippet forstås innenfor etablerte moderne ontologier og epistemologier, ut fra økonomi, juss eller

samfunnsvitenskap og med en instrumentell vektlegging av friluftsliv som helsebot.

I dagens Norge er det å vandre omkring og nyte naturen bare en av mange måter å utøve friluftsliv på. Mange vil mene at de utøver friluftsliv først og fremst av hensyn til egen kroppspleie og for å utfordre seg selv. Strengt tatt betyr det at landskapet hvor aktivitetene finner sted er blitt mindre viktig. Det betyr også en sportifisering av friluftslivet. I den skotske debatten dreide det seg ikke om rekreasjon, men om retten til å gå – ansett som sport – samt om jakt og fiske (Alexander, 2016). I Norge har friluftsliv hatt en ikke-sportslig posisjon, men dette ser altså ut til å endre seg. Dermed blir friluftslivet mer og mer likt det som i andre land kalles *outdoor adventure* (Beames et al., 2019). Stadig mer utøves aktivitetene ved hjelp av teknologisk avansert utstyr, fasiliteter og infrastruktur. Til dels erstattes naturen med innendørs fasiliteter; folk går på treningsstudioer hvor de «sykler», «går i motbakke» og «løper» på stedet hvil – og trives med det. Mange av disse driver også «gammaldags» turliv. Hvordan den innendørs treninga virker på sinn og tanke skal være usagt, men sannsynligvis betyr det et svakere fokus på naturens ve og vel enn i tradisjonelt turliv. På sett og vis kan dette bety at allemannsretten ikke er så viktig, i alle fall ikke for mange av dagens fritidsaktiviteter. Det som imidlertid gjenstår er allemannsrettens symbolske betydning, at vi vet at vi kan gå hvor vi vil – at vi har større frihet enn de fleste andre til å boltre oss ute. Vi har allemannsretten. Innfører man flere og større begrensninger i hvor og hvordan vi kan bevege oss, så vil sikkert mange føle det som innskrenkninger. Men det spørs om det finnes noen annen mulighet om norsk natur og landskap ikke skal forvitte.

Friluftsløva var i sin start tilpasset 1950-tallets friluftsliv. Friluftslivet har endret seg og er mer og mer friluftsliv*aktiviteter* og mindre friluftsliv*liv*. Når løva har blitt revidert, har man likevel beholdt benevnelsen, til tross for at det i dag utøves på nye måter, med ny teknologi, og basert på en helt annen tilrettelegging. Og, det har kommet til nye aktiviteter som regnes som friluftsliv. Det er derfor et betimelig spørsmål om begrepsbruken i og retorikken rundt friluftslivet burde legges om, at den gamle løva bør være en lov for turlivet, ikke for all slags finurlige aktiviteter. Dessuten er det vel på tide å kalle rettsgrunnlaget for «allesretten» eller noe liknende.

Referanser

- Alexander, G. S. (2016). The sporting life: Democratic culture and the historical origins of the Scottish right to roam. *University of Illinois Law Review*, 2016(2), 321–370.
- Anderson, M. (2008). *Flerfarget idrett, nasjonalitet, migrasjon og minoritet*. Fagbokforlaget Vigmostad & Bjerke.
- Anker, P. (2022). *Livet er best ute. Friluftslivets historie og filosofi*. Kagge.
- Beames, S., Mackie, C. & Atencio, M. (2019). *Adventure and society*. Palgrave MacMillan.
- Brox, O. (2001). Allemannsretten. *Idunn*. <https://doi.org/10.18261/issn.1893-6573>
- Bryn, A., Flø, B. E., Daugstand, K., Dybedal, P. & Vinge, H. (2013). *Cultour – et forskningsprosjekt om reiseliv, kulturminner og gjengroing. Sluttrapport*. Ruralis.
- Døving, R. & Schackt, J. (2020). *Jubelåret og odelsretten. Om naturalisering av eiendomsrett og arverett*. Notat. www.munin.uit.no
- Fedreheim, G. E. & Sandberg, A. (2008). Friluftsløva og allemannsretten i et samfunn i utvikling. *Utmark*. <http://www.utmark.org>
- Friluftsløven. (1957). *Lov om friluftslivet* (LOV-1957-06-28-16). Lovdata. <https://lovdata.no/lov/1957-06-28-16>
- Granås, B. & Svensson, G. (2021). På reise med allemannsretten. *Arr – Idehistorisk tidsskrift*, 2021(2), 1–20.
- Hardin, G. (1968). The tragedy of the commons. *Science*, 162(3859), 1243–1248.
- Hessen, D. (2023). *Jervesporet*. Cappelen Damm.
- Ingold, T. (2010). Footprints through the weather-world: Walking, breathing, knowing. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 16, 121–139.
- Jacobsen, E. K. (2017). *Allemannsretten i møte med masseferdsel: Adgangen til begrensninger i ferdsløven av hensyn til naturen* [Masteroppgave]. Universitetet i Bergen.
- Kaltenborn, B. P., Haugland, H. & Sandell, K. (2001). The public right of access – Some challenges to sustainable tourism development in Scandinavia. *Journal of Sustainable Tourism*, 9(5), 417–433.
- Klick, J. & Parchomovsky, G. (2017). The value of the right to exclude: An empirical assessment. *University of Pennsylvania Law Review*, 165(4), 917–966.
- Kronstad, R. (2018). Klarer bygda å ta vare på Norge? *Samtiden*, 2018(1), 22–28.
- Kruger, I. M. J. (2017). *Grunneiers vern mot kommersiell og organisert utnyttelse av allemannsretten – Hva må grunneier respektere og hvordan kan han verne sine interesser?* [Masteroppgave]. Universitetet i Oslo.
- Löfgren, O. (1999). *On holiday: A history of vacationing*. University of California Press.
- Nettavisen. (2016). Slik selges Norge til amerikanerne. *Nettavisen*. <https://www.nettavisen.no/na24/propaganda/slik-selges-norge-til-amerikanerne/s/12-95-3423230599>
- NOU 2023: 10. (2023). *Leve og oppleve – Reisemål for en bærekraftig fremtid*. Nærings- og fiskeridepartementet.
- Ostrom, E. (1990). *Governing the commons: The evolution of institutions for collective action*. Cambridge University Press.
- Ot.prp. nr. 2 (1957). *Om lov om friluftslivet*. Justis- og politidepartementet.

- Puig de la Bellacasa, M. (2012). «Nothing comes without its world»: Thinking with care. *The Sociological Review*, 60(2), 197–216.
- Reusch, M. (2012). *Allemannsretten. Friluftslivets rettsgrunnlag*. Flux forlag.
- Riseth, J. Å. & Johansen, B. (2022). *Inngrepseffekter på reindrifta i Troms. Kunnskapsgrunnlag for regionalt planarbeid*. Norut.
- Ritland, T. T. W. (2019). *Samarbeid mellom grunneier og næringsdrivende ved opplevelsesbasert friluftsliv* [Masteroppgave]. Høgskulen på Vestlandet.
- Robertson, H. (2011). Public access to private land for walking: Environmental and individual responsibility as rationale for limiting the right to exclude. *International Environmental Law Review*, 23(2), 211–262.
- Rousseau, J.-J. (1953 [1782]). *The confession*. Penguin Books.
- Sandell, C. (2006). The right of public access: Potentials and challenges for ecotourism. I S. Gössling (Red.), *Ecotourism in Scandinavia* (s. 98–112). CABI.
- Solnit, R. (2001). *Wanderlust: A history of walking*. Penguin Books.
- Stiegemeier, D. (2019). *An examination of freedom to roam principles and access of underdeveloped lands in Idaho, USA* [Doktorgradsavhandling]. Idaho State University.
- Svensson, G. E. (2017). *Negotiating norms in nature: The moral landscape of outdoor recreation and nature-based tourism in North Troms* [Doktorgradsavhandling]. UiT Norges arktiske universitet.
- Sverdrup-Thygeson, A. (2023). *Skog*. Kagge forlag.
- Sörlin, S. (2000). Upptakten av friluftslanskapet. I K. Sandell & S. Sörlin (Red.), *Friluftshistoria: Från «hårdande friluftslif» til ekoturism og miljøpedagogikk* (s. 16–26). Carlsson.
- Tordsson, B. (2003). *Å svare på naturens åpne tiltale: En undersøkelse av meningsdimensjoner i norsk friluftsliv på 1900-tallet og en drøftelse av friluftsliv som sosiokulturelt fenomen* (Rapport). Norges idrettshøgskole.
- Tordsson, B. (2010). *Friluftsliv, kultur og samfunn*. Høyskoleforlaget.
- Venugopal, V. (2020). Commoning practices – Towards becoming «in common». *Dakshin Foundation*. <https://researchgate.net/publication/xxxx>
- Vergunst, J. (2013). Scottish land reform and the idea of «outdoors». *Ethnos*, 78(1), 121–146.
- Viken, A. (2022). Tourism appropriation of Sámi land and culture. *Acta Borealia*, 39, 95–114.
- Viken, A., Benonisen, R. & Svensson, G. (2020). Det ustyrilige friluftslivet? I A. Viken (Red.), *Turismens paradokser: Turisme som utvikling og innvikling* (s. 267–300). Orkana Akademisk.
- Vinje, O. A. (1861). *Ferdaminne frå sumaren 1860*. Dølen.
- Ween, G. & Abram, S. (2012). The Norwegian Trekking Association: Trekking as constituting the nation. *Landscape Research*, 37(2), 155–171.
- Williams, D. R. (2001). Sustainability and public access to nature: Contesting the right to roam. *Journal of Sustainable Tourism*, 9(5), 361–371.
- Witoszek, N. (1998). *Fra Edda til økofilosofi. Norske naturmytologier*. Pax.
- Young, J. O. (2021). New objections to cultural appropriation in the arts. *British Journal of Aesthetics*, 61, 307–316.

Viken, A. (2025). Verdier i norsk besøksforvaltning: Egenverdi, nytte og relasjoner i verdisetting av natur. I A. Viken, G. Svensson & R. Benonisen, *Friluftsliv og besøksforvaltning*. (s. 135–154). Fagbokforlaget. DOI: <https://doi.org/10.55669/oa481107>

Kapittel 7

Verdier i norsk besøksforvaltning

Egenverdi, nytte og relasjoner i verdisetting av natur

Arvid Viken

Innledning

Hvorfor forvalter myndighetene naturen? Naturen er per definisjon det motsatte av menneskelig forvaltning, den er selvgående basert på mange og mangfoldige elementer og prosesser. Kanskje er det derfor at norsk naturforvaltning er begrenset. Et vesentlig element i naturforvaltninga har vært folks bruk og stell av sine eiendommer og naturområder, altså at det har eksistert ulike former for uformell forvaltning tilpasset lokale sedvaner, skikker og tradisjoner – kulturer med omsorg for naturen. Blant folk er det selvsagt mange slags meninger og verdisyn – og rett som det er dukker det opp saker som viser at mange ikke deler myndighetenes synspunkt. Debattene om vannkraft noen år tilbake, og om vindkraft, havbruk og gruvedrift de seinere år, viser at meningsforskjellene er store, og at verdiene vi tilskriver naturen er svært varierende. Hvordan uformelle normsystemer har vært og er viktige elementer i forvaltninga er diskutert i kapittel 5 i denne boka. Dette kapitlet handler om hva slags verdier den offentlige forvaltninga i feltet representerer.

Forvaltninga og dens verdigrunnlag har i varierende grad stått på dagsorden siden 1960-tallet. Bekymringsmeldinger og protester mot inngrep forekom stadig oftere, og organisasjoner som representerte omtanke for naturen vokste fram, etter hvert også offentlige institusjoner med ansvar for å verne om naturen (Skjerstad, 2021). Men forvaltninga har så langt hatt et relativt beskjedent omfang. Går man tilbake til åra før 2010, hadde for eksempel statsforvalterembedet (fylkesmannen) i Troms svært begrensede ressurser til naturforvaltning, og støttet seg til etater som Staten naturoppsyn (SNO), og Statskogs Fjelltjeneste. Fortsatt er det statsforvalteren som har ansvar på fylkesplan, og fortsatt med en begrenset aktivitet. Unntaket er verneforvaltninga, der statsforvalteren har fått midler til å tilsette minimum en forvalter for hvert verneområde, og begrensede midler til utøvende forvaltning. I tillegg er trolig kommunene blitt mer bevisst sitt forvalteransvar når det gjelder arealbruk.

Et grunnleggende spørsmål er hvem man forvalter for. Er det i naturens egeninteresse – og hvordan vet man hva den er – eller er det for oss mennesker? «Natur» er noe vi har fordi vi har valgt å kalle våre fysiske omgivelser i ubearbeidet form for det. Når naturen er bearbeidet eller preget av oss mennesker kaller vi det ofte for landskap. I forlengelsen av dette resonnementet, er det betimelig å spørre om naturen primært skapes gjennom menneskelig tilstedeværelse, aktiviteter og retorikk. Norge hadde ikke vernede naturområder før

vi på 1960-tallet bestemte oss for å ha det. Det er menneskets tilstedeværelse og dennes bivirkninger som først og fremst skaper forvaltningsbehov. Noen må rydde opp etter vårt konsum, våre ødeleggende naturinngrep, forurensning og skjødesløshet. Naturforvaltninga dekker dermed åpenbare behov. Når man begynner å ta i denne materien, dukker en rekke spørsmål opp. De ansatte i naturforvaltninga har mer enn nok å gjøre. I det følgende skal vi se på hva slags tenkning, i første rekke hva slags *verdier* som ligger til grunn for forvaltninga av norsk natur og dens brukere. I debatten om bruk og vern av norsk natur, har verdispørsmålet stått sentralt, ikke minst fremmet av personer som Petter Wessel Zapffe, Nils Faarlund, Sigmund Kvaløy og Arne Næss (Skjerstad, 2021).

Naturforvaltning står trolig sterkere i mange andre land enn Norge. Først og fremst har det bunnet i at disse landene ikke praktiserer prinsippet om allemannsrett. Det finnes privat grunn der grunneier bestemmer, og statsgrunn der staten rår. Mer og mer av statsgrunnen har i mange land blitt vernet. Vern avkrever forvaltning. Diskusjonen om forvaltning (*management*) har dermed stort sett dreid seg om hvordan myndighetene best kan forvalte egen grunn. Men likevel er verdigrunnlaget for forvaltninga et internasjonalt tema. Bunner vår omsorg for naturen i dens egenverdi, eller for at den fortsatt skal være til nytte for oss mennesker? Kan omsorga ha andre forklaringer enn verdier? I Norge har debatten kommet opp nå og da, særlig når vi, eller i alle fall noen av oss, synes at mange tar seg til rette i naturen på måter som reduserer dens verdi. De heftigste debattene har dreid seg om elver, fjell og kraftproduksjon. Men prinsippet om allemannsretten er også et tema. På en måte inviterer prinsippet folk ut i naturen, og kanskje er forvaltningsbehovene ikke så ulike i vårt og andre land. Selv om våre norske tradisjoner og holdninger er den viktigste forvaltninga, er det behov for mer eksplisitt offentlig forvaltning. Med nye befolkningsgrupper ute i naturen trengs tilrettelegging, veiledning, monitorering og skjøtsel, aktiviteter som vil representere ulike verdisyn. Strengt tatt er slike verdidiskusjoner relativt sjeldne, ofte tas verdiene for gitt, og ofte bruker man andre begreper. I stedet for å drøfte naturverdier har den offentlige debatten dreid seg om utvikling, industribygging og modernisering, om ressurser og om friluftsliv som helsebot og trivsel, om livsstiler og livsførsel, og så videre. Ikke minst har friluftslivet vært diskutert som alternativ til teknologi, byliv og moderne stress, og som noe annet enn idrett, konkurranse og kommersiell tenkning (se f.eks. Faarlund, 2002; Tordsson, 2010; Ingulfsvann,

2013). Det ekte og det kommersielle friluftslivet var to helt forskjellige ting, viste en nylig undersøkelse (Skjerstad, 2021).

Jeg skal først definere verdi, og se på de mest vanlige verdiene i forvaltninga, og hvordan dette er håndtert i pågående fagdiskurser. Dernest skal friluftslivets verdigrunnlag drøftes, og diskutere hvordan og hva slags verdier som ligger til grunn for naturforvaltninga generelt, og for verneforvaltninga, og hvordan verdigrunnlaget for det vi kaller besøksforvaltning er.

Verdier

Hva en verdi er, er det selvsagt mange meninger om. Et skille i norsk sammenheng går mellom det vi kan kalle objektive (iboende) verdier, fysiske naturelementer som berøres, utvinnes og brukes, og verdier som tilskrives naturen, som at den er vill, vakker og variert. Mineraler er fysiske verdier, det samme er landområder som brukes til jordbruk eller beiter. Dette er altså forskjellig fra verdier som reflekteres i diskurser, ideologier og politikk. En norsk hverdagsoppfatning av verdibegrepet er kanskje ikke så langt unna en mye sitert teoretiker: «Verdier er oppfatninger av hva som er godt, passende eller ønskelig i menneskers liv», sa Graeber (2001, s. 1). Et hovedskille, sier Graeber, går mellom økonomiske og andre typer verdier. Slik han ser det, henger det i hop; disse andre verdiene er en forutsetning for økonomisk verdiskaping. Gjennom oppveksten sosialiseres vi til samfunnsnyttige individer, basert på en rekke ikke-økonomiske verdier som er viktige for at vi skal fungere i samfunnet og dermed også for vårt økonomiske system. Hvilke verdier eller interesser er det så man forsøker å ivareta når forvaltningsvedtak om naturen eller naturbruken gjøres? Enkelt sagt, har det ofte stått mellom naturens nytteverdi og dens egenverdi, mellom bruk og vern. Dette skillet sammenfaller med det man på engelsk kaller *instrumental values* og *intrinsic values*.

Skillet mellom bruk og vern gjenspeiler ganske forskjelligartet tenkning. Rommer naturen verdier som vi som mennesker ikke anerkjenner, eller ikke har ord for, eller er naturen til for å betjene oss mennesker? Det siste synet er dominerende i det moderne samfunnet, det kan kalles antroposentrisk, og er altså rådende i den antropocene tidsalderen, hvor mennesket er satt i sentrum,

hevet over annet liv. Mennesket kan og skal altså forvalte naturen til sitt eget beste. Dette er også tenkninga som ligger til grunn for begrepet «økosystem-tjenester». Hva slags «tjenester» kan vi mennesker hente ut av naturen? I den internasjonale fagdebatten har det de seinere åra vært stilt spørsmål til denne dikotomien. Er vi i stand til å identifisere verdier som ikke er relatert til vår egen tenkning og våre handlinger som mennesker? Er ikke alle våre ideer om naturens verdier basert på de relasjonene vi har til naturen, eller om hva som gir oss et godt eller dårlig liv?

Naturverdier

Naturens egenverdi

At naturen har egenverdi, kan kanskje synes selvsagt i våre dager. Men det har slett ikke alltid vært vanlig å tenke sånn. Men tanken har vært til stede både i religiøse og verdslige sammenhenger. Egenverdi, *intrinsic value*, kan bety flere ting. Det kan for det første bety det samme som ikke-instrumentelle verdier, altså at noe ikke har verdi for andre eller annet enn det selv. For det andre kan egenverdi bety at noe er verdifullt på grunn av sine iboende egenskaper som eksisterer uavhengig av andre og andres egenskaper. For det tredje kan egenverdi relateres til objektive verdier, verdier som ikke er betinget av relasjoner og at noen står for verdisettinga. Fjella er høye, slettene flate, og myrene våte, uavhengig av hva noen måtte mene om det. Dette er sentralt i verdisettingsteorien – at noe kan ha verdi uten at det står en evalueringsinstans bak. I det som kalles *naturvern* eller *nature conservation* er naturens egenverdi ansett som et ikke-antroposentrisk, moralsk anliggende. De fleste vil mene at vi har et moralsk ansvar overfor naturen, at det er grenser for hva vi kan foreta oss der. Trekker vi inn kunnskap, er slike verdistandpunkt vanskelige, kunnskap er noe som skapes og opptrer gjennom oss mennesker, og som styrer vår verdiforståelse i en bestemt retning. Himes og Muraka (2018, s. 3) sier at «termen egenverdi er reservert for iboende moralske verdier til enheter som legitimt kan bli betraktet som levende subjekter og hvis liv er et mål i seg selv, moralsk sett». Det betyr at det er forskjell på å tjene

på naturen, leve for naturen (moralsk vurdering av ikke-menneskelige liv), og å leve i naturen med alle de relasjonene det innebærer.

Blant dem som har fremmet ideer knyttet til naturens egenverdi er den norske filosofen Arne Næss. Han er blitt kjent for sine postulater om dypøkologi (Næss, 1976). Hans tenkning var og er – det finnes mange disipler av ham rundt i verden – basert på økologisk tenking og en kritikk av antroposentrismen. Næss anså alle levende skapninger som likeverdige og som noen vi mennesker står moralsk ansvarlige overfor. Han så på verden som en symbiose av mennesker, dyr og planter som alle har rett til å realisere seg selv. Derfor må vi mennesker utvise måtehold og varsomhet i omgang med og bruk av naturen, og vi må utvikle teknologiske, økonomiske og ideologiske strukturer som muliggjør dette. Han formulerte dette i et sett av postulater – noen dypøkologiske grunnprinsipper. Næss er trolig den nordmannen som har satt kraftigste spor etter seg i tenkingen omkring natur. Hans tanker synes imidlertid ikke å ha satt synderlige spor i norsk offentlig natur- og miljøpolitikk.

Instrumentelle verdier og økosystemtjenester

Naturen er instrumentell når vi mennesker omskaper den til produkter eller tjenester. Å betrakte naturen som en ressurs representerer dermed en instrumentell tilnærming. Naturen har verdi fordi den kan gi oss mennesker mat, inntekter og sysselsetting. Den rommer skog som gir materialer, mineraler som kan utvinnes, landskaper som kan gi opplevelser, og temaer og materiale til mange slags forskning og næringsutvikling. Nytteperspektivet knyttet til naturen har alltid ligget der, men er kanskje i dag sterkere enn noensinne. I norsk opinion er det gjengse syn at naturen skal utnyttes, til friluftsliv og naturbasert turisme, men først og fremst til industri. Det er der det som gir inntekter, velstand, velferd og utvikling finnes. Naturen rommer ressurser som trengs for moderne liv og livsførsel. Derfor er det skapt en retorikk som rettferdiggjør dette. Blir omfanget av bruken for stor, setter det spor. Derfor må naturressursene skjøttes. Både myndighetene, opinionen og de som utøver og tjener penger på naturaktiviteter bør ha interesse av at verdiene forvaltes på en bærekraftig måte. Men økonomisk tenkning der storskala og vekst er bærebjelker, utfordrer lokal natur og bidrar til globale miljø- og klimautfordringer. Likevel er det stor tro på at naturen kan verdibestemmes i økonomisk forstand. I oktober 2022 verserte det en debatt i norske medier om å «sette pris

på naturen» gjennom en naturavgift, forslått av en professor i planteøkologi (Vandvik, 2022). Ideen er at vi skal betale for å bruke norsk natur.

Friluftslivet gir folk mange typer opplevelser som ikke kan kjøpes for penger. Opplevelser er et psykologisk fenomen, en slags kognitiv eller emosjonell reaksjon på det man foretar seg eller observerer. Dette har det vært forsket på. For opplevelsesindustrien er natur- og landskapselementer ressurser, noe man kan tjene penger på. Det som kan gi opplevelser, kan utnyttes i forretningsøyemed. Det er en av turismens grunnpilarer. Men det finnes mange eksempler på at det å skulle gi naturopplevelser har vært relativt ødeleggende for naturen. Dette kan ta form av trengsel og erosjon, eller bestandsproblemer, for eksempel for laks og rype som følge av fritidsfiske og jakt. Og man har måttet sette inn forvaltningstiltak. I 2023 og 2024 var flere lakseelver i Troms og Finnmark stengt på grunn av tidligere instrumentell, men mangelfull forvaltning. Og enkelte år settes det inn begrensninger for rypejakta. Likevel er friluftsliv og turisme blant de instrumentelle naturaktivitetene som kanskje har minst negative bivirkninger, i alle fall i Norge.

Relasjonelle verdier

Ideen om relasjonelle verdier synes å springe ut av forestillinger om at naturens egenverdier er vanskelige å vurdere, fordi de eksisterer utenfor menneskets bevissthetssfære. Så snart vi blir bevisst verdiene, står de i et forhold til oss og blir dermed relasjonelle. Dette er tema i en pågående akademisk debatt. Den ble reist gjennom *Intergovernmental science-policy platform on biodiversity and ecosystem services* (IPBES) på 2010-tallet. Det er et forskernettverk knyttet til FN-systemet som fokuserer på naturverdier. Himes og Muraca (2018, s. 1) har definert relasjonelle verdier som noe som er «innebygd i ønskede relasjoner, inkludert de mellom folk og natur», altså som noe vi mennesker vil ha. De relasjonelle verdiene representerer «normativ vurdering av ikke-menneskelig natur», sier de (s. 1). Dette er verdier som er påvirket av kulturelle kontekster (Stenseke, 2018). Relasjonelle verdier er avledninger av forholdet vi har til naturen og ansvaret vi føler for den (Pascual et al., 2017), og reflekterer kulturell identitet, sosialt samhold og sosiale og moralske standarder. Relasjonelle verdier rommer ansvarsfølelse overfor naturen, og er avgjørende for hvordan menneskeskapte virkninger oppleves og håndteres (Grubert, 2018).

Himes og Muraca (2018) gjør et skille mellom tilskrevne verdier og evaluering (*valuation*), altså mellom innhold og prosess. Poenget er at verdier skapes i prosesser som «ikke er utelukkende subjektive eller objektive, men (i prosesser) som er konstituerende for begge» (Himes og Muraca, 2018, s. 2). Uten å være det bevisst, påvirkes vi av verdier som sirkulerer omkring oss, i verdiladede prosesser hvor noe blir viktig, verdifullt eller meningsfullt. Som regel også motsetningsfullt. Nordmenns forhold til hval og hvalfangst, ulv og ulvejakt er eksempler på det. Altså er de verdiene vi tilskriver naturen resultater av sosiale prosesser, av formativ og transformerende karakter. Derfor, sier Himes og Muraca (2018), kan relasjonelle verdier ha islett av både instrumentelle og ikke-instrumentelle elementer.

Relasjonelle verdier slik Chan og kolleger (2016, s. 1462) definerer dem, refererer til «preferanser, prinsipper, og dyder assosiert med relasjoner, både interpersonelle og som artikulert gjennom politikk og sosiale normer». «Å leve et godt liv» har vært brukt som en metafor for relasjonelle verdier. For å leve godt trenger vi mer enn det vi kan kjøpe for penger, vi trenger familie, gode venner, et godt miljø, en god natur, med mer. Et godt liv er dermed betinget av at vi får realisert verdier som ligger utenfor den økonomiske sfæren. Dette er velkjente toner fra den norske friluftslivsdebatten, men det relasjonelle elementet er kanskje undervurdert. Å møte et dyr eller en fugl i naturen hvor begge parter blir stående å se på hverandre kan være et minne for livet – den gjensidige nysgjerrigheten og roen i situasjonen er viktig del av opplevelsen. Dette skiller seg fra møtet med en hjort som i panikk løper opp nærmeste li når vi møtes. Det rolige møtet rommer estetikk, mening og gode relasjoner. Men opplevelsen er også iscenesatt av en virkelighetsoppfatning der ville dyr er verdsatt, og hvor vårt forhold til dyr er fylt av respekt og omsorg. Som regel blir også våre moralske betraktninger påvirket av slike møter. Dette er nokså forskjellig fra den verdien en jeger ser i et tilsvarende møte, hvor dyret er et vesen som kan drepes, flås, spises eller selges, altså noe som har en instrumentell verdi.

Litteraturen som dekker relasjonelle verdier, tenderer mot positive definisjoner, altså at relasjonelle verdier bidrar til noe som er bra for oss. Men trolig er det ikke alltid slik – det finnes steder og kulturer som verdsetter verdier som betyr degradering av naturen. Kanskje er naturbasert turisme et slikt eksempel. Turister fristes av naturen, og strømmer til i hopetall, med trengsel, erosjon, forsøpling og annen degradering som konsekvens. Dette har

skapt begrepet «overturisme» og ideer om at vi ikke skal sette spor. I teorien om relasjonelle verdier er slike forhold lite fokusert. Med en bredere anlagt definisjon av relasjonelle verdier, ville dette vært en naturlig del, sier Hoelle og kolleger (2021). Avskoging, redusert biodiversitet, vannforurensning er bivirkninger av tiltak som ofte har hatt positive mål, for eksempel å skaffe mat, arbeid og økonomisk utvikling. Som oftest foregår slike prosesser uten at verdien av berørt natur adresseres. I norsk sammenheng er friluftslivet oppfattet som et verdifullt bakteppe for folkehelse, og for forståelse og verdsetting av naturen. Men friluftslivet er også et problem, beiteområdene både for sau, rein og villdyr blir innskrenket både av ferdsel, infrastruktur og hyttebygging, aktiviteter som tar plass, setter spor, forårsaker erosjon og trengsel. Selv om friluftsliv representerer en legitim tradisjon i vårt samfunn, legitimerer det ikke alle konsekvensene av fenomenets vekst.

Ei grein av den relasjonelle naturverditenkinga, dreier seg om omsorg, eller det som på engelsk kalles *caring*. Omsorg for andre mennesker er et sentralt element i velferdsstaten, men også et sentralt element i mange kulturer. Omsorg for naturen kan opptre både som holdninger og praksiser, sier Jax og kolleger (2018), som gjør en grundig gjennomgang av omsorg som et relasjonelt verdigrunnlag. Omsorg betyr at noen bryr seg om noen eller noe annet. Men begrepet oppfattes ulikt. Begrepet er sentralt i diskusjonen om naturettikk. Av mange vil omsorg for naturen anses som en moralsk plikt, noe man i filosofien kaller dydsetikk. Vi har en *moralsk plikt* til å omsorge alle levende vesener. Dette er imidlertid forskjellig fra en omsorg basert på følelser og empati, som særlig står sentralt i feministisk teori. Vårt forhold til dyr illustrerer spennvidden i vår omsorg, de fleste har helt andre holdninger til sine kjæledyr enn til ville dyr – kjæledyrene står oss nærmere, vi er glade i dem. I den norske opinionen er elgen nærmest betraktet som en av oss, mens ulven er ikke det, den er en fiende (Øian & Skogen, 2015). Dette forteller også at omsorga som utvises overfor naturen i høy grad er kulturbetinget. Den endrer seg også over tid. Alt dette er argumenter for å styrke kunnskapsgrunnlaget for naturverntanken.

Et problem knyttet til relasjonelle verdier er at de ikke ligger opp i dagen og til tider kan være relativt utydelige. Ofte er de en del av mer overordnede holdninger, og ofte er det slik at verdiene utvikles i takt med annen utvikling. Noen ganger blir ikke verdiene anerkjent før de er i ferd med å ødelegges. Motstanden mot vindkraft har økt i takt med utviklingen av sektoren. Det

samme gjelder skepsisen til lakseoppdrett. Det er altså utvikling som endrer folks livsbetingelser som først og fremst skaper holdningene. For eksempel er Sametinget verken imot modernisering eller utvikling, men har vært imot næringsutvikling og infrastrukturutvikling som truer samisk kultur. Holdningene til enkelte utviklingsprosjekter kan være positive, men mange slike prosjekter har en samlet negativ effekt (Riseth & Johansen, 2018).

Friluftslivets relasjonelle verdigrunnlag

I friluftslivet brukes naturen. Motivene kan være svært forskjellige, knyttet til opplevelser, helsebot, trening og idrett – eller som noen hevder, de går på «tur for turens skyld». Hva som ligger i dette, er trolig nokså forskjellig fra menneske til menneske, men uttrykket forteller at det er en sammensatt sak. Uansett er det ikke naturens egenverdi som er viktigst for friluftslivet, ei heller dens iboende instrumentelle verdier. Norsk friluftsliv er basert på relasjonelle verdier. Indirekte er det en instrumentalitet i relasjonen, fordi naturens topografi er avgjørende for hva slags aktiviteter den innbyr til. Det er vanskelig å utøve fjellsport i lavlandet. Hva slags natur vi har til rådighet, er dermed i stor grad bestemmende for hvordan vi praktiserer friluftsliv. Men også omvendt, hva slags friluftsliv vi foretrekker er bestemmende for hvordan vi verdsetter naturen. Naturvurdering og bruksmuligheter henger ofte sammen.

De som har sett på utviklinga av norsk friluftsliv, betoner det nære forholdet vi i Norge har til naturen – at vi praktiserer den på ulike måter, lever med den og i den. I naturen har nordmenn funnet symboler som var viktige i utforminga av den norske nasjonalstaten – frihet, likhet og åpenhet, og i naturen finner vi en slags naturlighet som vi ikke finner i byene, men som mange verdsetter høyt (Tordsson, 2010). Men friluftslivet har også en formativ effekt, det lærer oss om naturen, det lærer oss å leve i og takle naturen, det lærer oss om naturens skjørhet, om farer i naturen, og om hvordan vi skal ta vare på naturen. «Ideer om et godt liv rotfestet i relasjoner (til naturen) kommer til uttrykk i diverse verdenssyn [...]» skriver Chan et al. (2016, s. 1463). Det norske samfunnet er et eksempel. Holdninger knyttet til vårt forhold til

naturen, ofte fremmet gjennom friluftslivet, har gjort nordmenn skeptiske til modernitetens framferd. Naturvern som verdi og politisk anliggende er ofte koplet til naturen som arena for friluftsliv. Dette har de siste seksti åra ført til politiske aksjoner mot vannkraftutbygging, og i vår tid mot vindkraft. Forholdet til naturen og friluftslivet har skapt mange aktivister, og deres aksjoner skaper oppmerksomhet om hvilke verdier som er i spill. Noen ganger dreier det seg om naturens egenverdi, men stort sett er protestene basert på relasjoner – folk har et forhold til naturen og de aktivitetene den innbyr til, som de ikke vil miste.

I tillegg til at naturen kan ses som et instrument for friluftslivet, har friluftslivet hatt instrumentelle begrunnelser knyttet til helse, trivsel og velvære. Helseaspektet har vært sentralt i myndighetenes tenking om feltet siden den første stortingsmeldinga på 1980-tallet, og var det i den siste meldinga fra 2016 (Meld. St. 18 (2016)). I den offentlige debatten om friluftslivet har relasjonelle verdier som velvære, opplevelser, erfaringer, ro og frihet stått minst like sentralt.

Norsk miljøpolitikk – fra instrumentell til egenverdibasert forvaltning og tilbake

Den norske natur- og miljøpolitikken ble for noen år siden analysert av Marit Ruge Bjærke (2015, 2018). Hun viser hvordan denne politikken under Solberg-regjeringa (2013–2021) var preget av instrumentell tenkning, blant annet med et sterkt fokus på økosystemtjenester. Solberg sa i klare ordelag at naturens egenverdi ikke var grunnlaget for politikken til hennes regjering. Slik Bjærke fremstiller det, hadde vi forut for Solberg-regjeringa en periode med en annen verdsetting av naturen, først og fremst artikulert gjennom Naturmangfoldlova fra 2007, og i forarbeidene til denne lova, i det såkalte Biomangfoldutvalget. Utvalget gjorde en grundig analyse av verdigrunnlaget for den norske natur- og miljøpolitikken (NOU 2004: 28). Utvalget definerte natur bredt og tilla den rettigheter som «vern mot å bli krenket og rett til å eksistere» (Bjærke, 2018, s. 11). Utredninga brukte ikke begrepet «egenverdi», men det var åpenbart påvirket av internasjonale trender der

intrinsic values var en tematikk. Bjærke viser hvordan tenkinga rundt dette begrepet har hatt en plass i den norske debatten siden 1970-tallet. Tenkinga er, sier Bjærke (2018), preget av antroposentriske perspektiver, at naturens verdi er knyttet til dens verdi for oss mennesker. I åra før tusenårsskiftet hadde begrepet «økologi» fått en plass i det norske språket, og representerte en anerkjent betraktningssmåte; miljøpolitikken skulle være økologisk fundert. Dette fremgår av en rekke politiske dokumenter, både fra borgerlige og arbeiderpartidominerte regjeringer. Den økologiske tenkinga og politikken er imidlertid også antroposentrisk; vi må ta vare på naturen for å ta vare på oss selv og utvikle kunnskap om menneskets plass i naturen, for derigjennom å bli bedre «naturforvaltere». Dette var også ansett som god moral.

I arbeidet med Naturmangfoldlova ble begrepet «egenverdi» ikke brukt. Likevel var det mange som, ifølge Bjærke (2018), mente at naturens instrumentelle betydning ikke kom godt nok fram. Naturens egenverdi var i prosessen blitt et akseptert perspektiv og begrep, noe som også kom fram i andre sammenhenger, for eksempel i spørsmål om dyrevelferd. I dyrevelferdslova fra 2010, fikk dyr anerkjent sin *egenverdi* uavhengig av sin nytte for oss mennesker. Men næringslivet og høyresida i norsk politikk syntes åpenbart at det hadde gått for langt. Det ble blant annet nedsatt to utvalg som, med noe forskjellig utgangspunkt og bemanning, tok for seg forholdet mellom naturvern og naturens nytteverdi. En av utredningene legger vekt på at dette ikke behøver å være et motsetningsforhold. Bjærke peker på at naturens egenverdi heller ikke sto sentralt i debattene som fulgte utredningene, og at de var preget av et økonomisk språk. I prosessen ble «det økologiske språket og forholdet mellom mennesker og natur skjøvet i bakgrunnen.», skriver hun (Bjærke, 2018, s.16).

I forarbeida til naturmangfoldlova, ble det i en utredning gjort en vurdering av tilstanden til det de kalte «det norske økosystemet». Her ble det påpekt en rekke forhold som vekket bekymring, for eksempel at moderne prosjekter av mange slag bidrar til at naturarealene reduseres, det biologiske mangfoldet svekkes, kvaliteten på vannressursene forsemres, våtmarksområdene blir redusert, og at skoglandskaper, fjellområder og jordbruksland endres og skaper endringer sine omgivelser. Alle disse forholdene henger i hop – det er det som ligger i det økologiske perspektivet. Tilstanden i økosystemene, slik det oppsummeres, er åpenbart preget av menneskelige aktiviteter, og av de klima- og miljøendringene vi har skapt. Men utredninga tar ikke opp hvordan

disse endringene også kan relateres til verdier i samfunnet, til den økonomiske verdisettingas dominans, til kommersialisering, markedsorientering, skalatenkning og stordrift. I stedet fokuserer den på ytterligere utnyttelse av naturen, nå kalt økosystemtjenester.

Bjærkes (2018) konklusjon er at naturens egenverdi nærmest kan betraktes som en episode i norsk miljøpolitikk. I episoden var det plass for naturens egenverdi både i økologisk, filosofisk og religiøs forstand, sier hun. Hun erkjenner imidlertid at episodene på 2000-tallet har satt spor. En av måtene sporet kan merkes på, er at samfunnsdebatten stadig er opptatt av tilstanden i naturen og samspillet mellom oss mennesker og naturen – det som i faglitteraturen kalles relasjonelle verdier.

Relasjonelle verdier i norsk verneforvaltning

Hvis man tenker at all verditilskrivelse av natur har islett av relasjoner, kan det være vanskelig å identifisere overganger til en mer relasjonell verdisetting. Det vil være grader av relasjon, avhengig av sammenheng. Men en av de sammenhengene hvor det har skjedd identifiserbare og identifiserte endringer er i norsk verneforvaltning. I 2009 vedtok regjeringa en ny forvaltningspraksis fra og med 2011, hvor man forlot en ren hierarkisk styringsmodell, til fordel for forvaltning med lokal medvirkning. Verneområdene er i det nye regimet ledet av styrer oppnevnt av folkevalgte organer. Hensikten var å bringe inn lokal kunnskap og lokale synspunkter som et utvidet grunnlag for forvaltninga. Det var ikke et frislipp, fortsatt skulle staten ved fylkesmannen (nå statsforvalteren) kunne overprøve styrenes vedtak. Men folkestyrelementet var unektelig noe nytt. I ettertid har systemet blitt kritisert for i større grad å representere særinteresser enn verneformålet (Lundberg et al., 2021). I offentlige dokumenter om saka, ble det understreket at dette skulle bety medvirkning fra lokalsamfunn, en kunnskapsbasert forvaltning, og en forutsigbar og enhetlig forvaltning, samtidig som systemet var underlagt tradisjonelle kontrollordninger med rapportering og muligheter for overprøving (Lindskog, 2020). Ordninga var og ble presentert som lokal medvirkning, og som en styrking av demokratiet. Dette innebærer et sterkere innslag av relasjonelle verdier.

Den nye ordninga har fått en del oppmerksomhet – det var tross alt en ny måte å styre på innenfor norsk naturforvaltning. En artikkel av Hausner og kolleger (2021) og en rapport fra Nordlandsforskning (Lundberg et al., 2021) oppsummerer forskninga omkring ordninga. Hausner og kolleger viser at ordninga ikke har betydd en markant involvering av interessentene, at styrenes kunnskapsorientering er begrenset, og at uformell informasjonsflyt er viktigere enn den som følger styrenes formelle kanaler. Medlemmer av de rådgivende utvalgene føler ikke at de er med i styre og stell, skal en tro forskninga (Lundberg et al., 2021). Forskninga viser at styrene balanserer lokale og nasjonale hensyn. Lundberg og kolleger fant at den lokale tilliten til styrene kunne vært bedre, men ca 50 prosent av dem de spurte var tilfredse. Undersøkelsen til Hausner og kolleger (2021) viser at folk har større tiltro til de nye vernestyrene enn til andre deler av naturforvaltninga, men at tilliten til systemet er lavere på landet enn i byene (Hausner et al., 2021). Videre viser denne forskninga at vern er akseptert som en viktig del av forvaltninga. En lokal studie av styring av Lyngen landskapsvernområde, viser at tilliten til systemet har økt over tid, og at deltakelsen i styrene har hatt en betydelig læringseffekt (Lindskog, 2020). Studien til Lundberg og kolleger (2021) viser imidlertid at vernet er en ulempe for reindrifta, hvilket også er framhevet i en studie av to verneområder i Nord-Troms (Skavhaug, 2020). Først og fremst forteller forskninga om et forvaltningsregime som på ulike måter har styrket forholdet mellom naturen, forvaltninga og lokalbefolkninga, og som synes å oppnå sine hensikter. Samtidig viser den at den instrumentelle orienteringa ikke er svekket. Det nye systemet synes snarere å ha styrket instrumentaliteten ved å inkorporere relasjonelle aspekter.

Verneforvaltninga, både representert ved Miljødirektoratet og de regionale verneforvalterne har stort sett forankring i naturvitenskapene, og i liten grad i lokale sedvaner og kulturarv. Dette gjenspeiles i måten de presenterer verneområdene på. Noen ganger blir det feil. Lien (2022) viser til hvordan dette er gjort for Syltefjorddalen naturreservat, et område hvor folk har bodd, og hvor det er noen hytter. I presentasjonen av området på nettet kalles det uberørt villmark (*pristine wilderness*), et område som altså tidligere rommet utmarksslåtter som alle hadde navn og var oppfattet som noens eiendom. De var ikke innskrevet i formelle protokoller, men eksisterte i en omforent lokal forvaltning. På vernemyndighetenes kart over dalen er disse småstedene og deres navn visket ut. Trolig er dette bare et av mange eksempler på en maktar-

roganse som tidvis preger verneforvaltninga. Historieforskning kaller Lien det. Rekka av dem som føler at verneforvaltninga ikke tar nok hensyn til de verdiene som lokale sedvaner og tradisjoner representerer, er mange.

Forvaltning som bryter ned relasjonelle verdier og praksiser

Offentlig forvaltning innebærer at myndighetene styrer hvordan folk opptrer. Når det gjelder folks naturbruk, skjer styringa først og fremst gjennom lovgiving, og politikk nedfelt i utredninger, budsjetter og stortingsmeldinger. Blant lovene som påvirker folks naturbruk er naturmangfoldlova, friluftsløva, lovene knyttet til elver, jakt og fiske, lov om motorferdsel i utmark, og plan- og bygningslova. Lovene kan ses på som en statlig inngripen i lokale praksiser. Folks forhold til grunn, steder og landskaper har for eksempel endret seg med friluftslivets inntreden på lokale arenaer, arenaer som tidligere var preget av lokale praksiser. Slik det mange steder har blitt, har utenforstående sterke meninger om lokale forhold – for eksempel sauehold. Kommunene etablerer hytteområder som reduserer beiteland, myndighetene tillater industripasninger som kraftproduksjon, kraftlinjer og veier midt i eller gjennom beiteområder. Kommunenes rett til å bestemme hva arealene skal brukes til, vil ofte rokke ved etablerte praksiser og tradisjoner. Alt dette betyr underminering av relasjonelle naturverdier, altså praksiser som har vært knyttet til folks liv. De erstattes av instrumentell tenkning som gjerne legitimeres med sysselsetting og vekst, og med fyndord som utvikling og modernisering. Erstatningene er stort sett instrumentelle tiltak, tiltak som bidrar til gode og innbringende liv for noen, men forringer naturen.

I de offentlige dokumentene som omhandler natur og naturbruk er verdidiskusjonene tilnærmet fraværende. Man tar verdigrunnlaget i den offentlige politikken for gitt, eller diskuterer verdiene i form av målsettinger. Unntaket er diskusjonen av Naturmangfoldlova i åra før 2010. Diskusjonene om økosystemtjenester, som også kom på dagsorden rundt 2010 og reflekterte en internasjonal debatt, var imidlertid preget av instrumentalitet og handlet om hvordan man skulle hente ut større – stort sett økonomiske – verdier gjennom slike tjenester. Heller ikke i evalueringsforskninga rundt den nye

verneområdestyringa, er verdigrunnlaget viet stor oppmerksomhet (Hausner et al., 2021; Lundberg et al., 2021).

I evalueringa av vernestyreforvaltninga trekkes villreinen fram som en spesiell naturverdi, og en verdi som Norge er forpliktet til å forvalte på en god måte (Lundberg et al., 2021). Forskninga viser at dette ikke er så lett, og ofte settes vernestyrene på prøve. Villreinen påvirkes av tiltak som støtter moderne livsførsel; veier, hytter, kraftanlegg, kraftlinjer, og trafikk av turister og friluftsfolk. Beiteområdene blir mindre, vandrekorridorene snevres inn, og reinen unngår områder den har pleid å bruke. Hovedproblemet er kumulative effekter: det er ikke bare ett, men mange forhold som forstyrrer reindrifta (Riseth & Johansen, 2018). Vern i form av nasjonalparker og landskapsvernområder skal redusere virkningene, men gjennomgang av arbeidet i vernestyrene utført av forskerne, viser til svært mange dispensasjonssaker (Lundberg et al., 2021), særlig knyttet til ferdselsforbud, men også til krav om utvikling, etablering av løyper, stier og hyttefelt. Styrene møter åpenbart mange og motstridende interesser i forsøket på å forvalte verneområdene til villreinens beste. Analysen gir inntrykk av at det hersker en slags pragmatisme i styrene, og at det stadig føres dialog med mange interessenter. Villreinen skal vernes, men verneområdene skal brukes. Blant de tapende partene er reinen og reindrifta. I dette ligger det et dilemma. Men dette er i tråd med de politiske ønskene – naturens egenverdi er åpenbart ikke et tungtveiende argument; det er instrumentelle og relasjonelle verdier som har størst politisk gjennomslagskraft.

Besøksforvaltningas verdigrunnlag

Besøksforvaltning som begrep reflekterer en relasjonell tenkning – den adresserer forholdet mellom de besøkende, naturen og de som sår for forvaltninga. Fagfeltet er preget av instrumentell tenkning i den akademiske litteraturen. Man tilrettelegger for de besøkende enten for å tekkes dem – gi dem gode opplevelser innenfor en miljømessig gitt ramme – eller tilrettelegger slik at bivirkningene av besøkene blir minst mulig. Dette kan betraktes som en spennvidde som forvaltninga beveger seg innenfor, en trekant hvor naturens egenverdi, instrumentelle verdier og relasjonelle verdier utgjør hjørnene.

Miljømyndighetene og reiselivsnæringa vil plassere seg noe ulikt i dette feltet, og dette utgjør et spenningsfelt.

Spenningene vil særlig dreie seg om hvordan man skal håndtere naturens egenverdi. Er disse verdiene absolutte? Som nevnt gir myndighetene ofte dispensasjoner og unnviker strenge vernekrav (Lundberg et al., 2021). Folks relasjoner til naturen teller da mer enn egenverdien. Det er gjerne relativt stor enighet om prinsippene. For eksempel skal naturforvaltninga være bærekraftig. I praksis tøyes prinsippene og preges av kompromisser. Slik må det kanskje være i et demokratisk samfunn. I praksis utfordres også både naturens egenverdi og relasjonelle naturverdier av instrumentell tenkning og produksjon av økosystemtjenester. En oversikt over temaene på konferanser der besøksforvaltning har vært tatt opp, viser at det stort sett er instrumentelle verdier som diskuteres (Viken et al., 2020). Men forholdet til lokalsamfunn, generelle utviklingstrekk i friluftslivet og medvirkning, er temaer på lista som forteller at relasjonelle forhold også er med i diskursen (Hyslop & Eagles, 2007; Viken et al., 2020).

Konklusjon

Dette kapitlet har omhandlet verdier knyttet til friluftsliv, naturforvaltning og besøksforvaltning. Kapitlet tar utgangspunkt i det tradisjonelle skillet mellom naturens egenverdi og de instrumentelle verdiene som tilskrives den, og i særlig grad i den internasjonale fagdiskursen der relasjonelle verdier diskuteres. Dette er et perspektiv som er velkjent i Norge. Friluftslivet, slik vi kjenner det, er en relasjonell verdi for nordmenn. Vi har et nært forhold til naturen – i alle fall de fleste av oss – og friluftslivet er både en konsekvens og en skaper av denne relasjonen. Dessuten er dette forholdet en del av vår identitet, sies det. Det er imidlertid ikke dette nære forholdet som trer fram i analysene av friluftslivet slik det arter seg i de offentlige diskursene og politikken. Her dominerer instrumentell tenking – naturen skal utnyttes til beste for folk flest, eller kommersielle formål. Og i de overordnede diskusjonene av friluftsliv er perspektivet det samme, hva slags helsemessig eller industriell nytte vi kan dra ut av naturen. Konklusjonen er at både naturens egenverdi og de relasjonelle verdiene taper i møtet med samfunnets nytteorientering.

Referanser

- Bjærke, M. R. (2015). *Inn med naturens egenverdi. Om verdigrunnlaget for norsk miljøpolitikk på 2000-tallet* [Masteroppgave]. Universitetet i Oslo.
- Bjærke, M. R. (2018). Hvor ble det av naturens egenverdi? *Nytt Norsk Tidsskrift*, 35(1), 7–21.
- Chan, K. M. A., Gould, R. K., Pascual, U. & Muraca, B. (2016). Why protect nature? Rethinking values and the environment. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 113(6), 1462–1465. <https://doi.org/10.1073/pnas.1525002113>
- Faarlund, N. (2015). *Friluftsliv – en dannelsesreise*. Ljåforlag.
- Graeber, D. (2001). *Toward an anthropological theory of value: The false coin of our own dreams*. Palgrave Macmillan.
- Grubert, E. (2018). Relational values in environmental assessment: The social context of environmental impact. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 35, 100–107. <https://doi.org/10.1016/j.cosust.2018.10.025>
- Hausner, V. H., Engen, S., Muñoz, L. & Fauchald, P. (2021). Assessing a nationwide policy reform towards community-based conservation of biological diversity and ecosystem services in the Alpine North. *Ecosystem Services*, 49, Artikkel 101274. <https://doi.org/10.1016/j.ecoser.2021.101274>
- Himes, A. & Muraca, B. (2018). Relational values: The key to pluralistic valuation of ecosystem services. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 35, 1–7. <https://doi.org/10.1016/j.cosust.2018.09.005>
- Hoelle, J., Gould, R. K. & Tauro, A. (2021). Beyond «desirable» values: Expanding relational values research to reflect diversity of human–nature relationships. *People and Nature*, 00(1), 1–2. <https://doi.org/10.1002/pan3.10228>
- Hyslop, K. E. & Eagles, P. F. J. (2007). Visitor management policy of national parks, national wildlife areas and refuges in Canada and the United States: A policy analysis of public documents. *Leisure/Loisir*, 31(2), 475–499. <https://doi.org/10.1080/14927713.2007.9651382>
- Ingulfsvann, A. S. (2013). *Verdiforskyvning i friluftslivet i lys av økologisk økonomi* [Doktorgradsavhandling]. Nord universitet.
- Jax, K., Chan, K. M. A., Muraca, B. & Pascual, U. (2018). Caring for nature matters: A relational approach for understanding nature's contributions to human well-being. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 35, 22–29. <https://doi.org/10.1016/j.cosust.2018.10.023>
- Lien, M. (2022). What's love got to do with it? Care, curiosity, and commitment in ethnography beyond the human. *Environmental Humanities*, 14(2), 458–474. <https://doi.org/10.1215/22011919-10341802>
- Lindskog, A. (2020). *Mot et lokalt forankret naturvern: En studie av utviklingen i Lyngsalpan verneområdestyre under ny forvaltningsmodell* [Masteroppgave]. UiT Norges arktiske universitet.
- Lundberg, A. K., Gundersen, V., Fauchald, O. K., Vistad, O. I., Fedreheim, G. E., Bardal, K. G. & Gjertsen, A. (2021). *Evaluering av forvaltningsordning for nasjonalparker og andre store verneområder* (NF rapport nr. 1/2021). Nordlandsforskning.

- Meld. St. 18 (2015–2016). *Friluftsliv – Natur som kilde til helse og livskvalitet*. Klima- og miljødepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld.-st.-18-20152016/id2479100/>
- NOU 2004:28. (2004). *Lov om bevaring av natur, landskap og biologisk mangfold*. Miljødepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2004-28/id379078/>
- Næss, A. (1976). *Økologi, samfunn og livsstil: Utkast til en økosofi*. Universitetsforlaget.
- Pascual, U., Balvanera, P., Díaz, S., Pataki, G., Roth, E., Stenseke, M., Watson, R.T., Dessane, E. B., Islar, M., Kelemen, E., Maris, V., Quaas, M., Subramanian, S. M., Wittmer, H., Adlan, A., Ahn, S., Al-Hafedh, Y. S., Amankwah, E., Asah, S.T. & Berry, P. (2017). Valuing nature's contributions to people: the IPBES approach. *Current opinion in environmental sustainability*, 26, 7–16. <https://doi.org/10.1016/j.cosust.2016.12.006>
- Riseth, J. Å. & Johansen, B. (2018). *Inngrepskartlegging for reindrifta i Troms fylke* (Rapport nr. 23/2018). Norge.
- Skavhaug, I. M. O. (2020). *Mangfoldige verneområder: Å utforske forståelser av vernet natur og landskap i Nord-Troms* [Doktorgradsavhandling]. UiT Norges arktiske universitet.
- Skjerstad, R. B. F. (2021). *Der landet ble samlet: Friluftsliv i norgeshistorie 1940–1970* [Masteroppgave]. Universitetet i Oslo.
- Stenseke, M. (2018). Connecting «relational values» and relational landscape approaches. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 35, 82–88. <https://doi.org/10.1016/j.cosust.2018.10.023>
- Tordsson, B. (2010). *Friluftsliv, kultur og samfunn*. Høyskoleforlaget.
- Vandvik, V. (2022, 15. oktober). Sette pris på naturen. *Klassekampen*.
- Viken, A., Benonisen, R. & Svensson, G. (2020). Det ustyrlige friluftslivet. I A. Viken (Red.), *Turismens paradokser: Turisme som utvikling og innvikling* (s. 267–300). Orkana Akademisk.
- Øian, H. & Skogen, K. (2016). Property and possession: Hunting tourism and the morality of landownership in rural Norway. *Society & Natural Resources*, 29(1), 104–118. <https://doi.org/10.1080/08941920.2015.1041658>

Viken, A. (2025). Tilrettelegging for friluftsliv. I A. Viken, G. Svensson & R. Benonisen, *Friluftsliv og besøksforvaltning*. (s. 155–176). Fagbokforlaget. DOI: <https://doi.org/10.55669/oa481108>

Kapittel 8

Tilrettelegging for friluftsliv

Arvid Viken¹

1 Takk til Odd Rudberg, Kirsti Gurholt og Leif Inge Magnussen for kommentarer i prosessen

Innledning

Den rette linja mellom to punkter i landskapet er ikke alltid den raskeste. Det lønner seg ofte å gå i buer, for å unngå bratte skrenter, komme rundt et stup, eller bare en oppgått sti. Stier slynger seg mellom fjell og gjennom søkk og daler der det er lettest å ta seg frem. Enkelte steder er stiene bearbeidet, eller tilrettelagt som man gjerne kaller det; klopper over myrer, bruer over elver, trapper gjennom ei ur, eller et tau å holde seg i – altså noe som gjør det mulig eller lettere å passere. Tilrettelegging kan også bunne i en grunneiers ønske om å tjene penger på en utmarkskafé eller lignende, mens kommunene kan kreve inn avgift for å dekke inn kostnadene ved sin tilrettelegging – for eksempel en badeplass eller parkeringsplass. Noen ganger tilrettelegges det for å beskytte naturen, eller å styre trafikken, for eksempel gjennom å legge en sti utenom ei myr. Tilrettelegging kan innebære store endringer i terrenget som veier og steintrapper, eller moderne tekniske installasjoner. Ofte vekker dette debatt, og brukerkonflikter er ganske vanlig i tilknytning til det moderne friluftslivet. I dette kapitlet skal vi se nærmere på hvilke muligheter og utfordringer som ligger i tilrettelegging for friluftsliv og naturbasert turisme. I forskning omkring turisme og naturforvaltning er dette et tema, og særlig innen det som kalles besøksforvaltning (Miljødirektoratet, 2023).

For mange i Norge handler friluftslivet om aktiviteter i naturområder, og i hovedsak om fysiske aktiviteter. Som vi vil komme inn på seinere, er det et normativt element i hva som forstås som friluftsliv, også hos norske myndigheter. De opererer med friluftslivsdefinisjon hvor *menneskelig miljøforandring* og *naturopplevelser* er sentralt. I dagens moderne samfunn har vi mange former for aktiviteter i friluft som ikke vil falle innenfor en streng forståelse av begrepet eller hvor andre mål enn de nevnt over er viktigere, aktiviteter hvor formålet er trening, teste sine egne grenser og der utstyr og teknikk er sentralt for aktiviteten; langrenn i preparerte løyper, stisykling, stiløping, fjellklatring, randonné-skikjøring, kiting, rafting og så videre. Behovet for tilrettelegging er lavere i en klassisk eller puristisk forståelse av friluftslivet. Om man liker det eller ikke, tilrettelegging er et av de viktigste grepene for å få flere ut på tur og til å bruke naturen.

I de fleste land foregår vandring i naturen langs veier eller opparbeidede løyper. Også i Norge er dette vanlig, folk følger stier som over tid har vokst fram eller som folk selv har tilrettelagt. Grunnet et hevdvunnet og lovfestet prinsipp – allemannsretten – er de fleste naturområder i Norge tilgjengelige (se kapittel 6).

Vi kan gå hvor vi vil, selv om det er på annen manns eiendom og vi har rett til å ferdes også utenfor stier så lenge ferdselen er hensynsfull og skjer uten å ødelegge for grunneieren eller er til sjenanse for andre. Den internasjonale litteraturen om tilrettelegging er begrenset eller i det minste litt annerledes – den handler mest om styring og ledelse av områder som myndighetene eier eller har råderett over. Heller ikke på norsk er tilrettelegging for friluftsliv mye omskrevet – det finnes intet omforent grunnleggende perspektiv eller teori for en slik øvelse.

Derfor tar dette kapitlet utgangspunkt i den norske offentlige debatten; hva vi mener med tilrettelegging, de faglige diskursene og kjente debattene, og gir en gjennomgang av systemet rundt tilrettelegging, landskapets tilpasning, tendensen til kommersialisering og de endringer dette betyr i forhold til de tidlige debattene i feltet. Kapitlet viser flere ganger til hvordan tilrettelegging skjer i Nordreisa kommune i Nord-Troms, der vi har gjort feltarbeider knyttet til et forskningsprosjekt (kalt Allemannsrettens omstridte natur, finansiert av Norges forskningsråd) (se Granås & Svensson, 2021, se også kapittel 9).

Tilrettelegging – hva mener vi med det?

Tilrettelegging er et hverdagslig ord. Tilrettelegging betyr at noen gjør utøvelsen av en aktivitet lettere for seg selv eller andre. Det er ofte en tidlig fase i en prosess; vi tilrettelegger ei tomt, et potetland eller et klasserom. Når det er tilrettelagt, kan man starte husbygginga, sette potetene, begynne undervisninga. Tilsvarende er det ofte også i friluftslivet, vi tilrettelegger stien og rasteplassen for så i ettertid nyte godt av arbeidet. Ofte er tilrettelegging for friluftsliv en omfattende prosess som både omfatter avklaring med grunneiere, andre brukerinteresser og kommunal arealplanlegging. Begrepet innebærer altså at vi planlegger, rydder, tilordner, installerer noe for friluftsliv, eller for at flere skal kunne komme seg ut på tur eller i andre aktiviteter. I den engelskspråklige litteraturen brukes begrepet *management* oftest som et vidt begrep, eller *organizing*, *facilitating* og *arranging for*. Hver især gjenspeiler disse begrepene aspekter ved det vi legger i tilrettelegging, at vi gjør tilgangen eller utøvelsen enklere (fasilitering), men også at det er noe vi styrer og leder (organiserer). Tilrettelegging er altså langt fra et klart avgrenset fagfelt. Vi har flere organi-

sasjoner i Norge som har som sin primæroppgave å tilrettelegge, mellom disse ulike myndigheter, så vel statlige som kommunale, samt de halvoffentlige friluftsrådene, lokale grendelag, turlag, og Den norske turistforening (DNT).

Tilrettelegging for friluftsliv er et felt som diskuteres både i offentlige, private og akademiske sammenhenger. Diskusjonen har ofte en normativ karakter, den forfekter hva som er riktig og galt, for eksempel at det enkle friluftslivet er mer verdifullt og høyverdig enn det teknologibaserte og kommersielle. Mange som forfekter slike synspunkter, utøver likevel moderne aktiviteter som å gå på ski i oppkjørte spor eller sykle langs skogsveier. Arne Næss (1987), Norges fremste friluftslivsfilosof, kalte dette for *friluftaktiviteter*, ulikt det livet han mente friluftsliv henspiller på, og som i hans perspektiv omfatter alt liv i naturen. Framtredende forskerne på friluftsliv i Norge har også framhevet at det er stor forskjell på byfolkets og landsbygdenes friluftsliv (Breivik, 1978; Pedersen, 1995). Det urbane friluftslivet rommer aktiviteter som fotturer, løping, skiturer, kanopadling og sykling, samt diverse moderne aktiviteter, mens landsbygdas friluftsliv har røtter i ulike høstingstradisjoner som bærplukking, fiske og fangst (Pedersen, 1995). I det «urbane» friluftslivet er tilrettelegging sentralt, i det høstingsbaserte marginalt. Derfor vil en diskusjon av tilrettelegging, først og fremst dreie seg om det «urbane» friluftslivet som ikke lenger kun utøves av byfolk, men også er blitt en del av livet på landsbygda. Vi tilrettelegger altså for det vi kan kalle moderne friluftsliv, et friluftsliv som har tatt i seg mye av det som de første generasjonen friluftslivsfilosofer og -forskere var skeptiske til.

Friluftslivet ble på 1800-tallet fremmet fordi aktiviteten representerte skattede idealer som frihet, likhet og lovprising av naturens vesen (se kapittel 2). Naturen var fri, og i naturen var vi alle like. Naturen hadde også verdi som arena for utvikling av menneskets kropp og sjel. Dette var hovedfilosofien bak etableringa av Den norske turistforening (1868) (også kalt DNT eller Turistforeningen). Det var også dem som alt den gang så forretningsmuligheter i feltet. Men Turistforeningen har holdt fast på retorikken om at kommersielle hensyn ikke skal få en dominerende plass. «DNT ønsker at flest mulig skal få oppleve glede i naturen, nå og i framtiden [...]», het det på hjemmesidene i 2022. Men man skal ikke blå langt i hjemmesidene for å finne kommersielle elementer, både som promotering av egne aktiviteter og i form av reklame for det meste som kan forbindes med friluftsliv. Slik sett operer DNT i grenselandet mellom de gamle friluftslivsidealene og det kommersielle friluftslivet. I tillegg poengterer DNT at de arbeider for å fremme folkehelsen. Dette fortoner seg som et ekko fra myndighetenes syn på feltet.

I Kultur- og kirkeledningsdirektoratets veileder «Tilrettelegging av turveier, løyper og stier» (Kultur- og kirkeledningsdirektoratet, 2008, s. 9) framheves hensikten med tilrettelegging: «Det sentrale er at befolkningen som helhet skal gis mulighet til å drive idrett og fysisk aktivitet.» Tilrettelegging er altså tiltak for å oppnå et slikt mål. Dette omfatter blant annet informasjon og markedsføring, merking og skilting, fysiske tiltak langs veier, stier og skiløyper, samt fasiliteter som parkering, rasteplasser, toaletter og renovasjon. Disse tiltakene kan være mer eller mindre til stede. Tilrettelegging kan spenne fra nesten ingenting til svært omfattende, men det finnes intet system i Norge som graderer tilrettelegging på samme måte som man i en nasjonal standard graderer turløyper. I den turløypegraderinga som er rådende i Norge i dag er vanskelighetsgrad vurdert skjønnsmessig ut fra et sett kriterier, og gradert med kategoriene enkel, middels, krevende og ekspert og fargene henholdsvis grønn, blå, rød og sort. Systemet forvaltes av Den norske turistforening, Innovasjon Norge og Friluftsrådenes landsforbund, beskrevet i en egen håndbok. Om det i tillegg trengs et graderingssystem for grad av tilrettelegging skal ikke vi ta stilling til her. Grad av tilrettelegging, altså hvor omfattende den er og med hvilken kvalitet, vil påvirke hvem som kan benytte tiltakene.

Hva man anser som sentralt i tilrettelegging er avhengig av faglig eller politisk ståsted. Vorkinn og Gåsland (1993) anga tre hovedmotiver for fysisk tilrettelegging; bedre adkomst, gjøre utøvelsen enklere, eller tiltak som styrker opplevelsen (servicetilbud, parkering, renovasjon, toaletter og vedlikehold av naturen). Dette innebærer aktiviteter motivert av å styrke opplevelsesmulighetene og aktivitetsmulighetene som naturen byr på, men også å fremme det som et forretningsområde, og som en oppgave for offentlig politikk. Det finnes ulike faglige ståsteder i analyser av feltet, en verdi- og idemessig – filosofisk – tilnærming, en økonomisk eller merkantil, en juridisk og en helse- og sosialpolitisk, men også andre. Det er ikke nødvendigvis noen motsetning mellom perspektivene, men de representerer ulik vektning. Filosofene som sto sentralt i den tidlige diskusjonen av friluftsliv ville ha minst mulig tilrettelegging – man skulle leve i og med naturen. Dersom man prioriterer helseaspektet, vil man bearbeide løyper og stier (for eksempel asfaltering) og anlegge broer og klopper slik at flest mulig kan ta del i aktivitetene. Med et kommersielt utgangspunkt vil man vurdere å legge inn tjenester noen kan gjøre forretning på. Vi kan også tilføye et ytterligere element, friluftsliv som et friksjonsområde – det er til stadighet uenighet om tolkninga av feltets lover og regler. Siden friluftsliv stort sett foregår

på andres eiendom, er det ikke å undres at det fram gjennom har vært mange stridigheter (se Reusch, 2012). Det dreier seg ofte om hvordan friluftsløva skal tolkes. Også dette er et akademisk felt (Reusch, 2012). Vi er også kjent med grunneiere som har protestert på hvordan deres landområder blir presentert i sosiale medier – dette er en tilrettelegging som bare er i sin begynnelse.

Folk er opptatt av friluftslivet og har meninger om det. Derfor er det ikke engang enighet om hva det egentlig er, eller hvor grensene for det går. For eksempel har en av bidragsyterne i denne boka uttrykt skepsis mot å skulle innlemme motorisert ferdsel i feltet (Svensson & Rudberg, 2021). En slik forståelse av begrepet er også presisert i Stortingsmelding 18 (2015–2016) *Friluftsliv — Natur som kilde til helse og livskvalitet*: «Motorisert ferdsel omfattes ikke av friluftslivsbegrepet, slik det er definert i den offentlige friluftslivspolitikken. Det er samhandlingen mellom fysisk aktivitet og naturopplevelse som regjeringen ønsker å legge til rette for» (kapittel 2). Veksten i elsykling har ikke gjort denne avgrensninga lettere – vi som ikke har det, går med hjertet i halsen langs det vi trodde var *gangveier* og ønsker dem bort. Når det ikke finnes en klar faglig avgrensning av fenomenet, er rommet for politiske forhandlinger og kontroverser desto større.

Friluftsliv som diskursivt felt

Friluftslivets tilrettelegging er ikke et nøytralt eller universelt anliggende, men representerer verdier, interesser og maktposisjoner. Når myndighetene vektlegger folkehelse, er det selvsagt på vegne av folket, men det er også for å redusere utgiftene i helsesektoren. Når det skapes slalåmanlegg, er helseargumentet underordnet; motivet er å tilrettelegge for en idrett og lek, eller for å tjene penger. Når man lager bro over Vøringsfossen i Hardanger, eller når man monterer gondolbaner i fjellssidene er det for å skape et bredere og bedre grunnlag for reiseliv som næring. Det kalles også tilrettelegging når man setter inn tiltak for å kanalisere ferdselen for å skjerme naturen, men omtales ofte med et annet begrep: skjøtsel – tiltak som gjøres for å opprettholde eller tilbakeføre et steds eller områdes naturtilstand. I verneområder vil *tilrettelegging* for friluftsliv måtte omsøkes, mens skjøtsel gjøres for å opp-

rettholde verneformålet og er dermed automatisk tillatt. Formål med tiltaket er altså vesentlig.

Formålene, motivene for og holdningene til tilrettelegging er altså høyst forskjellige. Allerede i det moderne friluftslivets tidligste fase var det flere som uttrykte skepsis til tilrettelegging, i alle fall til menneskelig påvirkning av naturen. Blant disse var Nansen (1916). Han var i høyeste grad en tilhenger av friluftslivet. Friluftsliv bringer oss mennesker nærmere naturen, mente han. Man skulle føle dens krefter på kroppen, gjerne også sloss mot dem – helst aleine. Folk måtte komme ut av byens «kasser» og på tur. Han satte bylivet opp mot livet i og med naturen. Det gjøres også i dag – verdikampen i dag er omtrent som på Nansens tid, men de urbane verdiene har langt større plass enn den gang. Dette dreier seg også om forholdet mellom instrumentelle og biosentriske verdier i friluftslivet (se kapittel 7) – mennesket versus naturen. Noen inntar et økologisk mellomstandpunkt og forsvarer menneskets plass i naturen.

Tilrettelegging for friluftsliv rommer altså interessemotsetninger, bruker-konflikter, reguleringsiver og -motstand. Dette henger sammen med at det er mange typer aktiviteter i friluft, som det knyttes ulike verdier og interesser til, og som ofte står ofte i motsetning til hverandre. Når myndighetene fremmer økosystemtjenester (se kapittel 7), representerer det et instrumentelt verdisyn – naturen skal utnyttes til beste for oss mennesker, ikke til beste for naturen, selv om vi skal ta hensyn. Verdiståsted har altså betydning for opplevelsen, og dermed også for tilrettelegginga. Tendensen er, sier Olsen (2009), at naturopplevelsen blir mindre sentral jo mer omfattende tilrettelegginga er, mens Aasheim (2022) sier at tilrettelegging ikke bringer oss nærmere, men fjerner oss fra naturen. Som nevnt innførte derfor Arne Næss begrepet *friluftaktiviteter*, som også omfattet hans egen klatring. Det spesialiserte og tilrettelagte friluftslivslandskapet er en trussel mot friluftsopplevelsen, mente Tordsson, i 1978. Altså, det er vanskelig å tilrettelegge uten at noen har motforestillinger eller misliker det.

I sin masteroppgave har Olsen (2009) gitt en illustrasjon av hvordan tilrettelegginga omgjør en skitur til noe annet enn det den kunne ha vært. Når folk skal ut på ski, velger de fleste de oppkjørte sporene heller enn å trekke i løssnø. Men ei tilrettelagt skiløype styrer hvordan vi oppfører oss. Vi halser av gårde i det oppkjørte sporet fordi sporet inviterer til det og andre gjør det. Var det ikke for løypa hadde vi måtte bestemme selv. Altså, løypa reduserer handlingsrommet, og naturen blir omgjort til en arena for skitrening, sier Olsen (2009). Naturopplevelsen ved å trekke et skispor er mangfoldig, mens

turen i et maskintråkket spor er kroppsorientert sportsutgytelse. Men analyser som Olsens er normative, som Nansens, Zapffes, Næss' og Faarlunds var det. Noen vil selvsagt mene at de også får mange slags opplevelser ut av turene i skiløypene. Overgangen fra løypetrakking i løssnø til treningsøker på ski er knyttet til vår tids kommersialisering av friluftslivet. Folk har i dag flere par ski, ski for ulike terreng, fører og aktiviteter. Slik sett bidrar skiløperne og de opparbeidede løypene til forbrukersamfunnet, både på godt og vondt. Det var også en av Arne Næss' store bekymringer: «[...] fra selgersynspunkt gjelder det å selge kostbarest mulig oftest mulig. Dette favoriserer motepreget utstyr. Kort sagt maksimering av utstyrsdilla» (Næss, 1974). Han mente at naturen skal nytes slik den byr på seg selv uten tilrettelegging.

Friluftslivets landskap – stier og annen infrastruktur

Friluftslivet foregår i utgangspunktet relativt ubemerket. Folk går på tur, til fjells, fisker og plukker sine bær som en del av hverdagslivet. Men slik utviklinga har vært, er tilrettelegginga for friluftslivet blitt større og tydeligere landskapselementer, både i det fysiske eller materielle som i det levde landskapet. Gjennom installasjoner som skiheiser, gondolbaner, via ferrataer, sherpatrapper og liknende, går landskapet fra å være relativt uberørt natur, til noe som mange steder minner om et industrilandskap. Skiresorter og gondoler representerer et moderne produksjonslandskap som har lite til felles med naturområder knyttet til den tradisjonelle forståelsen av friluftsliv – bortsett fra frisk luft – og utgjør betydelige landskapsendringer. Ikke bare fysiske strukturer, men også menneskelige praksiser og verdier endrer seg. Begreper som *fritidslandskap* og *turistlandskap* tilsier at steder er preget av fritids- og turistaktiviteter. «Verneområde» er også et historisk sett et interessant begrep, basert på ideer og politikk med mål om å redusere menneskelige inngrep og preg på naturen. Paradoksalt nok brukes menneskenes trang til å oppleve «uberørt natur» som argument for landskapsvern. I mange land er vern ensbetydende med turisme.

I mange kommuner finnes formelt definerte friluftsområder. Dette er områder som er vedtatt av kommunene og som forvaltes av kommuner eller interkommunale friluftsråd. Disse kan være såkalte *statlig sikrede friluftsområder*, det vil si områder som er kjøpt opp av og sikret for friluftsmål av stat og kommune gjennom klausuler i grunnboka som begrenser hva eiendommen

kan brukes til. Grunneierretten brukes altså som et verktøy for regulering. I tillegg vil dette også gjenspeiles i arealplaner. Foruten dette finnes mange nasjonalparker og landskapsvernområder der friluftsliv inngår i verneformålet, og enda flere der friluftsliv utøves. Jotunheimen, Rondane, Dovre og Hardangervidda er nasjonalparker, men var blant de mest brukte områdene i norsk fjellturliv også før de fikk vernestatus. Lyngenthalvøya er landskapsvernområde, altså et område med et formelt vern, men har i lang tid vært kjent som et område for fjellklatring og toppskikjøring – dette foregår altså innen et vernet område. Det finnes også vernede *kulturlandskap* som har roller i friluftslivssammenheng, for eksempel gamle boplasser, gamle setre, steinrøyser og veier (Miljødirektoratet & Riksantikvaren, 2015). Og det finnes kulturminner som ikke formelt er vernet, som Rallarvegen over Hardangervidda, Munketrappa i Indre Hardanger (som en del av Dronningstien), Bukkelægeret mellom Gjendebu og Memurubu i Jotunheimen. I Reisadalen går en av de *historiske vandrerutene* vi har i Norge. Dette er en ordning i samarbeid med Riksantikvaren og Den Norske Turistforening (DNT).

På grunn av allemannsretten er naturen og landskapet å anse som fellesgoder. Det samme gjelder mye av tilrettelegginga for friluftsliv. Altså er det noe alle kan benytte seg av, noe vi har felles. Det er ikke dermed sagt at alle benytter seg av fellesgodene, men når det gjelder friluftslivet er andelen stor, mellom 75 og 95 prosent sier de utøver friluftsliv, avhengig av hvordan det måles. Kanskje er dette også en av grunnene til at folk flest har meninger om feltet og om tilrettelegginga.

Den viktigste infrastrukturen og landskapselementet for friluftslivet er veier og stier. Det er skrevet både bøker og avhandlinger om temaet (se for eksempel Ingold, 2010; Ingold & Vergunst, 2008; Solnit, 2001; se også kapittel 13). Anett Bischoff (2012) har skrevet en doktoravhandling om norske stier. Hun beskriver hvordan det fra gammelt av fantes et mylder av stier og gangveier som er blitt til gjennom folks behov for å flytte seg i terrenget, til beiteområder, høstingsområder, setre og nabobygder. Stiene var og er infrastruktur. Stier som går kun til et utkikkspunkt hadde neppe stor praktisk nytte i tidligere tider, men er sentrale i dagens friluftsliv. Friluftslivet har gjort mange stier og gangveier om til turstier, ofte fulgt opp med ytterligere tilrettelegging, så vel fysiske (utbedringer, bruer og klopper, etc.) som informasjonsmessige (kart, stibeskrivelser, nettsted, etc.). «Turstiene er på mange måter et skjæringspunkt mellom de gamle stiene og de nye tilrettelagte stiene [...]», sier

Bischoff (2012, s. 64), som også peker på dette som «en glidende overgang mellom organisk framvokste og bevisst tilrettelagte stier». Hun ser på stiene som et bindeledd mellom kultur og natur; stier representerer kulturavtrykk i naturen. Stier utgjør et hovedelement også i den moderne tilrettelegginga for friluftsliv, og feltet er stadig i utvikling. Stier opparbeides og bearbeides og blir mer og mer til veier og om vinteren til preparerte skiløyper.

Bischoff (2012) påpeker at stier som er mye brukt og omtalt ofte får en høyere status enn de som aldri omtales. Hun viser til prosesser som både representerer institusjonalisering og tidvis ikonisering. Det høyeste nivået i stihierarkiet er nasjonale turiststier. Myndighetene har tatt en aktiv rolle og har utpekt noen som nasjonale turiststier definerte gjennom stor attraksjonskraft og opplevelsverdi. Dette er stier og turmål som gjennom langsiktig og helhetlig planlegging skal tåle meget høye besøkstall uten at natur-, kultur- og opplevelseskvalitetene forringes, og som samtidig skal bidra til lokal verdiskaping (Miljødirektoratet, 2023). Stiene får også statsstøtte. De mest kjente er stiene til Trolltunga, Preikestolen og over Besseggen.

De kongelige har flere steder gitt status til tilrettelagte stier. Det finnes flere dronningstier, stier hvor Dronning Sonja har gått, og som er mye trafikkert. En av dem er i Hardanger, mellom Kinsarvik og Lofthus. Stien er *blåmerket* med dronning Sonjas signatur på store steiner i begge ender. Ved starten av stien til Blåisvatnet i Lyngen finnes Kronprins Haakons signatur på en stein (se kapittel 13). Støtte til etablering eller styrking av stier synes også å ha blitt en måte ulike institusjoner viser at de tar samfunnsansvar på. For eksempel finansierer Sparebankstiftelsen stadig prosjekter knyttet til materiell og bestandig tilrettelegging (av stier) hvor det markeres at stiftelsen har vært med på tilrettelegginga. For eksempel har denne stiftelsen bidratt til tilrettelegging for friluftsliv på Tromsø-øya.

Offentlig tilrettelegging og kunnskapsgrunnlag

Det finnes i dagens Norge et betydelig apparat for tilrettelegging for friluftsliv, bestående både av offentlige og private aktører som både planlegger, utfører og vedlikeholder tiltak. Apparatet er lite enhetlig og til dels uoversiktlig. Det kan

likevel kalles et system, fordi de ulike aktørene forholder seg til hverandre og samarbeider en hel del. Systemet omfatter veier, stier, merking og varder, hytter av ulike slag, rasteplasser og parkeringsplasser, og anlegg for kano, kajakk og båter, samt skiløyper og opplegg for løypepreparering – og mye mer. Og myndighetene har en aktiv rolle i denne tilrettelegginga. Men kanskje er systemet mer velutviklet som byråkrati, enn som handlende aktører – mange lokale debatter tyder på det.

Friluftslivet er dermed også gjenstand for politisk og byråkratisk styring, først og fremst av Miljødepartementet og Miljødirektoratet. Ifølge et forslag til en handlingsplan for friluftsliv fra 1991, er hensikten med fysisk tilrettelegging å forbedre friluftslivsmulighetene. Dette har siden vært fulgt opp i flere stortingsmeldinger, blant annet gjennom *Friluftsliv – natur som kilde til helse og livskvalitet* (Meld. St. 18 (2015–2016)), men også gjennom andre styringsdokumenter. I tillegg til å sikre arealer til friluftaktiviteter der folk bor, er myndighetene også engasjert i mykere tiltak som informasjon, veiledning og opplæring. Blant institusjonene med ansvar for tilrettelegging for friluftsliv har Direktoratet for naturforvaltning, det som nå heter Miljødirektoratet, vært det mest sentrale. Direktoratet lagde allerede i 1991 en håndbok for stier, løyper og turstier som i 2008 ble bearbeidet av Kultur- og kirkedepartementet i *Tilrettelegging av turveier, løyper og stier*. Håndboka beskriver relativt detaljert hvordan man skal gå fram i utforming av slike tiltak. Dagens (2023) Kultur- og likestillingsdepartement har fortsatt en sentral rolle når det gjelder idrettsanlegg. Sammen med Norges Idrettsforbund og NTNU har departementet etablert et nettsted som heter *Gode idrettsanlegg.no*. Her finnes flere veiledere for sykkelstier, stimerking og stiforvaltning. I 2019 laget Miljødirektoratet en veileder kalt *Naturvennlig tilrettelegging for friluftsliv*. Den gir ganske detaljerte beskrivelser av hva som er god og dårlig tilrettelegging i sentrumsnære områder. Veilederen omhandler ikke bare tiltak, men har også fokus på hvordan tiltakene skal hensynta naturen omkring, eller utgjøre *Tilrettelegging på naturens premisser*, som det heter i en kapitteloverskrift. Veilederen gir råd om anleggelse av turveier, stier og løyper, aktivitetsområder (badeplasser), parkeringsplasser, og skilting. I seinere år har Miljødirektoratet gjennom Statens Naturoppsyn (SNO) kommet med *Stiskulen* som er et nettsted for stirelaterte saker som tilrettelegging og skjøtsel, og det er utarbeidet en veileder kalt *Plan for friluftslivets ferdselsårer* (Miljødirektoratet, 2019) som er «et virkemiddel for å identifisere, ivareta og utvikle stier, turveier, løyper og leder som er viktige for vår utøvelse av friluftsliv» (s. 2). Også Statens vegvesen

er på banen i forhold til friluftslivet, gjennom å ha laget en strategi for tilrettelegging for sykling (Vegdirektoratet, 2023).

Det er altså et betydelig offentlig engasjement rundt tilrettelegginga. Forvaltningsapparatet domineres av mennesker som er utdannet for det, men Bischoff (2012, s. 198) sier at de som tilrettelegger profesjonelt stort sett representerer naturvitenskaplige, positivistiske og (antatt) verdinøytrale analyser og kunnskap. Altså, det man kan kalle en teknokratisk tilnærming dominerer. Dette betyr at de praktiserte landskapene ikke har samme prioritet hos forvaltningsmyndighetene. Bischoff mener at tilrettelagte stier ofte ikke anerkjenner betydninga av estetikk, poesi og de meditative sidene ved naturopplevelsen (Bischoff, 2005, 2012). På lignende vis forteller en doktoravhandling fra Nord-Troms om en naturvitenskapelig dominans i verneområdene, noe reindrifta ofte opplever som tilsidesetting av sin kompetanse (Skavhaug, 2021).

Organisasjonene i friluftslivsfeltet rommer mange slags kunnskap – også en eksplisitt friluftslivskunnskap, basert på erfaringer og erfaringsutveksling. Det eksisterer åpenbart et praksissamfunn (*community of practice*) som deler sine erfaringer på tvers av organisasjoner og offentlige etater, til dels også på tvers av landegrenser. Et eksempel på dette er en veileder for *Merking av stier og løyper* utarbeidd av Nordisk forum for vegledning i natur- og friluftsliv fra 1986. Dette var resultat av et møte mellom eksperter. I våre dager foregår også en utstrakt erfaringsutveksling gjennom nasjonale og internasjonale nettverk og samarbeidsprosjekter. I Nord-Troms har vernemyndighetene og kommunene et relativt tett samarbeid med nord-finske nabokommuner, og de har tatt del i flere EU-finansierte Interreg-prosjekter, samt i et nettverk som heter *Europarc Federation*, der det utveksles erfaringer fra flere europeiske land. I slike nettverk skapes eller tilpasses prinsipper og retningslinjer, som oftest basert på omforent og praksisnær kunnskap med sideblikk til forsknings- og byråkratkunnskap.

Når det gjelder den lokale friluftslivskompetansen er det kanskje noe annerledes. Stort sett er det praktisk kunnskap som dominerer i det lokale tilretteleggingsarbeidet, uten at det er noe fag som stikker seg ut. Det foregår en organisk tilrettelegging hvor folk gjør det de føler for uavhengig av formell kunnskap. I større og planlagte tilretteleggingsprosjekter vil fag som arkitektur, ingeniørfag og planlegging være involvert, og når prosjektet skal settes ut i livet er det praktiske fag som muring, snekring eller liknende som gjelder. Et eksempel på teknokratisk tilnærming i friluftslivssammenheng er utviklinga av sherpatrapper. Konseptet er gitt; lokale krefter bereder grunnen med godkjenning av planer

og finansiering, så bringes inn et selskap som rår over steinarbeidere som gjør murerjobben. For det som kalles dagsturhytter og postkasseprogrammer (Stikk UT, ti-på-topp, Ut i Nord, Perleturer), er prosessen tilvarende. I disse tilfellene anvendes konseptuelle utviklingsmodeller – man følger en mal. For flere av organisasjonene i feltet er mantraet vekst. Bedre stier og merking, elektronisk markering av topper eller punkter med et tilhørende poeng- eller premierings-system finnes nær sagt over alt. Legitimeringa er at tiltakene er bra for folkehelsa.

Konseptutvikling er et betydelig fagfelt i tilknytning til industriutvikling og prosjektstyring (Samset 2008), og rommer en slags planleggingssystematikk som kan anvendes i mange felter. Ofte innebærer det at det arbeides på flere nivåer: et overordnet der selve konseptet blir til, og på lavere nivå hvor konseptene anvendes med nødvendige lokale tilpasninger, avhengig av hva tiltaket er. Når det lages sherpatrapp, er den lokale tilpasninga minimal ut over det å følge og bruke terrenget. For dagsturhyttene i Nord-Troms samarbeider Nord-Troms friluftsråd med et arkitektkontor og et byggefirma som er kjente med konseptet, og de lokale tilpasningsbehovene er minimale (se kapittel 9). En annen og diskutert side ved konseptuell tilrettelegging er at det representerer en form for standardisering. Man føler å ha opplevd det før. Det synes imidlertid å virke; stadig flere stier og punkter tilrettelegges, og stadig flere brukere kommer til.

Tendenser i friluftslivet – teknifisering og kommersialisering

Friluftslivet er skapt av moderniteten. I særdeleshet har transportsystemene vært viktige, jernbane, veier, biler, busser og fly (se kapittel 2 i). Ved hjelp av denne teknologien kom folk seg ut av byene, til landet der naturen fantes. Slik omtrent, beskriver Orvar Löfgren (1999) den tidlige turismens utvikling. Dette er også friluftslivets utvikling. Transportsystemene gjorde fjell- og andre naturområder tilgjengelige på en helt annen måte enn tidligere. Det var knapt hensikten, men en viktig tilrettelegging for friluftsliv. Noen steder har friluftsliv vært en del av begrunnelsen, trikken til Bymarka i Trondheim, Holmenkollbanen i Oslo, Fløybanen i Bergen, og alle skogs- og fjellveiene har vært og er viktig infrastruktur for friluftslivet.

Figur 8.1

Tilrettelegging rundt Vøringsfossen: Teknologi som trosser naturkreftene (Foto: A. Viken)

Deler av infrastrukturutviklinga har skjedd parallelt med en tiltakende industrialisering og urbanisering. Folk som arbeidet i industri, handel og service fikk fritid og ferier, og det fant sted en velstandsutvikling. Teknologiutviklinga viste også at menneskene kunne herske over naturen, utnytte den, og dette gjorde trolig folk mer fortrolig med å ferdes i naturen, og med å bearbeide den (se Løfgren, 1999). Etter som transportsystemene ble bedre, dro folk lengre ut, og besteg høyere fjell. Det var også et annet sosialiseringselement i dette: folk ble vant til at det var tilrettelagt for friluftsliv og fikk forventninger om at det skulle være tilrettelagt. Ofte har kommersielle interesser styrket dette, særlig i de siste tre tiårene; friluftslivet har blitt en stadig mer integrert del av den kapitalistiske økonomien.

Beames, Mackie og Attencio (2019) viser hvordan feltet som de kaller *adventure* har vært gjenstand for en slik utvikling. Det å ferdes ute var noe man foretok seg på fritida, aleine eller med familien, men er mer og mer blitt påvirket av en konkurranseideologi og kommersielle krefter. Som de sier, så begynte ofte kommersialiseringa med at noen aktører, for eksempel skoprodusenter, skjønnte at de kunne tjene penger på å standardisere skoproduksjonen. Slike aktører, for eksempel brødrene bak Adidas og Puma, så også at folk hadde behov for forskjellige sko, tilpasset forskjellige aktiviteter, og startet produksjon av joggesko, noe som utviklet seg til en storproduksjon. Selskapene deres ble etter hvert verdensledende i feltet, sammen med Nike, som har en noe annen opprinnelseshistorie. Beames og kolleger (2019) skriver om utstyrsleverandøren North Face. Gründerne her var misfornøyde med tilgjengelig friluftslivsutstyr og startet egen produksjon. Selskapet ble etter hvert et av de store i feltet. De peker også på utvikling av utstyr til skateboard som begynte med entusiaster og endte med verdensomfattende forretningsdrift. Produksjonen til disse forretningsimperiene er høyst diskutabel, for eksempel med innslag av barnarbeid og miljøproblematisk materialer. Utstyret de selger blir stadig mer spesialisert og profesjonalisert. For å nå sine posisjoner har firmaene brukt ulike strategier, blant annet å spille på unge, friske livsstiler og identiteter.

Beames og kolleger (2019) peker også på at disse selskapene deltar i produktutviklinga i feltet, og stadig flere aktiviteter dukker opp som er basert på deres teknologi og fantasi, for eksempel innendørs snøaktiviteter. Selskapene markedsfører seg også gjennom sponsing. Red Bull, en sportsdrikkprodusent, har vært mye i norske medier, knyttet til alpinister som Axel Lund Svindal og Henrik Kristoffersen. Selskapet støtter sine utvalgte

utøvere med omfattende tilrettelegging, på linje med nasjonale skiforbund. Et av eksemplene som Beams og kolleger (2019) nevner er et prosjekt knyttet til snøbrettkjører Shaun White, som hadde sterke kommersielle sponsorer. «Prosjektet» ble kronet med olympisk gull i 2010. Selskaper som Coca Cola og Red Bull sponser også arrangementer med stor medieoppmerksomhet, som OL, X-Games og liknende. Selskapene setter press på Den internasjonale olympiske komité (IOC) for å få nye *adventure*-sportsgrener på programmet, hevder Beams og kolleger (2019). De drar sine resonnementer et hakk lengre, og diskuterer hvordan *adventure*-sektoren representerer en neoliberal ideologi som har stor innvirkning på hvordan individet tenker og handler. I dagens samfunn må individet *selge seg selv* for å lykkes. Kulturelle verdier, ideologier og maktforhold påvirker folks praksis, også i *adventure*- og friluftslivsfeltet. De nasjonale og lokale friluftslivsorganisasjonene støtter seg i stadig større grad til de store utstyrsselskapene også i tilrettelegginga for folk flest. Og, sier Beams og kolleger (2019), selskapene er bevisst sine roller og omgir seg med en retorikk som gir inntrykk av at de tar samfunnsansvar.

Også i Norge er dette en kjent utvikling. Kunstige installasjoner som plattformer for strikkehopp (f.eks. Kåfjorddalen), zipliner (f.eks. Flåm), via ferrataer (f.eks. Tyssedal), klatreparker (mange steder, se høyt og lavt.no), og aktiviteter som terrengsykling (Trysil), elvepadling (Voss), fallskjermhopping (mange steder), og så videre, er gjerne sponset eller etablert i samarbeid med utstyrsleverandører. Det etableres stadig nye typer løyper, stier og veier, for eksempel for fatbike-sykling, terrengsykling og hundekjøring, og det tilrettelegges for geo-caching, disc-golf, stolpejakt og andre lekbetonte aktiviteter. Motivet for slik tilrettelegging, eller rettere, produksjon av slike aktivitetsarenaer eller friluftslivstjenester, er som regel å tjene penger og å styrke nærings-elementet i friluftslivet og den naturbasert turismen. Selvsagt er dette både ønsket og legitim virksomhet, men rokker ved verdigrunnlaget for friluftslivet. Dette øker etterspørselen etter friluftsliv som ikke er fritt, men styrt av kapitalinteresser, hevdes det (Shultis, 2001). Aktivitetene som utøves er stadig mindre orientert mot å oppleve naturen, ofte er den redusert til arenaer for kick-artede, spenningsfylte opplevelser.

Altså, kreftene bak utviklinga av tilrettelegging for friluftslivet, og enda mer naturbasert turisme, er ikke lenger bare lokale og ideelle, men i stadig større grad nasjonale og internasjonale selskaper og investorer. Utviklinga i friluftslivets tilrettelegging er tilsvarende den man har i hotellsektoren, i fis-

keri, havbruk, og i mange andre bransjer, det som gjerne kalles finansialisering, utvikling dominert av nasjonal og internasjonal kapital og investorer, hvor avkastning og vekst er hovedsida. Det innebærer at kontrollen over det som skjer ofte utøves av et kjedekontor eller hovedkontor som befinner seg på et annet sted enn bedriftene. Det er der eventuell profitt havner, og det er der man bestemmer hva den skal brukes til, eventuelt om noe skal gå tilbake til bedriften eller stedet hvor aktiviteten foregår (Viken, 2020). Altså, dette betyr at eksterne aktører akkumulerer kapital fra produksjon knyttet til naturressurser, som de dermed får kontroll over.

Når det gjelder tekniske installasjoner og skapte attraksjoner, er de i mange tilfeller finansiert privat, men som regel med kommunene som pådriver eller samarbeidspartnere. Prosessen er stort sett slik: Noen lanserer en idé, kommunen (ordføreren) ser at det kan bety vekst i turisme og sysselsetting, det settes i gang et planarbeid som kommunene ofte betaler, og så ruller prosjektet; planene blir konkretisert (av arkitekter, ingeniører og økonomer), det skaffes investorer og etableres selskaper for utbygging og drift. Er det større anlegg, vil man foreta konsekvensutredninger, arealreguleringer og planene vil bli gjenstand for høring. Enkelte ganger blir det lokale debatter, slik det var når det gjaldt gondolbaneprosjektene i Rauma og Odda, noen ganger også protestaksjoner. I Odda ble gondol-prosjektet i 2023 stanset av statsforvalteren av hensyn til villreinen, men ordføreren signaliserte at man ikke hadde gitt opp prosjektet. I løpet av slike prosesser eller i etterkant, kan det dukke opp interessenter som ser nye muligheter. Skal man bygge en gondolbane ved en fjord, er det nærliggende å tenke cruiseanløp som gir mange kunder i slengen, og som dermed også er et argument for ei cruisehavn. Ofte virker det som om prosessene i seg selv skaper prosjektet, det er vanskelig å snu slike initiativ når ideen er sådd og plansystemet og investormiljøene har satt i gang sine maskinerier.

Til sist har sosiale medier endret friluftslivsfeltet betraktelig. Bedre kartter med anvisning av merkede stier (f.eks. appen UT), omtaler stier, turer og turmuligheter på nett, og skrytebilder og/eller -tekster legges på Facebook, Instagram, X, Strava eller andre plattformer. Friluftslivet er en flittig bruker av slike systemer og kanaler. Dette har en rekke virkninger. Sikkerheten er for eksempel blitt større, men kanskje også dristigheten. Med ny kunnskap flyttes grenser, og bringer nye grupper mennesker ut i naturen. Når kunnskapen ikke er personlig, men først og fremst finnes på nett, er det ikke sikkert

at aktivitetene er blitt tryggere. Feltet rommer flere viktige debatter, utenfor ramma av dette kapitlet.

Diskusjon

Friluftslivet preger mange norske landskaper. Ofte er det slik at noen begynner å ferdes i et område, går mot en topp eller annet punkt i terrenget; turene omtales, og det kommer flere og nye som følger samme trasé. Det blir etter hvert en tydelig sti, og man begynner å merke den. Det lokale turlaget kan finne ut at stien skal inngå i DNTs portefølje, eller Friluftsrådet ser at her bør man utbedre stien eller sette opp en gapahuk eller ei dagsturhytte. Når trafikken får et visst volum, kommer ofte kommunene på banen med reguleringer i henhold til friluftsløva eller plan- og bygningslova, eller veimyndighetene som har ansvar for parkeringa langs sine veier.

Dette kapitlet har diskutert ulike sider av denne problematikken. Man tilrettelegger for å gjøre det enklere å utøve aktiviteter, eller mer attraktivt og derigjennom rekruttere flere. Dette mener man skal skape trivsel i lokalmiljøer og bedre folkehelsa. Og i noen sammenhenger vil tilrettelegginga nettopp skape ny aktivitet, får flere mennesker opp av «godstolen» og ut på tur. Men tilrettelegginga er forbundet både med utfordringer, motstand og konflikter. Vi har villet vise hvordan tilrettelegging er et diskursivt og normativt felt; det finnes ofte sterke forestillinger om hva som er «riktig» standpunkt i diskusjoner av feltet. Dette henger også sammen med hva man anser som målet, om det er bedret folkehelse eller økt inntjening. Paradoksene knyttet til friluftslivet kom fram i samtaler med folk i Nordreisa (se kapittel 9) – de fleste synes tilrettelegging er bra, men at det kan bli for mye av det, og at den ofte er for instrumentell og kommersiell. Folk uttrykker sin skepsis omtrent slik Zapffe, Næss og Faarlund gjorde det. De deler ideene bak friluftslivet, men mange er skeptiske til at det først og fremst skal oppfattes som rekreasjon – altså som reparasjon av mer eller mindre skakkjorte kropper, sjeler og samfunn. Friluftslivet må ikke reduseres til «en rehabiliteringsform for teknokulturen og en kunstig åndedrett for en kulturform i utakt med menneskets arvegitte forutsetninger for det økologiske samspill i planeten Jorden», skrev Faarlund

i 1974 (2003, s. 22). En som var enda mer bekymret, ja, han var sint, var Tromsø-filosofen Petter Wessel Zapffe. Han hadde i sin tid fått nyss om at man ville merke og varde stiene rundt Tromsø:

Ifølge min hjemmelsmann, er det en del unge mænd, som har forsat sig at merke op fjeldveier i byens omegn og fylket for øvrig med varder og skilt. Hensikten skal være lettere adkomst for flest mulig [...] Jeg mistænker de herrers motiver [...] de har læst om all stasen her sydpaa og saa skal vi ha det likedan hjemme – ikke ligge efter, osv [...] Tiden lider av utnyttelsesfeber fordi den er en aandelig grund tid. Og denne systematiske tilintetgjørelse av oplevelsesverdier, denne bestandige økninga av avstanden mellom os selv og naturen. (Zapffe, 1997, s. 56)

Folk vi har snakket med under arbeidet med denne boka antyder, slik Zapffe gjorde det 90 år tidligere, at tilrettelegginga skaper avstand til naturen, rent bokstavelig talt, bearbejdede stier og veier gir mindre naturkontakt enn enkle stier eller terrenggåing, og at tilrettelegginga tenderer mot å fremme instrumentelle verdier og kommersialisering (se kapittel 9). Brukerne er blitt vant til tilrettelegging og forventer det. Og det virker, folk bruker de tilrettelagte stiene mer enn andre.

Tilrettelegginga inviterer til dyrking av andre verdier enn bare naturen, for eksempel er konkurranseelementet blitt mye mer framtreddende; folk konkurrerer både med seg selv og andre. Friluftslivet beveger seg mot et numerologisk felt, hvor tall får symbolverdi; det å bevege seg raskt, langt og høyt er blitt viktige identitetsmarkører. Dette er langt fra det enkle friluftslivet. Zapffe, Næss og Faarlund har først og fremst støtte på et idealistisk og diskursivt plan, i praksis driver vi alle med det som interesserer oss, uavhengig av aktivitetens ideologiske grunnlag eller normative karakter. For de fleste er friluftsliv noe konkret – en individuelt tilpasset og sunn fritidssyssele. Friluftslivsfeltet er derfor mangfoldig og forbundet med sprikende interesser og verdier, og en kompleksitet som er utfordrende for dem som skal tilrettelegge. Hvem skal prioriteres; syklistere eller vandrere, snøskuterkjørere eller skiløpere, det enkle eller det teknologisk avanserte friluftslivet, det ikke-kommersielle eller det kommersielle friluftslivet? Brukertilpasset forvaltning er derfor vanskelig. Om det er derfor norsk naturbruk i begrenset grad er forvaltet, skal være

usagt. Men det skjer en del, særlig i regi av Miljødirektoratet og tilstøtende institusjoner, som i alle fall synes å være opptatt av tilrettelegging for tilrettelegging – det de kaller veiledning, rådgivning og håndbøker. I det ligger det en erkjennelse av at også forvaltningsaktørene må forvaltes. I hvilken grad rådene følges er uklart.

Konklusjon

Dette kapitlet startet med å avgrense hva vi mener med tilrettelegging og en gjennomgang av sentrale elementer i diskursen omkring tilrettelegging, og nyere tendenser i feltet. Ett av dem er at det enkle friluftslivet der naturen nytes som den er, har fått ny teknologibasert konkurranse. Det har blitt mer fokus på fart, høydemeter, hellingsgrader, utstyr, sti- og løypebearbeiding og sosiale medier. Resultatet er en sportifisering og kommersialisering av friluftslivet. Det kanskje største paradokset er at det ofte ikke er det som er mest og best tilrettelagt som gir de beste opplevelsene. Opplevelser som ikke lar seg regissere, gir ofte de beste minnene, som et møte med et dyr i skogen, et landskap badet i sol, eller en samtale med en som man møtte på turen – det uventede, det som avviker fra det vanlige eller stiller krav til oss selv. Når man føler seg utfordret av eller i ett med naturen – det kan skje – er det som regel ikke tilrettelagt eller planlagt.

Referanser

- Beames, S., Mackie, C. & Atencio, M. (2019). *Adventure and society*. Palgrave Macmillan.
- Bischoff, A. (2005). Fornemmelsen for stier. *Forskning i friluftsliv*. Notat. Høgskolen i Telemark.
- Bishoff, A. (2012). *Mellom meg og det andre fins det stier: En avhandling om stier, mennesker og naturopplevelse* [Doktorgradsavhandling]. Universitetet for miljø- og naturvitenskap.
- Breivik, G. (1978). To tradisjoner i norsk friluftsliv. I G. Breivik & H. Løvmo (Red.), *Friluftsliv fra Fridtjof Nansen til våre dager* (s. 7–16). Universitetsforlaget.
- Faarlund, N. (1974/2003). *Friluftsliv: Hva – hvorfor – hvordan*. Norges idrettshøgskole.
- Granås B, Svensson G (2021). På reise med allemannsretten. *Arr - Idéhistorisk tidsskrift*. <https://hdl.handle.net/10037/28907>
- Ingold, T. (2010). Footprints through the weather-world: Walking breathing, knowing. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 16(1), 121–139.
- Ingold, T. & Vergunst, J. L. (2008). Introduction. I T. Ingold & J. L. Vergunst (Red.), *Ways of walking*. Ashgate.
- Kultur- og kirkedepartementet. (2008). *Tilrettelegging av turveier, løyper og stier*.
- Löfgren, O. (1996). *On holiday: A history of vacationing*. University of California Press.
- Meld. St. 18 (2015–2016). *Friluftsliv – natur som kilde til helse og livskvalitet*. Miljødepartementet.
- Miljødirektoratet og Riksantikvaren. (2015). *Kulturminner i områder vernet etter naturmangfoldloven* (M-420).
- Miljødirektoratet. (2019). *Naturvennlig tilrettelegging for friluftsliv* (Veileder M-1326).
- Miljødirektoratet. (2023). *Nasjonale turiststier*.
- Nansen, F. (1916). *Friluftsliv: Blade av dagboken*. Jacob Dybwads forlag.
- Næss, A. (1987). Fri natur og friluftslivet. I Miljøverndepartementet (Red.), *Vi har en framtid hvis ...* Miljøverndepartementet.
- Olsen, D.-Ø. (2009). *Tilrettelegging på ville veier: Et kritisk blikk på tilrettelegging for friluftsliv* [Masteroppgave]. Høgskolen i Telemark.
- Pedersen, K. (1995). På sporet av et mangfold av friluftslivsstiler. *Forum for Idræt*, 13(1), 29–54.
- Reusch, M. (2012). *Allemannsretten: Friluftslivets rettsgrunnlag*. Flux forlag.
- Samset, K. F. (2008). *Prosjekt i tidligfasen: Valg av konsept*. Tapir akademisk forlag.
- Shultis, J. (2001). Consuming nature: The uneasy relationship between technology, outdoor recreation and protected areas. *The George Wright Forum*, 18(1), 56–66.
- Skavhaug, M. O. (2020). *Mangfoldige verneområder: Å utforske forståelser av vernet natur og landskap i Nord-Troms* [Doktorgradsavhandling]. UiT Norges arktiske universitet.
- Solnit, R. (2001). *Wanderlust: A history of walking*. Verso.
- Svensson, G. & Rudberg, O. (2019, 1. mai). Snøscootereren er kanskje kommet for å bli, men friluftsliv er det ikke. *Nordnorsk debatt/Nordlys*.
- Tordsson, B. (1978). Friluftsliv i teknikens samhlle, ett diskussionsmaterial utgivet av Argaladei. *Argaladei*, Box, 8048(750), 08.
- Vegdirektoratet. (2023). *Nasjonal sykkelstrategi – Sats på sykkel!* (VD-rapport nr. 7).

- Viken, A. (2020). Nordkapp – annektert av turismen. I A. Viken (Red.), *Turismens paradokser* (s. 129–150). Orkana akademisk.
- Vorkinn, M. & Gåsdal, O. (1993). Fysisk tilrettelegging – kun for «eldre, syke og handikappede?». I K. B. Kaltenborn & M. Vorkinn (Red.), *Vårt friluftsliv: Aktiviteter, miljøkrav og forvaltningsbehov*. Norsk institutt for naturforskning.
- Ween, G. B. & Abram, S. (2012). The Norwegian Trekking Association: Trekking as constituting the nation. *Landscape Research*, 37(2), 155–171. <https://doi.org/10.1080/01426397.2011.651112>
- Zapffe, P. W. (1997). *Kulturelt nødverge*. Pax Forlag.
- Aasheim, S. P. (2022). *Fjellene har meg nå*. Kagge forlag.

Benonisen, R. & Viken, A. (2025). Tilrettelegging for friluftsliv i Nord-Troms. I A. Viken, G. Svensson & R. Benonisen, *Friluftsliv og besøksforvaltning*. (s. 177–204). Fagbokforlaget. DOI: <https://doi.org/10.55669/oa481109>

Kapittel 9

Tilrettelegging for friluftsliv i Nord-Troms

Rune Benonisen og Arvid Viken

Innledning

Nordreisa er den største kommunen i Nord-Troms, med arealer som rommer et alpint fjellandskap, et viddelandskap, flere dalfører og flere lakseførende elver. En av disse, Reisaelva, er kjent for sitt vakre landskap og muligheten for å få storlaksen på kroken. Som del av vassdraget finner vi den største naturattraksjonen i området: Mollisfossen (269 meter fall). Fossen er et turistmål som betjenes av flere lokale elvebåtselskaper, men fossen kan også nås ved å vandre langs stien som følger elva. Innerst i Reisadalen er det anlagt en nasjonalpark, mens elveosen er naturreservat. Kommunen har også en betydelig kystlinje. Kommunen har cirka 4800 innbyggere, med Storslett som kommunesentrum. Der ligger også et besøkssenter for nasjonalparken. I kommunen er ymse servicenæringer det største næringsfeltet, mens landbruk og fiske som var dominerende tidligere, først og fremst foregår i kombinasjon med andre næringer. Flere reinbeitedistrikter benytter areal i kommunen vår, sommer og høst. Nordreisa grenser til Guovdageaidnu i sør og Finland i sørøst, og videre Kvænangen, Skjervøy og Kåfjord. Kommunene utgjør regionen Nord-Troms. Regionen er preget av å ha hatt en betydelig innvandring fra Finland, noe som har bidratt til en levende kvenkultur og kvenske kulturminner. Kommunen ynder derfor å si at den har preg av tre stammers møte.

Med et område som strekker seg fra et fjord- og fjellandskap til Finnmarksvidda er friluftslivsmulighetene svært varierte. Likevel har de et begrenset omfang – Reisa ligger midt mellom Tromsø og Alta, men byene ligger henholdsvis tre og to timers kjøring unna. Friluftaktiviteter utøves derfor i hovedsak av innbyggere i kommunen, dernest av innbyggere i nabokommuner og et antall tilreisende. Nordreisa er næringsmessig sett ingen betydelig reiselivskommune – i underkant av seks prosent har sitt arbeid innenfor reiselivets kjernenæringer. Tilreisende kommer i hovedsak som kjørende langs E6, eller over den lokale flyplassen Sørkjosen lufthavn. I kommunen er det godt tilrettelagt for turliv og skiløping, og Reisaelva tiltrekker seg både kanopadlere og laksefiskere i normalår. I perioden 2022–2024 var elva stengt for fiske etter en periode med nedadgående gytebestand. Fjellene omkring er også arenaer for jakt og fiske. I kommunen er det et aktivt turlag, knyttet til DNT-systemet, og Nord-Troms Friluftsråd har de seinere år anlagt turløyper, dagsturhytter og en sherpasti. Vi skal beskrive noe av dette i kapittelet, samt gjennomgå funn fra en undersøkelse av reisefolks syn på tilrettelegginga i kommunen. I Nordreisa

er under fem prosent av arealet bebyggt. Noe av det ubebygde arealet er godt tilrettelagt for friluftsliv, både i sentrumsnære områder og i mer avsidesliggende områder, samt i verneområder.

Hensikten med kapitlet er å beskrive ulike tilretteleggingstiltak slik de kan arte seg i praksis, litt om begrunnelsen for tilretteleggingene, hvilke aktører som har gjort tilrettelegginga og hvordan den arter seg i dag. Selv om eksemplene er stedsspesifikke, tror vi de kan illustrere prosesser og tilrettelegging som har paralleller mange andre steder. Vi skal først beskrive de sentrumsnære områdene, dernest se nærmere på Reisa nasjonalpark. De sentrumsnære områdene omfatter elveosen, stier og annen tilrettelegging i fjella omkring (se kart i Figur 9.1 og 9.2). I Figur 9.2 har vi tegnet inn de områdene vi vil beskrive nærmere, markert i kartet med en figur og en boks.

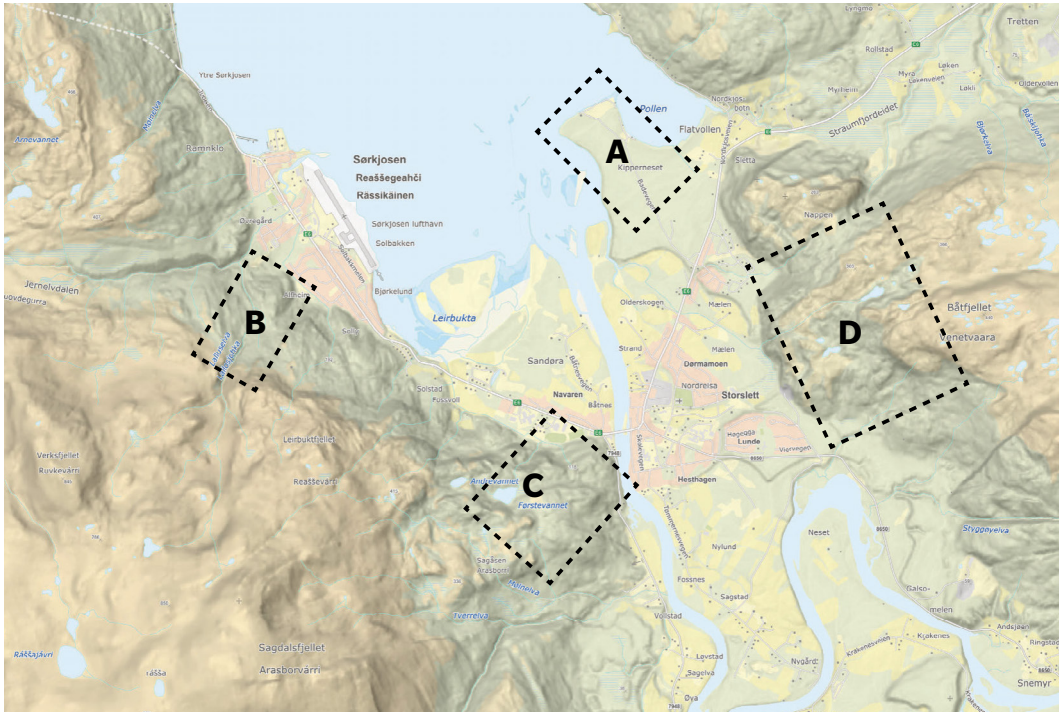
Figur 9.1

Viser et utsnitt av Nordreisa kommune samt nabokommuner (Kilde: Norgeskart.no)

Figur 9.2

Tilrettelegging i nærområdet til der de fleste innbyggerne bor

Sentrumsnær tilrettelegging

A: Reisautløpet naturreservat og Kvænes friluftsområde

Ved utløpet av Reisaelva har det gjennom årtusener blitt dannet et stort elvedelta – i dag omfattet av området fra Storslett til Sørkjosen. Store deler av selve utløpsområdet er fredet som naturreservat (*Reisautløpet naturreservat*) – først og fremst for fugler – og har status som *Ramsar-område*, en internasjonal fredningskategori hovedsakelig for våtmarksområder. I randsonen til reservatet ble det med støtte fra staten i 1991 kjøpt et område som fikk status som statlig sikret friluftsområde (se kart i Figur 9.1). Flere veier og stier går inn i naturreservatet. I 2005 utarbeidet Nordreisa kommune en tilretteleggingsplan for området. Hensikten var å restaurere noen rasteplasser og forsterke enkelte av stiene, som på det tidspunktet bar preg av stor slitasje. Tiltaksplanene ble godkjent av Statsforvalteren (tidligere Fylkesmannen),

og i 2008 ble de planlagte tiltakene gjennomført. I dag er området enkelt tilgjengelig. Det er ikke gjort konkrete besøkstallinger, men det anslås at det årlig er 10–15 000 besøkende. Stedet har først og fremst blitt et populært tur- og aktivitetsområde. Både statusen som vernet område, og det statlige engasjementet bidro til at det ble lettere å finansiere tilrettelegginga. Hva det er som skaper attraktiviteten er ikke analysert, men henger trolig sammen både med nærheten for innbyggerne, at det er flatt og kan brukes av mange ulike brukergrupper, at det er naturskjønt med strandenger, sandstrand og en naturlig furuskog som går helt til fjorden. Det kan være en potensiell konflikt mellom formålet med vernet (for fuglelivet) og omfattende og forstyrrende ferdsel som også gir slitasje på sårbar vegetasjon, ved at folk finner nye veier, stiene utvider seg, og flere rasteplasser tas i bruk enn de som er tilrettelagt. Tilrettelegginga i området er et eksempel på slik tilrettelegging skaper mer ferdsel, som igjen krever styring og forvaltning. Hvis man ikke lykkes med tiltakene, vil kanskje behovet for enda mer tilrettelegging og andre former for regulering kunne bli aktuelt.

Figur 9.3

*Bildene viser den tilrettelagte stien ved Kvænnest, innenfor Reisaautløpet naturreservat
(Foto: R. Benonisen)*

B: Friluftsområdet ved Goppa og stiene til Truisku

Opp fra og rundt Sørkjosen, fem kilometer vest for Storslett (kommunesenteret), er det en del veier og stier. For eksempel turstier som benyttes som skiløyper om vinteren. En av stiene mot fjellet går opp til Truiskifossen og videre til en fjellrygg med tre varder (se kapittel 13 i denne boka). Ett mulig startpunkt er ved Kronebutikken i Sørkjosen, egentlig et tun med gamle bygninger og med en tilrettelagt parkeringsplass. Første del av stien går gjennom et statlig sikret friluftsområde med tilrettelagte stier. Etter noen hundre meter går stien over i en relativt nylagt gangvei, vel en meter brei, sandbelagt, markant i terrenget. Den går mer eller mindre rett opp, god å gå på, godt tilrettelagt. Like over skoggrensa er det satt opp ei dagsturhytte – enkel hytte med benker og ovn. Derfra fortsetter veien som sti, gjennom ei bratt ur (med ei elv) som på 2010-tallet hadde blitt tilrettelagt med trinn, nedlagte stiger og gelender av vaier. I 2023 ble denne strekningen erstattet av ei sherpatrapp. Tilrettelegginga aktualiserer noen spørsmål. Det var en enkeltperson som i sin tid startet arbeidet med tilrettelegging av det som opprinnelig var et vanlig tråkk eller en sti. Etter sigende ble tilrettelegginga gjort utelukkende med egeninnsats fra en liten gruppe pensjonerte entusiaster, uten noen form for institusjonell forankring og trolig heller ikke på bakgrunn av formelle planer og vedtak. Stiene ble over tid omformet til en meter- brei vei med rekkverk, vanddrenering, trinn og små rasteplasser. Alt ble gjort med håndmakt, hakke, spade og spett. Resultatet var imidlertid litt skjørt – i 2021 hadde en del falt sammen. Da personen døde var det ingen til å ivareta tilrettelegginga. I 2022 tok Nord-Troms friluftsråd på seg ansvaret for fasilitetene og bygde ei steintrapp i øverste del i samarbeid med grendelaget i Sørkjosen som nå står som formell eier av trappa.

Dette er et godt eksempel på hvordan en opprinnelig enkel sti over noen år transformeres til en turvei med høy grad av tilrettelegging, og økt bruk (se også kapittel 13). Vi kan også se på tilrettelegginga som en form for sosial verdiskaping ved at flere av bygdas eldre engasjerte seg i arbeidet og fikk en møteplass. Det har også beboerne fått – stien er i dag en av de mest populære i Nordreisa.

Figur 9.4

Den gamle stien og den nye trappa opp fra Truisku (Foto: A. Viken)

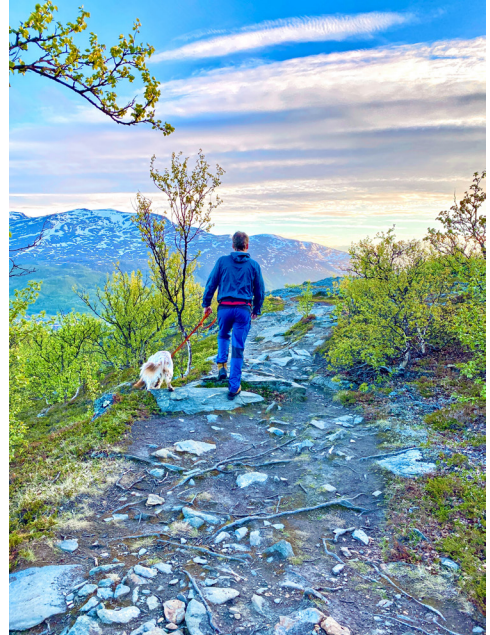

C: Jyppyrä og Lundefjellet (Baiskivarden)

Øst for Storslett ligger den tydelige og markerte fjelltoppen Jyppyrä (876). Denne nås fra to sider. Den ene stien går forbi to varder populært kalt *Førstevarden* og *Andrewarden* (eller Baiskivarden som den egentlig heter) på Lundefjellet. Begge vardene har i et par tiår vært godt besøkte trim- og turmål. På et tidspunkt satte folk fra boligfeltene opp trimpostkasser. Ganske snart ble det stor intern konkurranse om å besøke disse, og dette skapte et turmål mange lett tilgjengelig fra de største boligfeltene i kommunesenteret Storslett. Det ble ikke gjort andre tilretteleggingstiltak. I mange år var turen vært en del av turtrimoppelaget UtiNord til Nord-Troms friluftsråd, med det meste rundt 800 registreringer (hovedsakelig mai-oktober). Veien videre til Jyppyrä er mye mindre brukt – i 2022 ble det registrert rundt 70 gjennomførte turer dit.

Figur 9.5

Bildene øverst viser en trimmer på tur på stien i Lundefjellet og slitasjen og erosjonen som har oppstått over mange års bruk. Bildet nede til venstre viser en turgåer på toppen av fjellet Jyppyrä. Bildet nede til høyre viser Reisautløpet og fjellet Jyppyrä i bakgrunnen. (Foto: Rune Benonisen og Eirin Henriksen)

Ved vardene i Lundefjellet og langs stien dit er det gjort lite tilrettelegging. Stien som begynner en kilometer fra sentrum (Storslett) er markant i landskapet. Noen steder er det stor og synlig slitasje, i hovedsak fordi folk ikke følger de samme tråkkene, men lager nye hvor vegetasjonen slites og jordsmonnet eroderes av rennende vann. Resultatet er stor og synlig slitasje. Påvirker det naturopplevelsen på noen måte? Reduserer det omfanget av bruken? Hvor stor negativ betydning har dette for plante- og dyrelivet i området? Eller er dette bare et estetisk problem? Slike spørsmål kan knyttes til området, og til svært mange friluftsområder.

Det har vært en lav grad av tilrettelegging – i første omgang bare ei bok folk skrev navnet sitt i – men likevel ble det et mye besøkt turmål. Det er ingen aktiv forvaltning av stien eller området, det er en privat grunneier. Dermed kan ikke kommunen eller andre institusjoner gjøres ansvarlige for skader og slitasje, ei heller påkalles for skjøtselstiltak. Hvis «noen» kommer til at stien bør repareres, kanaliseres, revegeteres eller forsterkes, er det uklart hvem som skal ta ansvar for det. Og hvilke rettigheter har grunneieren. Kan vedkommende stenge ferdselen hvis skadene blir store?

Figur 9.6

Bildet nederst viser et parti av stien i Lundefjellet med stor slitasje, som følge av kombinasjonen tråkksvak vegetasjon, tynt jordsmonn og bratthet (Foto: R. Benonisen).

Bildet øverst viser en annen sti på vei mot Jyppyrä som har mindre bruk, mindre bratthet og betydelig mindre slitasje på stien (Foto: R. Benonisen)

D: Saga Skistadion til Dagsturhytta

I 2018 ble et område i tilknytning til Saga langrennsstadion, vel en kilometer fra Storslett, sikret som statlig friluftsområde. Området rommer flere skitraseer, som delvis også benyttes som turløyper om sommeren. Her er også starten på stier til et nærliggende fjell (Arasborvarri/Sagdalsfjellet eller Snøfonna, med høyeste punkt 978 meter over havet). I samarbeid med Nordreisa kommune satte Nord-Troms friluftsråd opp ei *dagsturhytte* på en fjellnut i området, mellom Saga skistadion og Storslett vest. Punktet var ikke et turmål tidligere, men etter plassering av hytta økte bruken fra omtrent null i 2021 til 1000 i 2022, og opp mot 1500 i 2023. Det tar mellom 30 og 45 minutter å gå fra parkeringsplassen(e) til hytta. Det er tydelig at stiene utvides og slitasje oppstår, særlig i bratte partier hvor vannet får grave. Dagsturhytta kan kalles en *konseptuell* tilrettelegging. Nord-Troms friluftsråd har satt opp flere slike hytter (det er en i hver av Nord-Troms-kommunene). Dette har vist seg å være populære tiltak og eksempler som klart og tydelig viser at «tilrettelegging virker» når målet er å skape større aktivitet – og gjennom det kanskje bedre folkehelse. Det kan også på lengre sikt tjene som et eksempel på hva som skjer i et ikke-tilrettelagt naturområde når nye turmål etableres uten at det gjøres andre tilretteleggingsgrep, som for eksempel forsterkning av stier eller anleggelse av toaletter.

Figur 9.7

Dagsturhyttene på Storslett (øverst til venstre) og Alteidet (øverst til høyre) (Foto: A. Viken). Bildet under viser dagsturhytta i forkant til høyre og utsikten ut over Reisautløpet (Foto: Rune Benonisen)

Planlegging av en dagsturhytte i regi av et friluftsråd

Bearbeidet intervju med Eivind Høstmark Borge

Noen har fått en ide om å sette opp ei dagsturhytte i Nord-Troms. Hvordan er prosessen? Den vil være omtrent som følger. Ideen kan komme fra hvem som helst, men når det gjelder tiltak som ei dagsturhytte, vil dette som regel være friluftsrådet, kommunen eller en frivillig forening som lanserer ideen. Nord-Troms Friluftsråd synes å ha ideer om dagsturhytter i hver kommune i regionen. Administrasjonen vil først legge idéen fram for eget styre. Fås det tilslutning, vil det bli tatt inn i en handlingsplan for organisasjonen. Friluftsrådets leder kan være sentral i saka, og vil selge inn tanken der han eller hun finner det hensiktsmessig. Neste steg er å finne ut hvor hytta bør settes opp. Dagsturhyttene legges fortrinnsvis et sted nært en sti eller et stisystem. Tilgjengelighet og opplevelseskvaliteter kan utgjøre kriterier for hvor hytta bør ligge. Eventuelle interessekonflikter bør avklares tidligst mulig. I prosessen vil man rådføre seg med lokale aktører, for eksempel lokale ildsjeler. I Midt-Troms vil dette kunne være de såkalte toppturvaktmestrene, mens det i Nord-Troms er Ut i Nord som er overbygninga.

Når man har bestemt seg, er avklaring med grunneieren et sentralt punkt i prosessen. Det vil gjelde både selve plasseringen og tilkomsten. Om man vil forsterke stien, krever også det tillatelse fra grunneier. Det er ofte et skjønnsspørsmål hva slags tillatelser man må ha. Kun fysiske inngrep krever formelle tillatelser. Eksisterende stier krever ikke tillatelse, men for å sette merker, for eksempel rødmerkede pinner eller retningspekere, så må det godkjennes av grunneier. Neste steg i prosessen er å skaffe nødvendige tillatelser, og eventuelt tinglysing av eiendommen. For dagsturhytter kreves det tinglyst eiendomsrett, feste- eller leierett i minimum 30 år, eller en avtale på minimum 30 år om hytta skal stå på offentlig grunn.

Enkel tilrettelegging, som klopper, broer, gapahuker, dagsturhytter og liknende krever ikke separate reguleringsplaner. Avhengig av tiltakets omfang vil det likevel kunne utløse søknadsplikt og dispensasjon fra gjeldende arealregulering. En dagsturhytte vil for eksempel utløse dette, og en plassering i sentrumsnær utmark vil som regel være regulert som LNFR-område. Felles for enhver tilrettelegging er likevel behovet om grunneiers tillatelse. Hvis man derimot ikke får grunneiers tillatelse, kan kommunen i visse tilfeller anvende § 35 i Friluftlova. For eksempel ble den brukt for klopping på stien opp til Buren, et fjell rett utenfor Tromsø, hvor det ikke lyktes for friluftsrådet å komme i kontakt med enkelte av grunneierne for å innhente samtykke. Kommunen plikter å først forsøke å få til en frivillig løsning.

Dernest er finansiering et viktig arbeid. Tilrettelegging for friluftsliv støttes ofte med tippemidler. Skal man søke der må man ha kommunen med på laget. For å være kvalifisert for spillemidler for ordinære anlegg, må tiltakene innlemmes i kommunedelplanen for idrett og friluftsliv, eller lignende navn, under den årlige rulleringen. For eksempel må dagsturhytter legges inn der. Planen godkjennes av kommunestyret. Kommunedelplanen er ofte laget i henhold til Plan- og bygnings-

lova, men den kan også lages som en temaplan. Ut over tippemidlene finnes også en del stiftelser man kan søke til – for eksempel Sparebankstiftelsen. I Nordreisa utløser tilsagn om tippemidler kommunal matchingskapital.

Ganske seint i prosessen, når det meste er på plass, blir sakene sendt til kommunens planmyndigheter. Ideelt sett bør det være tett dialog internt i kommunen tidlig i prosessen, slik at eventuelle interessekonflikter fanges opp tidlig. Kommunen vil i slike saker ofte måtte sende ut saken på høring knyttet til dispensasjon fra arealformålet i kommuneplanens arealdel. I høringsutsendelsen vil kommunen vanligvis skrive hvordan den selv vurderer planene om en dagsturhytte. Høringspartene kan komme med merknader til tiltaket. For eksempel kan reindrifta komme med innsigelser, eller Statsforvalteren dersom han mener tiltaket er til sjenanse for reindrifta. Andre forhold kan være knyttet til naturmangfold, myr eller kulturminner. Det er altså relativt mye som må på plass før kommunen godkjenner prosjektet, eller avviser det.

Når alt er på plass, grunneiers tillatelse, dispensasjonsvedtak fra NLFR-regulering, tinglysing, kommunal godkjenning, og finansiering, kan tiltaket realiseres. Tilleggs momenter som toalettbehov, parkeringskapasitet, adkomst og tilhørende infrastruktur må selvsagt også ha vært vurdert underveis. Sist, men ikke minst er avtaler om drift og vedlikehold avgjørende.

Et tiltak som ei dagsturhytte i Nord-Troms blir altså til i et samarbeid mellom friluftsrådet, arkitektfirmaet (Biotope) og et byggefirma (Dividalsbygg) og kommunen, med Friluftsrådet som tiltakseier. Nord-Troms friluftsråd har utviklet et dagsturhytte-konsept, har erfaringer med slikt, og har vist at de får ting gjort. Organisasjonen markedsfører seg under vignetten Ut i Nord, som primært er et turregistreringskonsept. Dagsturhyttene i Nord-Troms er primært plassert i tilknytning til merkede Ut i nord-stier.

Et av de markante tilretteleggingsprosjektene i regionen skjer i regi av Nord-Troms friluftsråd (for fire kommuner i Nord-Troms) – **Ut i Nord** – et merke- og poenggivende infrastrukturtiltak for turaktiviteter. Det omfatter tilrettelegging av stier, skilting, parkeringsplasser, dagsturhytter, kart og informasjonsspredning på internett. **Ut i Nord** har vært en suksess hvis en ser på antall deltakere og oppmerksomheten ordningen har fått. For mange har nok også dette betydd et mer aktivt liv. Ut fra statistikken (deres hjemmeside) har antall turmål økt fra om ca 70 i 2015 til 190 i 2022. Det er ikke gjort grundige analyser, men det synes som at fem turmål i Nordreisa nær der hvor flest folk bor, står for mer enn 1/3 av registreringene. Og det mest tilgjengelige, Kvænnestien, har vært det mest besøkt hvert år siden det kom inn i ordninga i 2018.

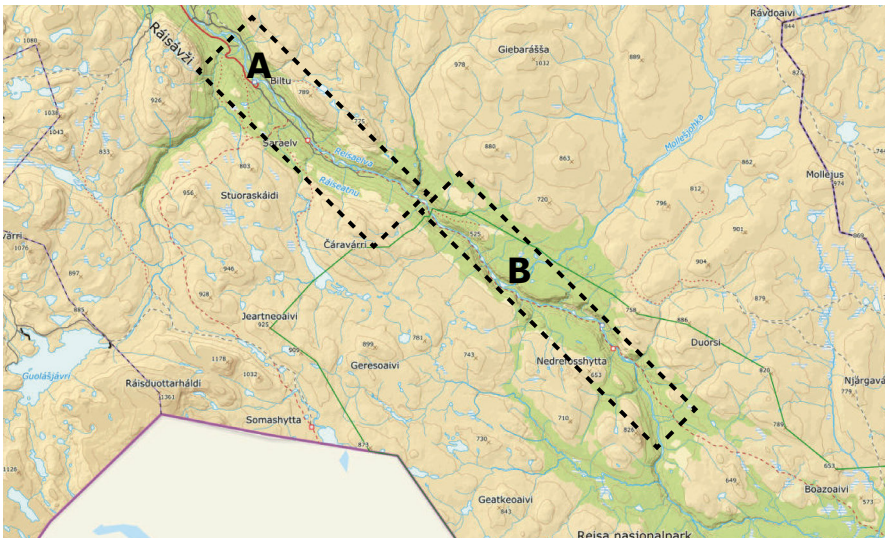
Det er åpenbart at tilrettelegging som den vi har beskrevet her, virker. Folk bruker både stiene og hyttene. **Hva** som virker, er imidlertid noe uklart. Er det slik at folk først går på tur når det er tilrettelagt? Er det bare en forflytning av folks turaktiviteter? Er det turen eller app-registreringa som er viktigst? Eller er det det at andre kan se at man er aktiv som teller? Det kan i tillegg synes som at det eksisterer en slags konkurranse blant tilretteleggerne, uten at den nødvendigvis er bevisst eller reelt. Men **mange besøkende** er i mange sammenhenger både et mål for at man har lyktes og et grunnlag for økt oppmerksomhet fra bevilgende myndigheter. Det lønner seg av og til å ha godt besøkte turmål, for eksempel ordningen med nasjonale turiststier.

Tilrettelegging i og rundt Reisa nasjonalpark

Reisa nasjonalpark ble etablert i 1986, med grensen om lag 10 kilometer fra nærmeste bilvei i Reisdalen. Eneste måte å komme til nasjonalparken på er langs sti eller med elvebåt. Tar vi også med områdene utenfor nasjonalparken, har vi et bruksområde som grovt sett kan deles opp i «Øverelva» (B), som strekker seg fra Saraelv/Kirkestillla til Nedrefoss, der ferdsele i hovedsak går på eller langs elva, og området fra Kirkestillla til Puntafoss (A) (se Figur 9.8), som er et område for mange slags friluftaktiviteter, i hovedsak vest for veien og under tregrensa. I disse områdene har det «alltid» vært omfattende ferdsel og det er mange spor både etter aktiviteter i tidligere tider og rekreasjon i nyere tid; hytter, gammer og rasteplasser som har vært brukt i sammenheng med jakt, fiske, fangst, tjærebrenning (med tjæremiler) og ordinær skogsdrift. Turismen har også en relativt lang historie. Særlig laksefiske og elvebåttransport, men også gjennom at det tidlig (ca 1927) ble bygget ei hytte for laksefisketurisme, og i 1957 en turisthytte der, DNT-hytta ved Nedrefos

Figur 9.8

Viser oversikt over to delområder i Reisdalen med tilrettelegging for friluftsliv. A er område som ligger mellom Puntafossen/Puntaelva og Saraelv. Område B omfatter innfallsport til Reisdalen og Reisa nasjonalpark ved Saraelv til Imofossen, sentralt i Reisa nasjonalpark (kart hentet fra www.norgeskart.no)

På midten av 1990-tallet ble det etablert en skogsbilvei, omtrent fem kilometer innover i dalen fra Saraelv, der bilveien i Reisadalen ender. Herfra er det litt over fire kilometer til nasjonalparkgrensa (Sieimma). Veien er bare åpen i «bærtida» fra omtrent midten av august. Det er i tråd med en avtale mellom lokale interesser, kommunen og Statskog. Gjennom området går også en merket turrute, Nordkalottruta, som i 1993 ble etablert i et samarbeid mellom Norge, Sverige og Finland. Ruta går langs grensa mellom disse landa. Troms Turlag hadde tidligere eneansvar for oppfølging av ruta, men dette skjer nå i samarbeid med verneforvaltninga. Etter avtale med reindrifta ble ruta lagt lengre nord enn den tradisjonelle ferdselsveien som tidligere gikk forbi Cárájávri/Saravann.

Figur 9.9

Viser utsikt fra Ovi Raishiin og sørover i Reisadalen (Foto: R.Benonisen)

Figur 9.10

Bildet til venstre viser utsikten sørøver i Reisadalen. Nasjonalparkgrensa ved Sieimma ligger i «skyggen» lengst til høyre i bildet (Foto: R. Benonisen)

På slutten av 1990-tallet ble det som i dag benevnes som *Ovi Raishiin*, et informasjonscenter og en innfallsport til Reisa nasjonalpark påbegynt av en privat bedrift (Norveg AS og med navnet Gammetunet). I samme tidsperiode ble det bygget flere utleiehytter i randsonen til nasjonalparken, først og fremst som et tilbud til laksefiskere (i Bilto). Det ble også etablert en «elvebåthavn» (ved Nakabohallus på eiendommen Li). De aller fleste som drar til Øverelva/Øverdalen benytter seg av elvebåttransport, med den særegne og tradisjonelle motoriserte elvebåten som i dag brukes i noen av elvene i Nord-Norge og nord i Finland, Sverige og Russland.

Siden 2007 har Nordreisa kommune gjennomført flere tiltak for friluftslivsutøvere i området. Fra 2012 ble forvaltninga av Reisa nasjonalpark overtatt av et eget styre og sekretariat. Styret har stått for restaurering og opprusting av eldre anlegg i øvre Reisadalen, bygging av ei hytte (Sieimmastua), en gapahuk ved Mollisfossen, samt en ny gapahuk og en bussparkering (ved Øvre Kirkestilla). Det arbeides i 2024 med et konsept kalt «innfallsområde til Reisa nasjonalpark» hvor ideen er å skape et lettere tilgjengelig tilbud nærmere vei og utenfor nasjonalparken, som et alternativ til vandring langs elvestien i Øverdalen. Også i denne forbindelsen reiser spørsmålet seg, om hvor mye det er behov for eller ønskelig at man tilrettelegger. Vil tilrettelegging i et område såpass langt fra folk fleste ha noen hensikt, og hva er i så fall målet? Tilrettelegging for å skape en bedre opplevelse for de relativt få som benytter seg av området, eller tilrettelegging for å tiltrekke flere besøkende? Eller tilrettelegging for å skape et alternativ hvis turismen øker, altså avlaste selve nasjonalparken?

Figur 9.11

Bildet nederst viser Mollisfossen. Dette er attraksjonen som har flest besøk i Reisa nasjonalpark, med på det meste om lag 2000 besøkende registrert i 2020 (Foto: R. Benonisen). Bildet øverst viser et eksempel på tilrettelegging langs stien/Nordkalottruta/Historiske vandrerute som følger bredden av Reisaelva fra Kirkestilla / Saraelv til Imo-området (Foto: R. Benonisen)

Figur 9.12

Bildet viser Sarafossen med ca 100 meters fall ned i et juv. Et relativt lett tilgjengelig turmål bare 1km fra vei. Den ligger utenfor Reisa nasjonalpark og har betydelig mindre besøk enn sin storebror Mollisfossen ca. 20km lengre inn i Reisadalen. Det er ikke gjort tellinger, men anslagsvis opp mot 500 besøkende i 2022 (Foto: R. Benonisen)

Figur 9.13

Bildet viser Mollisfossen (269 m. fall). Mollisfossen ligger utilgjengelig til ca 18km fra nærmeste farbare bilvei. På det meste har det vært registrert om lag 2000 besøkende (2020). Ferdselen på Reisaelva har blitt betydelig redusert pga stopp i fiske og flere år med vanskelige forhold for elvebåttransport (Foto: R. Benonisen)

Tiltakene som er beskrevet over er gjort i henhold til Plan- og bygningslova og i er tråd med gjeldende arealplaner. Arbeidet rommer også flere mindre tiltak som faller inn under arealformålet «landbruks- natur, friluftsliv og reindrift», eller de representerer små tekniske inngrep uten krav til byggesaksbehandling, så som gapahuker, rasteplasser, opparbeidede stier, skilter, med videre. Prosessen representerer et samarbeid mellom ulike parter i feltet i tråd med myndighetenes ønsker og internasjonal praksis; verneområdene skal skape trafikk, men helst i sine randsoner og gjerne i samarbeid med ymse aktører.

Nordreisa-folk om tilrettelegging for friluftsliv

Som en del av et forskningsprosjekt om hvordan allemannsretten i dag er utfordret – *Locus* – intervjuet vi friluftslivsutøvere som bor i Nord-Troms (nærmere om prosjektet i Granås og Svensson 2022). Det er altså stemmene til dem som benytter seg av tilrettelegging som her kommer fram. En del hadde bodd i Nord-Troms hele sitt liv, andre var tilflyttere. Flertallet av informantene var eldre mennesker. Deres fortellinger ga et tidsperspektiv på friluftslivet. Det var ikke noe man drev med i deres barndom. De var mye ute og lærte seg ulike uteaktiviteter gjennom lek, mens de voksne alltid hadde et nytteperspektiv på naturaktivitetene – de gikk ikke på tur for turens skyld. Turgåing er altså noe informantene har startet med i voksenalder. De konstaterer og at slik utviklinga har vært i seinere år, blir det mer og mer tilrettelagt. Flere av dem vi snakket med har deltatt i dette arbeidet eller gjør det fortsatt, for eksempel gjennom å være med på Turlagets (DNT) eller grendelagenes aktiviteter, eller knyttet til Friluftsrådets arbeid.

Generelt var de vi snakket med positive til tilretteleggingen, det bidrar til å få flere ut, ble det sagt. De var også positive til universell utforming, at man tilrettelegger for folk med bevegelseshemninger eller spesielle behov. Flere poengterte at de hadde størst forståelse for stedsnær tilrettelegging, altså tiltak som gjorde det lettere for folk å utøve friluftslivsaktiviteter i hverdagen. Noen mente at tilrettelegginga burde verdiforankres og var kritiske til vekstideologien som synes å råde, også i det lokale friluftsrådet. Man bør ha en mening med det man gjør. Trenger man for eksempel å lage stadig flere merkede stier, stadig

nye Ut i Nord-mål, og en omfattende infrastruktur? De mest brukte stiene blir til veier, «som merkes som riksveier,» som en av informantene spissformulerte det. Andre mente at tilrettelegginga gjorde det for lett å utøve friluftsliv og at det å finne fram – navigere i terrenget – er en del av opplevelsen.

Informantene var også oppmerksomme på miljøimplikasjonene av tilretteleggingen; stiene representerer sår i terrenget, forårsaker erosjonsproblemer, forstyrrer dyr- og fuglelivet, og skaper trengsel, selv om det ikke er et stort problem i det meste av Nord-Troms. «Tilrettelegging er bra for folk, men ikke for naturen», ble det sagt. Det ble videre nevnt tilrettelegging gjort i regi av bygdelag; de plukker søppel, rydder og pynter på stier og rasteplasser, vedlikeholder skilt, bruer og parkeringsplasser – driver landskapspleie, for eksempel i Moskodalen (en sidedal til Reisadalen). Det ble også pekt på tilfeller hvor det manglet vedlikehold. Tilrettelegging i form av installasjoner fører som regel til behov for tilsyn og oppfølging. Ikke bare av installasjonene, men også av naturen som sådan. Tilrettelegging krever årvåkenhet, gjennomtenking og vedlikehold, ble det påpekt. Samtaler med en person som ledet en slik tilrettelegging viser at det er lettere å skaffe finansiering til nye tiltak enn til drift av eksisterende tiltak.

Tilrettelegging for friluftsliv er ikke uten konflikter. Informantene nevnte at man i Nordreisa har hatt en alvorlig konflikt mellom lokale saueiere og hundekjørerermiljøet (se Viken 2024). Dette er dermed en konflikt mellom næring og friluftsliv. Hundefolket tok for noen år siden i bruk gamle veier, blant annet fra krigen, til trening av hundespann. Dette utviklet seg til en treningsarena for opptil 200 hunder i uka, i et område på cirka seks kvadratkilometer. Noen steder har man drenert, noen veier er bearbeidet og gjort breiere, og ei bru ble laget over en bekk. Treninga foregår ved at hundespann, med opptil 20 hunder, trekker ATV-er (firhjulinger). Saueierne mente at hundefolket tok seg til rette i beitelandet deres, og at sauene ble skremt. Konflikten endte i rettsapparatet, og høyesterett bestemte at kommunen ikke kan fraskrive seg ansvar (for eksempel for arealplanlegging) for å vurdere eller å ta i bruk reguleringstiltak.

Andre konflikttemaer som ble nevnt er hyttebygging, som også påvirker beitenæringene, men så langt ikke et stort problem i Nordreisa. Fordi det er reindrift i Nord-Troms mente flere informanter at problemstillingene i regionen er mer komplekse enn andre steder. Når man lager en tursti må det tas hensyn til om området har en rolle i reindriften, eller som sauebeite. Også som friluftslivsutøver med hund må man passe opp for beitedyr. Flere saue-

eiere pekte på hundeholdet som et irritasjonsmoment. Men noen har snudd det til næring. Arnøya i Skjervøy kommune er et yndet treningsområde for fuglehunder. Det er et spesielt rikt fugleliv (rype) på øya. Grunneierne har gjort forretning på dette, man betalte 200 kroner (i 2023) dagen for trening av en hund. Men helt konfliktfyllt er det ikke, også de som ikke skal trene hundene sine, bare går på tur, føler de må betale.

Friluftslivet er i vekst, på flere måter. Det blir «mer og mer butikk» ble det sagt. Og landskapet tilrettelegges for nye typer aktiviteter. Disse aktivitetene er stor sett skapt andre steder, mange av dem gjennom utvikling av nytt utstyr (se forrige kapittel). Med bedre og sikrere utstyr har toppskiaktivitetene økt betydelig. For eksempel er lyset fra hodelyktene blitt mye sterkere, noe som framskynder sesongstarten for skiaktivitetene. Det finnes flere firmaer som tilbyr skiguiding i fjella i regionen – Lyngen er et av de skiområdene med best rennomme blant skikjørere. Skikjøringa har blitt mer kommersiell – guiding, overnatting, salg av utstyr er en del av kommersialiseringa som muliggjør aktivitetene. I tillegg er terrengsykling i vekst. Flere av informantene uttrykte skepsis til den kommersielle utviklinga; friluftslivet fjerner seg stadig lengre fra grunnverdier som å nyte freden, friheten og naturen på dens premisser. Det «nye» friluftslivet er en jakt på fysiske utfordringer og spenning, ble det hevdet.

Noen informanter mente at forvaltning eller besøksforvaltning er et relativt nytt fenomen. Man drev ikke med slikt i deres oppvekst, påpekte de eldre informantene. Først og fremst er forvaltningsbehovet et resultat av alle maskinene som er brakt ut i naturen, ble det sagt. Tidligere var behandlninga av naturen mer skånsom, gårds- og skogsdrift med hest satte langt færre spor enn dagens tekniske hjelpemidler som stadig blir større og kraftigere, også de som tilrettelegger for friluftsliv. Utviklinga har skapt forvaltningsbehov som synes å stige proporsjonalt med teknologiutviklinga.

Avslutning

Dette kapitlet har beskrevet tilrettelegginga for friluftsliv i Nordreisa illustrert både med sentrumsnære tiltak og tiltak i verneområder, så vel i naturreservat som i en nasjonalpark. Kapitlet er en konkretisering av flere av temaene i for-

rige kapittel (kapittel 8). Samlet sett er dette en omfattende tilrettelegging som rommer innsats både fra ulike myndigheter, særlig kommunen og verneforvaltninga, og det halvoffentlige friluftsrådet og private aktører. Det er også pekt på samarbeid mellom aktørene. Flere ganger pekes det på dilemmaer knyttet til hvor langt man skal gå med tilrettelegging, og at tilrettelegging av og til fører til behov for ytterligere tiltak. Og hva er det med tilrettelegging som skaper trafikk?

Kapitlet har også referert en undersøkelse blant turfolk i Nordreisa, om hva de synes om tilrettelegginga i kommunen. For det første påpekte de eldre vi snakket med at dette med tilrettelegging er noe nytt. Dernest pekte de på at Nordreisa bød på mange muligheter, og at man kanskje tilrettela for mange steder i dag. Før bedrev man friluftsliv, uten varder, merkede stier og apper. De peker altså på flere av utfordringene knyttet til feltet. Det de tok opp, dreide seg om mange av de samme temaene som den generelle diskusjonen i forrige kapittel drøftet: økt trafikk, slitasje, ny teknologi og tendenser til kommersialisering. Noen var bekymret for utviklinga.

Referanser

- Granås, B. & Svensson, G. (2021). På reise med allemannsretten. *Arr Norsk idehistorisk tidsskrift*. <https://hdl.handle.net/10037/28907>
- Viken, A. (2024). Forvaltning og ikke-forvaltning av elv og skog i Nord-Troms. *Utmark*. <https://hdl.handle.net/11250/3138486>

Benonisen, R. (2025). Mål og målinger for naturmangfold og friluftsliv: Kan også besøksforvaltninga måles? I A. Viken, G. Svensson & R. Benonisen, *Friluftsliv og besøksforvaltning*. (s. 205–224). Fagbokforlaget. DOI: <https://doi.org/10.55669/oa481110>

Kapittel 10

Mål og målinger for naturmangfold og friluftsliv

Kan også besøksforvaltninga måles?

Rune Benonisen

Innledning

Debatten om måling og evaluering av politiske tiltak er vanlig i norsk offentlighet, for eksempel om skoleelevers resultater måles tilstrekkelig eller på riktig måte. Det er også en diskusjon om hvorvidt ansatte, som lærere og helsearbeidere, bruker for mye tid på rapportering. Dette kapitlet fokuserer på mål og målinger relatert til natur- og miljøforvaltning i Norge, med spesielt fokus på naturmangfold og friluftsliv, som er sentrale elementer i besøksforvaltning.

Samfunn er avhengige av naturressurser, og forvaltning av disse er et viktig tema. Spesielt gjelder dette balansen mellom bruk og vern, som for eksempel mellom havressurser og fiskeri, sauehold og ulv, reindrift og rovdyr, samt reiseliv og naturmiljø. Som del av styringa eller forvaltninga definerer myndighetene målsettinger og gjør målinger på ulike nivåer. Måla forteller hva man ønsker å oppnå og målingene svarer på i hvilken grad måla nås.

Tidligere i boka ble Miljødirektoratets definisjon av feltet presentert (se kapittel 4). Vi anser denne definisjonen som en målformulering. Måla er «best mulig opplevelser for besøkende», «lokal verdiskaping» og «ivaretagelse av verneverdier» (Miljødirektoratet, 2015, s. 7). Men nås disse måla med dagens besøksforvaltning? For å kunne svare på det må vi anerkjenne at besøksforvaltninga rommer målsettinger knyttet til flere fagområder. I denne boka argumenteres det for at besøksforvaltning har en tosidighet: at den både forholder seg til miljøfeltet, spesielt naturmangfold, og til friluftslivsfeltet som også inkluderer samfunnsmessige aspekter som folkehelse, lokal verdiskaping og næringsutvikling.

Kapitlet skal vi se nærmere på systemet og forvaltninga rundt mål og målinger som er relevant for besøksforvaltning i Norge, og hvordan måla følges opp. Kjernen i et slikt system er at myndighetene setter seg mål for hvor man vil, og at dette etterprøves, altså måles. Mål er, eller bør i det minste være, et element i et evalueringssystem. Kapitlet ser både på hvordan ulike mål og målinger innen friluftsliv og naturmangfold skjer hver for seg og samlet, slik besøksforvaltninga forutsetter.

Hvorfor mål, målinger og rapportering innenfor miljøfeltet

Målstyring er sentralt i norsk forvaltning. Men man har ikke alltid brukt denne benevnelsen. Begreper som rammestyring og resultatstyring har for eksempel i seg elementer av mål, det samme har et begrep som politisk styring. På 1980-tallet bestemte staten at det man kalte målstyring (eller resultatstyring som det også ble kalt) skulle være det grunnleggende styringsprinsippet (Johansen, 2010, 2015), med virkning fra 1990. Prinsippet har vært omdiskutert og er ikke presist definert. Noen har betraktet det som en slags filosofi, andre som teknikker. Johansen definerer resultatstyring (målstyring) på denne måten. Det er:

[...] måling og rapportering av offentlige tjenesters produktivitet og effektivitet med ulike resultatindikatorer med det formål at administrative og politiske organer skal kunne vurdere resultater og fordeling, ta beslutninger, iverksette tiltak og evaluere politikk ... (Johansen, 2010, s. 7).

I en analyse av målstyring i verneområder drøfter man også målstyringa i forhold til andre styringsbegreper og -metoder. Man understreker der at mål- eller resultatstyringa må være basert på kunnskap. Det er altså en kunnskapsbasert eller adaptiv forvaltning. Og kunnskapen må gjennom en formalisert prosess hvorigjennom «faktorer, standarder og indikatorer defineres og presiseres» (Gundersen et al., 2011, s. 13). Rapporten om målstyring i verneforvaltninga er over 10 år gammel (i 2024). Den konkluderte med at målstyring ikke var klart definert, og at vernemyndighetene måtte «finne sin egen form og metode for målstyring» (Gundersen et al., 2011, s. 79). Om den har gjort det er ikke dokumentert, men som vi skal vise har målstyringa fått relativt stor plass i natur- og miljøforvaltninga i Norge.

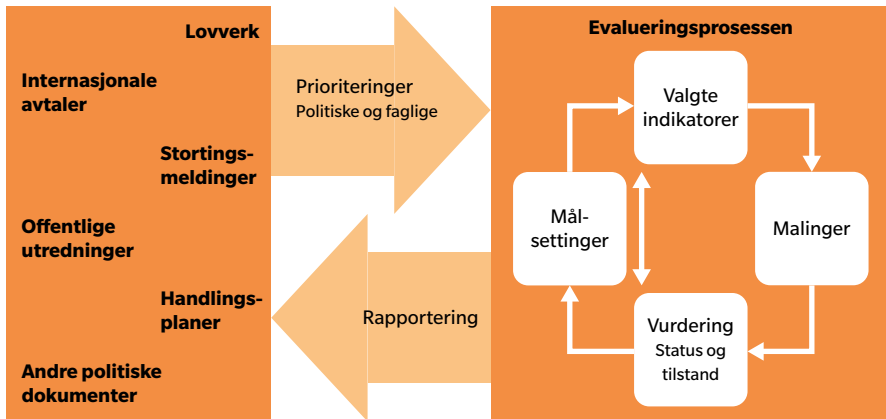
Slik målstyringa defineres er altså det å sette mål (som vi stort sett vil kalle målsettinger), å peke ut en retning eller å beskrive et ønsket resultat. Videre er filosofien at når en politikk eller et tiltak er iverksatt og det er brukt ressurser på det, bør man finne ut om målet er nådd. Og nettopp denne evalueringsprosessen, eller målinga, er en betydelig del av forvaltningsarbeidet. Men det er ofte et problem at måla er uklare eller sammensatte. En idrettsutøver

som konkurrerer på 100 meter baneløp, vet eksakt hvor målet er før start, og hva som er oppnådd straks mållinja passert. Innenfor miljøfeltet er det mer komplekst enn som så.

Mål og målinger er et språklig uttrykk for prosessene som gjennomføres for å evaluere status og tilstand for et miljøtema, eller for naturmangfold og friluftsliv. Internasjonalt benyttes gjerne begrep som *assessment* (vurdering) om evalueringsprosesser og *monitoring* om overvåkning av for eksempel naturtilstanden i et verneområde. Som regel er det en sirkulær prosess som over tid gjentas på samme måte. Vi har illustrert dette i figur 10.1. Skissa i figuren er forenklet og generalisert. Modellen er inspirert av beskrivelsene på miljødirektoratet nettsider *Miljøstatus.no* og *Naturindeks.no*, men presenteres her som en generell beskrivelse av en mål- og målingsprosess.

Figur 10.1

Oversikt over system mål og målinger av miljøtema. Figuren er inspirert av beskrivelser, i hovedsak fra *Miljøstatus.no* og *Naturindeks.no*

Slik vi forstår feltet kan prosessen med mål og målinger deles i to hoveddeler. Til venstre i figur 10.1 finnes politiske og administrative dokumenter som på ett eller annet vis definerer gjeldende målsettinger og prioriteringer. Når så en *målsetting* er fastsatt, går den inn som et premiss i den andre hoveddelen, det vi kan kalle *evalueringsprosessen*. Den er illustrert til høyre i figur 10.1 som en prosess med fire steg; 1. Målsettinger, 2. Valg av indikatorer, 3. Gjennomføring av målinger, 4. Definere eller vurdere status eller tilstand.

Selve målsettinga sier noe om hva vi vil oppnå, men for å kunne si noe spesifikt om hvorvidt vi «når fram» må det fastsettes hvordan det skal måles. Til det brukes et sett av indikatorer. *Indikatorer* er objekter som måles, eller som man følger med på for å kunne si noe om tilstand og tilstandsendringer. Begrepet indikator brukes i flere sammenhenger, og kan for eksempel være en dyreart. Dennes tilstand kan også si noe om tilstanden i et økosystem. For eksempel brukes tilstanden til sjøfugler som indikatorer på forurensning i havet. Et sammensatt sett av indikatorer brukes også til å karakterisere økosystemet som helhet eller beskrive tilstanden for naturen som sådan. *Målinger* er det arbeidet som gjøres når man undersøker indikatoren som er valgt. Når målinga er utført, kan man definere status eller tilstand. Når prosessen gjentas, får man informasjon om endring over tid. I prosessen kan det en rapporterer føre til endringer i politiske føringer og definering av nye eller reviderte mål.

Hvorfor mål og målinger?

De måla norske myndigheter har innenfor miljøfeltet og de evalueringsprosessene som utføres, er nødvendigvis tilpasset både temaet og målgruppene som har nytte av kunnskapen som frembringes. Siden det er de nasjonale politiske myndighetene som har ansvar for miljøpolitikken, er også transparens viktig, altså at det synliggjøres i hvilken grad politikken og de målene myndighetene har vedtatt blir realisert, og at allmennheten kan kikke de ansvarlige i korta. Et annet aspekt er at Norge som nasjon har sluttet seg til flere internasjonale konvensjoner og inngått avtaler som er juridisk bindende for norske myndigheter og som de må rapportere på. Målingene må også vise dette.

Blant de verktøyene som brukes i Norge for å få fram og formidle kunnskap om status og tilstand for miljøpolitikken er *Norges klima- og miljømål*. Dette er ei samling av målsettinger for alle miljøtemaene som ligger under ansvarsområdet til Klima- og miljødepartementet. De temaene som er valgt ut, målsettingene og indikatorene som presenteres på nettstedet *Miljøstatus.no*, er vedtatt og forankret i politiske beslutninger og nedfelt i dokumenter. For eksempel er de gjeldende målsettingene for naturmangfold vedtatt gjennom stortingsmelding nr. 14 *Natur for livet* (Meld. St. 14 (2015–2016)) og de

gjeldende målsettingene for friluftslivet er presisert i stortingsmelding nr. 18 *Natur som kilde til helse og livskvalitet* (Meld. St. 18 (2015–2016)).

Hvordan et land velger å måle sin miljøpolitikk, avhenger av mange forhold. Noe er åpenbart basert på politiske prioriteringer. Et annet forhold kan være hvilke fagtradisjoner man har i forvaltninga. Internasjonalt har det for eksempel vært betydelig fokus på evalueringsprosesser for verneområder, altså på hvor godt forvaltninga av verneområdene fungerer. Dette omtales generelt som «*protected area management effectiveness evaluation*», eller PAME (*Protected Planet*, u.å.-a og b). Dette antas å få enda større oppmerksomhet i oppfølging av den såkalte *Naturavtalen* (se kapittel 4), som krever måling av hvorvidt målet om 30 prosent bevaring av natur faktisk oppnås, og eventuelt hvordan. Per 2024 har Norge hverken tradisjon eller praksis for denne type evaluering av verneområder, selv om *The International Union of Conservation* (IUCN) har anbefalt slike evalueringsprosesser (Klima- og miljødepartementet, 2019). Man er for eksempel kommet mye lenger med dette i Finland (*Metsähallitus*, u.å.-a og b) som har levert en gjennomgående evaluering av vernesystemet så sent som i 2023 (*Metsähallitus* u.å.-c), men også i andre land. Det betyr at det finnes mye ulik kunnskap om feltet mål og målinger innenfor natur- og miljøfeltet både i Europa og verden for øvrig.

Norges klima- og miljømål for natur- og miljøfeltet, inkludert friluftsliv

Norsk miljøpolitikk hegner om de åpenbare behovene og retten enhver har til et «helsesamt miljø og ein natur der produksjonsevna og mangfaldet blir halde ved lag», slik det heter i grunnlovas §112. I tråd med dette er det en rekke lover som er laget spesifikt for å regulere bruken av natur og beskytte miljøet. I tillegg til lovene er det utarbeidet forskrifter – mer detaljerte reglementer – knyttet opp mot spesifikke lover, for eksempel naturmangfoldlova. Den overordna miljøpolitikken i Norge fastsettes av Stortinget, for eksempel gjennom å ta en stortingsmelding til etterretning. Regjeringa, ved Klima- og miljødepartementet, følger dette opp, dels gjennom å ivareta helheten i regjeringas klima- og miljøpolitikk, dels gjennom arbeidet i sine

underliggende etater. Mellom 2015 og 2023 er miljøpolitikken blitt forankret i stortingsmeldinger for naturmangfold (Meld. St. 14 (2015–2016)), friluftsliv (Meld. St. 18 (2015–2016)), kulturmiljøpolitikk (Meld. St. 16 (2019–2020)) og klimaplanen for 2021–2030 (Meld. St. 13 (2020–2021)). Stadig kommer nye til – det er dynamiske prosesser. I 2024 skal det framlegges ei ny melding knyttet til Regjeringas oppfølging av Naturavtalen.

Andre politiske dokumenter som samarbeidsplattformer (Granavolden-plattformen, Hurdalsplattformen) og handlingsplaner angir også prioriteringer i politikken til de enkelte regjeringene. Basert på Stortingsmelding nr. 14 (2015–2016) har det for eksempel blitt utarbeidd en «Handlingsplan for styrket forvaltning av verneområder» (Klima- og miljødepartementet, 2019). Den sier noe mer detaljert om hvordan man skal oppnå bedre forvaltning av verneområdene. Altså er dette presisering og fortolkning av målformuleringer gitt i stortingsmeldinga (Meld. St. 14 (2015–2016)) og konkretisering av tiltak for å nå måla. Handlingsplanen sier også noe om hvordan man skal følge med på tilstanden i verneområdene (punkt 3.1, s. 13). Her pekes det på at overvåkning skal skje gjennom bevaringsmål (punkt 3.1.3, s. 16) og det man kaller *arealrepresentativ overvåkning* (s. 16–17) som innebærer overvåkning av utvalgte områder.

Andre internasjonale avtaler og konvensjoner som er førende for norsk miljøpolitikk er først og fremst *Konvensjonen om biologisk mangfold* (CBD). Den har til hensikt å bevare det biologiske mangfoldet, sikre bærekraftig bruk av biologiske ressurser og sikre rimelig og rettferdig fordeling av fordelene som følger av utnyttelsen av genetiske ressurser (Miljødirektoratet – konvensjoner, u.å.). Den tidligere omtalte Naturavtalen er en del av CBD-systemet. I alt finnes det per 2023 16 konvensjoner innenfor natur- og miljøfeltet (Miljødirektoratet – konvensjoner, u.å.) som Norge har forpliktet seg til, er juridisk bundet av og som gir føringer på norsk politikk og forvaltning. To eksempler er *Bonn-konvensjonen* som har som mål å stanse tap av natur fram mot 2030 og 2050 og *Bern-konvensjonen*, om vern av ville europeiske planter, dyr og naturlige leveområder (Miljødirektoratet – konvensjoner, u.å.). Begge disse gir til dels betydelige føringer for hva Norge kan foreta seg i forvaltninga av rovvilt, særlig for arter som er sterkt truet slik som gaupe, jerv og ulv. I norsk offentlig debatt tas det sjelden hensyn til at forvaltninga er bundet av slike avtaler.

Klima- og miljødepartementet har oppsummert et sett klima- og miljømålsettinger for Norge (Miljødirektoratet – miljøstatus, u.å.). Dette finnes

på nettstedet *miljøstatus.no* og er basert på politiske beslutninger og dokumenter – og er ment å skulle gi en samlet tematisk oversikt. Per desember 2023 omfatter dette i alt seks temaer og 24 mål med underliggende delmål eller resultatområder, samt 82 tilknyttede indikatorer. Temaene og noen av måla er som følger (per desember 2023):

1. *Naturmangfold*. Sikre god tilstand på økosystemer og økosystemtjenester, forhindre utrydding av arter og naturtyper, verne et utvalg av norsk natur.
2. *Kulturminner og kulturmiljø*. Minimere tap av verneverdige kulturminner, vedlikeholde prioritert utvalg av kulturminner, vedtaksfredning av et representativt utvalg, vedlikehold frede bygg, anlegg og fartøy.
3. *Friluftsliv*. Statusen skal tas vare på og utvikles gjennom større bruk av naturen som læringsarena og aktivitetsområde.
4. *Forurensning*. Forurensning og utslipp av skadelige stoffer skal stoppes og ikke skade helse og miljø. Vekst i avfall skal være lavere enn økonomisk vekst og utnyttes som ressurs. Trygge luftkvalitet, redusere støyplager.
5. *Klima*. Kutte utslipp av klimagasser, fremme klimanøytralitet og skape et lavutslippssamfunn. Samfunnstilpasninger for klimaendringer.
6. *Polarområdene*. Villmarkspregede områder som Svalbard skal bevares, kulturminner og kulturmiljø sikres, menneskelig påvirkning på miljøet reduseres.

Begrepene vern og bevaring knyttes i dagligtalen både til miljø- og kulturvern. Livsmiljøer, natursystemer og arter er gjerne objekter for bevaring av natur, mens fysiske eller immaterielle spor av mennesker er objekter for kulturvern. I de norske miljømålene er også bruksformål som friluftsliv tatt inn.

Den øverste myndigheten for oppfølging av disse klima- og miljømålene er Klima- og miljødepartementet, mens implementerings- og fagansvaret lig-

ger hos en lang rekke underliggende etater og samarbeidspartnere.¹ Det er et relativt komplekst system hvor mange institusjoner, lovverk og regler for ivaretagelse av natur- og miljøverdier samlet og hver for seg bidrar til helheten i miljøvernet. Vi vil i fortsettelsen fokusere på to temaer som er særlig relevante for å kunne si noe om graden av måloppnåelse innen besøksforvaltning; naturmangfold og friluftsliv.

Nærmere om mål og målinger illustrert med eksempel fra tema *naturmangfold og friluftsliv*

A: Naturmangfold

Målsettingene man følger opp gjennom klima- og miljømålsystemet for temaet «naturmangfold» finnes i stortingsmelding 14 (2015–2016), *Natur for livet* (Meld. St. 14 (2015–2016)). Meldinga angir tre målsettinger, henholdsvis 1.1 «økosystemene skal ha god tilstand og levere økosystemtjenester», 1.2 «ingen arter og naturtyper skal utryddes, og utviklinga til truede og nær truede arter og naturtyper bedres» og 1.3 «et representativt utvalg av norsk natur skal tas vare på for kommende generasjoner». I klima- og miljømålene på Miljøstatus.no, presenteres det en detaljert beskrivelse av status for hvert av disse måla. Systemet rommer faglige begrunnelser og beskrivelser av spørsmål og temaer som «når vi målet?», «årsaker til dagens situasjon», «hvorfor er dette temaet viktig», «forutsetninger for vurdering av måloppnåelse» og «kvalitet og vurdering av måloppnåelsen».

Når det gjelder mål 1.1 om økosystemene er det flere delmål eller miljøindikatorer som sier noe om dette. En slik indikator er «økologisk tilstand fjell», hvor da fjell er økosystemet. Tilsvarende finnes for skog, våtmark, kyst og så videre. For å vite noe om økologisk tilstand gjøres et betydelig arbeid med å overvåke en lang rekke av arter som samlet kan gi oss data og informasjon.

1 Underliggende etater til Klima- og miljødepartementet som har oppfølging tilknyttet Norges klima og miljømål, er Enova, Fiskeridirektoratet, Havforskningsinstituttet, Kystverket, Miljødirektoratet, Norsk polarinstitutt, Riksantikvaren, Senter mot marin forsøpling, Meteorologisk institutt, Artsdatabanken, Direktoratet for strålevern og atomsikkerhet (Miljøstatus.no.).

Gjennom statlig finansierte overvåkningsprogrammer, forskningsarbeider og analyser undersøkes i alt 30 slike arter innenfor økosystemet fjell. For eksempel bestand av smånagere, fjellrev, issoleie, jaktfalk og jerv, og andre. I skog er antallet undersøkte arter og andre elementer (som generelt kalles for indikatorer) 89, og rommer for eksempel fugler, rovdyr, lav, moser, men også mengde stående død ved (døde trær som fortsatt er stående) og liggende død ved som begge har stor økologisk betydning i skogøkosystemet. Hvilke arter og elementer som skal undersøkes avgjøres av fagfolk og baseres på at det man undersøker skal ha en viktig økologisk betydning. Når fjellets økologiske tilstand skal fastsettes, gjøres det på grunnlag av samlet kunnskap om 19 ulike indikatorer som «representerer fjelløkosystemets struktur, funksjoner og produktivitet» (Miljødirektoratet – miljøstatus, miljøindikator 1.1.6, u.å.). Datagrunnlaget er overvåkningsdata, modellberegninger og ekspertvurderinger.

I eksemplet over er det man måler et utvalg av arter og andre elementer som sier noe om økologisk tilstand. For andre temaer, for eksempel under miljømål 1.2 «Ingen arter eller naturtyper skal utryddes, og utviklinga til truede og nær truede arter og naturtyper skal bedres». For å holde kontroll med dette brukes Artsdatabanken som er en «kunnskapsbank for naturmangfold» (Artsdatabanken, u.å.). Her presenteres for eksempel status for «norsk rødliste for arter» og for «norsk rødliste for naturtyper». Dette er lister som baseres på ekspertvurderinger og metodikk fra *Den internasjonale naturvernunionen* (IUCN). Rødlista er en oversikt over arter som det er stor risiko for at skal dø ut i Norge (Artsdatabanken – rødlista, u.å.) 1. Målet for denne indikatoren kan være at en art, for eksempel rype, skal få bedre bestandsstatus og utbredelse. Den faktiske tilstanden for rypa fås gjennom forskning og overvåkning som også danner grunnlag for rødlistevurderingene. Disse gjøres hvert fjerde år av en fag- og ekspertkomité.

For miljømål 1.3 «*Et representativt utvalg av norsk natur skal tas vare på for kommende generasjoner*» vurderes åtte særskilte parametere, alle om hvor mye vernet areal vi har innenfor naturtyper i Norge, som for eksempel skog. Dette er rent kvantitative mål på hvor mye areal som er vernet etter naturmangfoldlova, og sier ikke noe spesifikt om naturtilstanden i verneområdene. I mange andre land er tilstanden, både med hensyn til naturkvalitet og sosiokulturelle aspekter, også inkludert.

I Tabell 10.1 vises et eksempel på hvordan miljømålene kan håndteres; målet, det som måles (indikatorer), status og utvikling og hvordan dette måles.

Tabell 10.1

Oversikt nasjonale målsettinger for Naturmangfold som del av Norges Klima og Miljømål. (Kilde: Miljøstatus. Miljødirektoratet, u.å.)

Miljømål	Indikatorer	Status / Utvikling	Hvordan det måles
1.1 Økosystemene skal ha god tilstand og levere økosystemtjenester	1.1.5 Status og utviklingstrekk for økologisk tilstand i skog	Status: Middels Utvikling: Stabil Tilstand 0,42 – nedre grense for god er 0,6	Basert på 13 faktorer, inkludert bestand av viktige arter, mengde død ved, areal av gammel skog og kunnskap om 89 arter
	1.1.6 Status og utviklingstrekk for økologisk tilstand i fjell	Status: God Utvikling: Negativ Tilstand 0,68 – nedre grense for god 0,6	Tilstand baserer seg på 19 ulike faktorer, blant annet bestandsnivå av viktige arter, isbreers areal og vegetasjonens varmekrav. Beregnet ut fra kunnskap om 30 arter, inkludert fire nøkkelarter: smågnagere, vier, tamrein og villrein

B: Friluftsliv

Under temaet *Friluftsliv* er det to miljømål med i alt åtte parametere. Målsettingene er tatt fra Stortingsmelding 18 (2015–2016) om friluftsliv (Meld. St. 18 (2015–2016), for eksempel s. 12–14). Her står det at «Regjeringen vil prioritere friluftsliv i nærmiljøet slik at alle kan delta. Barn og unge er prioriterte målgrupper». Dette miljømålet er derfor spesielt rettet mot å *sikre* og *skape* muligheter for friluftsliv samt å *stimulere* til aktivitet. Målinger gjøres ved å finne ut hvor stor andel av befolkninga som deltar i friluftaktiviteter,

har trygg tilgang til nærturterreng, eller benytter leke- og rekreasjonsarealer². Dette er et begrenset perspektiv, når vi vet at både den nevnte meldinga og i den offentlige debatten er friluftslivsaktiviteter sterkt knyttet også til andre mål, særlig til «bred verdiskaping» som inkluderer sosial, kulturell, økonomisk og miljømessig verdiskaping, og «folkehelse» som omfatter helse- og trivselsmessige effekter av fysisk aktivitet. Dette inngår imidlertid ikke som en del av Norges klima- og miljømål under friluftsliv.

Tabell 10.2

Oversikt nasjonale målsettinger for Friluftsliv som del av Norges klima- og miljømål. (Kilde: Miljøstatus. Miljødirektoratet, u.å.)

Miljømål	Indikatorer	Status / Utvikling	Hva måles det på
3.1 Friluftslivets posisjon skal tas vare på og utvikles videre gjennom ivaretagelse av allemannsretten, bevaring og tilrettelegging av viktige friluftslivsområder, stimulering til økt friluftslivsaktivitet for alle	3.1.1 Andel av befolkninga som deltar i friluftslivsaktiviteter to eller flere ganger i måneden, og andel av som deltar minst to ganger i uka	Status: God Utvikling: Positiv I 2020 deltok 74 prosent i friluftslivsaktivitet minst to ganger i måneden. 36 prosent deltok minst to ganger i uka	SSBs levetårsundersøkelse
	3.1.2 Andel av befolkninga som har trygg tilgang til nærturterreng innen en avstand på 500 meter. Nærturterreng er definert som naturområder på minst 200 dekar, beliggende innen 500 meters avstand	Status: Middels Utvikling: Stabil	SSBs statistiske beregninger av areal og befolkning

2 Nærturterreng er definert som naturområder på minst 200 dekar innen 500 meters avstand fra bosted, mens leke- og rekreasjonsarealer er egnede arealer som ligger nærmere enn 200 meter.

Det er betydelige forskjeller mellom temaene naturmangfold og friluftsliv når det gjelder omfanget av målinger og hva man kan få ut av dem. Som nevnt anvendes bare én indikator for tilgang til friluftsområder, og målingene gjøres av Statistisk Sentralbyrå (SSB) gjennom spørreundersøkelser og analyser av kartdata fra Statens kartverk. Modellen eller systemet for mål og målinger er det samme, men omfang og innhold er altså svært forskjellige. Dette må innebære at kunnskapen om friluftsliv er langt svakere enn kunnskapen om tilstanden i økosystemene.

Bevaringsmål – et system for mål og målinger spesielt i verneområder

I Norge har vi et eget system for mål og målinger i verneområder. Disse målene kalles bevaringsmål og er ment å si noe om tilstanden til utvalgte objekter og temaer innenfor verneområder. De temaene som kan følges opp er slikt som forsøpling, forekomst av fremmede arter (som er uønsket i norsk natur), gjengroing, grøfting, jordbruks- og husdyrspåvirkning på vegetasjon, forekomst av fysiske inngrep og slitasje (Miljødirektoratet – bevaringsmål, u.å., s. 19–21). Gjennom et fagsystem som kalles *NatStat* (Miljødirektoratet – Natstat, u.å.) defineres mål for en ønsket naturtilstand innenfor et tema. For eksempel kan målet være at «det skal ikke forekomme gran innenfor verneområdet». Deretter utarbeides det en metode for hvordan dette skal overvåkes over tid. Dette kan sikres ved at det går opp ei linje (på et kart) og observeres om det finnes granskudd langs denne linja. Hvis det observeres gran vil tilstanden kunne defineres som dårlig. Om en velger å gjøre tiltak for å forbedre tilstanden er opp til forvaltningsmyndigheten.

Målesystemet *bevaringsmål* er av en relativt ny dato, og er fortsatt under utrulling i 2024. Fra myndighetenes side er det ønske om at det utarbeides og følges opp minst ett bevaringsmål per verneområde. For Kvænangsbotn landskapsvernområde i Troms, er en del av formålet er å «ta vare på landskapselementer og kulturminner som vitner om reindrift og sjøsamisk og kvensk bruk av området». Dette er angitt i ei *Forskrift om vern av Kvænangsbotn landskapsvernområde* (Klima- og Miljødepartementet, 2011). Forvaltningsmyndighetene

prioriterer restaurering og skjøtsel av ei gammel slåttemark og har som bevaringsmål å redusere bestandene av gjengroingsarter og fremme arter som trives i slåttemark (Natstat, u.å.). Det ble angitt et bestemt geografisk område hvor det skal foregå slått hvert år. Det skal på sikt gi tilbake et artsmangfold som knytter seg til naturtypen *slåttemark*. I prosessen med mål og målinger undersøkes artssammensetninga langs to forhåndsbestemte prøvelinjer. Det vil si at det legges ut linjer, for eksempel et tau (eller på et kart), mellom to faste punkter i terrenget hvor disse undersøkelsene skal foregå år for år. Dermed kan man over tid sjekke hvordan utviklinga har vært. Per 2024 har ikke hele prosessen vært gjennomført, men i 2025 vil man gjøre målinger som vil kunne si noe om status; tilstanden for dette spesifikke objektet (slåttemarka) vil kunne betegnes som god, middels eller dårlig. Ved oppstarten var tilstanden dårlig. Tida vil vise hvor mange år det vil ta før ønskede arter kommer opp igjen.

Har vi mål og gjøres målinger som er relevante for besøksforvaltninga?

Som vi har vist i dette kapitlet finnes det en systematikk for måling av natur og miljø særlig gjennom systemene *Norges klima- og miljømål* og *Bevaringsmål* for verneområder. Gjennom disse får vi kunnskap om hvorvidt politikken og tiltakene som gjennomføres gir resultatene vi ønsker. I hvert fall på noen felter. Men vi får naturligvis bare svar på det vi spør om.

Mål og måling som er særlig relevant for besøksforvaltning både på nasjonalt nivå og på områdenivå dreier seg om opplevelseskvalitet for besøkende, lokal verdiskaping og ivaretagelse av verneverdier. Som nevnt i flere kapitler i denne boka, handler besøksforvaltning i hovedsak om å balansere hensyn mellom naturverdier som vi vil bevare, og aktiviteter som kan påvirke verdiene negativt. Det tradisjonelle begrepsparet «bruk og vern» er noe misvisende siden bruk også er en verdi som vi vil bevare, særlig friluftsliv. Friluftsliv er også en tosidig sak. På ene sida har det en samfunnsmessig verdi gjennom økt omfang av fysiske aktiviteter og andre sosiokulturelle positive effekter. På den andre sida vet vi også at friluftslivet, hvis det har for stort omfang og foregår på feil sted, på feil tid eller med «feile» aktiviteter, kan føre til reduserte

naturverdier, skade naturen eller være til skade for andre brukere. Innenfor mindre områder, for eksempel et friluftsområde eller verneområde må målsettinger, indikatorer og evaluering være tilpasset både geografi og topografi. I de fleste sammenhenger vil de nasjonale miljømåla være for grovmasket for vurdering av forvaltning innenfor mindre geografiske områder. De sier for eksempel ikke noe om hvordan friluftsområder eller verneområder faktisk bidrar til å skape mer friluftsaktivitet der det er del av målene for områdene, som er av interesse i en offentlig debatt. Miljømålene er ment å gi status for økosystemer på nasjonalt nivå. Det er annerledes for bevaringsmål i verneområder. Hensikten med disse bevaringsmåla er altså å «fastslå tilstanden innenfor en naturtype eller en annen geografisk avgrenset naturkvalitet» (Miljødirektoratet – bevaringsmål, u.å.). Hvis tilstanden man måler er midt eller dårlig, må det iverksettes tiltak slik at tilstanden kan forbedres. De bevaringsmålene som er etablert i dag sier ikke noe om tilstanden for verneområdet som sådan, bare for den utvalgte lokaliteten eller temaet, altså på detaljert nivå innenfor et lite geografisk område.

For besøksforvaltning på lokalt nivå, for eksempel innenfor et verneområde, antar vi at forekomst av sjeldne, sårbare eller truede arter, fysiske inngrep og slitasje er de mest relevante indikatorer innenfor det etablerte bevaringsmålsystemet. Dette er tema hvor det er mulig å gjøre operative grep for å hindre at naturverdiene forringes. Det finnes også andre verktøy som delvis har dette perspektivet i seg. Et eksempel er *sårbarhetsvurderinger* (Hagen et al., 2019), som først og fremst er en metode for å analysere hvilke deler av natur- og verneområdene som preges av stor ferdsel. Vurderingene kan brukes som grunnlag for tilrettelegging og kanalisering for å redusere sårbarheten. Her må også sammenhengen mellom ferdsel, for eksempel friluftsliv, og naturverdier vurderes. Sårbarhetsvurdering har mindre «mening» der ferdsel allerede har satt sine spor. Da er effektene synlig med det blotte øye.

Den kanskje største mangelen i det norske mål- og målingssystemet, slik vi ser det, gjelder brukeropplevelsene i norsk natur. For å kunne måle hvordan brukere opplever det helhetlige friluftstilbudet eller tilrettelegginga må brukerne spørres og informasjonen som framkommer være tilgjengelig. Dette er en del av de etablerte målene og målingsverktøyene vi har i Norge per 2024, som hver vernemyndighet kan bestemme. Det kan gjennomføres besøksundersøkelser gjennom spørreundersøkelser og/eller besøkstillinger. Men slike besøksundersøkelser foregår ikke systematisk og gjennomføres

gjørne i sammenheng med planlegging i nasjonalparker. Det er utarbeidet en veileder for besøksundersøkelser av Miljødirektoratet (Miljødirektoratet, 2018), men data som hentes inn går ikke inn i en nasjonal database slik det er vanlig i andre land. Men det skjer endringer også på dette feltet. Norsk institutt for naturforskning (NINA) har i 2024 publisert en samlet analyse av brukerundersøkelser gjort over flere år i 28 av Norges nasjonalparker (Syverhuset, 2024). Dette er foreløpig den eneste analysen av sitt slag, men man kan kanskje forvente at behovet for kunnskap om de besøkende, vil aktualisere denne typen arbeid framover. Men som hovedregel er de dataene som Nina benytter i sin analyse ikke allment tilgjengelige. Data fra friluftstjenesteprovider som samler store mengder informasjon gjennom sine turtrimordninger, som TellTur eller StikkUt, er heller ikke tilgjengelige. Tilsvarende gjelder friluftsrådene. Gjennom sine turtrimordninger samles inn data (i form av selvregistreringer), men dataene forefinnes ikke i et sentralt register eller er gjort tilgjengelig i databaser for statistiske analyser. Vi kan derfor, stort sett si lite om vi faktisk oppnår målene for besøksforvaltning. Slikt sett er besøksforvaltninga noe som nærmest foregår i «blinde». Norge er et stykke unna internasjonale standarder innenfor feltet.

En type målinger som har vært gjort over tid knyttet til friluftsliv er at det som er del av klima- og miljømålene undersøkes. Også endringer i befolkningas friluftaktiviteter undersøkes, men bare på et overordnet nivå som del av nasjonale spørreundersøkelser. Dataene er derfor ikke anvendelig for forvaltning av et spesifikt geografisk område.

Den internasjonale standarden for besøksforvaltning, i den grad det finnes, er i hovedsak det amerikanske systemet for besøksforvaltning utarbeidet av *The Interagency Visitor Use Management Council* og spesielt deres veileder for monitorering (IVUMC, 2019). Internasjonal terminologi knyttet til dette er *monitoring* som beskrives på følgende måte: «Monitorer er en prosess med rutinemessig og systematisk innsamling av informasjon eller observasjoner for å vurdere statusen til spesifikke ressurser og de besøkendes opplevelser» (IVUMC, 2019, s. 9, vår oversettelse). Terminologien er litt forskjellig, men stegene i monitoringsprosessene er noenlunde slik vi har beskrevet for Norge. Den største forskjellen mellom de norske og amerikanske systemene for mål og målinger er knyttet til tematisk innhold, altså hva man har målsettinger for og hva man måler. I det amerikanske systemet er det betydelig større oppmerksomhet på sosiokulturelle aspekter, mens det i Norge stort sett er søke-

lys på naturvitenskaplige forhold, spesielt naturmangfold. De sosiokulturelle aspektene ved, om og for de besøkende er, til forskjell fra Norge, også sentralt i det finske systemet. Her har man utviklet et omfattende monitoreringssystem som vi kan betegne som «state of the art» i europeisk målestokk. Ut fra data fra de besøkende kan man beregne verdiskapinga som genereres av besøkene i nasjonalparkene. Enkelt sagt bygger dette på en systematisk innhenting av data om og fra de besøkende. I hvert verneområde gjennomføres en standardisert besøksundersøkelse hver andre til femte år og løpende besøkstelling ved bruk av elektroniske tellere. Til sammen utgjør dette datagrunnlaget for beregninger av økonomisk verdiskaping og sosiale og helsemessige effekter (Metsähallitus – Visitor monitoring, u.å.-a og b). I 2022 var det registrert 7,4 millioner besøkende til verneområdene, av dette 3,5 millioner i nasjonalparkene (Metsähallitus – Visitation numbers, u.å.-b). Dette er eksempel på relativ enkel monitorering, men som gir nyttig informasjon for både forvaltning og bevilgende myndigheter og gir grunnlag for politikktutforming og nye mål for feltet.

I Norge har vi kun konturene av et monitoreringssystem, særlig gjennom klima- og miljømålene. Men systemet har store mangler og er fragmentert. Vi har gode metoder og systemer for måling av tilstand for natur- og verneverdier på et økosystemnivå og på detaljnivå. Bevaringsmåla (for verneområdene) er detaljerte, kanskje for detaljerte per i dag, og tematisk relativt begrenset, mens de nasjonale klima- og miljømåla måler og rapporterer på et overordnet nivå som ikke er relevant i praktisk lokal besøksforvaltning. For å få inn nødvendig informasjon for å vurdere måloppnåelse innen besøksforvaltning, både i verneområder og andre natur- og friluftsområder, måtte det etableres en systematikk og et ansvar knyttet til et organ som kunne forvalte dette, eller i det minste et felles apparat for å identifisere databehov og for innhenting, lagring og analyse av data.

Avslutning

I dette kapitlet har vi vist at det i Norge gjennom de nasjonale Klima- og miljømålene finnes målsettinger, indikatorer, målinger og evaluering av en rekke temaer innenfor naturmangfold og friluftsliv. Men både målsettingene og

indikatorene som det måles på, er på et overordnet nasjonalt nivå og er mindre relevante for lokal besøksforvaltning. *Outdoor recreation* referer til aktiviteter som folk utøver utendørs der det er tilgang til natur eller grønne områder, som ledd i daglige eller helgebaserede rutiner, ifølge en artikkel skrevet av nordiske forskere (Bell et al., 2007). Slik begrepet brukes internasjonalt, gir det rom for aktiviteter basert på avansert teknologi og motorisert transport, som motorbåtliv og snøskuteraktiviteter. Det er mange grensetilfeller hvor noen vil si at aktiviteten inngår i friluftslivet, mens andre vil hevde det motsatte. Og ingen har mer rett enn andre. Rekreasjon er noe som gir kraft, som henspiller på å gjenvinne en positiv helse- eller velværetilstand. Friluftsliv på sin side, som vi har beskrevet over, rommer mer enn selve aktivitetene. Likevel brukes begrepene friluftsliv og rekreasjon om hverandre. Også i denne boka vil vi se rekreasjon som tilnærmet det samme som friluftsliv. Vi har dårlig oversikt over hvorvidt eller i hvilken grad angitte målsettinger faktisk oppnås, og om samfunnet får de ønskede resultatene innenfor friluftsliv, naturvern og naturforvaltning. Systemene som blir brukt i USA og Finland burde gi inspirasjon til moderne monitoreringssystemer for besøksforvaltning i norske friluftsliv- eller verneområder.

Referanser

- Artsdatabanken (u.å.-a). *Kunnskapsbank for naturmangfold*. <https://www.artsdatabanken.no/>
- Artsdatabanken – rødlista (u.å.-b). *Norsk rødliste for arter 2021*. <https://artsdatabanken.no/lister/rodlisterforarter/2021/>
- Bell, S., Tyrväinen, L., Sievänen, T., Pröbstl, U. & Simpson, M. (2007). Outdoor recreation and nature tourism: A European perspective. *Living Reviews in Landscape Research*, 1(2). <https://doi.org/10.12942/lrlr-2007-2>
- European Environment Agency. (2020). Many of Europe's protected areas lack specific conservation measures and objectives. <https://www.eea.europa.eu/highlights/many-of-europes-protected-areas>
- FHI. (u.å.). *Folkehelse rapporten – Helsetilstanden i Norge*. <https://www.fhi.no>
- Gundersen, V., Andersen, O., Kaltenborn, B. P., Vistad, O. I. & Wold, L. C. (2011). *Målstyrt forvaltning – Metoder for håndtering av ferdsl i verneområder* (NINA Rapport 615). Norsk institutt for naturforskning.
- Hagen, D., Eide, N. E., Evju, M., Gundersen, V., Stokke, B. G., Vistad, O. I., Rød-Eriksen, L., Olsen, S. L. & Fangel, K. (2019). *Håndbok. Sårbarhetsvurdering av ferdsllokalteter i verneområder, for vegetasjon og dyreliv*. Norsk institutt for naturforskning. <https://brage.nina.no/nina-xmlui/handle/11250/2593734>
- Innovasjon Norge. (2022). *Nasjonal reiselivsstrategi 2030*. <https://www.simpleviewcms.com>
- Interagency Visitor Use Management Council (IVUMC). (2019). *Monitoring Guidebook. Evaluating Effectiveness of Visitor Use Management* (Edition One). <https://visitorusemanagement.nps.gov/Home/About>
- Johansen, Å. (2015). For mye detaljstyring og for lite målstyring? *Stat og styring*, 2, 36–40.
- Johansen, Å. (2010). Resultatstyringens mytologi. *Nordiske Organisasjonsstudier*, 12, 5–28.
- Klima- og miljødepartementet. (1986). *Forskrift om vern av Reisa nasjonalpark/Ráisa álbmotlas meahcci, Nordreisa kommune, Troms*. Klima- og miljødepartementet.
- Klima- og miljødepartementet. (2011). *Forskrift om vern av Kvænangsbotn landskapsvernområde/Badaávžži ja Gearbbet suodjemeahcci/Niemenaikun ja Kärpikän suojeluala, Kvænangen kommune, Troms*. <https://lovdata.no/dokument/LF/forskrift/2011-02-18-171>
- Klima- og miljødepartementet. (2018). *Forskrift om vern av Lofotodden nasjonalpark i Morskenes og Flakstad kommuner i Nordland fylke*. Klima- og miljødepartementet.
- Klima- og miljødepartementet. (2019). *Handlingsplan for styrket forvaltning av verneområder*. <https://www.regjeringen.no/dokumenter/handlingsplan-for-styrket-forvaltning-av-verneomradene/id2661518/>
- Klima- og miljødepartementet. (2021). *Klimaplan for 2021–2030*. Meld. St. 13 (2020–2021).
- Meld. St. 14 (2015–2016). *Natur for livet – norsk handlingsplan for naturmangfold*. Klima- og miljødepartementet.
- Meld. St. 18 (2015–2016). *Friluftsliv – natur som kilde til helse og livskvalitet*. Klima- og miljødepartementet.
- Meld. St. 16 (2019–2020). *Nye mål i kulturmiljøpolitikken – Engasjement, bærekraft og mangfold*. Klima- og miljødepartementet.

- Meld. St. 13 (2020–2021). *Klimaplan for 2021–2030*. Klima- og miljødepartementet.
- Metsähallitus. (u.å.-aa). *Visitor monitoring*. <https://www.metsa.fi/en/outdoors/visitor-monitoring-and-impacts/>
- Metsähallitus. (u.å.-b). *Visitation numbers*. <https://www.metsa.fi/en/outdoors/visitor-monitoring-and-impacts/visitation-numbers-and-visitor-profiles/>
- Metsähallitus. (u.å. c). *Management effectiveness evaluation of Finland's protected areas 2023 – Summary of the evaluation report and recommendations*. Hentet 6. september 2024 fra <https://julkaisut.metsa.fi>
- Miljødirektoratet. (u.å.). *Miljøstatus. Norges klima- og miljømål*. <https://www.miljodirektoratet.no/regelverk/konvensjoner>
- Miljødirektoratet. (u.å.). *Naturindeks*. <https://www.naturindeks.no/About>
- Miljødirektoratet. (u.å.). *Bevaringsmål*. <https://www.miljodirektoratet.no/ansvarsomrader/vernet-natur/myndigheter/folge-opp-tilstand-i-verneomrader/> (Lastet ned 30. mars 2023)
- Miljødirektoratet. (u.å.). *Konvensjoner*. <https://www.miljodirektoratet.no/regelverk/konvensjoner/>
- Miljødirektoratet. (2015). *Veileder for besøksforvaltning i norske verneområder*. <https://www.miljodirektoratet.no/globalassets/publikasjoner/m415/m415.pdf>
- Miljødirektoratet. (2018). *Brukerundersøkelser som verktøy for forvaltning av verneområder*. <https://www.miljodirektoratet.no/globalassets/publikasjoner/m930/m930.pdf>
- Miljødirektoratet. (u.å.). *Natstat*. <https://www.natstat.miljodirektoratet.no>
- Naturmangfoldlova. (2009). *Lov om forvaltning av naturens mangfold*. Lovdata. <https://lovdata.no>
- Natstat. (u.å.). *Bevaringsmål Storslåtta Kvænangsbotn*. <https://natstat.miljodirektoratet.no/Area/FactPage/OOBj0010673>
- Protected Planet. (u.å.-a1). *Management Effectiveness (PAME)*. <https://www.protectedplanet.net/en/thematic-areas/protected-areas-management-effectiveness-pame?tab=About+%26+Manuals>
- Protected Planet. (u.å.-b). *Methodologies*. <https://www.protectedplanet.net/en/thematic-areas/protected-areas-management-effectiveness-pame?tab=Methodologies>
- Syverhuset, A. O. (2024). *Hvem bruker de norske nasjonalparkene*. Hentet 30. august 2024 fra <https://www.nina.no/om-nina/aktuelt/nyheter/article/hvem-bruker-de-norske-nasjonalparkene>

Riset, J.Å. & Viken, A. (2024). Allemannsretten og friluftsliv som annektering av samisk grunn. I A. Viken, G. Svensson & R. Benonisen, *Friluftsliv og besøksforvaltning*. (s. 225–250). Fagbokforlaget. DOI: <https://doi.org/10.55669/oa481111>

Kapittel 11

Allemannsretten og friluftsliv som annektering av samisk grunn³

Jan Åge Riseth og Arvid Viken

³ Dette kapitlet overlapper delvis med en artikkel publisert i tidsskriftet *Ottar* i 2024.

Innledning

Dette kapitlet tar for seg allemannsrettens betydning for reindrift og samisk kultur. Allemannsretten er et prinsipp som gir alle i Norge rett til å bruke utmarksområder uavhengig av hvem eieren er. På grunn av en massiv vekst i friluftsliv og naturbasert turisme er prinsippet blitt et tema i den offentlige debatten. Historisk har prinsippet representert en motvekt til privat eiendomsrett. I forhold til reindrift utgjør friluftslivet en konkurrerende bruk av naturområder. Allemannsretten er basert på en norsk eller vestlig forståelse av natur og en virkelighetsoppfatning preget av et markant skille mellom natur og kultur. I den samiske verden finnes ikke dette skillet. Mens menneskene i den vestlige ontologien dominerer naturen, er menneskene i den tradisjonelle samiske ontologien innvevd i naturen. Altså konkurrerer friluftslivet med reindrifta og samisk naturbruk ikke bare når det gjelder territorier eller arealer, men også i forståelsesrammer. Slik det har vært til nå, er det den norske ontologien, sterkt understøttet av en passende epistemologi – både rettsvitenskap og naturvitenskap – som har vært rådende. Vi skal i dette kapitlet først beskrive de sosiale og politiske prosessene hvorigjennom det ble slik. Dette er en koloniseringshistorie, fulgt av en postkolonial epoke med beklagelser og anger for det som skjedde og mer eller mindre velfunderte forsøk på å bøte på det gjennom diverse politiske og institusjonelle tiltak. Vi skal først beskrive hvordan de to virkelighetsoppfatningene omkring naturen arter seg i forhold til friluftsliv, dernest presentere hovedelementene i denne historien, og til slutt sette dette i kontekst og analysere hva det innebærer i dagens samfunn.

Utmark, innmark og meahcci

For noen år siden deltok vi på en befaringsknyttet til en ny militærvei i Midt-Troms. Vår jobb var å finne ut i hvilken grad konsekvensutredningene for veiprojektet hadde slått til (Viken & Svensson, 2015; Riseth, 2015). På befaringa deltok to personer fra forsvaret, en reieneier og tre forskere. Temaet var hvordan veien påvirket reinen og reindriften. Reieneieren pekte ut over

landskapet og fortalte hvor reinen beitet, men understreket at det kom an på årstid, vær og andre forhold som påvirker beitesituasjonen. Hans beskrivelser gjaldt hele landskapet vi skuet utover. Ganske fort brøt forsvarers representant inn, brettet ut et plastlaminert kart over panseret på bilen vi brukte, og fastslo at reintrekket gikk som anvist på kartet; i realiteten en mye mer konsentrert arealbruk enn det reineieren nettopp hadde formidlet. Slik var det, slo forsvarsrepresentanten fast. Et kart lyver ikke, slik han åpenbart så det. Diskusjonen om saka var med dette avsluttet. Forsvarers fortelling, underbygget av formalkunnskap materialisert i et moderne kart, hadde trumfet sedvaner, praksiskunnskap og det samiske *meahccis* fleksibilitet og dynamikk. Saka illustrerer hvordan den tendensen har vært i forhandlinger mellom staten og samene – overkjøring og mangel på respekt for samene og det samiske – men også forskjell på begreper og forståelsesrammer (se Fjellheim, 2023). Vi fikk en god illustrasjon av at kartet ikke er territoriet, som det heter blant antropologer (Korzybski, 1958).

I den samiske forståelsesramma finnes altså ikke utmark, men *meahcci* (Schanche, 2002). Mens utmark er lokalitetene bortenfor bebodde og dyrkede områder, har *meahcci* ingen spesifikk stedlig referanse, det er der folk lever sine liv i interaksjon med naturen, på måter som er avhengige av årstid, vær og hva slags gjøremål som utøves. Det reflekterer en ontologi hvor naturen er noe man er sammen om – og som man tradisjonelt ikke har tenkt på som noe som kan eies. Og det er mange *meahcci*er, og de er ikke nødvendigvis de samme for to mennesker da begrepet må forstås ut fra den konkrete bruken man gjør av ressursene. Det kan for eksempel kalles *luomemeahcci* (steder man plukker molter) eller *muorrameahcci* (steder man hogger ved) (Dokument 19, 2022–2023). Forståelsen av landskapet er altså mer dynamisk, mer fleksibel, og mindre forutsigbar enn i det norske utmarksbegrepet. Man sier «Et år er ikke neste års bror» (Joks, Østmo & Law, 2020, s. 308). Dermed kunne man kanskje like gjerne oversette *meahcci* med *innmark*. Gjorde man det, ville det ikke være mange steder igjen for friluftsliv. Altså er friluftslivet i nord basert på en ikke-samisk oppfatning av territoriet.

Det er ikke bare utmark som er en term som avviker fra samisk forståelse av verden. Det samiske begrepet for natur gjør det også. *Luondu* betyr landet som mennesket beveger seg i, men brukes også om personers natur. Med andre ord benevnes naturen og mennesket med samme begrep. Og når man på samisk snakker om *siida*, reindriftas tradisjonelle administrasjonsenhet,

så omfatter det både reinsdyra, landområdene og menneskene (Kramvig & Avango, 2021). Det er altså flere sentrale samiske begreper som reflekterer en ontologi uten det vestlige og moderne skillet mellom natur og kultur. Når forhandlinger om utmark og natur baseres på en norsk forståelse og begrepsbruk, representerer det en betydelig maktarroganse. Kramvig og Avango (2021) viser hvordan denne framkommer i et gruveselskaps forhandlinger med folk og myndigheter i Guovdageainnu.

Virkelighetsforståelsen knyttet til meahcci reflekteres i flere sammenhenger. For eksempel gjelder det hvordan hjemmet oppfattes blant de som driver reindrift. Hjem er der man oppholder seg, der man utfører aktiviteter. Det er altså ikke knyttet til sted. «Hjemmet er fjellet», svarte en reineier på spørsmål om hvor hjemmet var (Eriksen, 2014, s. 60). En annen svarte «der reinen er», mens en tredje svarte «der familien er». Før var familien stort sett ved flokken, mens den i dag er mer lokalisert til et sted. Skavhaug (2020, s. 176) siterer en reindriver som sier han har flere hjem, vinter-, sommerhjem, og gammeplasser som brukes under flyttinga. Ifølge Mazzullo og Ingold (2008, s. 31) er hjemmet for samene åpent og ubegrenset: «[...] hjemmet omfatter en vevb av spor som samles der man oppholder seg (*dwelling*)». Hjemmet inngår i meahcci, og meahcci inngår i hjemmet. Hjemmet rommer altså både beiter og et attraktivt landskap for friluftsliv. For samene, sier Mazullo og Ingold (2008), er hjemmet og skogen (meahcci) en enhet. I denne enheten eller prosessen inngår steder som brukes år etter år og som reindriveren kan ut og inn, men som andre ikke skjønner er et hjem eller en bo- og arbeidsplass (Skavhaug, 2020).

Det kan oppleves som et overtramp når friluftsfolk og turister invaderer slike områder, når stier etableres og brukes, eller når karter angir områdene som turterreng. Verden over er det normer som tilsier at man ikke invaderer folks hjem, men det skjer altså i Sápmi. En slik utvidet oppfatning av hjemmet er imidlertid vanlig i mange kulturer, inkludert i den norske. Uttrykket «å komme hjem» kan bety så mangt og brukes mest i en uavklart og mangeartet betydning. Kanskje overdrives begrepsbrukens betydning, men retorisk fungerer den når reindrivere anklager vernemyndighetene for å sette begrensninger for hva de kan foreta seg i hjemmet sitt. Det har unektelig en smak av myndighetsovergrep.

Dette er altså dagens virkelighet. På bakgrunn av gamle rettsprinsipper og en lovfesting fra 1957, har allemannsretten gitt «folk flest» bruksrett til

norske naturområder, det som kalles utmark. Allemannsretten og friluftslivet har en slags opphøyd status i norsk sammenheng. Det er noe vi hegner om og framsnakker, noe vi nordmenn er stolte av. Retten oppfattes ofte som et symbol på norsk demokratisk vellykkethet, at vi har et rettsprinsipp som setter den enkeltes frihet høyere enn eiendomsretten.

I praktiseringa av allemannsretten møter friluftslivet en annen bruksrett, reindriftas bruk av utmarka. Den svenske rettsforskeren Christina Allard karakteriserer reindrifftsretten som: «[...] en bruksrätt av speciellt slag i norsk och svensk rätt. Rätten vilar ytterst på en lång tids bruk, oavsett vilket rättsinstitut som används för att förklara dess uppkomst» (Allard, 2015, s. 266). Mer spesifikt sier Allard at retten er en «[...] bruksrätt för ett definierbart kollektiv, främst en rätt för samer tillhörande renskötande familjer» (Allard, 2015, s. 266). Sammenlikner man de to rettene, allemannsretten og reindrifftsretten, ser man flere likheter: Begge er gamle bruksretter som er blitt kodifisert i nyere tid, men en viktig forskjell er at allemannsretten gjelder for *alle*, mens reindrifftsretten gjelder et *begrenset kollektiv*. I tillegg er reindrifftsretten (siden 1968, jf. Brekken-dommen og Altevanns-dommen) likeverdig med eiendomsrett og dessuten begrunnet i menneskerettighetene og internasjonal lov.

Men allemannsretten er sterk, og friluftslivet påvirkes bare i liten grad av reindrifta. Reindrifta har bruksrett til all utmark innenfor *det samiske reindrifftsområdet*.⁴ Selv om Høyesterett (2021) har slått fast at reindrift er en form for *vernet kulturutøvelse*, mangler det fortsatt mye på at dette er etablert som et gjennomgående prinsipp i offentlig saksbehandling. Det medfører at reindrifta i praksis sliter med å få ivaretatt sine arealbruksinteresser (Riseth, 2023). Det kan virke som de som har makt i beslutningssystemene ofte bare innrømmer reindrifta og samiske interesser en *begrenset anerkjennelse* (Bjærtig et al., 2020; Porter & Barry, 2014). I forvaltningssammenheng innebærer dette makt til *ikke* å høre det som blir sagt, og at *de mektige kan overkjøre de svake* (uavhengig av rettigheter). Dette henger også sammen med at nasjonen Norge er en nasjonalstat med alt det fører med seg av lover, regler og institusjoner, mens den samiske nasjonen aldri har hatt noe tilsvarende.

4 Området nord for Femunden, avgrenset vestover av blant annet Grådalen og Gauldalen, omfatter det meste av landet nord for Trondheimsfjorden, unntatt enkelte øyer, inkludert det meste av Lofoten og Vesterålen, men ikke Hinnøya.

Annektering av samiske områder

Med nasjonalstatens inntog på 16- og 1700-tallet skjedde det endringer i eiendomsforholdene i de nordlige områdene av Norge. Etter hvert kom det også industrialiserings- og urbaniseringsprosesser som også endret folks forhold til naturen; folk bodde stadig mer i byer og tettsteder, og behovet for tilgang til naturen ble annerledes. Fra slutten av 1800-tallet har friluftslivet vært en faktor i dette bildet. Vi skal i dette kapitlet beskrive hvordan statsgrunnen ble til, stort sett gjennom koloniale prosesser. Spesielt i Finnmark er dette siden 1970-tallet blitt utforsket både av en serie samerettsutvalg (mellom 1980 og 2007), og av uavhengige forskere, Finnmarkskommisjonen (fra og med 2006) og senere gjennom rettsprosesser i Utmarksdomstolen og Høyesterett. I et nummer av Tidsskriftet *Ottar* fra 2016, presenteres en introduksjon til feltet, mens Sannhets- og forsoningskommisjonen (Dokument 19, 2022-2023) gir en grundig dokumentasjon for store deler av norsk Sápmi. Vår hensikt er å vise at det går linjer fra denne annekteringa til våre dager hvor friluftslivet er en av de konkurrerende aktivitetene til reindrifta.

Gjennom et halvt årtusen førte kongerikene Sverige, Danmark og Novgorod/Tsar-Russland kriger og forhandlet om grenser og skattlegging der samene sto i sentrum som skatteobjekt (Sandberg, 2008). Danskekongen pådro seg stor privat krigsgjeld og solgte i 1666 det meste av Nordland og Troms, særlig innlandsområdene, til gods- og verkseier Joachim Irgens. Dette etablerte et godseiervelde som varte fram til midten av 1800-tallet, da innlandet med allmenninger ble kjøpt tilbake av staten (Ravna, 2014). Områdene er fortsatt en del av Statskogs eiendommer. I Rørosområdet førte etableringa av Røros Kobberverk (i drift fra 1644 til 1977) til ekspansiv vekst av jordbruket og «kraftig kolonisasjon av sameenes bruksområder» (Fjellheim, 1995, s. 91). Bøndene fikk etter hvert særlig interesse for den frodige grasveksten på sameenes gamle trøplasser⁵, som etter noen års bruk og hvile ble til særs attraktive slåttemarker. Fra slutten av 1600-tallet, gjennom 1700- og 1800-tallet og langt inn på 1900-tallet førte dette til mange konflikter der samene ble fortrent fra bøndenes setre og utsatt for alvorlige forsøk på etnisk rensing omtalt

5 Innhengninger for melking av rein blir ekstra frodige av tilførsel av dyrenes urin og avføring samt opptørring.

som «finnjaging» (Fjellheim, 2012). Ved en trefning i 1811, i Tufsingdalen i Dalsbygda i Os, 5 mil sør for Røros, jagde bøndene bort reindriftssamene og tok dyra fra dem.

Norges grenser mot Sverige og Finland ble dratt opp i 1751 og mot Russland i 1826 (Aarseth, 1989). Grensedragninga dreide seg om mer enn grenser. Det innebar en svekkelse av gamle forvaltningsregimer i samiske områder, regimer som var basert på gjensidige overenskomster mellom ulike samiske områder, og på siida-systemet som regulerte landområdene mellom både jakt- og fangstfelleskap og reindriftenheter. Historikerne beskriver det som et *internt samisk rettssystem* (Hansen & Olsen, 2004). Men det innebar ikke statsdannelse, kollektive rettssystemer eller eiendomsrett slik nasjonalstatene praktiserte (Hansen & Olsen, 2004, s. 283). Mellom 1500 og 1750 tok nasjonalstatene mer og mer styring over landet, også samiske områder med unntak av indre Finnmark (den gang tilhørende Sverige). Gjennom disse prosessene og gjennom grensedragningene på 17- og 1800-tallet ble nasjonalstaten øverste myndighet, og dens regler og institusjoner ble gjort gjeldende også i Sápmi. I første omgang fikk ikke dette store konsekvenser for reindrifta da grensetraktaten fikk et tillegg, *Lappekodisillen*, som garanterte fri flytting over den nye riksgrensa. Begivenheter på siste del av 1800-tallet og første del av 1900-tallet endret forholdet. Bakgrunnen var norsk nasjonalisme og sosialdarwinistisk ideologi. I den framvoksende norske staten var nordmennene ansett som det statsbærende folket og samene som underlegne. Kombinert med geopolitiske endringer som nye statsgrenser og tilhørigheter, førte dette til både grensestengninger og reinbeitekonvensjoner som innebar utestenging fra beiteområder i nabolandet, og lovgiving som la grunnlag for sterk myndighetskontroll med reindrifta, spesielt for å fremme ikke-samisk jordbruk (Pedersen, 2016; Riseth et al., 2016). Samenes ble aldri sett på som likeverdige forhandlingsparter til nasjonalstaten. De samiske områdene var utvilsomt gjenstand for annektering og kolonisering, ikke bare av jord og land, men også i form av en retorikk hvor deres egne samfunnsordninger ikke ble verdsatt.

I løpet av de siste tiåra av 1800-tallet «etablerte regjering og storting et helt regime av lover og regelverk som både formaliserte og styrket bøndenes posisjon i forhold til reindriftssamene», skriver Fjellheim (2012, s. 93). Reglene gjaldt all reindrift sør for Finnmark og forvoldte størst skade i de sørligste av de sørsamiske områdene. Det skyldtes den såkalte «framrykkingsteorien»

framsatt av professor Yngvar Nielsen i 1889. Han mente å kunne føre bevis for at samene sør for Stjørdalen var innvandrere nordfra som ikke kom til Rørostraktene før 1750, og at de da hadde fortrenget den langt eldre bondebefolkninga. Denne «teorien» passet som hånd i hanske med myndighetenes politikk og bøndenes interesser. Mange samer i Rørosområdet ble idømt store erstatninger til bøndene og ble ruinerte og fattige (Fjellheim, 2019). Ifølge lovverket var reindrift lovlig virksomhet, det man kalte «tålt bruk», men ved konflikt hadde reindriftna vikeplikt for jordbruket (Ravna, 2019). Nielsens «teori» var seiglivet. Selv om den ble plukket fra hverandre på 1970-tallet av bl.a. språkprofessoren Knut Bergsland og arkeologen Inger Zachrisson, holdt historikere ved Universitetet i Trondheim fast ved den, og «teorien» hadde stor betydning i rettssaker på 1980- og 1990-tallet. Reindriftna tapte reinbeiter både i Trollheimen, Korsjøfjellet, Tamneshalvøya og Aursunden. Under et seminar ved Saemien Sijte på Snåsa lørdag 9.12.2023 ba NTNUs rektor sørsamene om unnskyldning for den uretten universitetet hadde bidratt til og la fram planer for en ny innsats for sør-samisk historieforskning som forhåpentligvis kan rette opp noe av feilene som er begått.

Statseiendommen i Finnmark ble altså til gjennom retoriske og hegemoniske grep i tida mellom 17. og 20. århundre. Det har vært bosetting i området i mer enn 10 000 år. De som bodde i området, høstet der uten at noen dro retten til det i tvil. I 1848 etablerte staten et helt nytt syn på eiendom. Ifølge dette synet var grunnen i Finnmark statens eiendom fordi de som i hovedsak bodde der var samer, et nomadefolk som ikke kunne etablere eiendomsrett, ble det hevdet. Logikken var videre at ikke eide områder tilfalt staten. Dette synet var i tråd med et allment europeisk syn på urfolk. Filosofen John Locke hadde på slutten av 1600-tallet argumentert for at den britiske staten kunne annektere grunnen til urfolkene i Amerika, da de verken hadde ordninger som ga dem eiendomsrett eller suverenitet over landområdene de brukte (Oskal, 2001). Juridisk ble doktrinen omtalt som *terra nullius* – land som ikke er eid (Åhrén, 2016). Her så man bort fra historiske fakta om eiendomsforhold og brukstradisjoner og baserte seg på den framherskende ideologien. Denne oppfatninga kom til å danne grunnlag for alt relevant lovverk og ble ikke utfordret før omkring 1970 (Pedersen, 2016). Med pennestrøk og retorikk hadde de samiske områdene i Finnmark ble til statseiendom.

Med nasjonalstatens inntog ble reindrift til noe som foregår på annen manns grunn og prisgitt andres forgoðtbefinnender. Om man aksepterer

samenes bruksrett, eller at reinsamene hadde eid grunnen – det er i tråd med våre dagers urfolksrett – så ble altså denne tatt fra dem gjennom prosesser som på engelsk kalles *commoning of the uncommon* (Blaser & de la Cadena, 2017). Begrepene rommer mye, også det å ta fra private og gjøre deres eendeler om til et felleseie. I Sápmi var det staten som selv tok herredømme over territoriene. Dette har seinere blitt forsterket med andre lover og statlige anordninger som bestemmer hvordan samene, og særlig reindrifta skal utøve sin naturpraksis. Disse prosessene danner grunnlag for dagens ordninger med statsgrunn, Finnmarkseiendommen, samt nasjonale lovverk og tilhørende forvaltningsregimer. I disse prosessene har samiske interesser og særlig reindrifta blitt marginalisert.

Vendepunkt – dekolonisering eller rekolonisering

I 1972 la politijuristen Sverre Tønnesen fram doktoravhandlinga «Retten til jorden i Finnmark». Det var første gang en akademiker stilte spørsmålstegn ved det som i over 120 år hadde vært forstått og behandlet som statsgrunn. Altaaksjonen, som fant sted omkring 1980 med sultestreiker, blokader, demonstrasjoner og andre protester, brakte de samerettslige spørsmålene opp på den politiske agendaen. Regjeringa opprettet Samerettsutvalget i 1980, et utvalg som har produsert en lang rekke utredninger og videre ført til viktige institusjonelle endringer. Det første var etableringa av Sametinget i 1989 (Aarseth, 2006). Et annet viktig resultat var finnmarkslova (i 2006) som førte til etablering av Finnmarkseiendommen (FeFo) i 2006, Finnmarkskommisjonen (i 2008) og Utmarksdomstolen for Finnmark (i 2014). Den tidligere statsgrunnen ble overført til FeFo, som representant for Finnmarks befolkning.

Finnmarkskommisjonen har som oppdrag å kartlegge hvorvidt det finnes individer eller kollektiver som har eiendoms- eller bruksretter som rekker lenger enn den private retten som enhver innbygger i Finnmark har. Dersom Finnmarkskommisjonen påviser slike rettigheter for individer eller grupper, og FeFo er uenig, kan rettighetskrever reise sak for Utmarksdomstolen. En dom i Utmarksdomstolen kan ankes inn for Høyesterett. Den største enkeltsaken så langt gjelder grunnen i Karasjok. Utmarksdomstolen fant i dom

av 21.04. 2023 at grunnen der tilhører Karasjoks befolkning. Konklusjonen representerer en anerkjennelse av at staten aldri har vært rettmessig eier av grunnen i Kárášjohka. Dommen ble imidlertid anket til Høyesterett som omgjorde utmarksdomstolens vedtak. Grunnen skal fortsatt forvaltes av Finnmarkseiendommen. Dommen i Utmarksdomstolen reflekterer imidlertid en trend som begynte med to dommer i 1968 (Brekken-dommen og Altevann-dommen), der Høyesterett anerkjente samisk bruk som rettserverv.

På 1980- og 1990-tallet fortsatte de sørligste sørsamene å tape rettssaker mot bøndene, men det snudde i 2001 med Selbudommen hvor Høyesterett slo fast at reindrifta skal bedømmes ut fra sine egne forutsetninger (Riseth, 2005). Høyesteretts dom i Fosen-saka i oktober 2021 hadde potensiale til å bli et nytt vendepunkt. Høyesterett konkluderte med at vedtaket om tillatelse til vindkraftutbygging på Fosen var ugyldig fordi utbygginga krenker reindriftssamers rett til utøvelse av kultur etter artikkel 27 i FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter. Siden har også regjeringa ved energiminister og statsminister, etter press, innrømmet at staten krenker menneskerettighetene. Men myndighetene har vegret seg for å fjerne vindturbinene. Høyesterett sa ikke hva som konkret skulle skje med vindkraftanleggene, er statens gjentatte argument. Etter to år uten at noe skjedde med drifta av turbinene, ble det inngått to 25-års avtaler, der reindrifterne ble tilkjent en godtgjørelse på til sammen 15 millioner kroner i året og en vetorett angående fortsatt drift etter den tid. Men dommen som fastslo et statlig overgrep er ikke omgjort.

Grønt skifte eller grønn kolonisering

Foran har vi fokusert på prosesser i sørsamisk område og Finnmark. Prosessene har betydd både framskritt og tilbakeslag for reindrifta og samiske interesser. Selv om det er etablert nye lover og institusjoner, foreligger det et betydelig *implementeringsgap*. Det er svært mye som mangler på at tiltenkte praksiser er realisert. NRLs arealtjeneste har oppsummert reindriftas hovedutfordringer med arealsakene (NRL, 2023). Hovedsida kan sammenfattes slik: Reglene følges ikke i tilstrekkelig grad, på grunn av manglende eller mangelfull kompetanse, kapasitet, respekt og prioritet hos aktørene som deltar

i prosessene (Riseth, 2023). Spørsmålet er så: Hvilken vei går utviklinga? Blir implementeringsgapet større eller mindre?

Statsminister Jonas Gahr Støre holdt i februar 2022 en tale om nordområdepolitikken på UiT Norges arktiske universitet. Støre presenterte en strategisk plan for «det grønne skiftet» og alt man skulle oppnå med det. Regjeringas nettsider har valgt å sitere følgende fra talen: «Ta dette som en invitasjon. Vi skal utvikle politikken sammen. Vi vil hente innspill fra hele Norge. Men politikken som nå utvikles skal inspirere og forankres i samarbeid med menneskene i nord.» (Regjeringen.no, 2022). Det mest interessante var kanskje det statsministeren *ikke* sa. Selv om Støre like før talen hadde drukket samisk bålcaffe med UiT Norges arktiske universitets rektor, unnlot han å nevne hvilke utfordringer utbyggingsplanene betyr for reindrift og samiske interesser. Talen kan sees som et klart forvarsel om det tiltaket som sjokkerte en hel landsdel i august 2023; elektrifiseringen av Melkøya og det såkalte Kraftløftet (Regjeringen.no, 2023a). Politikken som skulle forankres «i samarbeid med menneskene i nord», har så langt ført til frykt for kraftmangel og forsterkede motsetninger mellom potensielle industristeder og reindriftra.

Der Regjeringa ser et grønt *skifte* ser samenes fremste talspersoner grønn *kolonialisme*. Selv om det kan være grønt, er det fortsatt kolonialisme. Globale og nasjonale utfordringer søkes løst ved initiativer som påvirker samiske interesser uten at samene og samenes kunnskap involveres i prosessene slik folkeretten krever. Visepresidenten i Samerådet sier det slik:

For reindriftsutøverne framstår denne nye utbyggingsbølgen i klimahandlingens og det grønne skiftets navn akkurat som annen tidligere industriutvikling. En gruve er fortsatt en gruve, og konsesjonsprosessen foregår fortsatt uten anerkjennelse av samisk reindriftsrett og rett til fri, forutgående og informert samtykke (FPIC). Med samiske øyne må dette kategoriseres som grønn kolonialisme, siden de samme ikke-deltakende maktforholdene er intakte, og de koloniale strukturene fortsetter å usynliggjøre samisk urfolkskunnskap om arealforvaltning [...] Denne gangen blir det enda vanskeligere å bestride, siden samiske reindriftsmotstandere blir gjort klimauvennlige – i tillegg til den allerede brukte merkelappen «bakstreversk» når man motsetter seg «nødvendig» utbygging. (Blind, 2022, s. 282–283, vår oversettelse)

Sentrale myndigheter bruker retorikken om det grønne skiftet for å få legitimitet, men strategiene som følger av dette vil trolig bety annektering av enda flere reinbeiter. Bekymringa for reinbeitene er også blitt styrket av Norges tilslutning til Naturavtalen (*det globale Kunming-Montreal-rammeverket for naturmangfold*). De som har signert avtalen, har forpliktet seg til å sikre en effektiv bevaring av minst 30 prosent av land, elver og innsjøer, mot dagens 18 prosent. Det er nærliggende å tro at dette kan komme i konflikt med samiske reinbeiteinteresser. Sametinget er bekymret. I en uttalelse fra desember (8.12.) 2023 understrekes det at naturen best bevares med kontinuitet i samiske praksiser og i tråd med folkerettslige bestemmelser. I uttalelsen heter det blant annet:

[...] Sametinget ber regjeringa revidere naturmangfoldlova slik at områdevern utvetydig tillater samisk naturbruk og [...] kulturutøvelse i tråd med folkerettens beskyttelse og krav [...] Sametinget forventer at det innføres nye verktøy for bevaring av naturmangfoldet som bygger på en samisk tilnærming [...] I de nye bevaringsområdene skal det være mulig å videreføre samiske [...] naturpraksiser. Samisk urfolkskunnskap vektlegges ved etablering og forvaltning av bevaringsområder [...] Sametinget aksepterer ikke at bevaring enkelte steder fører til økt press på resterende arealer i Sápmi som ikke har bevaringsstatus, og at de områdene fritt forstås som tilgjengelige for utnyttelse uten samtykke [FPIC] fra samiske rettighetshavere.

Det er et åpent spørsmål hvordan norske miljømyndigheter vil håndtere Sametingets innspill. Omtrent samtidig med at sentralmyndighetene medga at deres håndtering av samiske reinbeiteinteresser på Fosen hadde vært et brudd på menneskerettigheten, lanserte de planer om mer kraftproduksjon i Finnmark. Enten Kraftløftet skal skje med vann- eller vindkraft, er det grunn til å tro at det vil berøre reindrifta. Verken Naturavtalen eller Kraftløftet taler for en sentralpolitisk innfrielse av Sametingets krav.

Vår tids annektering av meahcci og reinbeiter

Annen tradisjonell samisk utmarksbruk enn reindrift er *meachásteapmi*, høsting av naturen. Historisk er dette livsgrunnlaget (*birgejupmi*) i hele Sápmi, slik det ble praktisert i det gamle jeger- og sankersamfunnet. Dette ble etter hvert utviklet til ulike yrkeskombinasjoner basert på et allsidig ressursgrunnlag. Reindriften er utviklet som en spesialtilpasning med rein som hovedressurs. Gjennom fornorskingsperioden er praksisene blitt utfordret av norsk lovgivning, men i nyere tid særlig av veiutbygging og privatbilisme. Etter hvert har også den gradvise liberaliseringa av bruken av terrengkjøretøy åpnet svært mye av Sápmi for allmenheten (Riseth & Johansen, 2019; Dokument 19, 2022–2023). Sannhets- og forsoningskommisjonen peker på at pengehusholdningens inntog også har skapt nye forutsetninger for samenes utmarksbruk:

I dag er man vitne til at meahcásteapmi i mange områder gradvis er i ferd med å bli avløst av «friluftsliv» – også blant samer. Naturalhusholdningens endelikt og en stadig sterkere regulering av utmarksressursene uten hensyn til tradisjonell samisk bruk har skapt helt nye forutsetninger for utmarksbruken. Men meahcásteapmi lever fremdeles som en del av kulturell praksis. Det er aktiviteter – forstått som rettigheter – som er dypt forankret i en samisk bevissthet, og som bidrar til å definere en tilhørighet til et samisk fellesskap. Gjennom slik høsting knyttes fortiden til en stadig mer utsatt nåtid. (Dokument 19, 2022–2023, s. 603)

Det er gjort en del undersøkelser av omfanget av meahcásteapmi i ulike samiske bygder, for eksempel:

[...] Kautokeinofolk bruker meahcci [utmarka] flere uker i året. De fleste bruker meahcci til en hel rekke formål: plukker bær, fisker, hogger ved til familiens bruk og drar på tur. Mange driver jakt/fangst, skjærer sennegress, tar ut trevirke til bygging og emner til duodji. [Bruken] spiller en viktig rolle i birgejupmi – grunnlaget for livsopphold – for en stor andel av befolkningen. (Riseth et al., 2010, s. 3)

Friluftsløva utfordrer slike praksiser og representerer ganske omfattende annektering av reinbeiter. Aktiviteter som lovmessig ikke er forbudt, er tillatt, og det gjelder svært mye. Ofte er det ikke et stort problem, men *samlet sett* betyr aktivitetene en belastning for dem som har beitedyr, det være seg sau eller rein. Mens konsekvensutredningsforskriften, hjemlet i plan- og bygningsloven, pålegger at det ved planer om nye utbygginger skal tas hensyn til samlede effekter av både tidligere og andre planlagte utbygginger innenfor et reinbeitedistrikt, finnes det ingen slike regler for friluftaktiviteter. Sannhets- og forsoningskommisjonen uttrykker det slik:

Naturen vår er ikke lenger trygg, vårt tradisjonelle arbeid er ikke lenger akseptert. Barna våre kjenner ikke til arbeidet og begrepene, våre arbeidsoppgaver og kunnskap er undergravet. De røver stedsnavnene våre, stiene våre og ukjente begynner å eie myrene våre. De fornorsker utmarka vår. (Dokument 19, 2022-2023, s.608)

Friluftsova er basert på gamle sedvaner. Prinsippet om å høste fra en felles utmark er en sedvane kalt «uskylds nytterett». Falkanger (1999) sier at dette var en nødvendighet i det gamle bondesamfunnet og hadde ingenting med rekreasjon å gjøre. «Allemannsrett», sier Falkanger, ble første gang brukt i rettssammenheng i 1910. De store endringene i tenkinga skjedde imidlertid først da prinsippet ble lovfestet (1957). Det betød «at vesentlige deler av vårt landareal skal være rekreasjonsgrunn» (Falkanger, 1999, s. 75). Slike nasjonale og universelle bestemmelser rommer i liten grad lokale sedvaner, tradisjoner og praksiser, sier Granås og Svensson (2022), i beste fall representerer de rammer for lokal tilpasning. Dette er ett av dilemmaene i forhold til allemannsretten. Dessuten er retten lavforvaltet – mer kjent som et prinsipp enn som forvaltning (Viken, 2024a). Det er ikke alltid greit å vite hva som er riktig adferd i forhold til lokale praksiser og sedvaner

Det har i noen år pågått en debatt om kulturell appropriasjon av samisk kultur. Dette finner sted når aktører utenfor en kultur gjør opptredener og forretning av elementer fra den angjeldende kulturen på måter som noen finner støtende (jf. Young, 2005, 2021) – for eksempel ved at nordmenn tjener penger på å selge noe fra samisk kultur. Det er ulike grader av appropriasjon (Viken, 2024b). Den mest alvorlige approprieringa er når aktører som er eksterne i forhold til kulturen, bruker eller misbruker kulturelementer som

er sentrale for folks identitet. Reinen, landskapet, gáhkten, stjernelua, joiken, og runebommen er eksempler på slike elementer. Samer flest misliker at dette blir til varer i et turistmarked (Viken, 2022). Kulturell appropriasjon har også blitt utvidet til å omfatte romlige forhold. Ikke bare kultur, men også steder og landskaper blir appropriert – og det oppleves som sårende (Viken, 2022). Et eksempel er reindriverne som ikke har tilgang til Nordkappplatået, fordi hotellkjeden Scandic (i samarbeid med eiendomsselskapet Rica), har monopol i henhold til en avtale som ble gjort i 1927. Inne i sin butikk selger selskapet flere titalls suvenirer som er påtrykt bilder av rein. I lys av avtalen som i nesten hundre år har holdt reindriftnas suvenirsalg borte fra området, framstår dette et paradoks. Dette er et eksempel på en dobbel appropriasjon – av platået og av ett av kulturens fremste symboler, reinen. En ikke-samisk aktør bruker sentrale samiske kulturelementer til egen berikelse. Tromsø sentrum er et annet eksempel. Samiske og særlig tilsynelatende «samiske» suvenirer og varer preger byens hovedgate. *Storgata* er appropriert, både kulturelt og romlig av turismen, for en stor del med hjelp av en falsk, ikke-samisk samiskhet.

Vern – for og mot reindriftna

Verneområdene har en særstilling i norsk naturforvaltning. Reglene for aktiviteter er langt strengere der enn ellers. Det begynte i 1962 med opprettelse av den første nasjonalparken, Rondane, fulgt av flere nye, 15 per 1981. Ti av disse parkene var i samiske reinbeiteområder – den foregår på cirka 40 prosent av landarealet i Norge (Riseth, 2016). Dette var også tendensen i årene som fulgte (Riseth 2007). Vernet areal utgjorde i 2022 17,6 prosent av Norges fastlandsareal, derav 9,8 prosent som nasjonalparker, fordelt på 47. Tendensen var lenge at vernet var mest omfattende i områder langt fra de sentrale og folkerike regionene.

I lang tid var verneområdene hjemlet i ei egen lov, naturvernlova (fra 1972), men i dag er vernet en del av naturmangfoldlova (2007). Ingen av disse lovene hadde eller har særbestemmelser for reinbeiteområder. Det er de nasjonale reglene som gjelder. Men i forskriftene for de fleste nasjonalparkene er reinen eller reindriftna nevnt. Ved opprettelse av nasjonalparker overføres

styringa fra lokale til nasjonale regimer, noe som betyr økt fokus på lover og regler, og mindre fleksibilitet, samt svekking av den økologiske kunnskapens plass i forvaltninga (Riseth, 2007). Siden den gang har administrasjonen av verneområdene blitt lagt om, med et politisk oppnevnt styre for hvert verneområde (nasjonalparker og landskapsvernområder), oppnevnt av fylkesrådene og inklusive representanter fra reindrifta og samiske interesser. Trolig har dette betydd en tilnærming mellom forvaltninga og reindrifta. Men det er åpenbart ulike syn på hvordan det fungerer (Lundberg et al., 2021), og det er mange utfordringer (Riseth et al., 2023).

Vernet i reinbeitedistriktene er omdiskutert. Først trodde næringa at vernet var en fordel, at det skulle beskytte den mot andre typer aktiviteter. Men etter hvert erfarte mange at vernet også var rettet *mot* dem, altså at regulering representerte inngrep i deres virksomhet. Det man vernet, var områder reindrifta hadde driftet, noe de selv mener allerede utgjorde et vern. Med nasjonale vernevedtak opplever de at deres måter å verne på ikke blir anerkjent, og at man innfører regler som gjør deres daglige virke vanskeligere, mer arbeidskrevende og mindre lønnsomt. Det er andres lønnsomhet som prioriteres av de sentrale myndighetene (Riseth, 2017). Vernevedtak kan derfor oppleves som annektering av grunn som reindrifta tidligere forvaltet og som kanskje ville hatt en annen karakter uten dens virke. «Hva har vi gjort galt, siden områdene våre må vernes?», spør de (Riseth, 2017, s. 155). Og de har protestert, men mener at de sjelden blir hørt. Reindrifta har ved noen anledninger nektet å møte i nasjonalparkstyret som de har vært oppnevnt i (Riseth, 2017). «Nasjonalpark» har blitt et negativt symbol blant samer, uttalte en visepresident i Sametinget (Riseth, 2017). Både verdensoppfatninger og kunnskapsregimer kolliderer (Skavhaug, 2020, s. 195).

Den såkalte «Monsensaka» illustrerer ulike oppfatninger av reinbeitene. Nasjonalparkstyret for Femundsmarka og Gutulia av slo med hjemmel i verneforskriftene en søknad fra Femund Lodge ved den landskjente hundekjører Lars Monsen, om inntil fire organiserte turer med opptil seks hundespann fordelt over det meste av mars måned i 2022. Nasjonalparkstyrets begrunnelse var at:

[...] ferdsl med hundespann er en vesentlig forstyrrelsesfaktor for rein. En tillatelse [...] vil kunne føre til en sammenblanding med andre reinbeitedistrikt, noe som er uheldig like før flytting til vår-

beite. Ved å tillate mer ferdsel i marka enn hva som er tilfelle i dag, øker man også markedsføringen av området og ettervirkningene vil bli enda mer trafikk. (Nasjonalparkstyret, 2022, s. 3).

Vedtaket ble påklaget til Miljødirektoratet. Monsen anførte blant annet at påstanden om at aktiviteten ville forstyrre reinen og medføre sammenblanding av flokker, ikke medførte riktighet (Miljødirektoratet, 2022, s. 4). Miljødirektoratet omgjorde Nasjonalparkstyrets vedtak og innvilget søknaden med visse vilkår. I direktoratets begrunnelse heter det:

Vern av samisk kultur og næringsutøvelse i seg selv ligger utenfor naturmangfoldlovens formål [...] [og] kan [...] ikke være et selvstendig mål ved opprettelsen av verneområder. Formuleringen «området skal kunne brukes til reindrift» er naturlig å forstå som [...] at vernet ikke er til hinder for videre reindrift i området [...] Den naturlige forståelsen av ordlyden er at [...] formålet med vernet i disse områdene er å bevare den natur som samisk kultur og næringsutøvelse er avhengig av.

Det er [...] viktig at *naturgrunnlaget opprettholdes* vår utheving) slik at samisk kultur og næringsutøvelse som bygger opp under verneverdiene, kan fortsette og videreutvikles [...] *rein anses som domestisert og er ikke en del av naturmiljøet* (vår utheving). Vernebestemmelsene [...] regulerer [...] bare organisert ferdsel og ferdselsformer som kan skade naturmiljøet. En *søknad om organisert ferdsel kan derfor ikke avslås utelukkende fordi slik ferdsel vil være til skade eller ulempe for reindriften*. (Miljødirektoratet, 2022, s. 7–8, vår utheving)

Miljødirektoratets begrunnelse demonstrerer med all tydelighet at myndighetene opererer med et absolutt skille mellom natur og kultur. På en workshop for samiske verneområdestyrer i november 2022 ble mange provosert av formuleringen om at tamrein anses som «domestisert» og «ikke en del av naturmiljøet». Flere deltakere på workshopen påpekte den kolonialistiske tankegangen. Skånsom samisk bruk, inklusive reindrift, gjennom mange generasjoner sørget for å bevare naturen til nytte og glede for alle, også ikke-samer, likevel ekskluderer de overordnede myndighetene reindriften fra naturmiljøet (Riseth et al., 2023).

Reindrift og naturinngrep

Forskninga omkring rein, reindrift, arealinngrep og forstyrrelseseffekter har utviklet seg mye de siste tiåra. Dagens forskning legger til grunn at inngreps- og forstyrrelseseffekter må vurderes både på helt lokal skala og i forhold til hele reindriftssystemet. Rein vil ha en tendens til å unngå permanente eller kontinuerlige forstyrrelser med alt fra få hundre meter opp til 15 km. Det er også en tendens til lengre unngåelsesavstander når menneskelig aktivitet inngår i forstyrrelsen, selv for tamrein. Det er ellers vanskelig å påvise at tamrein over tid venner seg til inngrep og forstyrrelser, mens begrensning av forstyrrelsen har påviselige effekter (Skarin & Åhman, 2014).

Reinbeitene reduseres på flere måter. For det første reduserer moderne aktiviteter beitelandet. Etablering av hytteområder, turistresorter, veier og stier, kraftledninger, skianlegg, skiløyper og andre installasjoner tar plass. For det andre representerer friluftslivs- og turistaktiviteter forstyrrelser. For det tredje fører forstyrrelsene til at både beitedyr og deres predatorer unngår de mest brukte friluftslivsområdene, noe som ofte resulterer i større konsentrasjon i tilstøtende områder. Alt dette betyr merarbeid, økte kostnader, og lavere inntjening for reindriften (se bl.a. Riseth, 2007, 2016; Riseth & Johansen, 2019; Riseth et al., 2021).

Inngrepseffekter virker ofte sammen. Vannkraftutbygging kan føre til at reinen må trekke lengre opp i fjellet og blir mer spredt og mer utsatt for rovdyr. Liknende er konstatert i forbindelse med vindkraftverk. Veiene som understøtter slike utbygginger, fører til økt trafikk, ikke minst av mennesker som bedriver friluftsliv. Og hyttebygging har okkupert store områder, og moderne hytter brukes i langt større grad enn tidligere hele året. I tillegg foregår småviltjakt, toppturaktiviteter og skirenn. Alt slikt kan bidra til at reinen unngår området, og betyr merarbeid for dem som håndterer flokkene (Riseth et al., 2021). Dessuten innebærer inngrep ofte menneskelige aktiviteter som fører til nye inngrep. Tidvis kan slike følgeeffekter og årsak-virkning-kjeder utspille seg over flere tiår (Riseth & Johansen, 2022),

Reindriften er styrt og regulert av reindriftenlova. Den både gir muligheter og begrensninger for hva reindrift kan være. Reindriften er først og fremst matproduksjon og omfatter ikke kommersielt friluftsliv eller turisme. Det er også andre lover som begrenser denne muligheten, særlig lov om motorisert ferdsel i utmark. Den hindrer reinieiere å ta med seg turister under vårflyttinga.

Turister kan bare forflyttes med snøskuter langs løyper, ikke langs flytterutene. Et annet eksempel er plan- og bygningslova som gir kommunene anledning til å omregulere utmark til boligområder, industri, gruvedrift, hytteområder eller friluftsområder. Når dette skjer, reduseres som oftest reinbeitene. Samtidig kan grunneieren selge jakt- og fiskerettigheter i disse områdene, altså i områder hvor reindriftsutøvere tradisjonelt har jaktet, fisket og drevet utmarksnæring i tillegg til reindrift. Mens det i jordbruksområder er bøndene som forvalter slike muligheter, er det altså en annen aktør, Fefo eller staten, som forvalter og tjener penger på disse aktivitetene i reinbeiteområder. Noe liknende gjelder for gruvedrift. Når (eller dersom) Nussir gruver i Kvalsund (i Hammerfest kommune) kommer i gang, er det Finnmarkseiendommen som får inntektene, ikke reindriften som blir forulempet av drifta. Dette kalles *appropriasjon*, et finere ord for tyveri. I dette tilfellet er kanskje *heleri* rett ord, siden Fefo har fått sin myndighet fra staten som i sin tid annekterte grunnen.

Forskjellen på lovgivning og moralsk riktig atferd kan illustreres med det følgende. To norske jegere pleier å reise til Nord-Sverige og jakte i områder som tilhører en sameby (tilsvarer reinbeitedistrikt). Jegerne snakker med representanter for samebyen og får anvist et område hvor de kan jakte. Før om årene løste de jaktkort, både til staten og samebyen. Det har de sluttet med, fordi samebyen betrakter statens «rett» som en urett. Samebyen har jaktet der i hundrevis av år, fra lenge før jaktkort var oppfunnet. Og de anser grunnen som sin, og forholder seg derfor ikke til den statlige reguleringa av jakta. Dermed etterspørres heller ikke jaktkort fra dem som jakter i deres område, men samebyen setter pris på å bli spurt om hvor det kan gjøres uten å forstyrre den lokale jakta. Paradokset som jegerne opplever er altså at denne praksisen ikke er i tråd med lova, ei lov som ikke respekterer samebyens tradisjoner og uformelle regler. Hva er moralsk riktig i en slik sak – å være lovlydig overfor en illegitim lov, eller støtte samene i deres moralske protest? For øvrig har de svenske samene i de seinere år vunnet en sak mot staten. Tradisjonelt forvaltet samebyene småviltjakta og innlandsfisket, men ved opprettelsen av Sametinget i 1993 vedtok Riksdagen at dette skulle tilhøre den svenske allmenheten. *Girjas* sameby i Kiruna kommune reiste sak og vant tilbake jakt- og fiskeretten gjennom en dom i Högsta Domstolen (Allard & Brännström, 2020). Dommen har ført til at Riksdagen utreder endringer i den svenske reindriftslova.

Konkluderende diskusjon

Dette kapitlet har diskutert annektering og appropriasjon av samisk grunn og kultur i regi av den norske staten, samt praksiser knyttet til friluftsliv og naturbasert turisme basert på dette. Vi har vist til de retoriske og maktbaserte grepa staten i sin tid foretok seg og som gjorde samiske reindrivere, og store deler av befolkninga i Sápmi, eiendomsløse i sine egne områder. Staten har i ettertid utnyttet sin eierposisjon til å gi plass til bønder, industriaktivitet, stedsutvidelser, hyttefelt og friluftsliv. Reinbeitene og områdene for samisk utmarkshøsting er gjennom dette blitt vesentlig redusert. Allemannsretten har vært en del av dette. Med friluftsløva ble prinsippet om uskylds nytterett byttet ut med almen tilgang til norske landskaper. Moderniteten hadde gitt oss fritid og friluftsliv, friluftsløva formaliserte tilgangen til naturen. Friluftslivet konkurrerer nå med beitedyr og ville dyr om naturområdene, med staten som støttespiller.

Gjennom hendelser de siste åra, særlig Fosensaka, har myndighetenes politikk overfor reindriften kommet i fokus. Derfor lanserte myndighetene i desember 2023 en tiltakspakke for reindrift og energi. Her heter det blant annet:

Vi må ivareta reindriften på en bedre måte, og samtidig dekke fremtidig energibehov. De nye tiltakene vil legge til rette for et bedre kunnskapsgrunnlag i avveiningen av ulike hensyn [...] Gode konsekvensutredninger, som tar i bruk reindriften tradisjonelle kunnskap, er et viktig grunnlag for avveiningene mellom ulike typer arealbruk [...]

Det skal legges bedre til rette for reindriften medvirkning i arealprosesser [...] Rovvilt i reinbeiteområdene forsterker utfordringen ved arealinngrep. Pakken inneholder derfor flere tiltak for å redusere rovvilttapet i næringa. (Regjeringen.no, 2023b)

Tiltakene er begrunnet med at man må lære av det høye konfliktnivået, reindriften tilbakemeldinger og Fosensaka. Men uttalelsen varsler egentlig ikke endringer. Man vil fortsette med aktiviteter som fordrer arealer, altså reinbeiter. Legitimiteten forsøkes skapt gjennom begreper som konsekvensutredninger,

tradisjonskunnskap og medvirkning, samt en retorikk som tilsynelatende anerkjenner samiske interesser. Det som foreslås har imidlertid reindriften og forskere argumentert for tidligere. Så, er det grunn til å stole på den tilsynelatende gode viljen denne gangen? Å skaffe seg legitimitet i opinionen er den viktigste forma for maktutøvelse staten rår over, sies det i en kanadisk artikkel (Elliot, 2018).

Myndighetenes handlingsmønster minner om prosesser som i Canada går under benevnelsen et *liberalt anerkjennelsesparadigme* (*liberal recognition*) (Coulthard, 2007; Elliot, 2018). Samtidig som myndighetene fører en tilsynelatende positiv politikk overfor det samiske samfunnet, skjer det en kolonisering og beslaglegging av samiske territorier og en politikk som svekker den samiske motstanden. Samtidig som man legger fram en rapport om sannhet og forsoning i forhold til det samiske samfunnet, vil myndighetene produsere vindkraft og utvide verneområdene, og har gitt løyve til gruvedrift midt i et reinbeite (i Kvalsund), og menneskerettighetsbruddet i Nord-Fosen pågår egentlig fortsatt selv om man har kommet til et slags forlik. Myndighetene anvender dessuten en legitimerende retorikk som omfatter begreper som konsekvensutredninger, konsultasjonsrett og urfolksrettigheter uten at det synes å innvirke på politikken – Kraftløftet ble for eksempel lansert uten konsultasjoner med samiske interesser og uten konsekvensutredninger i forkant. Men man lovet samtidig ei tiltakspakke for reindriften. Nok en gang er strategien å gi noe med den ene hånda, og ta med den andre.

Dersom vi går tilbake til utgangspunktet for dette kapitlet, er det åpenbart at det fortsatt pågår en kamp mellom to ontologier, den samiske som ikke har skille mellom natur og kultur, og den vestlige som har et markant skille. Det siste halve århundret har ført til store politiske og institusjonelle framskritt for samisk reindriften og arealbruk, men samtidig synes det eksterne presset, ofte fra myndighetene, å ha tiltatt. Reinbeitene reduseres stadig og reindriften blir mer arbeidskrevende og mindre lønnsom. Friluftsliv og turisme har i så måte bedre vilkår, ofte legitimert av en romslig friluftsliv, allemannsretten, moderne myndigheter, og basert på statlig annektering av reinbeiteområder over flere hundre år.

Referanser

- Allard, C. (2015). *Renskøtselsrätt i nordisk belysning*. Makadam Förlag.
- Allard, C. & Brännström, M. (2020). *Girjas sameby mot staten: En analys av Girjasdomen*. *Svensk Juristtidning*, 429–452.
- Bjärstig, T., Nygaard, V., Riseth, J. Å. & Sandström, C. (2020). The institutionalisation of Sami interest in municipal comprehensive planning: A comparison between Norway and Sweden. *International Indigenous Policy Journal*, 11(2). <https://ojs.lib.uwo.ca/index.php/iipj/article/view/10574/8568>
- Blaser, M. & de la Cadena, M. (u.å.). The Uncommons: An introduction. *Anthropologica*, 59, 185–193.
- Blind, Å. L. (2022). Pathways for action: The need for Sámi self-determination. I T. Horstkotte, Ø. Holand, J. Kumpala & J. Moen (Red.), *Reindeer husbandry and global environmental change. Pastoralism in Fennoscandia* (s. 278–288). Routledge.
- Coulthard, G. S. (2007). Subjects of empire: Indigenous peoples and the «politics of recognition» in Canada. *Contemporary Political Theory*, 6(4), 437–460. <https://doi.org/10.1057/palgrave.cpt.9300307>
- Dokument 19 (2022–2023). *Sannhet og forsoning – grunnlag for et oppgjør med fornorskingspolitikk og urett mot samer, kvener/norskfinner og skogfinner*. Rapport til Stortinget fra Sannhets- og forsoningskommisjonen. Avgitt til Stortingets presidentskap 01.06.2023.
- Elliott, M. (2018). Indigenous resurgence: The drive for renewed engagement and reciprocity in the turn away from the state. *Canadian Journal of Political Science*, 51(1), 61–81.
- Eriksen, B. (2014). Reindriftsutøverens levde landskap. *Fra vidde til hav: En kultur som flytter sitt hjem? En studie av reindriftsutøverens praksiser og tilnærminger i det levde og oppfattede landskap* [Masteroppgave]. NTNU.
- Falkanger, T. (1999). Allemannsrett: Noen perspektiver bakover og fremover. *Lov og Rett*, 38, 170–183.
- Fjellheim, E. M. (2023). You can kill us with dialogue. Critical perspectives on wind energy development in a Nordic-Saami green colonization context. *Human Rights Review*, 24, 25–51. <https://doi.org/10.1007/s12142-023-00678-4>
- Fjellheim, S. (1995). *Fragment av samisk historie*. Sørtrøndelag og Hedmark reinsamslag.
- Fjellheim, S. (2012). *Gåebrien Sijte – en sameby i Rørostraktene*. Eget forlag.
- Fjellheim, S. (2019). Når en professors teori blir en samisk tragedie. I C. Ruud & G. B. Ween (Red.), *En trængslernes historie. En antologi om museumsmannen og historikeren Yngvar Nielsen* (s. 155–177). Orkana Akademisk.
- Granås, B. & Svensson, G. (2021). På reise med allemannsretten. *Arr – Idehistorisk tidsskrift*, 2, 1–20.
- Jøks, S., Østmo, L. & Law, J. (2020). Verbing meahcci: Living Sámi lands. *The Sociological Review Monographs*, 68(2), 305–321.
- Korzybski, A. (1958). *Science and sanity* (4. utg.). The Institute of General Semantics.
- Kramvig, B. & Avango, D. (2021). The multiple landscapes of Biedjovággi: Ontological conflicts on indigenous land. *Polar Record*, 57, e35, 1–7.

- Kuokkanen, R. (2023). Are reindeer the new buffalo? Climate change, the green shift, and manifest destiny in Sápmi. *Meridians*, 22(1), 11–33. <https://doi.org/10.1215/15366936-10220458>
- Lundberg, A. K., Gundersen, V., Fauchald, O. K., Vistad, O. I., Fedreheim, G. E., Bardal, K. G. & Gjertsen, A. (2021). *Evaluering av forvaltningsordning for nasjonalparker og andre store verneområder*. NF rapport nr. 1/2021. Nordlandsforskning.
- Mazzullo, N. & Ingold, T. (2008). Being along: Place, time and movement among Sámi people. I J. O. Bærenholdt & B. Granås (Red.), *Mobility and place: Enacting Northern European peripheries*. Ashgate.
- Miljødirektoratet. (2022). Vedtak i klagesak om organisert ferdsel i Femundsmarka landskapsvernområde og Femundsmarka nasjonalpark. *Brev av 04.10.2022*. <https://miljovedtak.no/Vedtaks%C3%prosentB8k/VisSak?sakid=48501>
- Nasjonalparkstyret. (2022). Nasjonalparkstyret for Femundsmarka og Gutulia. Femundslia LVO, Femundsmarka NP – Avslag – Organisert ferdsel – Hundekjøring – 2022 – Femund Lodge. *Brev av 04.03.2022*. <https://miljovedtak.no/Vedtaks%C3%prosentB8k/VisSak?sakid=48501>
- NRL. (2023). *Statusrapport. Veiledningstjenesten i arealsaker*. Norske Reindriftsamers Landsforbund.
- Oskal, N. (2001). Political inclusion of the Saami as indigenous people in Norway. *International Journal on Minority & Group Rights*, 8, 235–261.
- Pedersen, S. (2016). Finnmark – tidligere statlig eierskap på sviktende premisser. *Ottar*, 5, 5–11.
- Porter, L. & Barry, J. (2014). Bounded recognition: Urban planning and the textual mediation of Indigenous rights in Canada and USA. *Critical Policy Studies*, 9(1), 22–40. <https://doi.org/10.1080/19460171.2014.912960>
- Ravna, Ø. (2014). Kongelige disposisjoner på 1600-talet og betydningen av bygdefolks adgang til å eie og forvalte utmark i Nord-Norge. *Ottar*, 60(2), 19–25.
- Ravna, Ø. (2019). *Same- og reindriftsrett*. Gyldendal.
- Regjeringen. (2022). *Statsministeren talte om nordområdepolitikken*. <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/statsministeren-holder-tale-om-nordomradepolitikken/id2899124/>
- Regjeringen. (2023a). *Kraft- og industriløft for Finnmark*. <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/kraft-og-industriloft-for-finnmark/id2990581/>
- Regjeringen. (2023b). *Tiltakspakke for reindrift og energi*. <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/tiltakspakke-for-reindrift-og-energi/id3019596/>
- Riseth, J. Å. (2005). «So, the last shall be first, and the first last»? Sámi reindeer management vs. other land users in Mid-Scandinavia. I G. Cant, J. Inns & A. Goodall (Red.), *Discourses and silences: Indigenous peoples, risks and resistance* (s. 35–55). Department of Geography, University of Canterbury.
- Riseth, J. Å. (2007). An Indigenous perspective on national parks and Sámi reindeer management in Norway. *Geographical Research*, 45(2), 177–185.
- Riseth, J. Å. (2015). *Etterprøving av utvidelse av Blåtind og sammenbinding av Mauken og Blåtind skyte- og øvingsfelt. Tematisk etterundersøkelse reindrift*. Norut rapport 22/2015. Norut.

- Riseth, J. Å. (2016). Norske nasjonalparker i samenes land. I *Perspektiver til fremtidig areal- og miljøpolitikk i Sápmi* (s. 43–66). Sametinget.
- Riseth, J. Å. (2017). A space for Sámi values? Sámi reindeer herding and Norwegian national parks. I L. Elenius, C. Allard & C. Sandström (Red.), *Indigenous rights in modern landscapes: Nordic conservation regimes in global context* (s. 146–166). Routledge.
- Riseth, J. Å. (2023). *Evaluering av pilotprosjektet Rådgivningstjeneste i arealsaker*. Et prosjekt i Norske Reindriftssamers Landsforbund Rapport 1/2023 (s. 32). JÅ Riseth AS.
- Riseth, J.Å. & Johansen, B. (2019) *Inngrepskartlegging for reindrifta i Troms fylke* (23/2018).
- Riseth, J. Å. & Johansen, B. (2022). Inngrepseffekter på reindrifta i Troms. Kunnskapsgrunnlag for regionalt planarbeid. *Tidsskriftet Utmark*, 62–76. Temanummer: Vindkraft og reindrift, <https://hdl.handle.net/11250/2995480>
- Riseth, J. Å., Eilertsen, S. M. & Johansen, B. (2021). Reindriftas sårbarhet og Norges ansvar. I F. Flemsæter & B. E. Flø (Red.), *Utmark i endring* (s. 29–66). Cappelen Damm Akademisk.
- Riseth, J. Å., Nygaard, V., Kårtveit, B. & Holte, A. (2023). *Kunnskapsgrunnlaget for forvaltning av verneområder. Samiske perspektiver*. Rapport nr. 6–2023. NORCE Helse og samfunn.
- Riseth, J. Å., Tømmervik, H. & Bjerke, J. W. (2016). 175 years of adaptation: North Scandinavian Sámi reindeer herding between government policies and winter climate variability (1835–2010). *Journal of Forest Economics*, 24, 186–204.
- Sandberg, A. (2008). Collective rights in a modernizing North – on institutionalizing Sámi and local rights to land and water in northern Norway. *International Journal of the Commons*, 2(2), 269–287.
- Schanche, A. (2002). Meahcci, den samiske utmarka. I S. Andersen (Red.), *Samiske landskap og Agenda 21. Kultur, næring, miljøvern og demokrati*. Dieðut nr. 1/2002.
- Skarin, A. & Åhman, B. (2014). Do human activity and infrastructure disturb domesticated reindeer? The need for the reindeer's perspective. *Polar Biology*, 37(6), 1041–1054. <https://doi.org/10.1007/s00300-014-1499-5>
- Skavhaug, I. M. (2020). *Mangfoldige verneområder. Å utforske forståelser av vernet natur og landskap i Nord-Troms* [Doktorgradsavhandling]. UiT Norges arktiske universitet.
- Svensson, G. & Viken, A. (2017). Respect in the girdnu: The Sami verdde institution and tourism in Northern Norway. I A. Viken & D. Müller (Red.), *Tourism and indigeneity in the Arctic* (s. 262–280). Channel View Publications.
- Viken, A. (2022). Tourism appropriation of Sámi land and culture. *Acta Borealia*, 39, 95–114.
- Viken, A. (2024a). Forvaltning og ikke-forvaltning av elv og skog i Nord-Troms. *Ottar*, 70, 34–39.
- Viken, A. (2024b). Tourism appropriation: «Taking» land and culture in Sámi areas. I R. Butler & C. Carr (Red.), *The Routledge handbook of tourism and indigenous peoples*. Routledge.
- Viken, A. & Riseth, J. Å. (2024). Allemannsretten i lys av statlig annekteringspraksis i Sápmi. *Ottar*, 70, 19–26.
- Viken, A. & Svensson, G. (2015). *Etterprøving av utvidelse av Blåtind og sammenbinding av Mauken og Blåtind skyte- og øvingsfelt. Tematisk etterundersøkelse reiseliv*. Norut rapport 22/2015. Norut.

- Young, J. O. (2005). Profound offense and cultural appropriation. *Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 63, 135–146.
- Young, J. O. (2021). New objections to cultural appropriation in the arts. *British Journal of Aesthetics*, 61, 307–316. <https://doi.org/10.1093/aesth/>
- Åhrén, M. (2016). *Indigenous peoples' status in the international legal system*. Oxford University Press.
- Aarseth, B. (2006). *Norsk samepolitikk 1945–1990. Målsetting, virkemidler og resultater*. Norsk Folkemuseum.
- Aarseth, B. (Red.). (1989). *Grenser i Sameland*. Norsk Folkemuseums Samiske Samlinger.

Svensson, G. (2024). Besøksforvaltning i fugleperspektiv: Ea og dunvær på Vega. I A. Viken, G. Svensson & R. Benonisen, *Friluftsliv og besøksforvaltning*. (s. 251–266). Fagbokforlaget. DOI: <https://doi.org/10.55669/oa481112>

Kapittel 12

Besøksforvaltning i fugleperspektiv

Ea og dunvær på Vega

Gaute Svensson

Innledning

For å komme til Vega må en reise via sjøveien. Ferge eller hurtigbåt frakter en til de om lag 6500 øyene som stadig flere ønsker å reise til. Disse besøkene symboliserer også en reise som Vega har tatt – en reise fra et fraflytningstruet kystsamfunn til en turistdestinasjon med UNESCO-verdensarvstatus (fra 2004). Bakgrunnen for tildelinga av verdensarvstatus er knyttet til tradisjonene med ærfuglrøkting i kommunen. Røkting er en gammel praksis som betegner et symbiotisk forhold mellom fugl og folk (Carlsen, 2013). Ærfuglen, som er den største andefuglen, har vært en viktig kilde til både egg og dun og har bidratt til betydelig inntekt for folk på øyene. Sentralt i praksisen er det å bygge skjul av rekved og reir av tang, slik at fuglen får beskyttelse mot predatorer i hekkeperioden. Ærfuglrøktinga er en livsform hvor folk har levd av og med fuglen. Tilrettelegginga som ærfuglrøktinga krever har likhetstrekk med besøksforvaltninga som gjøres på Vega i forhold til reiselivet. Flere av tilretteleggingstiltakene har ført til betydelig besøk og blitt til nye attraksjoner. Et eksempel er den nye via ferrataen *Ravnfloget* med tilhørende overnatting.

Det er imidlertid ikke all tilrettelegging som skjer på Vega som gir besøksvekst. Både reiseliv og røkting handler om tilrettelegging for besøk – både av folk og fugl. Men mens røktinga har gitt økt antall besøkende, har bestanden av ærfugl hatt en nedgang. Om det er en sammenheng mellom veksten i reiselivet på Vega og nedgangen i ærfuglbestanden er usikkert. Det er imidlertid et paradoks at verdensarvstatusen som ble gitt Vega var knyttet til røktertradisjonen som nå er truet på grunn av bestandsnedgangen. Statusen skulle bidra til å gi røkterne verdiskapning utover de inntekter de hadde direkte av røktingen, i form av reiseliv. Man kan derfor stille spørsmålet om besøksforvaltning kan bidra til mer enn bare å sikre biologisk mangfold og gode opplevelser for tilreisende. Kan besøksforvaltning gi rom for lokalkunnskap og dermed gi sjøfuglen en tydeligere stemme i forvaltning av natur?

Dette kapitlet reiser spørsmål omkring hvordan dagens besøksforvaltning kan bidra til å inkludere lokale behov både blant folk og fugl. Søkelyset settes på samarbeidet mellom lokale røktere og fugl på den ene sida, og forvaltning og reiselivet på den andre. Kan man enes om en ambisjon om en samforvaltning? Hvilke hensyn evner dagens forvaltningspraksis å ta i sitt arbeid og kan dette forstås som det som kalles en relasjonell forvaltning? Hva kan en lære av ærfuglrøktinga som mer enn bare samhandling mellom arter, men også

som en praktisering av besøksforvaltning hvor fuglen er de besøkende? For å hjelpe til i tenkinga omkring dette brukes teorier fra Gregory Bateson (1972) og økosentrisk verditilskrivelse. Kort fortalt advarer Bateson (1972, 1979) oss mot å underbygge skillet mellom menneske og natur – et samfunnstrekk han mente var fremtredende allerede i hans samtid. Han etterlyste handlinger som erkjenner mennesket som en del av naturen. Hans relasjonelle premiss kan leses som en oppfordring til å gå bak dikotomien menneske/natur og undersøke hvordan begge er gjensidig avhengige. Vi må erkjenne at også mennesket *er* natur. Dette har overføringsverdi til relasjoner mellom mennesker og ærfugl. Her er spørsmålet hva besøksforvaltningen også kan lære av røktinga gjennom å gi ærfuglen en stemme i forvaltningen. Videre kan man spørre hva som kjennetegner dagens besøksforvaltning i forhold til det relasjonelle? Hvilke interessenter gis en stemme. Hvis røktinga er grunnlaget for vern, skal ikke da forvaltninga skje på ærfuglens premisser gjennom røktinga og røkterne?

Metode

Dette arbeidet er en del av et forskningsprosjekt som heter Fuglan Veit. Prosjektet er videre tett knyttet til et tidligere kartleggingsprosjekt om sjøfuglpraksiser i regi av Tromsø Museum, som ble gjennomført på 1970-tallet. Dette prosjektet har gitt et rikt materiale som finnes på arkivet i Tromsø Museum. En sentral ambisjon i Fuglan Veit har vært å bruke deler av dette arkivmaterialet til å vekke til live tidligere praksiser og tradisjoner knyttet til sjøfugl langs kysten av Nord-Norge.

Det er videre to metodiske perspektiver som har vært sentrale verktøy i prosessen. Man har ønsket å jobbe etter det som i dag kalles samskapende metode (Røiseland, 2019). Dette innebærer kort og godt en ambisjon om å integrere partnere i hele forskningsprosessen og dermed bevege seg bort fra å forske *på* til å forske *med* informanter og prosjektpartnere. Dette inkluderer både røktere og forvaltningsaktører.

I dette arbeidet har jeg gjennomført til sammen fem semistrukturerte intervjuer. I tillegg har jeg deltatt på seminarer, møter i et rådgivende utvalg for Vega verneområde og en såkalt hekkeworkshop. I de sistnevnte har metodisk fokus vært på deltakende observasjon og «walk and talk»-metoden (Pranka, 2020).

Reiseliv, forvaltning og besøksforvaltning på Vega

Vega ble offisielt et UNESCO-verdensarvområde 4. juli 2004, og tilknyttet en stiftelse. Røkte tradisjonen var sentral i grunnlaget for UNESCO-statusen som verneverdig kulturlandskap. Komiteens beskrivelse la spesielt vekt på at røktinga synliggjør kvinners arbeid i samspill med natur. I løpet av de snart 20 årene som har gått siden Vega fikk verdensarvstatus, har besøket steget fra 4 000–5 000 til 60 000 årlig, ifølge Hilde Wika, som er vertskapsleder på verdensarvsenteret, en stilling som også er knyttet til kommunens reiselivssjef. Hun legger til at overnattingskapasiteten er om lag 500 senger. I 2012 ble Vega merket som et bærekraftige reisemål som er en sertifisering som administreres av Innovasjon Norge¹. Turistinformasjonen er lagt til verdensarvsenteret og har vært driftet herfra siden 2020. Verdensarvsenteret har ikke noe formelt forvaltningsansvar, men beskriver sin rolle mer som en aktør som skal sikre verdiene som danner grunnlag for verdensarven. Det skal videre informere besøkende og sikre dialog med og mellom ulike interessenter som grunneiere, røktere, kommunen og statsforvalteren.

Den 5. mai 2011 ble verneområdestyret for Vegaøyen Verdensarvområde etablert. Her er det til sammen sju verneområder med forskjellige vernestatuser². Disse områdene utgjør 22 prosent av verdensarvområdet. Områdene er vernet for å sikre sårbare og truede naturtyper, eller for å ta vare på landskapets egenart. På kommunens hjemmeside kan en lese om hvordan en har valgt å organisere arbeidet og de skriver at:

Vega verneområdestyre består av tre politiske representanter; to fra Vega kommune og en fra Nordland fylkeskommune. Sekretariatet for verneområdestyret er en verneområdeforvalter som er ansatt hos Fylkesmannen i Nordland, men med kontorsted på Vega. Forvalteren skal sammen med styret se til at forvaltninga av verneområdene gjennomføres i samsvar med verneforskriftene for de enkelte verneområdene, naturmangfoldloven, nasjonale miljømål og internasjonale forpliktelser. (Vega kommune, 2023)

-
- 1 Dette er et tidsbegrenset merke, og Vega har ikke blitt resertifisert og innehar derfor ikke merket i 2023.
 - 2 Fuglefredningsområde, landskapsvernområde og naturreservat.

I tillegg er det opprettet det som kalles rådgivende utvalg. Tanken er at utvalget skal brukes for å løfte frem lokale stemmer i forvaltningsspørsmål og brukes i så måte som en høringsinstans. En tidligere verneområdeforvalter, beskriver utvalget som *agenter for verneområdet*. Videre er det opprettet det som kalles administrativt kontaktutvalg som avholder to møter i året. Utvalget består av leder for verdensarvsenteret, verneområdeforvalteren, landbrukssjefen i kommunen og reiselivssjefen i kommunen. I tillegg organiserer verneområdeforvalteren såkalte røktermøter, hvor alle registrerte ærfuglrøkttere inviteres to ganger i året. Intensjonen med dette, ifølge verneområdeforvalteren, er å skape en arena for fuglerøkttere der de dele erfaringer og kan foreslå forvaltningstiltak. I sum skal disse arenaene bidra til å ivareta både fuglefredningsområder og verneområder.

Du må tenke som ea – ærfuglrøkting på Vega

Ærfuglrøkting er en gammel praksis som på Sør-Helgeland kan spores så langt tilbake som til steinalderen (Jacobsen, 1988; Knutsen, 1988; Næss, 1998). Dette er i så måte et eksempel på både tidligere tilrettelegging og forvaltning, om enn ikke besøksforvaltning slik vi tenker på det i dag.

Som en del av forskningsprosjektet Fuglan Veit fikk jeg være med på det som blir kalt fuglevokterkurs. Formålet med arrangementet er å rekruttere nye ærfuglrøkttere og å dele kunnskapen som røkterne har. I dag er det omtrent 20 aktive røkttere på *værran*. Under besøket på Svinskjæret på Hysværøyan kom jeg i snakk med *Stein* som er en av de som driver en form for kombinasjonsnæring med ærfuglrøkting, overnatting og servering (Gåkkå Mathus). På spørsmålet om man kommer til å drive med ærfuglrøkting om 50 år svarer han: «Det blir nok mer som turisme. Det er ikke annen økonomi i dette.». En av de andre røkterne, *Marit*, reflekterer over hva verdensarvstatus har betydning når hun sier: «Vi hadde nok ikke drevet her hadde det ikke vært for verdensarvstatusen. Folk har blitt stolt over røktingen. Før var det noe man skammet seg over. Nå kommer turister hit for å se.»

Ærfuglen har som sagt vært sentral i verdensarvstatusen på Vega og har dermed også påvirket valgene i forvaltningsstrukturen. Forvaltninga som skjer

på Vega, er organisert gjennom arenaer hvor ulike interesser skal forsøkes ivarettatt. Det tidligere nevnte *rådgivende utvalg* ble slått sammen med *samarbeidsutvalget* i 2019. Videre har Vega verneområdestyre et administrativt kontaktutvalg, bestående av verneområdeforvalter, stiftelsens daglige leder, jordbrukssjef, miljøvern- eller plansjef fra Vega kommune. I tillegg arrangerer stiftelsen såkalte fuglevoktermøter to ganger i året. Formålet er å gi større plass til ærfuglrøktinga i forvaltninga. Stiftelsens leder kommenterer organiseringa som følger:

Rådgivende utvalg er en måte å forankre arbeidet på som foregår gjennom stiftelsen og verneområdestyret. [Her ønsker vi å] få inn faglag og grunneierrepresentanter som kan gi sine innspill og som blir orientert om det arbeidet som foregår. Så kan man fylle ut og kommentere i forhold til det. Det skulle sikkert ha vært flere møter også. Hvis vi skal se på pluss og minus her så skulle vi kanskje hatt et møte i året som er dialogbasert for det blir jo veldig enveis nå. Kanskje vi kunne hatt noe innlegg med et tema som vi kunne diskutert. Det er noe med den formen, hvor du har massivt med informasjon og du har en styreleder som leder, så blir det jo et helt annet format enn om folk sitter i grupper og prater om ting.

I samtaler med røkterne er vi innom temaet om hvorvidt ærfuglen og røkterne blir hørt i lokal forvaltning. En av røkterne sier:

Det er jo ordføreren som styrer rådgivende utvalg. Det ikke han vil snakke om det sier han at vi tar en annen gang. Du kommer ikke så langt. Det har ikke vært en arena for å diskutere ea [ærfugl]. På fuglevoktermøtene diskuterer vi ea. Jeg har til og med fått høre at vi er noen særinger, at vi ikke liker folk. Men det er jo ikke slik. Vi kan bare ikke ha folk med oss hele tiden.

En annen røkter legger til:

Jeg har sagt at jeg synes de [forvaltninga] forstår for lite. De kunne vært sammen med oss 14 dager. Det er viktig for dem som sitter på kontorene her. Nei, det har vi ikke tid til sier de, men da sier jeg

det er jo dette dere skal prate om og ta vare på. De forstår det ikke når de kommer bare en tur i godværet. Noen tror at det vi gjør er bare ferie. Jeg spurte for eksempel fylket om det var ea eller ørna som skulle vike. Det var ea. De forstår ikke hva vi holder på med.

Stiftelsens leder peker videre på en reel utfordring med forvaltninga som kulturbærende tiltak.

Hva skjer ved et generasjonsskifte nå hvis øyene blir privatisert av nye eiere som egentlig ikke er interessert i skjøtsel, bygningsvern eller ærfugltradisjon. Kan vi gjøre noe, og hva kan vi evt gjøre? Det er jo ikke driveplikt på de eiendommene som selges. Kan man ha en form for informasjonsvirksomhet som gjør at nye eiere oppmuntres til å inngå nye avtaler med for eksempel sauebønder [om beite på øyene]. Man kan ikke sitte passivt å se på at det skjer. Man må jo på en eller annen måte ha en proaktiv holdning. Det er jo kommunen som er forvaltningsansvarlig gjennom plan- og bygningsloven utenfor verneområdene og verneområdestyret i verneområdene. Man må ha en strategi på dette.

På spørsmålet hvorfor en har valgt gjeldende form for organisering, reflekterer hun videre:

Kanskje man må begynne å tenke mer dialogbasert. Da kunne man hatt ett møte med planer og strategier og ett møte der man legger fram et tema, slik at noen kan presentere hva de har jobbet med. For eksempel Maybritt i Innværet, det er jo helt fantastisk hva hun har gjort med slåtten der ute.»

I det praktiske arbeidet med ærfuglrøktinga vil relasjonene til fuglen være fremtredende. Flere av røkterne påpeker for eksempel hvor vare ærfuglene er. På samme måte som røkterne kjenner de ulike individene av ærfugl, kjenner fuglene røkterne og er skeptiske til andre. Røkterne konstaterer at tiltakene de gjør har til hensikt å legge til rette for at fuglen skal komme tilbake, at de kan føle seg trygge. Tilretteleggingstiltakene er mange, fra stier til hus eller såkalte *ébaner*. Det er mange som bruker metaforer for hjem eller bolig i tilretteleggingstiltakene. En av røkterne sier: «Vi har jo en lang 'søkerliste' for naustet. Her holder en seg tørr og er trygg for rovfugl. Men vi har jo husokkupanter». På spørsmål om hvem dette er utdyper røkteren at det er snakk om silender,

og fortsetter: «Vi har jo gjort noen endringer gjennom årene. Vi har begynt med nye byggematerialer og det er ikke bare folk som har fått større hus. Jeg har ikke mange hus igjen etter mamma. Jeg synes de er for små. Jeg har utvidet med ett soverom og større gang, ha ha.» En annen røkter kommenterer utviklinga med reiseliv og hvordan dette påvirker fuglen: «Det er så mange som vil komme og se, men det går ikke. Det kan ikke være noen turistplass. At de kommer på land. Når de [ærfuglen] ser et fremmed ansikt [...] .de er akkurat som oss. De kjenner folk, de kjenner sine, og de kjenner oss. Du ser det på dem.»

«Den der verdensarven er ikke bare, bare», sier Solveig, som er en av ærfuglrøkterne. «Det er jo så mange turister, men å si det er jo som å banne i kirka. Det er jo ikke alle [turistene] som vet hva de skal gjøre. De drar jo der bare lokale gikk før». En annen røkter forteller om hva som kreves av forståelse for ærfuglen: «Du må leve deg inn i fuglelivet. Du må tenke som ea. Det er ingen som ønsker å bli forstyrret når en skal føde. Det liker ikke fuglene heller. Man må ta det på fuglene sine premisser og ikke tenke på seg selv.»

Det er ikke bare ærfuglen som tilskrives menneskelige kvaliteter. En av røkterne forteller om hvordan han fant en hubro som hadde satt seg fast i et garn: «Fuglen var jo fanget, men den oppførte seg helt rolig når jeg nærmet meg. Da jeg skar den løs bukket og takket den før den fløy sin vei.»

Sitkagran, hegre, blåskjell, oppdrett og ærfugl – et relasjonelt felt

Under et møte i rådgivende utvalg blir jeg oppmerksom på en aktør i diskusjonen rundt predatorbekjempelse som jeg ikke forsto koblinga til. En av røkterne nevnte problemet knyttet til sitkagrana. Dette er en introdusert art som, som så mange andre steder, har blitt plantet der som ledd i skogskjøtsel i etterkrigstida. I senere diskusjoner ble jeg gjort oppmerksom på det som er åpenbart for deltakerne, nemlig at sitkagran representerer det beste hekkeområdet for hegre. Hegre er også en ny art i regionen og representerer en predator som blant annet har ærfuglegg som en del av sin diett. Sitkagran er også for røkterne på Vega ensbetydende med hegre og en trussel for ærfu-

glen. I forlengelsen av dette, i det man kan kalle ærfuglens kosmologi, er blåskjell en viktig næringskilde. Ærfuglens næringstilgang er imidlertid et tilbakevendende tema blant røkterne. Flere av dem uttrykker bekymring for konsekvensene av lakseoppdrett i forhold til ærfuglens mattilgang. Ærfuglen tiltrekkes laksemerder på grunn av blåskjella som fester seg her. Flere stiller spørsmålstegn ved effektene av oppdrettsnæringa i forhold til skjell, fisk og ellers livet i havet. Dette er et eksempel på hvordan det relasjonelle kommer til uttrykk gjennom røktertradisjonen og hvordan praksisen hviler på kunnskap som understreker det relasjonelle med en stedsspesifikk logikk. Denne logikken binder sammen det som tilsynelatende ikke har noen forbindelser, som sitkagran og blåskjell.

Naturens verdi i forvaltninga

All naturforvaltning har, både som praksisfelt og politikk, en iboende verditilskrivelse. Dette kommer til syne både eksplisitt og implisitt. Marit Ruge Bjærke (2018) argumenterer for eksempel med at det de siste 15–20 årene har vært en dreining i norsk miljøpolitikk fra å fremme naturens egenverdi til en økonomisk verditilskrivelse. Et eksempel på hvordan dette kommer til uttrykk finner hun i begreper som *økosystemtjenester* og lignende (Bjærke, 2018). Dette perspektivet kan kobles til tankegods fra Arne Næss og hans dypøkologi som har insistert på å fremme et natursyn som anerkjenner verdi utover det som dekker menneskets behov (se også kapittel 7).

Verdispørsmålet er også underliggende i besøksforvaltninga, hvor man har en implisitt ambisjon om forvaltning *av* eller *for* mennesker. Det biosentriske har derfor stått i opposisjon til det antroposentriske. Begge paradigmenene har vært til stede i norsk besøksforvaltning som en friksjon mellom ulike kunnskapsgrunnlag. Besøksforvaltningas epistemologi har produsert ontologier som ikke tar høyde for det mer-enn-menneskelige eller forstår det som *en del av* det menneskelige. Likevel er dette kunnskapsgrunnlaget forvaltninga arbeider utfra, og det er i stor grad bestemmende for hvordan opinionen forstår verden og de behova forvaltninga skal imøtekomme. I det følgende ønsker jeg å identifisere handlingsrommet for ei forvaltning som ser forbi tiltak *for* eller *mot* mennesker, og å diskutere hvordan besøksforvaltning skjer *mellom* mennesker og andre arter – en relasjonell forvaltning.

Gregory Bateson er kjent for å ha stimulert til tverrfaglig samarbeid. Han var tidlig kjent for sitt arbeid innen sosialantropologi og senere psykologi (Eriksen, 1998). Bateson har blitt kreditert for å ha vært forut for sin tid når det gjelder å advare mot globale utfordringer (Goodbun, 2010). Hans gjennomgående ambisjon har vært å gjøre oss oppmerksomme på hvordan måter å forstå natur på ikke har vært statiske eller blitt etablert uten et rasjonale i et steds praksiser. På 1960-tallet beveget han seg mot en forskningsinteresse for kommunikasjon mellom mennesket og andre arter – hvor han i konsekvens etterlyser det relasjonelle i våre møter med natur. Batesons budskap om å løfte fram det relasjonelle ble derfor definerende for det som kan betegnes som økologisk tenkning. Litt enkelt kan man si at handling produserer kunnskap som igjen reproducerer handlinger. Batesons bidrag kan dermed ses som et forsøk på å koble det kognitive og epistemologiske. Med andre ord peker han på at måter å forstå, oppfatte og handle på i forhold til natur og andre arter som også former vår oppfatning om kunnskap. Denne kunnskapen danner videre grunnlaget for hvordan vi former vår eksistens i og med natur. Det er kanskje ikke overraskende at et bakenforliggende retorisk spørsmål som kan leses ut av et av Batesons mest siterte verk, *Steps to an ecology of mind*, er hva vi [mennesker] er. Han sier:

Den individuelle bevisstheten (*mind*) er iboende, men ikke begrenset til bare kroppen vår. Den er også iboende utenfor kroppen hvor den er del av en bredere bevissthet hvor det individuelle kun er en del av et større system. [...] [bevisstheten] er derfor iboende i det totale sammenkoblede sosiale nettverk i et større økologisk system som vi er en del av». (1979, s. 467)

Bateson oppfordrer oss dermed til en epistemologisk dreining som setter oss i stand til å produsere ontologier som knytter sammen delene og helheten. Bateson bruker videre skillet mellom levende (*creatura*) og ikke-levende (*pleroma*) (som han adopterte fra psykoanalytiker Carl Gustav Jung). For Bateson representerer dette et konstruert skille som skaper en fremmedgjøring til naturen, eller sagt på en annen måte, en fremmedgjøring fra vår egen naturlighet. I sine tidligere arbeider viste han at det finnes kulturer som fremmer en mer holistisk tenkning omkring vår bevissthet og selvet – en tenkning som produserer andre handlingsvalg enn det som er dominerende i vesten. Det relasjonelle i et kollektivt rasjonale, eller det vi gjerne omtaler som *intersubjektivitet*, former individets evne til å se andre sammenhenger eller måter å forstå menneskers relasjon til natur på. Motstykket er det han

betegner som modernitetens epistemologiske feilslutning. Konsekvensene av dette er det han, forut for sin tid, kobler til blant annet globale utfordringer som klimakrisen. I *Pathologies of epistemology* (i Bateson, 1972), sier han:

[La oss si at] du bestemmer deg for å bli kvitt biprodukter av menneskelig aktivitet [giftstoffer fra industri] og at Lake Erie er et egnet sted for å kvitte deg med disse. Du glemmer da at det øko-mentale systemet Lake Erie er en del av ditt bredere øko-mentale system. Hvis Lake Erie drives til vanvidd er galskapen innlemmet i det større systemet av tanker og opplevelser». (1972, s. 484, min oversettelse)

Dette kan leses som en oppfordring til å finne veien ut av en tankegang som i sum skader måten mennesker handler på i sin relasjon til naturen. Dette utviklingstrekket skaper en fremmedgjøring hvor deler er løsrevet fra en helhet som vår eksistens avhenger av. I så måte kan Bateson forstås dithen at han ønsker å bryte opp dikotomien natur/menneske. For Bateson kommer dette til uttrykk i historier og mytologier om naturen. Han sier:

Å tenke gjennom historier [i kraft av deres betydning] isolerer ikke mennesker som noe som er adskilt fra sjøstjerner [eller ærfugl] og sjøanemoner [eller blåskjell] kokospalmene [eller sitkagran]. Det er snarere slik at om verden skulle være uløselig knyttet sammen [...] så må tanker i form av historier deles av all bevissthet, være seg mennesket, skog eller sjøstjerner. Kontekst og relevans må da ikke bare karakterisere all såkalt atferd (de historiene som projiseres ut i «handling»), men også alle de interne historiene, sekvensene av sjøanemonenes oppbygning. Embryologien må på en eller annen måte være laget av de samme historiene. Og bak det igjen, den evolusjonære prosessen gjennom millioner av generasjoner der sjøanemonene, som deg og meg, blir til – også den prosessen må være av historier». (Bateson, 1979, s. 12–13)

Mens sammenhengen mellom ærfugl, blåskjell, sitkagran, hegre og oppdrett er internalisert og habituert hos mange av røkterne på Vega, er det ingen selvfølge at dette er verdigrunnlag og forståelser som finnes i praktisk besøksforvaltning.

For Bateson er det videre et underliggende epistemologisk premiss at å snakke om noe er med på å endre det. Han legger til at dette ikke nødvendigvis betyr en endring til det bedre eller det verre, men at det handler om hvem, hva og hvor, eller historiens kontekst. Dette minner om diskursen omkring «mer-enn-det-menneskelige» som har fått fotfeste de senere årene. Her tales det om en *relasjonell ontologi* (se Haraway, 2013; Lorimer, 2015; Puig de la Bellacasa, 2017). Sporene etter Bateson er åpenbare når det slik inviteres til verdensanskuelser som anerkjenner et relasjonelt premiss i menneskers samhandling med natur og andre arter.

Batesons overordnede ambisjon kan ses som en oppfordring til å identifisere verktøy som setter oss i stand til å utforske ulike former for subjektivitet, og i konsekvens forstå vår relasjon til disse. Disse skrittene mot en økologisk relasjonell tenkning, åpner for å inkludere mennesket i naturen, selv om de færreste anser seg som en del av den. Ærfuglrøktinga som praksis minner oss imidlertid om naturens relasjonelle karakter. I biologien har tanken om det relasjonelle blitt betegnet som økosystem. Det som er problemet – et problem som adresseres i dette kapittelet – er at dette ikke implementeres i natur- eller i besøksforvaltninga.

Mot en relasjonell besøksforvaltning

Vega opplever økt interesse utenfra og er derfor avhengig av en tilrettelegging for reiseliv, på en måte som ikke går på bekostning av ærfuglen og røktingen. Ærfuglrøkting som praksis egner seg til å stille det retoriske spørsmålet om hvem de besøkende er og understreker at det finnes mange former for tilrettelegging. At røktinga krever tilrettelegging for årlige besøk av ærfuglen, er imidlertid ikke en del av besøksforvaltninga. Men behovene og kunnskapen betegner det som en relasjonell praksis som må gis plass i den besøksforvaltninga som skal bidra til å styre utviklinga av reiselivet på Vega. Medbestemmelse er et stadig viktigere prinsipp i naturforvaltning, men det er likevel ikke åpenbart hvordan naturen skal kunne ha en stemme i forvaltninga.

Bateson gjør oss oppmerksom på at ordet *dyr* (*animal* på engelsk) har en etymologisk opprinnelse i det greske ordet *animus*, som betyr utstyrt med bevissthet eller ånd (Bateson, 1979, s. 5). Denne innsikten karakteriserer også en ontologi rundt ærfuglrøktinga på Vega. Tilskrivelsen av fugler som bærere av menneskelignende egenskaper er også beskrevet i analyser av ærfuglrøkting på Vega. Antropologen Bente Sundsvold beskriver røktinga som en gjensidig og flerartslig tillitsbasert praksis (Sundsvold, 2015, s. 255). Kritikerne vil kunne hevde at vi tillegger dyrene menneskelige egenskaper, og gjør en romantisering eller antropomorfisk feilslutning. Røkternes beskrivelser av ærfugl og forvaltning som er presentert i dette kapitlet, vitner om det Sundsvold (2015) beskriver som en tillitsbasert relasjon – en forståelse som inviterer oss til å vende tilbake til spørsmålet om hvem og hva vi forvalter når vi snakker om besøksforvaltning. Og kanskje like viktig, hvem er de besøkende?

Norsk naturforvaltning og besøksforvaltning er på ingen måte ensartet når vi snakker om hvilke verdier som tilskrives tiltakene som gjøres. På mange måter kan vi si at de ulike forvaltningstradisjonene representerer et spenningsforhold mellom det biosentriske og det antroposentriske. Hvorfor, hva og hvordan vi forvalter er derfor gjenstand for forhandling og dermed et dynamisk felt. Besøksforvaltninga på Vega er i så måte intet unntak.

Men spørsmålet er om besøksforvaltninga noen gang blir relasjonell så lenge den står i et spenningsforhold mellom det antroposentriske og det biosentriske? Hvis vi følger Bjærke (2018) er den dominerende retorikken rundt dagens naturforvaltning preget av en økonomisk verditilskrivelse hvor tanker om naturens egenverdi har måttet vike plass. Ærfuglrøkterne er åpenbart bærere av en relasjonell praksis og en økosentrisk verditilskrivelse. Dette er godt egnet til å reprodusere eierskap til forvaltningspraksis, tilhørighet til stedene der det praktiseres, og ikke minst omsorg for natur. Ved hjelp av aktører som stiftelsen Verdensarvsenteret, har man også åpnet døren på gløtt til en relasjonell tenkning. Men som lederen på senteret påpeker, kunne man ha lyttet mer. Ærfuglrøktinga som praksis avhenger av en tilpasning som dekker både menneskets og fuglens behov. I så måte vil ærfuglrøktinga representere en uformell adaptiv forvaltning, hvor endringer i ærfuglens økosystem blir en naturlig del av tilrettelegginga som røkterne gjør. Røktertradisjonene hviler derfor på et relasjonelt premiss. Å *tenke som ea* krever kunnskap om sammenhenger som kanskje ikke er åpenbare før man erfarer hvordan sitkagran er forbundet med ærfugl som igjen er forbundet med blåskjell. Det relasjonelle er,

som Bateson påpeker, kontekstuell – det er stedspesifikt. Men i en forlengelse av dette resonnementet ligger det også en erkjennelse av noen større globale sammenhenger. Ærfuglrøktinga foregår ikke i et vakuum, men er relasjonell også på et globalt plan. Spørsmål om fuglenes eksistensgrunnlag handler også om de store felles spørsmålene om global oppvarming og dens betydning for migrasjon og bestandssvingninger hos fugl.

Konklusjon

I *samforvaltningslitteraturen* (co-management) ligger det et premiss om at forvaltning skjer mellom mennesker, og den kanskje viktigste motivasjonen ligger i å gi stemmer til lokale aktører. Dette er stemmer som representerer en annen kunnskap enn den som de offentlige forvaltningsaktørene vanligvis hører og fremmer. Samforvaltning som teori- og praksisfelt har ikke inkludert natur og andre arter med en egen stemme – en stemme som går ut over menneskelige behov. På Vega har dette gitt et handlingsrom til indirekte å gi nye arter som ærfugl, men også hegre, sitkagran og blåskjell, medbestemelsesrett i forvaltningen. Men skal vi følge Batesons resonnement, vil det kreve mer enn å invitere aktører som er bærere av en relasjonell naturlogikk. Forvaltninga må samskapes på relasjonelle premisser.

I dette kapittelet har jeg argumentert for at en må se en relasjonell besøksforvaltning som en mulighet til å gi ærfugl en stemme som en aktør. Dette hviler på en ontologi som har eksistert lenge i ærfuglrøktinga men som fremdeles ikke er blitt integrert i offentlig naturforvaltning generelt og besøksforvaltninga spesielt. En besøksforvaltning som anerkjenner det flerartslige vil ha mye å vinne på å erkjenne ærfuglrøktingas relasjonelle premiss. Først da kan vi se besøksforvaltning i et fugleperspektiv og tenke som ea.

Referanser

- Bateson, G. (1972). *Steps to an ecology of mind: Collected essays in anthropology, psychiatry, evolution, and epistemology*. Ballentine.
- Bateson, G. (1979). *Mind and nature*. Fontana.
- Bjærke, M. R. (2018). Hvor ble det av naturens egenverdi? *Nytt norsk tidsskrift*, 35(1), 7–21.
- Carlsen, T. (2013). *Nordisk ærfugldun – Kunnskapsutveksling mellom Norge, Island, Grønland og Færøyene*. Bioforsk Rapport nr 8 (108). Bioforsk Nord.
- Eriksen, T. H. (1998). *Små steder–store spørsmål. Innføring i sosialantropologi*. Universitetsforlaget.
- Goodbun, J. (2010). Gregory Bateson's ecological aesthetics – An addendum to urban political ecology. *Field: a free journal for architecture*, 4(1), 35–46.
- Haraway, D. J. (2013). *When species meet* (Vol. 3). University of Minnesota Press.
- Knutsen, N. M. (1988). Handelssteder og nessekonger. I N. M. Knutsen (Red.), *Nessekongene. De store handelsdynastiene i Nord-Norge* (s. 11–14). Gyldendal Norsk Forlag.
- Lorimer, J. (2015). *Wildlife in the Anthropocene: Conservation after nature*. University of Minnesota Press.
- Næss, I. E. (1998). *Egg- og dunvær i Vega. Med ea som husdyr*. Sentraltrykkeriet AS.
- Pranka, M. (2020). The walk-and-talk methodology–Researching place and people. I *SHS Web of Conferences*, 85, 1–7.
- Puig de la Bellacasa, M. (2017). *Matters of care: Speculative ethics in more than human worlds*. University of Minnesota Press.
- Røiseland, A. & Lo, C. (2019). Samskaping – nyttig begrep for norske forskere og praktikere? *Norsk statsvitenskapelig tidsskrift*, 35(1), 51–58. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-2936-2019-01-03>
- Sundsvold, B. (2015). «Den nordlandske fuglepleie» – herligheter, utvær og celeber verdensarv mellom tekster og praksiser i Vegaøyen. [Doktorgradsavhandling]. UiT Norges arktiske universitet.
- Vega kommune. (2023). *Verneområdestyret*. Hentet 7. desember fra <https://www.vega.kommune.no/tjenester/natur-miljo-og-naring/natur/verneomrader/verneomradestyre/>

Viken, A. (2025). Ut på tur: Vandring som tenking. I A. Viken, G. Svensson & R. Benonisen, *Friluftsliv og besøksforvaltning*. (s. 267–288). Fagbokforlaget. DOI: <https://doi.org/10.55669/oa481113>

Kapittel 13

Ut på tur

Refleksjoner rundt turlivet

Arvid Viken

Friluftsliv – kropper i bevegelse

Dette kapittelet handler om å gå på tur. Det er noe de fleste av oss gjør hele tida, vi går skogsturer, fjellturer, skiturer, toppturer og mye mer. Men vi har også andre ord for dette; vi vandrer og lager vandreruter i fjellet, vi bruker terrenget, vi rusler og jogger – vi beveger oss. Bevegelser er helt sentralt for mennesket, å gå er nesten som hjerteslag og pust, helt fundamentalt for livet – naturlig. Derfor er turlivet viktig – det bidrar i våre dager til å holde oss i live. Turlivet er bevegelser som også setter tankene i sving. For eksempel har det blitt hevdet –blant andre av Fritjof Nansen, Arne Næss og Petter Wessel Zapffe – at vi best blir kjent med naturen gjennom å leve i og med den, oppleve dens mangfold, karakter og krefter. På tur nyter vi naturens naturlighet, og undres over de menneskelige inngrepene som er gjort. Turgåing påvirker også våre oppfatninger av verden – våre verdensanskuelser, hevdes det (Christensen, 2009; Picciotto, 2019).

Turlivet setter nesten alltid spor – både i naturen og i oss selv – i naturen i form av stier, veier og mye annet, i den grad at mange er bekymret for dens tilstand. Observasjoner av alle sporene det moderne samfunnet setter, har skapt miljøbevegelser og bevegelser som fremmer økosofi, dypøkologi og mye mer, i seinere tid også organisasjoner som Extinction Rebellion og aktivister som Greta Thunberg. Norsk turliv har også blitt omtalt som en bevegelse, den består av mennesker som jobber for å øke interessen og engasjementet for friluftsliv, og er i stadig større grad opptatt av for miljøproblemene. Den Norske Turistforening er blitt karakterisert som den største miljøbevegelsen i Norge (Ween & Abram, 2012).

Tradisjonelt har vi tenkt på turlivet som menneskelige bevegelser i en relativt konstant natur; fjell og skog, berg og lyng, stier og turmål som alltid er der. Men også dette er elementer i bevegelse. Min barndoms stølssti er blitt til en vei. Om jeg ikke hadde gått der hvert år og fulgt utviklinga, ville jeg ikke kjent meg igjen i dag. Landskapene er i endring; de gror til, skogen går høyere opp enn tidligere og breene smelter, og dessuten; stadig flere naturområder skjæres opp av veier eller forsvinner i by- og næringsutvikling. Alt dette påvirker våre aktiviteter. Friluftslivet utøves i takt med vær og vind, og påvirkes av klimaendringene. Brevandring er vanskelig når breen har smeltet og oversvømmelser og ras reduserer framkommeligheten. Vi utnytter også naturens bevegelser – vinden – på stadig nye måter, for eksempel til vannkraft

og vindkraft og i friluftslivet til seiling, surfing, kiting og mye mer. På tur stoppes vi ofte av vind, regn og kulde og venter på godt vær før vi legger ut. De globale miljøendringene er en del av friluftslivets premisser.

I fortsettelsen av denne teksten skal jeg dvele ved slike tema. For å angi et noe tydeligere utgangspunkt skal jeg først referere hvordan kjente landskapsforskere har karakterisert forskjellen på stier og veier. Den empiriske delen av kapitlet beskriver to turer som jeg gjorde i henholdsvis 2021 og 2023, begge i Nord-Troms. Dernest knyttes denne turaktiviteten til pågående diskurser i feltet. Feltet blir stadig større og deltakerne flere, det samme gjelder også diskusjonene blant folk, i politikken og i academia. Dette kapitlet er nok et bidrag.

Utgangspunkt – stier, veier og landskap

Landskap er natur som over tid har blitt bearbeidet, omformet og definert av oss mennesker. «Landskap er innvevd i liv, og liv er innvevd i landskap», skriver Tim Ingold (2010). I turlivet er stier et landskapsmessig hovedelement. Stiene reflekterer levde liv, skapt over tid av mennesker og dyr. Menneskelige aktiviteter preger naturen stadig mer, noen steder fortoner det seg som overgrep, slik noen ser det. Hvor mye vi kan ta oss til rette i naturen, er blitt en del av den offentlige samtalen. Debatten kan fortone seg som en kamp mellom menneskene og naturen. Friluftslivet er en del av dette; nye stier, veier og installasjoner skapes stadig – vi kaller det tilrettelegging. Men det er også annektering.

Måten vi snakker om ting på er med å forme vår oppfatning om dem. Gjennom språk og talemåter blir landskapet karakterisert og spesifisert. Landskapet er flatt eller bratt, kupert eller alpint, inntagende eller ubestigelig, tilrettelagt eller uframkommelig – det finnes et helt repertoar av uttrykk for turlivets landskap. Sentralt i dette er stier og veier, oppkalt etter mennesker, steder eller aktiviteter, som dronningstier, gruveveier og rallarstier. Samtalen, retorikken og semiotikken rundt turer, veier og stier bidrar tilblivelsen av landskapet. Derfor er turene vi gjør i naturen et bidrag til naturens omdanning til landskap – menneskestyrte omgivelselementer.

Stier og veier gir ganske forskjellige opplevelser. Tim Ingold (2010) har satt ord på dette. Han omtaler det som en forskjell mellom *wayfaring*, det å følge og la seg styre av terrenget, og transport. Han bruker begrepsparet metaforisk – om livet, men eksemplifiserer tenkinga med forskjellene mellom en sti og en vei. Stier føyer seg inn i terrenget, går rundt hindringer, mens veier skjærer gjennom det, er hans hovedpoeng. Ingold og Vergunst (2008) ser på livet som en vandring hvor man til stadighet må justere kursen, improvisere og vurdere, slik vi gjør når vi går i terrenget, uten at man nødvendigvis vet hvor hen det vil føre oss. Og, sier de, når et mål nås, kommer det alltid en fortsettelse. Livet er en prosess. Jeg vil i dette kapitlet hevde at det også gjelder turlivet – det er en prosess (eller passasje som det også er kalt (Picciotto, 2019)). Som konkrete handlinger er å gå i terrenget stort sett å ta seg fram langs oppgatte spor. Ingold og Vergunst (2008) karakteriserer det som kumulative spor, skapt av dyr og menneskers bevegelser over lang tid. Veier blir ikke til på samme måte, de er planlagt og tegnet ut på kart og anlagt mest mulig rett fram. De føyer ikke terrenget, men går oppå eller skjærer seg gjennom det.

Hovedpoenget i denne diskusjonen er altså at mens stiene er spor etter levde liv, er veiene og annen tilrettelegging stort sett noe som er planlagt og iverksatt med intensjoner. Dette var omtrent hva jeg visste fra stiteorien, da jeg gjorde de turene som skal beskrives nedenfor. Det må også presiseres at de to utvalgte turene ble gjort i en tomåneders periode da jeg gjennomførte mer enn 20 turer i fjella rundt Tromsø og i Nord-Troms. Et betimelig spørsmål er derfor, hvorfor jeg holder på med dette. Jeg skal forsøke å svare på det gjennom diskusjonen som følger.

Ut på tur i Nord-Troms

I det følgende skal jeg omtale to turer jeg har gjort i Nord-Troms i 2021 og 2023. Den første gikk opp til et fjellparti over Sørkjosen i Nordreisa kommune, forbi et område som heter Truisku. Den andre gikk til Båisvatnet i Lyngen kommune. Den første turen varte under to timer, mens den andre var en kort dagstur.

Empirien i kapitlet er en form for autoetnografi, men tenderer også mot selvbiografi (se Cooper & Lilyea, 2022). Den forteller hva jeg gjorde, observerte, opplevde og tenkte, på turene. Å vandre – *walking* – er i dag en omskrevet metode, men da først og fremst i konvensjonell etnografisk forskning. Her er det min egen vandring som i ettertid blir omtalt, uten bruk av klassiske feltnotater eller andre hjelpemidler. Jeg benytter etnografisk presens i beskrivelsene (se Hastrup, 1990). Den anvendte metoden kan defineres slik: «[...] Autoetnografi er en metode som bruker selvbiografisk og minnebasert arbeid til å skape historier rundt egne erfaringer» (Butler-Kisber (2010, s. 65, sitert av Cooper & Lilyea, 2022, s. 197, min oversettelse). Det er selvsagt både feilkilder og fallgruver ved denne måten å forske på. Analysene gjelder noe som er viktig for meg, som jeg kanskje ikke har den idealiserte akademiske distansen til. Dessuten er det en fare for at jeg faller i en klassisk akademisk felle, ved å omtale fenomenet sett gjennom mine akademiske briller, det Bourdieu kalte et «scholastic point of view» (Bourdieu, 1990). Det faller imidlertid utenfor denne ramma å gå nærmere inn på de metodologiske sidene ved slikt arbeid.

Truisku og Flyvardefjellet i Nordreisa

Jeg hadde noen timer som ikke var belagt. Det var tid for en tur. Sammen med tre kolleger var jeg på feltarbeid i et forskningsprosjekt om allemannsretten. Ut på tur var dermed nærmest som et feltarbeid å regne. Jeg hadde bestemt meg for å skrive om tilrettelegging, og hadde lagt merke til at det er en del stier og turløyper der vi bodde, i nærheten av Storslett og ikke langt fra Sørkjosen. Noen av stiene går opp mot fjella bak. Jeg kjører til Sørkjosen og parkerer ved Kronebutikken, vil gå til fjells derfra. Noen hadde antydnet at det var mulig. Mer visste jeg i grunnen ikke. Jeg begynner å gå og følger stiene som går i retning fjellet. Det er tydelige stier og de er godt merket til steder med navn som ikke sier meg noe. Jeg tar meg ikke tid til å studere kartet som står på en plakat ved starten. Jeg går etter prinsippet om at så lenge det går på opp, har jeg ikke nådd toppen. Ganske nyss etter starten står det et skilt med pil mot Risen og Gygra, det var åpenbart navna på to store steiner. Her må det ha gått et ras, tenker jeg. Navna var jeg kjent med fra min oppvekst i Hardanger – jeg har vært både på Rishaug og Gygrastolen. Her har man altså valgt navn fra norsk mytologi midt i Sápmi. Det er satt ut benker og pyntet i terrenget rundt steinene, tegn på at her hadde noen har brydd seg.

Jeg går videre på stien som fører oppover, det er en ganske klassisk norsk sti, godt opptråkket, tydelig og god å gå på. Etter ei kort stund forandrer stien seg. Noe overraskende går den over i en vei. Veien er åpenbart anlagt ganske nylig. Den er om lag en meter brei og gruset. Jeg blir litt forundret. Hvorfor i all verden hadde man gjort dette? Var ikke stien god nok? Synet av veien maner fram noen tanker jeg nylig hadde gjort meg i Tromsø (i Doktordalen), hvor en sti er gjort om til en smal vei – den «lukter» universell utforming. Men hvorfor her? Hadde ikke stien som var der før vært god nok? Jeg ville foretrukket en sti, stiene gir kontakt med terrenget på en helt annen måte enn en gruslagt vei.

Veien er ganske bratt. Det er satt ut benker et par steder, og noe jeg kategoriserer som brinker, de rakk 70–80 centimeter over bakken. Jeg lurur på hvorfor, hva de er godt for. Det stikker også opp fargede plastrør på tvers av veien. De skal åpenbart lede vekk vann. Hvorfor er de ikke gravd mer ned, lurur jeg på. Rød plast i naturen er aldri pent. Men ellers er det lite å klage over, veien er god å gå på. Etter ei stund ser jeg noe som kan være en gapahuk, som etter hvert viser seg å være ei hytte. Den er trolig åpen, men jeg går ikke inn. Altså, her er det laget en vei som fører til ei hytte, dagsturhytter kaller man det visst. Jeg går videre. Det er slutt på veien, men det er en tydelig sti, over ei lita myr og en gressbakke der det er satt ut en benk og et bord, for så å fortsette inn i ei ur.

Figur 13.1

Risen og Gygra (Foto: A. Viken)

Gjennom ura renner det en bekk, sikkert ei stri elv om våren, tenker jeg. Stien opp ura er godt tilrettelagt, det er bygd trinn flere steder og over bekken er det lagt ut en stige – ei slags bru – med et gelender. Det hele er gjort slik at man både får føling med ura og bekken. Dette er bra tenker jeg, tilrettelegginga gjør utvilsomt oppstigninga mye lettere, samtidig som man får føling med elementene, både stein og rennende vann. Alt er gjort med nennsomhet, sammenliknet det med den massive steintrappa (ei sherpatrapp) i Tromsø som jeg av og til går. Tenk at det går an å anlegge en så fin sti gjennom ei ur med ei elv! Jeg sender varme tanker til dem som hadde laget stien. Men så, i neste passasje med en skrå stige på 3–4 meter, en halvmeter over ura, er rekkverket i ferd med å falle ned. Her er det behov for vedlikehold, mon tro hvem som er ansvarlig for det? Det er imidlertid ikke verre enn at jeg kommer meg over og fram. Stien fortsetter gjennom ura og opp berg – lett å gå, men bratt. Jeg nærmer meg toppen. Ei pil viser vei til Flylysvarden. Fjellpartiet jeg er kommet opp på ligger rett over flyplassen i Sørkjosen. Andre veien ser jeg to mindre varder. Jeg får gå dit tenker jeg, det er i på tide å snu om jeg skal rekke møtet klokka to. Ei kort stund nyter jeg utsikten og tar de obligatoriske bildene. Jeg lurar på hvorfor vi liker utsikt. Er det bygda, det større landskapet, eller det pulserende livet som så vidt kan skimtes? Og er fotograferinga bare et turrituale? Bra tur, tenker jeg og – og interessant. Dette er et glimrende eksempel både på god tilrettelegging og problemer knyttet til det.

Turen ned går langs samme vei. Ned gjennom ura, balansering på den nedlagte stigen med sitt defekte rekkverk, og ned igjen på veien. Et stykke nedenfor hytta kommer jeg i snakk med ei dame på vei opp. Jeg tilkjennegir min undring over veien, og hun begynner å fortelle. Det viser seg at tilrettelegginga jeg har nytt godt av, inkludert veien, er gjort av en eldre herre som døde noen måneder tidligere. Han hadde på sine eldre dager begynt med dette prosjektet, mer eller mindre på egen hånd, gravd, spadd, snekret og murt, mye aleine, men også med hjelp fra andre. Han hadde nok aldri søkt noen om lov, han hadde bare gjort det. Mens vi står og snakker, når kvinnens ektefelle fram til oss. Han er litt dårlig til beins og går med to stokker, og som han antyder, gjør denne tilrettelagte veien det mulig for ham å ta seg fram. Vi snakker litt om vær og vind, før vi fortsetter våre turer. Jeg skal ned og rekke møtet. Jeg løper, på en måte jeg ikke kunne gjort uten veien, det går fort unna. Men tankene sirkulerer. Det er for eksempel åpenbart at dette er tilrettelegging uten institusjonell forankring, og ved den eldre herrens død svant også vedlikeholdet hen. Her må noen ta et grep, tenker jeg. Det skal vise seg at det hadde også andre tenkt.

Bearbeidet sti eller vei?

Figur 13.2

Den gamle stien ble i 2023 erstattet med ei steintrapp (Foto: A. Viken)

To år seinere går jeg samme tur sammen med en kollega, opp til midt i ura. Etter at vi har passert til hytta går stien etter hvert over på ei steintrapp. Etter å fulgt den et par hundre meter, blir vi stoppet av en arbeidsgjeng som bygger ny trapp. De har fjernet den gamle, hjemmelagde stien og er i ferd med å bygge ei meterbrei steintrapp. Nederst har de laget ei sirlig renne på sida, for å lede vannet. Det er åpenbart at her utføres fagarbeid. Men om vannrenna er brei og dyp nok til å ta unna smeltevannet om våren, lurer jeg på. Vi skjønner at steinarbeiderne helst ser at vi snur – de er trolig redde for ras eller at vi skulle forulempes – den gamle stien er jo fjernet. Det er også nærkontakten med naturen. Over elva ligger det nå en 20–30 centimeter tykk og to meter lang steinbru.

På veien ned diskuterer kollegaen min og jeg problemstillinger som denne tilrettelegginga bringer opp; den gamle stien som ga nærkontakt med naturen, i kontrast til sherpatrappa som skaper avstand til elementene. Trenger vi slike trapper overalt, diskuterer vi på veien ned. Og videre, det gamle var en lokalbasert bearbeidet sti mot den ny; en konseptuelt utformet sti – det finnes i dag slike trapper over hele Norge. De er nesten helt like. Hva med forholdet mellom bruk og vern, er det den gamle stien eller den nye steintrappa som er det beste vernet. Det avhenger trolig av øynene som ser. Den «gamle» stien gjennom ura hadde åpenbart vært lett å fjerne – den var på en måte natur. Steintrapp er ikke det, den er et massivt inngrep. Dessuten, sherpatrappene er unektelig en «fremmed art» i Norge selv om det også finnes steintrapper fra gammelt av, for eksempel Stolsekleiven i Bergen og Munketreppene i Hardanger (anlagt av munkar fra 1210 og utover). Men, og det er viktig, både jeg og kollegaen er trolig preget av en diskurs som ser på fysiske inngrep i naturen med skepsis, og vi er fascinert av en mer organisk tilnærming hvor dynamikken mellom terrenget, utstyret, pågående diskurser og turgåeren ses på som relasjoner i en økologi. Dessuten: Trappa opp fra Truisku vil sikkert mangedoble bruken av området og være et positivt bidrag til folkehelsa på stedet.

Blåisvatnet

Jeg hadde hørt om Blåisvatnet i Lyngen (Lenangen), et spektakulært turmål halvannen time fra Tromsø, men jeg hadde ikke tatt turen før nå. Været er tålelig bra, og jeg setter meg i bilen og kjører av gårde – aleine. Framme ved startstedet blir jeg i tvil. Jeg kjører forbi – gidder jeg virkelig dette? Det var en nokså voldsom markering av stedet, eller i alle fall av parkeringsplassen og betalingssystemet. Skulle jeg virkelig måtte betale for å parkere her ute i «ødemarka»? Men, jeg var jo egentlig på jobb, hadde tenkt å skrive noe om det, sannsynligvis. Så, la gå.

Jeg returnerer og svinger inn på parkeringsplassen. Den er utstyrt med master og kamera for avlesing av bilskilt, en rekke plakater med ymse informasjon, særlig om parkering og betaling, men også om området. Det er sikkert plass til minst 50 biler. Denne septemberdagen er det cirka 15 biler. I tillegg er det toaletter og en lavvo med benker, antakelig ment for besøkende slik at man kan sitte tørt når det regner. Her er det virkelig tilrettelagt – nesten i det meste laget, tenker jeg. Det henfører tankene mine til typiske turiststeder – det er bare barene og neonlyset som mangler. På refleks er jeg skeptisk. Etter litt lesing konstaterer jeg at her er det bare å gå i vei, uten å betale, bilnummeret er registrert og man skal kunne betale ved avreise. Jeg tar bilder av start-tilrettelegginga og legger av gårde.

Figur 13.3

Kongelig start, men utydelig sti (Foto: A. Viken)

Begynnelsen av stien er godt merket og forteller at det var 4,2 kilometer å gå. Overkommelig. Først følger traséen en grusvei, men går etter kort tid over i en sti. Stien går gjennom et terreng av knauser med myr og gressbakker innimellom. Et stykke var stien fylt med spon (trebiter) for å gjøre det lettere å gå eller for å beskytte underlaget. Over et myrområde er det klopper. Etter hvert går stien over i et område som minner om et elveleie, kanskje minst 100 meter bredt. I ettertid har jeg skjönt at det er slik terrenget ser ut etter en relativt nylig brenedsmelting – det er nok det som hadde skjedd. Jeg lurte på hva man kaller et slikt terreng. På sida er dagens elveleie. Stien, om man kan kalle det det, går på et underlag av steiner, mest runde steiner, fem til 15 centimeter i diameter, ganske vonde å gå på. Naturkontakt er ikke alltid like behagelig, tenker jeg. Stien er diskret rødmerket. Foran ses en brearm i fjellsida. Omgivelsene er utvilsomt spektakulære. Men det er ikke så lett å nyte utsikten, her må man konsentrere seg om gåinga på det ruglete underlaget. Og dessuten, parkeringsinformasjonen hadde mildt sagt vært forvirrende, så jeg går og grubler på hvordan det var, om jeg hadde gjort noe feil, om det ville ligge ei bot på bilvinduet når jeg kommer tilbake. Jeg betrakter de andre som går der, noen med små barn, noen med hund. Underlaget kunne ikke være noe særlig for små hundeføtter, tenker jeg og kommenterer det. Men det går bra, betyr eieren. Etter hvert nærmer målet seg. Rett før Blåisvatnet er det et lite høydedrag som mest minner om et vulkansk krater. Også der er stien rødmerket, men ingenting er gjort for å gjøre passeringa enkel. Som turvant har jeg ikke noen problemer, men det er åpenbart at her har folk valgt forskjellige passasjer, ikke fulgt rødmerkene. Blåisvatnet kommer til syne i det man tar seg gjennom dette partiet. Det ligger der, blått og blankt med omgivelser som speiler seg i vannet. Dette er spesielt, tenker jeg, har knapt sett noe liknende. Vakkert, med storslagne omgivelser av fjell, bre og elver. Folk står rundt vannet, tar masse bilder, og noen bader. Andre sitter og spiser nista si. Jeg tenker at det ville være dumt å snu med en gang. Hvordan får man en slik opplevelse til å feste seg? Må man være der en stund for at så skal skje? Men jeg har jo tatt bilder.

Figur 13.4*Blåisvatnet (Foto: A. Viken)*

Etter å ha vært der en halvtime, er det tid for returen. Gjennom samme kraterura, og ned på det steinete slettelandskapet. Men hvor er rødmerkene? Det er noenlunde klart hvor målet er, men stien er ikke like lett å se, rødmerkninga er mer spredt på tilbaketuren. Kanskje. Jeg føler at jeg går i sikksakk, at jeg stadig når jeg får øye på et rødt merke, må korrigere kursen. En liten flokk reinsdyr passerer, omringet av fotograferende turister. Det synes ikke å forstyrre dyra. Da jeg har gått vel halvveis, velger jeg å gå langs høyre kant av slettelandskapet, det er litt bedre å gå der, ikke så mange knudrete steiner, litt mer gras- og

jordflekker. Sannsynligvis skal jeg ikke gå der, av hensyn til slitasje og erosjon – det er et stykke fra merkene. Jeg reflekterer over min egen trassighet, min private protest mot at noen skal styre gåinga mi. Allemannsretten sier jo at det er fritt fram i slik natur, tenker jeg. Tilbaketuren går litt fortere. Greit det, for det har begynt å skye til – regn i sikte.

Tilbake på parkeringsplassen, med klesskiftet unnagjort, er det tid for betaling. Jeg går til automaten og leser inn bilnummeret mitt, vil betale med kredittkort. Det er ett av tre alternativer, står det på en av plakatene. Systemet tenkte seg om og melder at det ikke har funnet bilnummeret mitt. «Jaja, da slipper du vel å betale», sa mannen ved siden av. Vel, det er lite jeg kan gjøre med det, de melder seg vel dersom jeg er registrert. Regninga kommer fire dager senere, med et fakturagebyr på 39 kroner og femti øre. Selvsagt tenker jeg, lurt med automater som (tilsynelatende) ikke virker. Fakturaen kommer fra et selskap som het Parkly, et selskap som tydeligvis samarbeider med EasyPark. Nok et eksempel på at selskaper i sentrale strøk – det er ikke mulig å finne ut på nettet hvor selskapet har sitt sete – tjener penger på periferien. Det kommersielle friluftslivet bidrar til nykolonialisme, tenker jeg og betaler.

Stien til Blåisvatnet illustrerer spenninga mellom stier, veier og terreng. Som nevnt er startområdet tilrettelagt med vei, trespon og klopper, mens resten er rødmerket, uten en tydelig sti. Ideen er tilsynelatende at det gjennom traking skal skapes en ny sti i steinlandskapet. Trolig vil dette skje. Tilretteleggerne prøver åpenbart å styre trafikken over steinsletta for å spare jorda på sidene. Men det føles mange ganger unaturlig, kroppen min protesterte og søkte mot kanten der det var et smalt jordbelte. Nærmere Blåisvatnet har man tilsynelatende forlatt veiambisjonene fra startpartiet. Her er det bare noen utydelige spor og de røde merkene. Ingold og Vergunst (2010) kaller det for fotavtrykk. Man ser at noen har gått der, men uten bestandige merker (stamps) vil spora forsvinne med vær og vind. Stienes kollektive karakter mangler, på godt og vondt. Alternativet vil her være å bearbeide stien gjennom krateret. Dersom trafikken fortsetter å øke, vil nok dette bli gjort. Hvorfor det ikke er gjort, kan være hensynet til naturen, altså at man ikke vil sette for store spor. Estetisk er det man ikke har gjort her, langt å foretrekke framfor all stæsjet i starten. Men å flytte på noen steiner, grave ut eller mure noen få trappetrinn, ville gjort underverker. Slik det er nå står de to endene av stien i stor kontrast til hverandre. Ingen av stedene var det optimalt slik jeg opplevde det.

Blåisvatnet er en mye besøkt attraksjon; jeg antar at det var mellom 50 og 100 som tok turen denne lørdagen midt i september. Her har det sikkert vært behov for tilrettelegging, særlig for parkeringsplass, toaletter, søppelhåndtering og merking. Alt dette er på plass, med glorete plakater og «reklame» for Easypark. Estetikken har åpenbart vært underordnet pengehensyn og markedstenking. Fortellinga om betalingssystemet har i ettertid overdøvet fortellinga om turen. Men for all del, Blåisvatnet er en strålende attraksjon, og turen dit grei nok, men altså; tillrettelegginga var både dominerende og forvirrende.

Vandring skaper steder

Det grunnleggende elementet i turlivet er vandring, altså det å gå i skogen, til fjells eller langs fjæra. Det å gå – *walking* på engelsk – har vært underkastet analyser og debatter i flere hundre år, og har vært tema for mange tenkere. Diskursene har vært sentrert rundt vandring som mer eller mindre målbevisste bevegelser, som en balansegang mellom ulike spenninger, og mer nylig som elementer i en økologi av mennesker, materialitet og bevegelser. En av dem som har satt spor i denne debatten er Michel de Certeau (1984), særlig fordi så mange har knyttet an til hans betraktninger, først og fremst om byvandring. De Certeau var opptatt av hvordan vandring skapte byer. Uten vandring ingen byer. Han er kjent for å ha sagt følgende: «Vandring er for byen, det samme som talehandlinger (*speech act*) er for språket» (de Certeau, 1984, s. 97). Sett fra oven – de Certeau betraktet New York fra *The Twin Towers* (som raste sammen under 9–11-hendelsen i 2001) – kan byen likevel fortone seg som et velordnet system, slik språket er. Men i begge tilfeller er det stor avstand mellom de formelle konstruksjonene og hverdagspraksisen. De Certeau ser på vandringa som et tilsvar til, eller en slags motstand mot, arkitektenes og byplanleggerens modeller for byrom. Byer er levde steder, med opportunistisk og spontan utnyttelse av rommene som andre har skapt, sier de Certeau (1984, s. 38). Et eksempel; På Blindern – Universitetet i Oslos hovedcampus – laget man på 1960-tallet brolagte veier mellom bygningene med kvadratiske plener imellom. Man skulle altså gå i en firkant, for eksempel fra det samfunnsvitenskapelige fakultetet (Eilert Sundts hus) til hovedkaféen (Fredrikke). Det

tok ikke lang tid før det utviklet seg stier over plenene, langt kortere enn de etablerte gangveiene. I dag har man resignert og steinsatt skråveien.

Hverdagslige praksiser og aktiviteter skaper en myriade av fotefar som gir liv til gater og byrom, konstaterer de Certeau (1984). Parallellen mellom by og språk kan anvendes på andre områder, for eksempel i analyser av friluftsliv. Dette er gjort, for eksempel viser Vergunst (2017), hvordan skotske steder og landskaper nylig er blitt preget av en begynnende turliv. For et par generasjoner siden var det mange skotter som misbilliget at de ikke hadde adgang til landområdene der de bodde. De var andres eiendommer mer eller mindre avstengte for folk flest. Altså var det misnøye med lovene som favoriserte noen og ekskluderte andre. Misnøyen førte til endringer av lovverket i 2007, med innføring av en variant av allemannsretten. Dette skulle skape, og har tilsynelatende skapt, nye vandrerspraksiser og endret folks oppfatninger av landskapet (Vergunst, 2017). Vender vi blikket mot Norge, har friheten til å vandre omkring i landskapet vært konstituerende både for vår nasjonale identitet og for landskapsutformingen (Witoszek, 1998).

Også i utmarka finnes det mange steder et relativt velordnet system av stier. For eksempel gjelder det i Nordmarka, Byfjellene rundt Bergen, og i Tromsømarka (på Tromsø-øya). Over hele landet finnes det stier avmerket på kart, gjerne også tilgjengelige på mobilen. Men slike kart sier lite om bevegelsene til den enkelte friluftslivsutøver. Mange vandrer rundt i skogen eller på fjellet bare for å nyte eller bruke naturen til nettopp vandring – fotturer kaller vi det. Vandrerne gjør stadig valg med hensyn til retning og løype, i forhold til vær og lys, og i forhold til egen form og bekledning. Noen ganger har man lyst å gjøre en snarvei over ei myr, men ser at stien går rundt, formodentlig for å hindre at myra blir gjørmete og ødelegges. Andre ganger er målet en fjelltopp, men dersom været blir dårlig, snur vi. Atter andre ganger lurer vi på om kneika foran er for bratt til at det er forsvarlig å traversere den på ski. Det er altså en rekke dilemmaer knyttet til det å utøve friluftsliv. Derfor sier friluftsløva sier at vi skal utvise aktsomhet. Det kan for eksempel bety at vi velger å gå i en bue rundt en flokk reinsdyr eller et fuglereir. Altså, vi vil stadig oppleve spenninger og dilemmaer på tur i utmarka.

To perspektiver på turliv

De Certeaus (1984) analyser av spenninger knyttet til byvandring har også blitt anvendt i analyser av friluftslivet (*outdoor recreation*). En av dem som har gjort det er Bryan Picciotto (2019). Han gjør en retorisk analyse der spennin- gene i friluftslivet vies spesiell oppmerksomhet. Spenninger påvirker hvordan turgåere finner mening i møter mellom kropp, bevegelser og omgivelser. Som Picciotto (2019, s. 31) uttrykker det, er det et dialektisk forhold mellom mange elementer i friluftslivet, for eksempel mellom natur og kultur, mellom sted og ikkested, mellom utsikt og innsikt, mellom autentisitet og degradert natur og kultur, mellom risiko og sikkerhet, mellom bruk og vern og mellom kart og terreng, mellom frihet og forvaltning. På tur håndterer vi slike spenninger hele tida. Noen av spenningene er motsetninger, andre er mindre nyanser eller lar seg kombinere. Mens bevegelsesmønsteret i byene skjer innenfor bestemte rammer gitt av bytopografien, mangler utmarka ofte slike rammer. Og dilemmaene er mange: Folk i Norge vil gjerne ha hytte på landet, men ser problemene med alle hytteområdene. Folk vil gjerne ut og reise, men er skeptiske til den omseggripende turismen. Traséer vi har pleid å følge blir mer og mer nedslitte, men vi fortsetter å gå der. Vi verner om allemannsretten, men innser at den har sine problematiske sider. Forvaltningsmyndighetene er selvsagt oppmerksomme på mange av disse dilemmaene og tar sine forholds- regler gjennom å merke stier og veier, skilting og informasjon av ymse slag. Noen synes det kan bli for mye dirigering og utvikler en form for trassighet overfor systemet. Picciotto (2019) antyder at en slik dialektisk oppfatning av feltet kanskje ikke alltid er formålstjenlig, at å betrakte friluftslivet primært som håndtering av spenninger kan være et feilspor.

Den dialektiske tilnærminga til friluftslivet overser affektive og økolo- giske kvaliteter ved kroppslige bevegelser, hevder Picciotto (2019), som mener at feltet like mye er preget av relasjonelle prosesser, der friluftslivet finner sted som del av et dynamisk økologisk system, med bevegelser preget av vær og vind, terreng og utstyr, men også av identiteter, diskurser og et mangfold av dyr og mennesker. Disse elementene er til sammen bestemmende for hvordan vi beveger oss i terrenget. Picciotto finner rom for en slik tilnærming innen det som benevnes som neomaterialistisk filosofi, altså en tenking hvor materialitet har handlingskraft. Han sier at det viktigste ikke er hva bevegelsene er, men hva de kan gjøre, og understreker at opplevelser er noe som skjer i nåtid, men

som også skal ha betydning for framtida. Vi går på tur for opplevelsene der og da, men like mye for å gjøre livet bedre i etterkant – for helse, trivsel og gode historier. Han benytter begrepene passasjer, som henspiller på en kontinuerlig strøm av opplevelser; begivenheter, som representerer spesielle hendelser; og intervaller, som det som skjer mellom begivenhetene. Jeg synes dette kan være en fruktbar måte å forstå turlivet på.

Friluftslivets økologi – passasjer, begivenheter og det imellom

Det jeg har beskrevet over er turer, terreng, stier og opplevelser. Turlivet handler mye om det, eller om man vil, om bevegelser som skaper opplevelser i et landskap. Som jeg innledningsvis konstaterte, er livet sentrert rundt bevegelser. Det er en konstant flom av øyeblikk, noen husker vi, andre ikke, noen preger oss, andre ikke. Dette er ikke en lineær prosess, men en vei med humper og dumper, i buer, med sidesprang og omveier. Picciotto (2019) kaller altså dette for friluftslivets passasjer. «Passasjer» er et ord for overganger som skaper endringer over tid, men uten klart definerte start- og stoppunkter. Når begynte egentlig turene jeg gikk på ettersommeren 2023? På ett tidspunkt bestemte jeg meg for å gå på alle fjella i synsrand fra Tromsø opp til 800 meters høyde. Begynte turene da, eller var det først da jeg bestemte meg for neste tur, eller var det da jeg fra en topp så ut over landskapet og tenkte at fjellet i horisonten måtte bli neste mål? Eller var det da jeg gikk ut av bilen og trakk i vei? De enkelte turene inngår i rekker av turer som utgjør en vesentlig del av livet mitt. Og når begynte egentlig skrivinga av denne boka? Og når startet egentlig forskningsprosjektet som den etter hvert har inngått i? Da vi snakket om det for ti år siden, da vi skrev den første forskningsrådssøknaden, eller da vi fikk tilslaget? Eller startet alt dette i barndommen da jeg ble dratt ut på tur? Slik er det med mye av det vi foretar oss, det inngår i større sammenhenger og er påvirket av en rekke forhold. Turlivet mitt er påvirket av en økologi der elementene er langt flere enn fjelltoppene, stiene og terrenget, og rommer forhold som tidligere turer, den fysiske forma, ulike diskurser, utstyrsutviklinga og mye mer. Picciotto (2019, s. 89) sier det noenlunde slik:

Passasjene er dynamiske sammenstillinger av bevegelser som rommer ikke-lineære, vedvarende og mer eller mindre intense opplevelser i en stadig flom av forflytninger, forandringer og overganger. Som regel har neste tur startet i løpet av den forrige.

En fjelltur rommer alltid noe vi husker mer enn resten, de fleste turer rommer opplevelser som utmerker seg, som synet av Blåisvatnet. Det kan være å nå toppen, ta på varden, nyte utsikta, eller å komme til ei myr med store modne multer, komme tett på ei rype, sitte fast i ei myr, eller gå seg vill i en granskog. De fleste fjellturer rommer én eller annen begivenhet. På en av turene mine i 2023 var begivenheten et møte med en hyggelig dame på vei ned, jeg på vei opp. På sin tur opp hadde hun gått forbi meg i en voldsom fart. Jeg kommenterte det da hun kom imot. Så hadde vi en hyggelig prat om våre turliv. Opplevelsene er også, som Picciotto (2019) påpeker, forbundet med en eller annen form for spenning. Rekker jeg å plukke rent på myra før andre kommer, hvordan skal jeg få meg løs fra myra uten å miste skoen, hvor lenge vil rypa stå der? Å se noe man ikke har sett før, er som regel en begivenhet, det kan også naturens stillhet eller et voldsomt regnvær være. Å observere spenningene mellom uberørt natur og tilrettelegging, mellom sti og vei, mellom vern og bruk, kan også være deler av turenes begivenheter.

Begivenheter kan skapes. Picciotto (2019) beskriver hvordan hans medvandrere, en fotojournalist, laget begivenheter i form av *photo sessions* som ble til minneverdige hendelser underveis. Fra barndommen husker jeg hvordan foreldrene mine skapte begivenheter langs turen til stølen. Turen startet nede på nabogården, gikk forbi Kalvatre (tre er en innhegning) med første stopp på Vabakka (sted man kunne vade over elva) hvor det var en stor stein å sitte på. Deretter var bjørka i Nilstrelia (Lia til Nils Tre), formet som en buegang vi kunne gå under, et merkepunkt før neste stopp, en sjokolade- eller dropsstopp på Fossen (ved en foss), halvveis til støls. For å få med oss barna skapte altså mine foreldre små begivenheter underveis, som motiverte. Mine turer nå til dags er helt annerledes, med full gange uten stopp opp, en kort rest på toppen før returen ned. På mange måter er de ganske begivenhetsløse.

Intervaller, sier Picciotto (2019, s. 85), er «liminale opplevelser mellom begivenheter». De fleste fjellturene mine er preget av dette turelementet. Både turene opp og nedstigningene er som regel transportetapper. Selv når man går sammen med andre, vil det være partier der man bare går, altså hvor transport er hovedpoenget. Men det betyr ikke at disse turelementene er uten

opplevelser. For eksempel var det å gå i det steinete landskapet på min tur til Blåisvatnet relativt minneverdig – det var vondt å gå der. Og som sådan gjorde det ekstra godt å komme fram og nyte dagens attraksjon. De dårlige opplevelsene gjør de gode desto bedre, antyder Picciotto (2019). Selv går jeg ofte utenom stien på nedstigninga, i alle fall dersom det er lyng eller gress der. Det er ofte behageligere å gå der, kanskje til og med løpe. Returen ned fra fjelltopper i Troms, som ofte går gjennom massive urer, er det motsatte. Man må sikte fra stein til stein. Intervallene er altså ikke uten betydning for opplevelsen; å ta seg ned en lyngbakke kan være ganske kjekt, mens ei ur heller strevsomt. Minnet fra toppen av Rundfjellet i Tromsø er en steinørken, sikkert flere kilometer i diameter, og en opplevelse av at det var umulig å finne igjen stien ned. Turen ned ble mer anstrengende enn oppstigninga. Det kjentes på kroppen lenge etterpå. Picciotto (2019) sier at dette er en del av turopplevelsen, hva en kjenner i legger og lår i ettertid.

For å summere opp: Noen ganger er det åpenbare begivenheter som er opplevelsen. Toppen av Galdhøpiggen, kanten av Preikestolen eller å gå ut på Trolltunga er opplevelser for livet, men i ettertid går dette inn i en helhet som dekker mye mer. Dette er passasjer av mange slag som går over i hverandre. En av dem er turlivet, en annen selve livet. Opplevelser som til sammen utgjør minnene fra turlivet, glir over i hverandre. Det er altså ikke bare spenningen knyttet til å nå og oppleve målet for en tur, men samspillet mellom elementer i natur, kropp og sinn, og samtalen med kjente og ukjente, som gjør turene verdt bryet. Turene preges altså av hvem vi er og hva vi har gjort tidligere, for meg av mine identiteter som turgåer, akademiker og noe mer. Livet er en økologi innplassert i en velferdsstat som tillater slike liv, og en natur og et lovverk som inviterer til det.

Konklusjon

I dette kapitlet har jeg spesielt beskrevet to turer langs to stier. Innimellom har jeg dratt på erfaringer fra tidligere turer og livsfaser. Dette viser at det finnes noen sammenhenger. Det jeg gjorde som barn har vært førende for ettertida og hva gjør i dag. Å gå til fjells, å gå på tur har vært en del av livet mitt, og er

det stadig. Jeg har i denne teksten beskrevet turer jeg har gjort relativt nylig. Men jeg har vært en vandrør gjennom hele livet, mer eller mindre. Født og oppvokst i en region med fjell, gikk vi til fjells da jeg vokste opp. Hadde byslektninger som hadde gjort friluftsliv til fritidssyssele. Min egen far og min eldre bror gikk også i fjellet, men først og fremst for å se etter sauene. Uansett var fjellturer en del av oppveksten. Slikt setter spor. De Certeaus parallell mellom vandring og språk er fristende å anvende også på min egen oppvekst, jeg lærte å gå på tur omtrent samtidig med at jeg lærte å snakke. I alle fall var begge deler en del av den tidlige barndommen. Som voksen fortsatte jeg å gå på tur, «til fjells» i hjemtraktene om sommeren, i Nordmarka under studietida i Oslo, og noen ganger rundt i den norske fjellheimen – for å ha vært der eller for å bli kjent med landet. Turlivet er blitt en del av min *identitet*. Vandring og tenking har vært både parallelle og overlappende aktiviteter. Det er mange som har konstatert dette, for eksempel samfunnsvitere som Pierre Bourdieu og Tim Ingold. Og som Ingold og Vergunst (2008, s. 2) sier, «vandring er ikke bare hva kroppen gjør, det er hva kroppen er». De snur det altså og spør oss om ikke også det å føle og tenke er en form for vandring. Det har de nok rett i.

Kapitlet har blitt til i en dialog mellom mine egne erfaringer og et teorifelt. Feltet er i vekst, ikke minst internasjonalt. Det forskes på hva for fenomenet det er, og hva det gjør med mennesker og samfunn som holder på med det. Mitt bidrag er mest knyttet til den pågående og stadig voksende tilrettelegginga. Hva innebærer den, hva har den å si for aktivitetsnivået, og hvordan endrer den folks opplevelser? Trolig avslører presentasjonen er slags dobbeltholdning. Tilrettelegging er ofte bra, men det kan bli for mye av det gode. Hvor blir det av naturkontakten når turene foregår langs opphøyde veier, trapper og installasjoner og anvises av et kart på mobilen? Poenget mitt har vært å stille spørsmål rundt dette; mine antydninger til svar er sjelden sannheten – først og fremst er de tanker til ettertanke.

Referanser

- Bourdieu, P. (1990). The scholastic point of view. *Cultural Anthropology*, 5, 380–391.
- Butler-Kisber, L. (2010). *Qualitative inquiry: Thematic, narrative and arts-informed perspectives*. Sage.
- Christensen, J. (2009). *Menneskers forhold til naturen: Et forsøg på at kortlægge menneskers forhold til naturen som ytrer sig mangfoldigt i det praktiske virke med naturen i et moderne samfund* [Masteroppgave]. Ålborg universitet.
- Cooper, R. & Lilyea, B. V. (2022). I'm interested in autoethnography, but how do I do it? *The Qualitative Report*, 27(1), 197–208.
- de Certeau, M. (1984). *The practice of everyday life*. University of California Press.
- Hastrup, K. (1990). The ethnographic present: A reinvention. *Cultural Anthropology*, 5, 45–61.
- Ingold, T. (2010). Footprints through the weather-world: Walking, breathing, knowing. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 121–139.
- Ingold, T. & Vergunst, J. L. (2008). Introduction. I T. Ingold & J. L. Vergunst (Red.), *Ways of walking* (s. 1–20).
- Picciotto, B. (2019). A new materialist rhetoric: Theorizing movement from a rhetorical ethnography of hiking [Doktorgradsavhandling, University of Main]. <https://digitalcommons.Library.edu/etd/3052>
- Vergunst, J. L. (2017). Key figure of mobility: The pedestrian. *Social Anthropology*, 25, 13–17. <https://doi.org/10.1111/1469-8676.12289>
- Ween, G. & Abram, S. (2012). The Norwegian Trekking Association: Trekking as constituting the nation. *Landscape Research*, 37(2), 155–171.
- Witoszek, N. (1998). *Norske naturmytologier: Fra Edda til økofilosofi*. Pax Forlag.

Viken, A. & Svensson, G. (2025). Er vi på rett spor? I A. Viken, G. Svensson & R. Benonisen, *Friluftsliv og besøksforvaltning*. (s. 289–298). Fagbokforlaget. DOI: <https://doi.org/10.55669/oa481114>

Kapittel 14

Er vi på rett spor?

Arvid Viken og Gaute Svensson

Tidligere direktør i Nordnorsk Reiseliv AS, Arne Trengereid, sa på en konferanse om besøksforvaltning i 2018: «Aldri har det vært så klart at det er uklart hvordan vi skal løse utfordringene som følger av økningen i reiselivet». Både reiselivet og friluftslivet er i vekst og mye tyder på at vi må ha et økt fokus på tilrettelegging og tiltak som begrenser uønskede konsekvenser av bruk av naturområder i Norge. Når destinasjonsselskaper, virkemiddelapparat og bedrifter lykkes i sin markedsføring, er paradoksalt nok lokale og globale natur- og miljøutfordringer blant konsekvensene. Arbeidet med besøksforvaltning som både teori- og praksisfelt må derfor bidra til å imøtekomme et økende kunnskapsbehov, og levere på nye premisser for bruk av norsk natur. Reiselivets manglende toppstyring gjør at dette må finne sin form lokalt og regionalt – et premiss som tydeliggjøres gjennom reisemålsutvalgets innstilling *Leve og oppleve* (Nærings- og fiskeridepartementet, 2023). På samme måte som det er uklart hvilke rammevilkår som gjelder for reiselivet i dag, er det heller ikke selvfølgelig hva besøksforvaltning er, hvorfor man skal drive med det og hvilke verdier man skal ivareta gjennom arbeidet med besøksforvaltning. Vi har i denne boka kanskje gitt noen svar, eller i det minste en høyere bevissthet om feltet.

Sosialantropologen David Graeber (2001) har blant annet blitt kjent for sitt bidrag til teorier om verdi. Hans bidrag er godt egnet til å belyse de forhandlingene som foregår omkring besøksforvaltningen. Hans poeng er kort og godt at til tross for at vi identifiserer at verdi er mye mer enn økonomi, er det penger som styrer vår tenkning omkring fenomenet og begrepet. Dette har en parallell i debatten og kritikken av bærekraft som begrep, hvor kritikerne hevder at økonomiske vurderinger alltid trumfer hensyn til natur og sosiokulturelle forhold. Det er også grunn til å tro at besøksforvaltningsbegrepet kan bli offer for tilsvarende begrepslitasje – alt vil bli presentert som besøksforvaltede tiltak. Behovet for en debatt rundt hvilke verdier besøksforvaltninga skal ivareta er stort. Skal man prioritere natur, lokalkultur, sosiale forhold og folkehelse, eller skal turistopplevelsen gå foran for derigjennom å skape sysselsetting og verdiskaping? Det er mulig å skape en betydelig ekspansjon, men utviklinga må da styres på helt andre måter enn til nå. Hvis vi ser på erfaringene fra de kjente destinasjonene og attraksjonene som er omtalt i denne boka, for eksempel Trolltunga, Preikestolen og Segla, så har forvaltninga hatt preg av førstehjelp. Man har respondert på de mest prekære, synlige og belastende utfordringene, som slitasje på natur, risiko og sikkerhetsproblemer,

forsøpling, logistikkutfordringer, infrastrukturmangler, samt press på frivilligheten i redningsaksjoner. Men problemene stikker langt dypere. De bunner i et økonomisk system som prioriterer vekst og storskala – også i forbindelse med reise- og friluftsliv, noe som igjen reflekterer en neoliberal økonomi og ideologi som knapt har rom for omsorg for natur eller lokalsamfunn.

Vi har i denne boka vist at friluftslivet og naturen det foregår i har solid forankring i ikke-økonomiske verdier – vi anser det som to av de sentrale bærebjelkene i norsk kultur. Men som vi også har vist i boka, er denne kulturen utfordret. Friluftslivet har blitt en stadig større og viktigere forbrukssektor, de kommersielle tilbudene i friluftslivssektoren øker både i omfang og økonomisk betydning, og den offentlige tilrettelegginga blir stadig mer omfattende, og sist med ikke minst har besøksforvaltning blitt et satsingsområde. Friluftsliv er ikke lenger bare å ta på seg joggesko og gå på tur. Feltet er innvevd i et omfattende økonomisk system, og betjener og reflekterer verdier som er helt andre enn de var i starten, da Den norske turistforening ble etablert i 1868.

I starten av boka skisserte vi utviklinga av friluftslivet i Norge, og vektla at det helt fra midt på 1800-tallet har dreid seg om å lede folk i en bestemt retning. Retninga var ut på tur. Man tilrettela for at aktivitetene skulle bli enklere, tryggere og mer forlokkende. Merkede stier og overnatting var sentrale elementer, men også debattene omkring disse aktivitetene var viktige. Derfor var det et naturlig valg for oss å skrive om hvordan friluftslivet både har vært styrt, men også vært styrende i det norske samfunnet. Vi skriver i kapittel 2 om hvordan friluftslivets organisatorer var overklasse mennesker, men at tenkinga etter hvert ble adoptert av arbeiderbevegelsen, og at det derfor var lite kontroversielt da det ble etablert som en offentlig sektor og et tema i den offentlige politikken. Friluftsliv hadde blitt et sosialdemokratisk anliggende – også. Fram til 1980-tallet var tenkinga at staten skulle ha en hånd på rattet også i dette feltet. Men etter hvert ble det offentlige engasjementet problematisert.

Nyliberalismen dukket opp som en intellektuell og politisk reaksjon på statsbaserte politiske regimer på 1960- og 1970-tallet. Perioden mellom Andre verdenskrig og tidlig på 1970-tallet har blitt kalt kapitalismens gullalder. Statene hadde en aktiv rolle i utviklinga, og de moderne velferdsstatene ble skapt og relativt velstående arbeider- og middelklasser vokste fram og samfunnet var preget av økonomisk vekst. Utviklinga hadde også gitt oss ferietid og fritid, og i Norge var friluftsliv en av utfoldelsesmulighetene. Det var også en tid preget av en stadig mer aktiv og sterkere stat. Staten blandet

seg på nye felter, var en pådriver for industrialisering og urbanisering, men også fritidssamfunnet. Det var på denne tida at idretts- og friluftsliv ble til en sektor for de norske myndighetene, både administrativt og politisk. Men økonomien gikk i bølger og rundt 1970 var det urolige tider, med kriger, lavkonjunkturer og både folke- og studentbevegelser som uttrykte skepsis mot statsmakt. I disse debattene sto også liberale økonomer (som Maarten Hajer og Milton Friedman) frem og hevdet at staten var blitt for dominerende, og hadde fått roller den ikke burde ha. De mente at statens viktigste rolle skulle være å sikre fri konkurranse og velferdstjenester, uten for mange reguleringer av det økonomiske livet. Ideene ble plukket opp av politikere som Ronald Reagan i USA og Margareth Thatcher i Storbritannia. De transformerte ideene til politikk, politikk som fremmet privatisering, deregulering, frihandel, beskyttelse av privat eiendom og stimulering av finanssektoren. Det nye synet på staten og økonomien ga land som USA og Storbritannia økonomisk fremgang. Reagans og Thatchers politikk ble modeller for politiske ledere i mange land. Blant disse også nordmenn, som statsminister Gro Harlem Brundtland fra Arbeiderpartiet, og hennes etterfølgere som Jens Stoltenberg og Jonas Gard Støre. Trenden kulminerte med høyrestatsminister Erna Solberg (2013–2021), som bidro til privatisering både innen helsesektoren, skolesektoren og transportsektoren. I hele denne perioden vokste turismen, nordmenn reiste verden rundt, mange av dem også for å drive friluftsliv, og utlendingene strømmet til Norge, de fleste for å beundre naturen vår, men mange også for å bruke den.

Nyliberalismen, som i utgangspunktet startet som en økonomisk deregulering, fikk gradvis et sterkere ideologisk preg. Økonomisk vekst, privatisering og individualisering er stikkord for utviklinga som fant sted. Da Verdenskommisjonen for miljø og utvikling (WCED) leverte sin rapport i 1987 (Brundtlandrapporten), var en periode hvor nyliberalismen var på sitt sterkeste, med vekst, skalatenkning og økonomisk utvikling som hovedmantraer. Innenfor denne tenkninga er naturen ressurser og kapital og arenaer for menneskelig utfoldelse og selvrealisering. Mantraet er at naturressursene skal utnyttes. Økonomisk vekst, sosial rettferdighet og miljøvern ble dekket av ett konsept: bærekraft – en idé som åpenbart ble formulert for å oppnå konsensus. Filosofien var basert på vekst og frihet, og særlig frihet til vekst. Vi skulle vokse oss ut av miljøproblemer, fattigdom og stagnasjon. I Brundtlandrapporten var det et sterkt fokus på naturen, at vi må ta vare på naturmiljøet for etterslekta. Som kanskje en bieffekt ble Norge framhevet som et naturland, et land hvor

man kan oppleve natur i mange fasonger. Den naturbaserte turismen har derfor økt, også understøttet av norsk markedsføring – det norske samfunnet har ønsket seg flere besøkende.

Utviklinga av friluftslivet siden 1970-tallet må ses i lys av dette økonomiske bakteppet, og en ideologi som har satt individet, dets velvære, velstand og hedonistiske livsstiler i høysetet. Men det er også ei tid hvor naturvernet har blitt svekket, miljøproblemene har blitt til ei massiv klimakrise og forskjellene mellom fattige og rike er større enn noensinne. I friluftslivet merkes at nyliberalismen på noen hovedmåter. For det første gjør veksttenkinga seg gjeldende på mange vis. Friluftslivet skal vokse, alle skal delta, det er det folkehelse i, og det har gitt oss et ekspansivt konsumfelt og en stor økonomisk sektor. Det har for det andre fremmet en kultur som dyrker individuell frihet, selvrealisering og konkurranse. Konkurranse er en velkjent liberal verdi, og et fundament i den kapitalistiske økonomien, men arter seg også gjennom at vi utfordrer både oss selv og andre, og at friluftslivets mange aktivitetsfelt har utviklet konkurranseidretter; terrengløp, orientering, fjellmaraton, langløp på ski, elvepadling og så videre. Et beslektet felt som fotball er blitt en multimilliardindustri. For det tredje har det utviklet seg tradisjoner for å tilrettelegge for kommersielt friluftsliv som ofte er basert på fysiske inngrep i naturen. Dette dekker alt fra fjellklatring, skigåing og sykling i sine enkle former, til omfattende ferieanlegg (*resorts*) som tilbyr og tilrettelegger for slike aktiviteter. I Norge har vi hatt en betydelig vekst i antall gondolbaner, skiheiser og steintrapper. Slike tiltak har som regel en tydelig reiselivskomponent. Gondoler til spektakulære utkikkspunkt tiltrekker seg turister, og investorene står klar med ordførere som pådrivere. Dette kan bety at byene og lokalsamfunnene omformes til kommersielle turistfeller, slik det har blitt i Bergen, Stavanger, Tromsø, Flom, Åndalsnes, Lofoten, og mange andre steder. For det fjerde har også privatiseringa satt sine spor. Et eksempel er Sørlandskysten hvor strandområdene er blokkert av hytteanlegg og liberale og slepphendte kommuneledere. Det virker også som om det er en kultur i viss krets som tilsier at man skal ha minst ei hytte, og hyttene skal være store og utstyrt som hus. Dette har beslaglagt mye grunn, ofte til sjenanse for beitenæringene, men mange steder av stor betydning for den lokale økonomien. Allemannsretten gir turistene bruksrett til grunnen, og de opererer med en stor radius. For det femte, og det er kanskje et paradoks, er allemannsretten en rettighet tilpasset de besøkende mer enn dem som bor på et sted. Prinsippet passer også inn

i den neoliberale ideologien knyttet til frihet. Men det er en frihet som når den utfolder seg som i den seinere tid, har en del negative bivirkninger; det blir for mange mennesker som flytter på seg, som gjør det på lite miljømessig måter, som bidrar til en global klimakrise og som mange steder fortrenger andre levende skapninger. Derfor er det mange som påkaller nye reguleringer av reiselivet, reguleringer som vil redusere friheten som vår tid så sterkt priser. Friheten blir sin egen fiende. Kan vi gjøre noe med det?

Det vi her har gjort er å tegne et bilde av friluftsliv som veltilpasset til den neoliberale økonomien og ideologien. Men konstateringa av dette har noen undertoner. Vi tenker ikke at det bare er bra. Vi mener at det er en del ofre og paradokser. For det første betyr det at landskapet endrer seg; mange steder har vi fått utpregede fritids- eller turismelandskaper. Om dette er bra eller ikke, avhenger av øynene som ser. Men de fleste vil nok mene at samfunn og landskaper skal formes av dem som bor der og ikke for mye av kommersielle krefter utenfra. Da må man ta styring lokalt. Dette har man tatt til orde for i utredninga om besøksledelse, som ble lansert i 2023. For det andre betyr et omfattende reiseliv og friluftsliv at kulturen endrer seg i retning av sterkere kommersielt preg og med sterkere innslag av populærkultur og sportskultur, ofte også festkultur. Når lokale bygdebyer blir skisteder, er omstillinga fundamental, det vet folk både i Hemsedal og Trysil. Nok en gang vil den beste medisinen være at utviklinga styres lokalt, og at ikke kapitalkrefter utenfra gjør det. Også dette er adressert i den nye utredninga. For det tredje betyr massiv utvikling av friluftsliv og naturbasert turisme en manifestering av menneskelig tilstedeværelse på bekostning av andre levende vesener. Dette er ingen tjent med og sies å være en hovedgrunn til pandemien som inntraff i 2020. Dette er ikke adressert i den nevnte utredninga, men bør være et element i framtidens besøksforvaltning.

Besøksforvaltning, slik det er beskrevet i Reisemålsutredninga (Nærings- og fiskeridepartementet, 2023), kan dreie seg om følgende: etablering av destinasjonsledelse og destinasjonsforvaltning i en eller flere kommuner – det som utgjør en destinasjon, samt innføring av et besøksbidrag primært for å finansiere forvaltninga. Man foreslår også et sterkere kommunalt engasjement innen reiselivet, at det blir en ny kommunal sektor. Intensjonene er gode, men utredninga er en balansegang mellom vekst og frihet på den ene sida, og styring og regulering på den andre. Man ønsker seg åpenbart begge deler. Det spørs om det er mulig. Vi har i denne boka pekt på vansker med dette. Men

kanskje er det norske samfunnet et bilde på at slik balansegang er mulig – vi har dyrket den frie tilgangen til naturen uten at det har ført til de store katastrofene. Dette er det for øvrig ikke enighet om. Derfor vil tiltak som de som er foreslått i den nevnte utredninga kunne være til nytte. Men dette krever at besøksforvaltning som prosess og lokalpolitisk forvaltningspraksis evner å gi rom for et mangfold av stemmer, og ta noen grundige debatter. Hva som oppleves som akseptabel bruk av natur, er knyttet til hvem du spør. Verdiene som naturen tilskrives er like mangfoldige som stedene friluftsliv og reiseliv utøves på. Besøksforvaltninga må derfor ta hensyn til langt mer enn bare de besøkende. Den må også gi en stemme til lokalsamfunn og natur. Naturen er relativt godt forvaltet i verneområder, men ikke nødvendigvis utenfor. Lokalsamfunnet og dets normer er heller ikke vernet. Besøksforvaltninga vil møte mange utfordringer. Hovedproblemet er at det er mange tegn på at vi har nådd ei grense. Bak ønsket om utredninga lå en slik erkjennelse. Men den rådende ideologien gjør at man ikke foreslår sterkere lut enn hva man gjør. Man kunne hatt adgangsbegrensning enkelte steder, innreisekvoter, høyrere skatter og dyrere tilkomst, og forbud mot cruiseskip over en viss størrelse. Men man har ikke foreslått dette. Man satser i stedet på ledelse gjennom byråkrati. Dette er i beste fall en mellomløsning. Og: er det rett å tenke i disse banene? Er det dette vi trenger – et reiselivsbyråkrati?

Å si at friluftsliv og allemannsretten er sentrale elementer i den norske kulturen, har skjær av kolonialistisk tenking. I alle fall i forhold til naturen. Slike begreper representerer antroposentriske og etnosentriske fortolkninger både av natur og kultur. Vi gjør epistemologi om til ontologi, et omstridt grep. Som et av kapitlene i boka forteller, har samene en helt annen måte å definere natur og utmark på, enn vi nordmenn. Når vi tar den norske virkelighetsforståelsen som gitt i forhandlinger og forvaltning med samiske interesser, gjør vi dermed en kardinalfeil. Når vi, slik det foreslås i den offentlige utredninga om besøksforvaltning, vil stramme opp forvaltninga, gjøre den mer styrt og byråkratisk, kan det være å forsterke byenes kolonialisering av Bygde-Norge. Og det er en neoliberal kolonialisering. Nok et felt skal styres i henhold til denne ideologien, en ideologi som er i ferd med å bli en ontologi. Vi forstår oss selv, vår kultur og vår natur innen rammene av neoliberalismen. Det betyr at markedskreftene har tatt makta. Men vi er bare på vei dit. Det er ikke for seint å snu. Det vi trenger er at disse forholdene diskuteres, at vi diskuterer friluftslivets verdigrunnlag og at vi diskuterer allemannsrettens prinsipper. Er

det for eksempel slik at all utmark skal være tilgjengelig for alle? Kunne man tenke seg det omvendte rettsprinsippet, at all aktivitet i utmarka er forbudt, unntagen det som spesifikt er tillatt, for eksempel ferdsel på og i angitte stier og områder. Det er ikke sikkert det er svaret, men la det bli diskutert. Og hva med å diskutere friluftslivets og allemannsrettens antroposentriske karakter?

Referanser

- Graeber, D. (2001). *Toward an anthropological theory of value: The false coin of our own dreams*. Palgrave Macmillan.
- NOU 2023: 10. (2023). *Leve og oppleve – Reisemål for en bærekraftig framtid*. Nærings- og fiskeridepartementet. <https://www.regjeringa.no/contentassets/1d876bb6e-74642908297a9e2bc981118/no/pdfs/nou202320230010000dddpdfs.pdf>

Om forfatterne

Arvid Viken var professor i reiseliv da han gikk av med pensjon. Han har hele sitt liv utøvd friluftsliv. Hvordan han kom inn i det illustrerer to hovedrøtter i feltet: for det første lokal bruk av utmarka, turer for «å se etter sauene», bærturer og søndagsturer til fjells. For det andre var det slektninger fra byen som bodde «på landet» om sommeren. De gikk til fjells de også, som tidsfordriv og trim, og han ble dratt med. Siden har han holdt på med det. Som forskningstema har det vært en slags kontekst, da natur og friluftsliv er beslektede temaer for en reiselivsforsker. De senere år har det blitt mer sentralt.

Gaute Svensson er førsteamanuensis i reiseliv. Han er oppvokst i Nordreisa i Nord-Troms med jakt, fiske, fangst og høsting som viktige fritidsaktiviteter. Disse interessene har blitt sentrale i hans utdanning innen friluftsliv og sosialantropologi og senere i hans forskningsfokus. Svensson har hatt en gjennomgående interesse for å forstå naturbrukspraksiser og forvaltningstiltak i arktiske områder. Han har jobbet for nasjonalparksentre og destinasjonsselskaper i tillegg til sin nåværende arbeidsgiver, som er UiT Norges arktiske universitet.

Rune Benonisen er vokst opp i Tromsdalen og har gjennom ungdomsårene utviklet sterk tilknytning til jakt, fiske og turlivet sammen med vennegjengen. Dette ledet til en utdanning som naturforvalter fra daværende NLH, og han har jobbet innenfor plan-, friluft- og naturforvaltningen i Nordreisa og Troms. Han har også hatt en periode innenfor reiselivsbyråkratiet i Troms og Nord-Troms. I de 12 siste årene har han vært nasjonalparkforvalter/verneområdeforvalter i Nordreisa og Kvænangen. Han har spesiell interesse for besøksforvaltning som fagområde, som nettopp foregår i skjæringspunktet mellom naturvernet og lokalsamfunnets og tilreisendes bruk av fellesskapets naturressurser.

Jan Åge Riseth har vært seniorforsker ved Norut (Norce). Han er naturforvalter og dr.scient. i institusjonell økonomi. Han har tidligere vært statskonsu-

lent i reindrift. Som forsker arbeider han med en bredde av reindrifftsrelaterte problemstillinger som inkluderer ressursforvaltning, verneplanarbeid, arealplanlegging og klimatilpasning. Han har gjennomført over tjue konsekvensutredningsoppdrag og har ledet flere NFR-prosjekter og prosjekter for Reindriftens Utviklingsfond. Han har også ledet forskningsprosjektet «Helhetlig kunnskapsgrunnlag for reindriffts-faglige utredninger og konsekvensanalyser innen vegsektoren (ReinVEG)». I 2015 utga han læreboka *Reindrift og ressursforvaltning*.